15 AASTAT EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUST

NA-190

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

15 AASTAT EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1955

Toimetuse kolleegium:
E. Nirk (vastutav toimetaja),
E. Päll, E. Sõgel.

Kunstiliselt kujundanud
A. Koemets.

N
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
36028

SISSEJUHATUS

Eesti nõukogude kirjandus on paljurahvuselise nõukogude kirjanduse lahutamatu koostisosa ja kuulub noorimate nõukogude kirjanduste hulka.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit tõi eesti rahvale vabanemise sotsiaalsest ja rahvuslikust rõhumisest. Kuid eesti töörahval ei läinud korda kodusõja perioodil purustada kodanluse, parunite ja välismaiste interventide ühendatud jõudusid ja säilitada nõukogude võimu Eestis.

Vahetult pärast Oktoobrirevolutsiooni ei suutnud eesti rahvas nõukogude võimu lühikese kestvuse tõttu välja kujundada oma rahvuslikku nõukogude kirjandust. Eesti nõukogude kirjanduse pidev arenemine algab 1940. aastal, millal Eestis kukutati fašistlik klikivalitsus, taaskehtestati nõukogude võim ning eesti rahvas astus Nõukogude Liidu rahvaste vennalikku perre.

Eesti nõukogude kirjandus on kvalitatiivselt uus nähtus võrreldes eelneva kirjandusega, see on eesti sotsialistliku rahvuse kirjandus, mille loominguliseks meetodiks on sotsialistlik realism.

Kuid ühtlasi on eesti nõukogude kirjandus kogu eelnenud eesti kirjanduse parimate traditsioonide jätkamine ja süvendamine sotsialistliku realismi alusel; ta on — nagu märkis Lenin kogu nõukogude kultuuri kohta — juba «olemasoleva kultuuri parimate näidiste, traditsioonide, tulemuste edasiarendamine marksistliku maailmavaate ning proletariaadi elutingimuste ja võitluse vaatepunktilt tema diktatuuri epohhil.» (Lenin)[1]

Eesti rahvusliku ilukirjanduse iga ei ole pikk. Kuigi praeguseni teadaolevail andmeil esimene raamat (katekismus), milles tehti katse kirja panna eestikeelset teksti, on pärit XVI sajandi esimeselt poolelt (1535), võib eesti rahvusliku ilukirjanduse pidevast arenemisest kõnelda alles XIX sajandist alates. Selle mahajäämuse põhjuseks oli eesti rahva ajaloolise arengu omapära. Võõramaiste rõhujate ike, mille alla eesti rahvas sattus juba

[1] Ленинский сборник, т. XXXV, Госполитиздат., 1945, стр. 148.

XIII sajandil, takistas trükisõnalise rahvaliku kirjanduse tekkimist. Kuigi XVI sajandist peale, eriti aga XVII ja XVIII sajandil eesti keeles välja anti mitmesuguseid raamatuid, ei olnud see eesti kirjandus, vaid põhiliselt niisugust laadi trükisõna, mis teenis balti-saksa vallutajate, feodaalide ja kiriku huve. See oli kirjandus, mille ühiskondlikuks funktsiooniks oli sisendada töötavaisse inimestesse rahulolu oma saatusega, aganaleiva, pärisorjuse ja «isalike» kepihoopidega.

Ent vaatamata välismaiste orjastajate füüsilisele ja vaimsele rõhumisele ei õnnestunud neil maha suruda eesti rahva vaimse palge ja poeetilise ande avaldumist. Palju sajandeid kestnud raske rõhumise tingimustes andis töötav rahvas oma väärtusliku panuse kultuuri varasalve, ja seda eeskätt suulise rahvaloomingu näol. Eesti rahva kirjanduse arenemise üheks omapäraseks jooneks on see, et mitu sajandit enne rahvusliku ilukirjanduse tekkimist (trükisõnas) oli erakordselt suur tähtsus rahvaluulel: nii võitlevail kui ka raske elu üle kurtvail sügavasisulistel lauludel, rahva elust ja olust pajatavail juttudel ning teravail satiirilistel naljandeil.

Eesti rahva suuline looming oligi kuni XIX sajandini eesti rahva kirjanduseks, mis oma põhihoiakult teravalt erines rahva huvide vastu suunatud trükitud kirjandusest. See pärand, milles kajastuvad rahvahulkade ootused ja lootused, mõtted, tunded ja kunstiline talent, on suur ning väärtuslik.

Rahvaluule on eesti rahvusliku demokraatliku ilukirjanduse tekkimise kõige võimsamaks alussambaks ja tema edasise arenemise kõige tähtsamaks allikaks.

Pärast Eesti ühendamist Vene riigiga (1710. a.), millega tagati eesti rahvale arenemine kestva rahuaja tingimustes, kerkisid feodalismi lagunemise ja kapitalismi tekkimise perioodil XIX sajandi esimesel poolel esile eesti rahvusest haritlased Kr. J. Peterson (1801—1822), Fr. R. Faehlmann (1798—1850) ja teised, kes astusid esimesi samme eesti rahvusliku demokraatliku kirjanduse loomiseks. Demokraatliku ilukirjanduse p i d e v arenemine sai alguse XIX sajandi keskelt, mil eesti rahva ajaloos kerkis esile selline suurkuju, nagu F r i e d r i c h R e i n h o l d K r e u t z w a l d (1803—1882). Kreutzwald rajas eesti rahvuslikule demokraatlikule kirjandusele kindla vundamendi kogu oma tegevusega, eeskätt aga oma kahe eriti tähtsa teosega: rahvaluule materjali alusel koostatud eeposega «Kalevipoeg» ja muinasjutukoguga «Eesti rahva ennemuistsed jutud».

Fr. R. Kreutzwald oli väljapaistev ühiskonna- ja kultuuritegelane, valgustaja-demokraat, kes võitles pärisorjuslike igandite ja balti erikorra vastu. Tema eesrindlikud filosoofilised, ühiskondlik-poliitilised ja esteetilised vaated määrasid ka tema kir-

jandusliku loomingu olemuse. Kreutzwald oli väljapaistev prosaist ja luuletaja, eesti rahvusliku kirjanduskeele tähtsam kujundaja, demokraatliku kirjanduskriitika aluste rajaja. Õigustatult võib öelda, et Fr. R. Kreutzwaldi osa eesti kultuuri ajaloos on analoogiline A. S. Puškini osaga vene kultuuri ajaloos.

XIX sajandi teine pool on eesti rahvusliku demokraatliku kirjanduse küpseks kujunemise ajajärk; Fr. R. Kreutzwald oli selle kirjanduse isaks ja uue kirjanikepõlvkonna kasvatajaks. Temalt õppisid vahetult selle ajajärgu niisugused silmapaistvad kirjanikud, nagu patriootiliste luuletuste looja ja eesti näitekirjanduse rajaja Lydia Koidula (1843—1886), talupoeg-luuletaja Ado Reinvald (1847—1922), luuletaja ning keeleteadlane Mihkel Veske (1843—1890), näitekirjanik ja kriitik Juhan Kunder (1852—1888) ja mitmed teised.

Kreutzwaldi kirjanduslikus loomingus kajastuvad eesti demokraatlikule kirjandusele iseloomulikud jooned, saavad alguse traditsioonid, mida arendavad edasi kõik tema kaasaja ja ka järgnevate põlvkondade eesti demokraatlikud kirjanikud. Toetumine rahvaluulele kui rahvusliku kirjanduse alusele, võitlev patriotism, sügav demokratism, humanism — need Kreutzwaldi loomingule iseloomulikud jooned said eeskujuks kõigile eesti demokraatlikele kirjanikele. Kirjaniku side rahvaga — traditsioon, mis sünnitas realismi —, rahvahulkade võitlus kui pinnas, mis toidab kirjandust, võitlus rahvale vaenulike antirealistlike tendentside vastu, satiiri arendamine kõige iganenu ja igasuguse ülekohtu vastu võitlemiseks — kõik see on iseloomulik Kreutzwaldile ja kogu eesti demokraatliku kirjanduse edasisele arenemisele.

XIX sajandist peale on eesti demokraatliku kirjanduse parimale osale iseloomulik võitlus pärisorjuslike igandite, balti erikorra ja igasuguse rõhumise vastu üldse. Need rahva ootused ja lootused orjusest ning rõhumisest vabanemiseks, mis on saanud nii jõulise ja poeetiliselt haarava sõnastuse eesti rahva eepose «Kalevipoja» lõpuvärssides, said eeskujuks eesti demokraatlikele kirjanikele, hakkasid kõlama nende loomingus:

Aga ükskord algab aega,
kus kõik piirud kahel otsal
lausa lähvad lõkendama;
lausa tuleleeki lõikab
käe kaljukammitsasta —
küll siis Kalev jõuab koju
oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Väga oluliseks eesti rahvusliku demokraatliku kirjanduse traditsiooniks, mis sai alguse juba selle kirjanduse tekkimisel, on sõprus suure vene rahvaga, tahe õppida vene eesrindlikult kirjan-

duselt, maailma realistliku kirjanduse avangardilt, mis oli kõige tihedamalt seotud rahvahulkade vabadusliikumisega.

Eesti rahvusliku kirjanduse esimesed suurteosed «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud» pääsesid rahva ette vene teadusemeeste, Peterburi eesrindlike inimeste kaasabil ja toetusel. XIX sajandi teisel poolel algas vene klassikalise kirjanduse tõlkimine eesti keelde. Kõik eesti demokraatlikud kirjanikud on pidanud vene klassikalist kirjandust endale eeskujuks ja õppinud sellelt, kuidas meistrisulega võidelda rahvaliku kirjanduse arendamise eest.

XIX sajandi teine pool on eesti luule, proosa- ja näitekirjanduse pideva arenemise ja väljakujunemise ajaks.

Sajandi lõpukümnendeil pannakse alus ka eesti ajaloolisele jutustusele, mille silmapaistvaks viljelejaks on Eduard Bornhöhe (1862—1923).

XIX sajandi lõpul astus eesti kirjanduse areenile rida uusi kirjanikke, kes viisid lõpule võitluse realismi täieliku võidu eest ja arendasid selle kodanlikku korda paljastavaks kriitiliseks realismiks. Hiljem, eriti 1905. a. revolutsiooni aastail, hakkas kujunema eesti proletaarne kirjandus.

Kõige silmapaistvamaks kujuks eesti kirjanduse ajaloos perioodil möödunud sajandi lõpust kuni Oktoobrirevolutsioonini sai Eduard Vilde (1865—1933). Oma kirjandusliku tegevuse algusest peale võitles Vilde elu tõetruu ja täieliku kajastamise eest. Eduard Vilde on andnud meie kirjandusse esimese sotsiaalolustikulise psühholoogilise romaani — «Külmale maale» ja esimese romaani eesti proletariaadi elust — «Raudsed käed», ta on rajanud kindla aluse ajaloolise romaani arenemisele, mille tegelasteks on rahvahulgad («Mahtra sõda» jt.). Jõuliselt kajastuvad Vilde loomingus 1905. a. revolutsiooni sündmused, tema selleaegsetes teostes («Seadusemees» jt.) käsitletakse elu selle revolutsioonilises arenemises. Terava satiiri traditsioone arendas Vilde edasi ameerika imperialismi paljastavais töödes, 1905.— 1910-ndate aastate poliitilises satiiris ja oma näidendeis.

Eduard Vilde on eesti demokraatliku kirjanduse suurkuju, kelle looming (koos samal ajal elanud kirjanike-realistide loominguga) tähistab uut etappi eesti kirjanduse arenemise teel. Oma maailmavaates lähenes E. Vilde marksismile ning 1905. a. revolutsiooni ja sellele vahetult järgnevail aastail jõudis ta oma loomingus lähedale sotsialistliku realismi meetodile.

E. Vilde kõrval on Oktoobri-eelsetel aastatel andnud tõsise panuse eesti kirjandusse vana ühiskonna paisete paljastaja Ernst Peterson-Särgava (s. 1868), näitekirjanik August Kitzberg (1855—1927), luuletaja ning vene kirjanduse tõlkija Jakob Tamm (1861—1907), silmapaistev luuletaja ja

prosaist Juhan Liiv (1864—1913), suure populaarsuse võitnud lüürilise luule viljeleja Anna Haava (s. 1864), proletaarne poeet Juhan Lilienbach (1870—1928), keda tunneme ühtlasi demokraatliku kirjanduse kirjastamise organiseerijana, temaga koos töötanud proletaarne poeet Vassili Mölder (1878—1943) jt. Oktoobri-eelsel perioodil alustas oma viljakat kirjanduslikku tegevust paljude realistlike elupiltide looja Oskar Luts (1887—1953), samuti A. H. Tammsaare ja rida teisi demokraatlikke kirjanikke.

Oktoobri-eelsete aastakümnete eesti kirjandus on suureks sammuks edasi meie rahvaliku kirjanduse arenguteel ideelise sisu ja kunstilise vormi täiustamise mõttes, samuti žanrilise mitmekesistumise osas. Selle aja väljapaistvamad kirjanikud, jätkates kirjanduse progressiivseid traditsioone, saavutasid oma teostes kõrge kunstimeisterlikkuse, tegid määratu suurt tööd eesti üldrahvaliku kirjakeele rikastamiseks ja saavutasid väljapaistvaid tulemusi kujude ja tüüpide loomisel, mis on soodustanud eesti nõukogude kirjanduse tekkimist ja arenemist.

Oktoobrirevolutsiooni-järgsetel aastatel, kodanliku diktatuuri ajal Eestis, jätkasid eesrindlikud kirjanikud realistlike traditsioonide edasiarendamist. Kodanlus püüdis iga hinna eest hävitada eesti kirjanduse demokraatlikke traditsioone ja muuta kogu kirjandus kodanluse diktatuuri õigustamise ning rahvahulkade võitlusvaimu nõrgestamise vahendiks. Proletaarsed kirjanikud ei saanud üldse võimalust oma teoseid trükkida, neid endid heideti kodanluse vanglaisse. Eesti kodanlikud timukad tapsid eesti proletariaadi juhi ja rahvaliku kirjanduse arenemise eest võitleva publitsisti Viktor Kingissepa (1888—1922), kellel on suured teened eesti kirjanduse revolutsiooniliste traditsioonide arendamisel ja kirjanduse ideelise puhtuse eest võitlemisel. Demokraatlikke kirjanikke püüti mõjutada preemiate määramise süsteemi ja muude selliste võtete abil. Kuid kodanlusel ei läinud korda ära osta rahva huve teenivaid kirjanikke.

Proletaarne kirjanik-revolutsionäär Juhan Madarik (Lauristin) (1899—1941) lõi kodanlikus vanglas oma parimad teosed, milledes ta kujutas eesti rahva revolutsioonilise võitluse ajalugu, eesti kommunistide võitlust kodanliku võimu vastu (romaanid «Vabariik» ja «Riigikukutajad»). Samal teemal kirjutas Leningradis elanud ajakirjanik ja kirjanik Valter Juhkum (1898—1934) oma teosed («Meretõus» jt.). Vabal Nõukogudemaal jätkasid oma loomingulist tegevust proletaarsed kirjanikud J. Lilienbach ja V. Buk, siin alustasid oma loomingulist teed mitmed meie tänapäeva poeedid ja kirjanikud.

Oktoobri-järgsel perioodil — kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni Eestis — olid seega eesti kirjanduse revolutsiooniliste

traditsioonide edasiarendajaiks peamiselt kas kodanluse poolt vanglasse heidetud või vabal Nõukogudemaal tegutsevad eesti kirjanikud. Nende kõrval jätkasid eesti kirjanduse demokraatlikke ja realistlikke traditsioone teised eesti kirjanduse parimad esindajad.

Kõige silmapaistvamaks kirjanikuks ja eesti kirjanduse demokraatlike traditsioonide edasiarendajaks kodanliku diktatuuri aastatel Eestis tõusis Oktoobri-järgse eesti kriitilise realismi suurkuju Anton Hansen-Tammsaare (1878—1940), kelle loomingu enamik kuulub eesti kirjanduse kullafondi. Peamine tähtsus on aga tema kahel teosel: laiahaardeliselt elu tegelikkust kujutaval suurromaanil «Tõde ja õigus», mis on jõuline eepiline maaling eesti rahva elust möödunud sajandi lõpust kuni käesoleva sajandi 30-ndate aastateni, ning allegoorilis-satiirilisel, kodanlikku korda hukkamõistval «Põrgupõhja uuel Vanapaganal», milles kirjanik jõudis välja tunnetuseni, et ekspluateerija hävitamine on paratamatu.

Tammsaare loomingu allikad on iseloomulikud eesti realistlikule kirjandusele üldse. Nendeks on tihe side rahvahulkadega, oskus vihata vana, kodanlikku kultuuri, tahe kujutada elu tõetruult, armastus eesrindliku kirjanduse ja eeskätt vene kirjanduse ja kunsti vastu. Ei ole näiteks juhuslik see, et Tammsaare oma elu viimase ja küpseima teose valmimise eel tuletas meelde vajadust lähemalt tutvuda vene keele ja kultuuriga, ja seda nimelt selleks, et «leida iseennast ja vabaneda sellest, mis koitanud ja ammugi ajast ja arust».

Püüe läheneda teiste rahvaste ja eeskätt vene eesrindlikule kultuurile, õppida sellelt, kuidas paremini kaitsta oma rahvusliku kirjanduse demokraatlikke traditsioone, et vabaneda sellest, mis eesti kultuuris on «koitanud ja ammugi ajast ja arust» — see on iseloomulik kõigile eesti kirjanduse progressiivsetele esindajatele nende võitluses rahvavastaste ja iganenud tendentside kandjate vastu.

Juba rahvusliku kirjanduse tekkimise algusest peale võitlesid Fr. R. Kreutzwald ja tema mõttekaaslased kösterliku reaktsioonilis-suigutava suuna vastu, mida esindas eesti kirjanduses J. V. Jannsen. Käesoleva sajandi algul, esimese Vene revolutsiooni aastail, eriti aga sellele järgnenud ajal võitlesid eesti proletaarsed kirjanikud ja eesti kriitilised realistid Lääne-Euroopa ja vene dekadentidelt eeskuju võtva uusromantilise «Noor-Eesti» rühma reaktsiooniliste vaadete ja teoste vastu. Kodanliku diktatuuri aastail kaitsesid demokraatlikud kirjanikud realismi traditsioone «võimulähedase», elutõde moonutava ja naturalistliku nn. uusrealismi vastu, mida esindasid oma sule kodanlusele müünud literaadid A. Kivikas, H. Visnapuu, A. Mälk ja teised.

Kogu eesti kirjanduse ajalugu läbib punase joonena eesrindlike kirjanike võitlus rahvusliku kirjanduse parimate traditsioonide kaitsmise, säilitamise ja arendamise eest. On loomulik, et see võitlus oli väga komplitseeritud, et ka eesrindlike kirjanike maailmavaates esines kõikumisi ja kõhklusi, mis ei jäänud kajastumata nende loomingus, ja et mõnede põhiliselt reaktsiooniliste vaadetega kirjanike loomingus leidub üksikuid tähelepanu väärivaid, püsiva väärtusega teoseid.

Kõige olulisem on aga see asjaolu, et eesrindlikul eesti kirjanikkonnal läks korda säilitada ja edasi arendada eesti kirjanduse realistlikke traditsioone, ja seda ka kõige süngemail ja raskemail ajajärkudel, nagu näiteks kodanliku diktatuuri aastail. See eesrindliku traditsiooni võit, realismi võit antirealistlike suundade ja suunakeste üle (ükskõik, missugust nimetust need ka kandsid) määras terve rea kirjanike, ja eeskätt nende kirjanike loomingu edasise saatuse, kes alustasid oma kirjanduslikku teed kodanliknatsionalistliku või fašistliku surve rasketel aastatel, kuid jäid põhiliselt truuks realismile ja rahvahulkade huvidele ning kujunesid hiljem eesti nõukogude kirjanduse silmapaistvamateks esindajateks. Siia kuuluvad August Jakobson, Juhan Sütiste, Jaan Kärner, Aadu Hint, Johannes Barbarus, August Alle, Johannes Semper, Rudolf Sirge, Mart Raud, Erni Krusten jt. Kuigi peaaegu igaüks neist maksis oma loomingus lõivu kodanluse diktatuuri aja kirjanduses lokkavale formalismile, estetismile ja naturalismile, kasvasid nad — üks kiiremini, teine aeglasemalt ja vaevalisemalt — sotsialistliku realismi kirjanikeks.

Mineviku kirjanduse progressiivsetele traditsioonidele tuginedes ja neid traditsioone uutes ajaloolistes tingimustes edasi arendades asus eesti nõukogude kirjandus oma tekkimise algusest peale võitlema uue loomingulise meetodi, sotsialistliku realismi meetodi omandamise eest. Toetudes marksismi-leninismi õpetusele ja kommunistliku partei juhendeile ning sotsialistliku realismi rajaja Maksim Gorki loomingulisele pärandile, ära kasutades sotsialistliku realismi algeid nõukogude-eelses eesti kirjanduses — E. Vilde, J. Lilienbachi, V. Mõldri, eriti aga J. Madariku loomingus, õppides vene ja teiste nõukogude rahvaste kirjandusest, jõudis eesti nõukogude kirjandus sotsialistliku realismi teele.

Eesti nõukogude kirjanduse arenemine on lahutamatult seotud eesti rahva ja kogu Nõukogudemaa ajalooga. Käesolev artiklite kogu on esimeseks katseks anda ulatuslikum ülevaade eesti nõukogude kirjanduse kujunemise ja arenemise ajaloost ning tema väljapaistvamate esindajate loomingulisest teest. Autorite kollektiiv on oma töös silmas pidanud eesmärki moodustada artiklite kogust sisuliselt kooskõlastatud tervik, kuigi ei ole suude-

tud vältida mõningaid kordumisi ega ole taotletud eri autorite artiklite stiililist nivelleerimist. Teos «15 aastat eesti nõukogude kirjandust» käsitleb eesti nõukogude kirjandust eesti rahva ajaloo tähtsate etappide järgi: nõukogude võimu taaskehtestamise esimene aasta ning Suure Isamaasõja periood ja sõjajärgse ülesehitustöö aastad. Iga etapi kirjandusel on oma iseärasused, sest kirjanduse ülesandeks on kajastada rahva vaimseid vajadusi, olla rahvahulkade mõtete ja tunnete väljendajaks.

Eesti nõukogude kirjanduse arenemise peajooneks oli ja on võitlus sotsialistliku realismi meetodi täielikuma omandamise eest. Selles võitluses tuginevad Nõukogude Eesti kirjanikud paljurahvuselise nõukogude kirjanduse saavutustele, eelkõige M. Gorki, V. Majakovski, M. Šolohhovi, F. Gladkovi, N. Ostrovski ja paljude teiste parimatele teostele. On loomulik ja täiesti seaduspärane, et eesti nõukogude kirjanduse saavutused on lahutamatult seotud sotsialistlike ümberkujundustega vabariigis, Eesti NSV astumisega sotsialismi ülesehitamise lõpuleviimise ja sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodi.

E. SÖGEL

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS 1940.—1941. A. JA SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL

E. Prink

I

1940. aasta suvel kukutas eesti töötav rahvas kapitalistliku korra ja kehtestas nõukogude võimu. Eesti sai Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu liikmeks. Eesti rahvas võis Nõukogude vennasvabariikide kogemustele ja abile toetudes asuda põhjalike sotsialistlike ümberkorralduste teostamisele. Nõukogude võimu taaskehtestamine avas piiritud võimalused eesti töötava rahva loominguliste jõudude arenemisele, sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri loomisele.

Pöördelistele sündmustele eesti rahva elus kaasnesid murrangulise tähtsusega muutused ka eesti kirjanduses. See oli eesti nõukogude kirjanduse tekkimise ajajärk, kus uus rajas endale teed võitluses kodanliku kirjanduse veel tugevate pärimuste vastu.

Nõukogude võim teostas kirjanduselu põhjaliku ümberkorraldamise. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsuse alusel loodi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseeriv Toimkond, kes asus EN Kirjanike Liidu põhikirja väljatöötamisele ja kirjanduslike jõudude koondamisele uute loominguliste ülesannete täitmiseks. Hakkas ilmuma kaks nõukogulikku kirjandusajakirja — «Viisnurk» ja «Looming» ning loominguliste liitude häälekandja «Sirp ja Vasar». Organiseeriti riiklik kirjastus.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist tõusis kirjanike ette ülesanne sügavalt tundma õppida uut, revolutsioonilist tegelikkust ja selle kujundamisele kaasa aidata nii kunstilise sõna kui ka ühiskondliku tegevusega.

Progressiivsed kirjanikud, kelle looming ka kodanlikus Eestis kajastas rahvahulkade elu ja püüdlusi, asusidki täie innuga sotsialismi ülesehitamise eest alanud võitluse eesliinile. Rida

kirjanikke täitis vastutusrikkaid ülesandeid riigi- ja parteitöös. Kirjanik-kommunist J. Lauristin-Madarik, kelle varasem kirjanduslik tegevus oli otseselt seotud revolutsioonilise liikumisega, töötas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehena. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe ülesandeid täites jätkas oma kirjanduslikku tööd Johannes Vares-Barbarus. August Jakobson oli Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseerimistööde eesotsas, töötas ajalehe «Kommunist» toimetuses, seejärel Riiklikus Kirjastuses «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajana. 1941. aasta jaanuaris valis eesti töötav rahvas J. Lauristini, J. Varese ja A. Jakobsoni oma esindajaiks NSV Liidu Ülemnõukogusse. Aadu Hint, kes sel perioodil oli kirjandus- ja kunstiajakirja «Viisnurk» toimetajaks, valiti esimestel Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel rahvasaadikuks. Aktiivselt võtsid noore nõukogude vabariigi ühiskondlik-poliitilisest ja kirjanduslikust elust osa Juhan Sütiste, Jaan Kärner, August Alle, Paul Keerdo, Aleksander Antson, Evald Tammlaan, Paul Rummo.

Eesti nõukogude kirjandus tekkis süveneva klassivõitluse olukorras. Klassivõitluse teravnemine tõi selgemini esile kahe leeri olemasolu ka kirjanike keskel. Ideoloogilises võitluses sunniti kirjanduselu juhtivatelt positsioonidelt taanduma töötava rahva püüdlustele vaenulikud kirjanikud, halvati järk-järgult nende esteeditsevate, antirealistlike vaadete mõju. Kommunistliku partei juhtimisel arendati võitlust kirjanduse parteilisuse leninliku printsiibi eest, sotsialistliku realismi põhimõtete eest. Võitlus vaenuliku ideoloogia mõju ja selle kandjate vastu oli ühtaegu võitlus nende kirjanike eest, kes ka kodanliku korra tingimustes püüdsid teenida töötavat rahvast, kuid kelle loominguline tee ei olnud vaba ideelistest vääratustest ja vastuoludest. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nimel pöördus J. Lauristin-Madarik «Viisnurga» esimeses numbris demokraatlike kirjanike poole üleskutsega ühineda uue maailma ehitajatega, luua ideelisi, tõsielu sügavalt kujutavaid teoseid, mis paljastavad võimult tõugatud kodanluse võltspatriotismi ja rahvavaenulikkust.

«Kunsti, kirjanduse ning meie kultuuritegelaste ülesanne on nüüd vaid tõde teenida», kirjutas J. Lauristin, «tõde tuua heledasse valgusse, tõde kanda ilusana, puhtana kõige laiematesse rahvahulkadesse, kõiki nakatada austama tõde, et kõiki õpetada põlgama inimese kurnamist teise poolt, et kõiki juhtida ilu, aususe ja inimarmastava valguslätte juurde, et kõiki viia võitlusse parima ühiskonna — sotsialismi — teostamise eest.»[1]

Eesti kirjanduse arenemist ta nõukogulikul teel soodustas kirjanike aktiivne huvi sotsialismimaa kultuuri ja marksistliku

[1] «Viisnurk» nr. 1, 1940, lk. 7.

esteetika vastu. Kirjanduslikud ajakirjad ja kogu muu ajakirjandus avaldas ulatuslikult materjale vennasvabariikide kirjanduse, kunsti, teaduse ja majanduselu kohta. Rohkesti ilmus silmapaistvate nõukogude kirjanike teoste tõlkeid. Anti välja Gorki, Solohhovi, Makarenko, Sergejev-Tsenski, Novikov-Priboi, Nikolai Ostrovski jt. teoseid. Esmakordselt sai eesti lugejale emakeeles kättesaadavaks Maksim Gorki võitlev publitsistika ning rida tema kirjandusteoreetilisi artikleid ja ettekandeid. Tõlgiti paljude niisuguste autorite teoseid, kellest eesti laiemal lugejaskonnal varem puudus igasugune ettekujutus — sealhulgas nende Nõukogudemaa rahvuste kirjandust, kes alles pärast Oktoobrirevolutsiooni olid astunud iseseisva kultuurilise arengu teele. Esmakordselt ilmus eesti keeles tatari, mordva ja tšuvaši autorite teoseid. Järsult kasvas ka nõukogude rahvaste kirjandusklassika tõlgete hulk. Tõlgiti Puškini, Lermontovi, Gogoli, Tolstoi, Saltõkov-Štšedrini, Ševtšenko loomingut. Ergas huvi sotsialistlike rahvuste kultuuriloomingu vastu ja rikkalikud muljed esimestest vahetuist kokkupuuteist sotsialismimaa eluga olid Nõukogude Eesti kirjanike maailmavaate ja loomingulise meetodi kujunemisel oluliseks teguriks.

Uue ajastu kirjanduse ülesandeks oli näidata võitlust kukutatud kodanliku klassi riismete vastu, avada toimuva võitluse mõte kunstiliste kujude kaudu, toetada uut ja arenevat, kasvatada lugejates sotsialistlikku teadvust. Nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal ei suutnud eesti nõukogude kirjandus seda kõike veel kuigi ulatuslikult ja sügavalt näidata. Sotsialistliku realismi meetodi omandamine eesti kirjanike poolt kujutas endast aeganõudvat ja komplitseeritud loominguliste otsingute protsessi. See toimus võitluses kodanlik-natsionalistliku ideoloogia, formalismi ja naturalismi iganditega. Ometi on ilmne, et eesti kirjanduses vahetult pärast 1940. aasta revolutsioonilisi sündmusi toimus sügav murrang. Eelkõige avaldus see kogu kirjanduse optimistlikus, revolutsioonilisest romantikast kantud põhitoonis ja uues temaatikas. Kõikide kirjanike tähelepanu tulipunktis oli nüüd sotsiaalsest ja vaimsest rõhumisest vabanemise teema — eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee ja nõukogude võimu kehtestamine. Tehakse esimesi katseid kujutada inimeste sotsialistliku teadvuse kasvamist seoses vabariigi elus toimunud põhiliste sotsialistlike ümberkorraldustega. Tähtsale kohale tõuseb nõukogude rahvaste sõpruse teema.

Revolutsioonilist murrangut eesti rahva elus kajastas kõige ulatuslikumalt poeesia.

Kogu südamest tervitas oma maa saatuse peremeheks saanud töölisklassi, «homse päeva vägevat, võitmatut armeed» Jaan Kärner:

Ja ma tunnen: rõõm on jälle riigis,
mida nimetame oma sünnimaaks.
Nüüd me võimsad võimsaimate liigis —
kus on jõud, mis meid veel alistada saaks?[2]

(«Miitingul»)

Jaan Kärneri loomingu paremiku demokraatlik suunitlus, tema teravalt antifašistlik hoiak, hukkamõist imperialistlikule sõjale ja püsiv huvi sotsialismimaa kultuuri vastu olid valmistanud ette tema kiire arenemise nõukogude luuletajaks. 1940. a. sügisel avaldas J. Kärner oma senise luule valikkogu «Võitluslaule» ja 1941. a. kogu «Valitud luuletused». Nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal loodud luuletused kujutavad endast uue etapi algust J. Kärneri loomingulises biograafias. Kadunud on hiljutine resignatsioon ja nukker alatoon, luuletaja on haaratud uue elu ehitamise paatosest. Seoses töörahva võiduga kuulutab poeet ühtlasi uue kirjanduse sündi:

Mis juubeldavat uljust, kirkust, indu suurt
tööinimesis kõikjal jälle näed ja kuuled!
Kui voogav vihm, mis kastab põllul viljajuurt,
uus värske hoovus täidab laulikugi luulet.[3]

(«Tervitus»)

Kirjaniku areng ideelise sügavuse ja laiahaardelisuse suunas väljendub luuletuses «Liitumine». See on üks mõjukamaid luuletusi, mis on pühendatud Eesti astumisele Nõukogude Liitu. Jõuliselt kõlab selles nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse idee, mis on ääretult avardunud, endistest koduarmastuse kitsastest piiridest üle kasvanud:

Kui mõtled: lõunas õitseb viinamari,
polaarses vöötmes virmaliste helk,
maad läänes katab öine pilvevari,
ent idas päiksest lõõskab taevatelk,
siis rinda avarusetunne täidab
ja koduarmastuse leegiks läidab.
— — — — — —

Jõud võitmatu, mis võimsat Liitu kannab,
on tema ühtsus terasene, karm, —
on rahva armastus, mis viimse annab,
kui käsib kodumaa, ja ind ning tarm,
mis aina uusi saavutusi ihkab
ja vaenlast purustavas vihas vihkab.
— — — — — —

Kui mõtled: Vaikse ookeani rannul
ja Läänemerel kõlab sama viis,

---

[2] J. Kärner, Luulevalimik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951, lk. 72.
[3] Sealsamas, lk. 67.

et pole inimesel kubjast kannul,
et seljataha jäänud nälg ja kriis,
siis sinu vannet ükski võim ei murra:
maa selle hüveks elada ja surra.[4]

(«Liitumine»)

1940. a. revolutsioonisündmuste silmapaistvaimaks laulikuks sai Juhan Sütiste. J. Sütiste kodanliku aja loomingu paremikku kannab armastus töötava inimese vastu, austus tema töö vastu ja valu rõhujate ülekohtu all kannatava rahva pärast. Juba enne 1940. a. revolutsioonisündmusi ennustasid kirjaniku ootusärevad värsid eelseisvat otsustavat lahingut:

Ent kuulakem — üle suikuva lelu
kisendab õiglust, leiba ning elu
virgunud masside ründ.
Kuulakem — nendega kaasa on puhkend
võitluselauliku sõnadesünd.
Julgelt ning uhkelt
vennalik hüüatus südamest tärkab:
— Ärka, inimene, ärka![5]

(«Käepigistus Johannes Barbarusele», jaan. 1940)

Paremini kui ükski teine on eesti töölisklassi revolutsioonilist rünnuhoogu pöördelistel juunipäevadel suutnud edasi anda J. Sütiste oma lühipoeemis «Maakera pöördub itta» (sept. 1940). Luuletaja hoogsates värssides hõõgub usk ellu, rahva jõusse, teda haaranud vabanemis- ja loomingurõõm. Poeemi peategelaseks on kollektiivne kangelane — töötav rahvas. Lakoonilises väljenduses on poeet suutnud jäädvustada sündmuste dramaatilise pinge ja laia haarde, näidata vaenulike jõudude konflikti, uue triumfi vana üle ja homse päeva helgeid perspektiive.

Poeem on üles ehitatud laadilt ja rütmilt erinevate luuletuste tsüklina, kus iga osa on allutatud põhiideele. Värsside dünaamiline hoog, rütmide ja intonatsioonide rikkus peegeldavad tormiliselt areneva elu paljusid külgi. Poeemi esimese osa lüürilises sissejuhatuses loob luuletaja mõne reaga ajaloolise hetke dramatismi ja eepilise avaruse tunde:

Kannata —
kannata, lauliku sõna ja rida,
mässutsev vorm ja kihutav hoog!
Maakera pöördub. Läheneb ida —
ja korraga mõõtmatult rannata
on vabade rütmide voog.[6]

---

[4] J. Kärner, Luulevalimik, lk. 76—77.
[5] J. Sütiste, Teosed I. Luuletused. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955, lk. 440.
[6] Sealsamas, lk. 443.

Ning kontrastina eelmiste ridade rõõmsale paatosele järgneb satiiriline pildike tööliste rongkäigu lähenemisel pea kaotanud kodanlusest:

Nõnda see algas:
Hommik. Päike. Ja meri
õõtsus kui roheline sapp.
Mööda Lühikest Jalga
käis rahvast vastu ja peri —
rühkis ehmund minister, paterdas papp.[7]

Napisõnalistes löövates stroofides on leidnud väljenduse luuletaja uhkus oma rahva üle, kes on koondanud kõik jõud otsustava protesti väljendamiseks rõhujate võimutsemise vastu, ning õnnelik teadmine oma ühtekuuluvusest väljakutele tulnud tööinimestega.

Poeemi esimese osa kiiresti vahelduvad rütmid ja rohke vabavärsi kasutamine peegeldavad tuhandepealise rahvahulga lainetust ja miitingumeeleolu. Teise osa revolutsioonilise marsilauluna kõlav algus annab suurepäraselt edasi kodanliku võimukandja residentsi poole suunduvate tööliskolonnide kontsentreeritud sihikindlust. Oma ajaloolises võitluses leidis eesti töölisklass innustavat eeskuju sotsialismi ehitavalt Nõukogude Liidult. Ka selle suure tõe on luuletaja sõnastanud sammuvate kolonnide rütmis:

Me hädasid irvitas rikaste lääs,
me õigusi unedeks pidas.
Meid võitlema virgutas punetav ääs
ja päike, mis säratab idas.[8]

Poeemi kolmandas osas kulmineeruvad sündmused stseeniga, mis on haarav oma sügavas inimlikkuses ja puhtas rõõmus — poliitiliste vangide-kommunistide vabastamisega rahva poolt.

Finaalis asenduvad töölisväe võiduka sammu ründavad rütmid luuletaja lüüriliste mõttemõlgutustega, saavutades haarava jõu ja emotsionaalsuse.

Mühatavad vanad müürid —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.
Suitsujuga läände öördub,
eha hommikusse pöördub —
kõik, mis oli, maha jääb.
Juba ligineb koit. Hõõguvad tornid ja puud,
Kustub lääne pool tähtede hõbe
uduähmaste pilvede ritta.
Astub tunnimees. Kõhatab kojamehe luud.
Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.[9]

[7] J. Sütiste, Teosed I, lk. 443—444.
[8] Sealsamas, lk. 445.
[9] Sealsamas, lk. 448—449.

Poeemis «Maakera pöördub itta» tõuseb ilmekalt esile J. Sütiste novaatorliku luule poeetiline omapära: üleva paatose, revolutsioonilise romantika põimumine lõikava satiiriga. Luuletaja ise on deklareerinud: «Satiir ja elurõõm on vennad».[10] Oma elurõõmust tulvavais värssides piitsutas Sütiste majakovskiliku sarkasmiga reaktsioonijõude ja väikekodanlasi.

Poeemis on suured ajaloolised sündmused omandanud sügavalt lüürilise, emotsionaalse värvingu. Ka see joon — eepilise, monumentaalse teema valgustamine luuletaja lüürilise prisma kaudu — seob Sütiste nõukogulikku loomingut Majakovski traditsiooniga, kellest ta oma värssides korduvalt on austusega kõnelnud. Otsides oma laulude revolutsioonilisele sisule vastavat uut vormi, uusi sõnu, rütme ja intonatsioone, kasutas Sütiste loovalt Majakovski kogemusi.

J. Sütistele kuulub ka üks vaadeldava perioodi parimaid luuletusi rahvaste sõpruse teemal. Pikemas luuletuses «Gruusiale» loob autor pilte kauge vennasrahva heroilisest ajaloost, tema vabadustarmastavast ja andekast rahvast. Gruusia — selliste suurte inimeste sünnimaa, nagu Rustaveli, Majakovski ja Stalin — on oma kuulsate nimede kaudu seotud kõigi rahvastega. Luuletuse loomise üheks ajendiks olid Sütiste enda noorusmälestused tsaariajal Tartu Ülikoolis õppinud gruusia noormeestest. Mälestusekillus väljendatud mõtet Venemaa rahvaid ühendavast minevikuvõitlusest oli Sütiste laiemalt arendanud juba varasemas poeemikatkendis «Tartu», käsitledes ajajärku, millal Tartu Ülikooli koondus revolutsioonilist noorsugu kõigist Venemaa nurkadest:

Siin töötas, keda sääl ei talund
must sandarm ega vägivald,
ja see, kes iialgi ei palund,
vaid võitles võimu põlu all.[11]

Luuletus «Gruusiale» kõneleb selle ajaloolise võitluse tulemusena saavutatud uuest maailmast, kus gruusia rahvas ehitab sotsialismi nõukogude rahvaste peres. Sütiste värsid väljendavad õnnetunnet selle üle, et ka noor Eesti NSV on nüüdsest peale rahuarmastavate rahvaste leeris, mille ühtsust sümboliseerib punalipuline Moskva:

Kuldvillakute maa — nüüd pikka rahusõõmu
sa mõõdad. Sinu ees Kazbeki särav tipp.
Su vaimu juhib töö ja uhket elurõõmu
viib uljalt edasi maa keskel punav lipp.[12]

---

[10] «Looming» nr. 3, 1941, lk. 301.
[11] J. Sütiste, Valitud luuletused. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 217.
[12] J. Sütiste, Teosed I, lk. 463.

Ühena esimestest eesti luules laulab Sütiste tööst kui rahvaste sõpruse alusest ja inimest ümberkujundavast jõust:

> Nüüd jõed ohjendad ning kuristikud võidad,
> ja põlluks kuivatad subtroopilised sood,
> sa mäkke puurid end, sa merelaineid sõidad,
> sa vastset inimest ja vastset elu lood.[13]

Uue ajastu saabumist jäädvustasid ka Johannes Barbaruse luuletused («Uus laul», «Uutel radadel», «Ümberhinnang», «Värsisepad»). Barbaruse kodanlusaegne looming oli oma valdavas osas demokraatlike, antifašistlike ideede teenistuses, kuid tema tolleaegse luule mõju kahandas märksa raskepärane, konstrueeritud sõnastus. Kodanliku diktatuuri viimastel aastatel tungis tema loomingus üha selgemini esile arusaamine tööliskklassi ajaloolisest ülesandest rõhutud rahvahulkade vabastajana. Luuletuses «Pürgimus» kuulutas poeet uute sangarite sündi, kes vääravad rõhujate võimu. Ka Barbaruse varasemad nõukogudeaegsed värsid ei ole veel vabad retoorikast, kuid nendes ilmneb kirjaniku püüd sisult ja vormilt rahvalikuma luule poole.

Parimad J. Barbaruse 1940./1941. aasta luuletustest on pühendatud kirjanike loomingulisele vabanemisele ja uuestisünnile töörahva riigis. Luuletaja näitab, et kodanliku kirjanduse realismivaenulikkus, elutõe moonutamine, on tingitud taotlusest varjata rahva eest tema kannatuste tõelisi põhjusi. Barbarus astub korduvalt välja kodanliku minevikupärandi — «värsipitsi», «stiilinikerduste» ja sisutu «kassikulla» vastu eesti luules. Uuel revolutsioonilisel sisul tuli esimesel nõukogude aastal endale teed murda visas võitluses estetismi ja individualismi iganditega. J. Barbarus rõhutab, et ajal, «kui ei ole ühtki tõket / enam südamel ja meeltel», on kirjaniku kohus laulda tegudest ja tööst tulvil tänapäevast:

> Avardagem kunstimaitset!
> Sõna nüüd peab kandma kilpi:
> kõik, mis uus, see nõuab kaitset . . .[14]
> *(«Ümberhinnang»)*

Barbaruse värsid kõnelevad kirjanduse ühiskondlikust missioonist ja kirjaniku kasvanud vastutustundest oma rahva ees, kellega teda seovad ühised eesmärgid —

> . . . kui meil siht, mis kõigil teistel:
> et me sõna muutuks loovaks,

---

[13] J. Sütiste, Teosed I, lk. 463.
[14] J. Barbarus, Kogutud teosed II. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 41.

et kõik näeksid, kes on meister,
kelle teosest elu hoovaks! . . .[15]

(«Värsisepad»)

Nõukogude võimu taaskehtestamist jäädvustas oma teostes ka Mart Raud, kelle loomingus samuti ilmnes püüd vabaneda formalistliku esteetika mõjudest ja maailmavaatelisest piiratusest. Luuletuses «Pööripäev» väljendas luuletaja poolehoidu eesti töötava rahva võidule, suutmata aga veel üle saada abstraktsusest ja üldsõnalisusest. M. Raua selle ajajärgu loomingus kajastub kirjaniku võitlus vanast ühiskonnast kaasa toodud individualistliku elukäsituse vastu («Pojale»). Õnnestunud, realistliku põhikoega värssides käsitles kirjanik eesti talurahva elus toimunud muutusi — nõukogude maareformiga külakehvikutele osaks saanud «uue õiguse jaotust» («Oktoober»). Luuletus «Uus kevad» kujutab ärkavat kevadist loodust uudismaal müriseva traktoriga kui uue elu poeetilist võrdkuju.

Tähtsale kohale tõusis 1940./1941. a. eesti kirjanduses mineviku revolutsioonilise võitluse kujutamine. Nii luuletajad kui ka proosakirjanikud püüdsid sotsialistliku realismi printsiipidest lähtudes käsitleda oma rahva ajalugu, töötavate hulkade vabastusliikumist. Eesti töölisklassi avangardile — kommunistliku partei ustavatele poegadele — pühendas ühe oma südamlikumatest luuletustest J. Barbarus («Seltsimeestele»). Omapäraseks poeetiliseks mälestusmärgiks kodanlikes vanglais vaevelnud kommunistide kangelasmeelele on Leena Parkeri luuletused, millede trükis avaldamine sai võimalikuks alles nõukogude võimu ajal. Kirjutatud vanglakongis, on need tööliisnaise-revolutsionääri karmid värsid lihtsate inimeste murdumatu võitlustahte väljenduseks («Sügis vanglas» 1929, «Sajab» 1931, «Vabrik ja vangla» 1933, «Kiri sõbratarile» 1936). Leena Parkeri luulet hingestavad võitlusjanu ja eluarmastus, viha rõhujate vastu ja kindel veendumus töölisklassi lähenevas võidus:

See viha südames kui näriv valu,
uut juurde süstib vangla igapäev.
Ei timukatelt närust armu palu.
Las tuleb töölistribunaali päev![16]

(«Kiri sõbratarile»)

Satiirihoope jagasid kodanlikule «vabariigile» luuletajad August Alle ja Aleksander Antson. Kõige teravamad nendest kodanliku diktatuuri aastail kirjutatud poliitilistest epigrammidest leidsid avaldamist alles nõukogude korra ajal. Kirjanikud võtsid sõnarelvaga osa vabariigis toimuvast klassivõitlusest.

---

[15] J. Barbarus, Kogutud teosed II, lk. 45.
[16] «Viisnurk» nr. 2, 1940, lk. 113.

Leena Parker

Kukutatud kodanluse riismete, «inimeste-puukide» vastu on suunatud J. Barbaruse luuletus «Kodukäijad». Kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses astus välja Aira Kaal luuletustega «Virisevale sõbrale», «Idealistile», «Pessimist», «Individualist».

Uue käsitluse sai eesti luules töö teema. Luuletajad laulavad nüüd vabast tööst ja töötavast inimesest kui kõikide väärtuste loojast, nad ülistavad sotsialismi ehitava rahva tegude ja unistuste poeesiat (J. Kärneri «Töölaul», M. Raua «Mai marss», M. Nurme «Käed», R. Parve «Tehases», A. Sanga «Laul uuest inimesest», A. Kaalu «Naine agulist»).

Mitmed kirjanikud käsitlesid kommunistliku partei juhtivat osa nõukogude rahva võitluses sotsialismi ülesehitamise eest. Kommunistliku partei poolt läbi käidud kangelaslikule teele pühendas J. Kärner luuletuse «Partei ajalugu».

Uut tõid eesti luulesse kirjanikud, kes kodanliku diktatuuri perioodil elasid Nõukogude Liidus ja võisid seetõttu noore Nõukogude Eesti kirjanduse ja kultuuri arendamisele kaasa aidata eelnevatel aastatel omandatud kogemustega — V. Buk, H. Angervaks ja F. Kotta. H. Angervaksa sel ajal ajakirjanduses avaldatud lüürilistest luuletustest väärib oma uudsuse tõttu märkimist «Traktoristi laul», mis kajastab sotsialistliku suurpõllunduse rajamist vennasvabariikides. F. Kotta varasemast loomingust 1941. aastal avaldatud luuletuste seas on kõige silmapaistvamaks «Seltsimees Kirov». Luuletuses, mis jutustab üldrahvalikust leinast armastatud parteitegelase kaotuse puhul, on leidnud mõjuva poeetilise väljenduse kommunistliku partei ja rahva monoliitsus ning nõukogude rahvaste vendluse idee.

Tekkivas eesti nõukogude proosakirjanduses on ülekaalus novellid ja jutustused, milles kujutatakse kodanluse võimutsemise lõpuaastate olukordi ja klassivastuolusid. Tähtsal kohal on

neis jutustustes töötava rahva jõudude kasvu ja kodanlik-natsionalistliku «rahvustervikluse» ideoloogia pankroti näitamine, kodanluse poliitilise ja vaimse jõuetuse paljastamine. Neid probleeme käsitleb nõukogude võimu taaskehtestamise esimese aasta jutustustes August Jakobson, arendades edasi oma kodanlusaegse demokraatliku loomingu temaatikat. 1940. a. sügisel avaldas ta jutustused ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve». Esimene neist haarab 1939. a. lõpupäevi, mil välispoliitilised sündmused ja töölisliikumise hoogustumine Eestis kutsusid esile paanika kodanluse hulgas ning sundisid haritlaskonna ausat osa järele mõtlema oma koha üle töörahva võitluses. Autori kujutamislaadis esineb veel naturalistlikku nokitsemist tarbetute detailide juures, liialdamist tegelaste hingeelu üksikasjadega, staatilist kirjeldamist. Sellegipärast on novellis hästi antud satiiriline üldistus selgrootust kodanlikust intelligentsist: «Lõdisen — tähendab, olen olemas!»

Jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» on peateemaks progressiivse intelligentsi maailmavaatelised otsingud teravnenud klassivõitluse olukorras, töötava rahva hulgast võrsunud haritlaste otsustav ühinemine töölisklassi poliitilise võitlusega. Teravalt on teoses vastandatud kaks vaenulikku leeri — marurahvuslik kodanlus, kes oma lõppu aimates kasutab nii maskeeritud võitlusvorme kui ka avalikku terrorit, ning optimistiik, võidukindel töötava rahva leer. Suure psühholoogilise veenvusega on kirjanik välja joonistanud vana ja uue vahel kõhklevate haritlaste kujud. Kirjanik on õigesti näidanud, kuidas küsimus suhtumisest sotsialismimaasse määras selgesti ära rindejoone eesti intelligentsi progressiivse ja reaktsioonilise osa vahel.

Autor on püüdnud esile tõsta põrandaaluse kommunistliku partei juhtivat osa töölisliikumises ja kõigi demokraatlike jõudude kaasatõmbamist võitlusse töötava rahva õiguste eest. Usutavalt on antud endise poliitilise vangi kommunist Pedussaare kuju, tema rahulik, tahtejõuline karakter, eesmärgikindlus, oskus inimesi läbi näha ja tegevusse suunata.

Valdav osa sel perioodil ilmunud proosateostest on pühendatud sotsiaalse ülekohtu kujutamisele kõige lähemas minevikus. Kodanluse pimedat, verist terrorit lihtsate tööinimeste kallal kujutasid J. Barbarus novellis «Ametivennad» ja P. Keerdo lühijutus «Isamaa päästjad». Varanduse, eraomandi osa inimsaatuste kujunemises ja raha demoraliseerivat mõju kodanlikus ühiskonnas käsitlesid J. Ruveni jutustus «Oma tuba, oma luba» ja R. Rohu novell «Äri».

Novellis «Noore aedniku päevik» näitas Erni Krusten, kuidas sotsiaalse ebaõigluse tunnetamine surmab töötavas inimeses

loomingurõõmu. Töökoha kaotamise ähvardav perspektiiv mürgitab noorte inimeste isikliku õnne.

Aadu Hindi sulest ilmus lühijutt «Eriarvamine», milles autor koolielust võetud episoodi najal tõi lugeja ette töölislaste troostitu viletsuse ja raskused alghariduse omandamisel kodanlikus Eestis. Rea tabavate satiiriliste portreede abil häbimärgistas kirjanik kodanlike seltskonnatuusade variserlikku «heategevust» ja natsionalistlikke ilukõnesid.

Eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee peegeldus kõige otsesemalt memuaarides, kus tähelepanu pälvivad eeskätt P. Keerdo, J. Lauristin-Madariku ja J. Saadi vanglamälestused kodanliku terrori ajajärgust.

Kõige ulatuslikumaks proosateoseks Eesti töölisliikumise ajaloost oli J. Madariku romaan «Vabariik». Teos, mille kirjutamist autor alustas 1936. aastal vanglas, jäi lõpetamata kirjaniku hukkumise tõttu Isamaasõjas; 1940. aastal avaldas ta romaanist katkendi. 1941. aastal oli väljaandmisel teose esimene osa, mis aga lugejateni ei jõudnud, sest okupatsioonivõimud hävitasid kogu selle tiraaži. Romaani esimene, autori poolt viimistletud osa ja teised säilinud osad said lugejatele kättesaadavaks alles sõjajärgseil aastail.

«Vabariik» I oli esimesi kunstiküpseid proosateoseid, milles eesti rahva mineviku valgustamisel lähtuti sotsialistliku realismi positsioonidelt.

Eesti rahva elus aset leidnud sotsialistlike ümberkorralduste ja inimeste sotsialistliku teadvuse kasvu realistliku kujutamise alal tegi noor eesti nõukogude kirjandus alles esimesi samme. Ilmus üksikuid novelle, mis käsitlesid uue elu algust külas, külakehvikute ühinemist nõukogude võimuga — P. Vallaku «Tagumised rattad», Mart Raua jutustus «Vennad» jt. Viimases kirjeldatakse kahe venna erinevat eluteed — äri alal jõukaks saanud vanema venna seljapööramist kehvale kodule ja töötavale rahvale ning noorema venna, ausa külaproletaarlase rasket elu. Kirjanik näitab, kuidas eraomandile rajatud ühiskondlikud suhted viisid vaenulikesse leeridesse ka sama perekonna liikmeid. Noorema venna kujus on autor suutnud hästi edasi anda lihtsa töömehe põhimõtete puhtust ja tema kindlameelsust uue nõukoguliku elu aluste kaitsjana.

Esimese ja kunstiliselt üsna õnnestunud katsena eesti nõukogude draamakirjanduse alal pakub huvi Mart Raua näidend «Mõõk väravas». Teos haarab olukordi kodanlikus vanglas juunipöörde eelõhtul ja selle ajal — sündmusi, mille haripunktiks on poliitiliste vangide-kommunistide vabastamine revolutsioonilise rahva poolt draama lõppvaatuses.

Sotsialistlikku tööd ja inimeste ümberkasvamist käsitles sel

perioodil August Jakobson novellides, mis trükis ilmusid sõjajärgseil aastail. Jutustustes «Kasvutung», «Tuusik» jt. kujutas A. Jakobson inimeste tööröömu, algatusvõimet ja heaperemehelikku suhtumist sotsialistlikku ühisvarasse, teiselt poolt aga ka partei ja nõukogude võimu hoolitsust töötajate eest.

Esimene aasta pärast nõukogude võimu taaskehtestamist oli eesti kirjanduse ajaloos pöördepunktiks. Veel kõige lähemas minevikus olid eesti kirjanduses tooniandvaks olnud surveaja masenduse, ummiku või individualistliku protesti meeleolud. Uue ajastu kirjandust kannab optimistlik ellusuhtumine. 1940.—1941. a. eesti kirjanduse arenemistendentsides peegelduvad murranguaasta vastuolud, raskused ja uue pealetung vana maailma taganevatele jõududele. Noor eesti nõukogude kirjandus ei suutnud veel haarata areneva elu kõiki olulisi külgi, näidata sotsialistlike suhete kindlustamist elavate, kunstiküpsete kujude kaudu. Enamik sellal eri raamatutena ilmunud proosateostest oli kirjutatud juba kodanliku korra lõpuperioodil. Kuid vaadeldava ajajärgu kirjanduslik looming sisaldas kvalitatiivselt uusi jooni. Kirjanikud ei piirdunud ainult kapitalistliku ühiskonna pahede paljastamisega ja töötavate hulkade kannatuste kirjeldamisega, vaid püüdsid kunstivahendeid rakendades avada elunähtuste sotsiaalse olemuse, näidata kodanliku ühiskonna aluste hävitamise paratamatust. Proosakirjandus andis esimesed õnnestunud katsed nõukogude inimeste ja sotsialistlike ümberkorralduste realistliku kujutamise alal. Kiiresti ja hoogsalt kajastas nõukogulikku kaasaega luule — sotsialistlike ideaalide eest võitlev, loovale tööle innustav poeesia. Töötav inimene kujunes kirjanduse keskseks kujuks. Eesti kirjandus oli astunud sotsialistliku realismi teele.

II

Fašistlik agressioon 1941. a. suvel katkestas rahuliku loova töö sotsialistliku majanduse ja kultuuri rajamisel Eestis. Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei üleskutsele vastas kogu nõukogude rahvas kõigi jõudude kiire mobiliseerimisega sotsialistliku kodumaa kaitseks. Üldrahvaliku võitlusega liitusid ka Nõukogude Eesti kirjanikud. Õiglane sõda saksa fašismi vastu ja inimsuse kaitseks liitis ühtsesse leeri kõik kirjanikud, kellele oli kallis oma rahva tulevik. Vastupanule õhutasid eesti rahvaluule ja minevikukirjanduse võitlustraditsioonid saksa orjastajate vastu. Erakordset võitlusjõudu andis nüüd teadmine, et sõda fašistliku agressori vastu on ühtlasi võitlus uue ühiskonna eest, mille täieõiguslikuks liikmeks eesti rahvas oli saanud aasta tagasi.

Juba esimestel sündmusrohketel sõjakuudel astusid eesti nõukogude kirjanikud vaenlasele vastu mitte üksnes mobiliseeriva sõnaga, vaid ka otseselt relvaga käes. Võitlusjulgust sisendavate kõnede ja kirjutustega esines J. Lauristin-Madarik, kes Isamaasõja puhkemisel määrati Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee liikmeks. Kirjanik-revolutsionäär, kes kogu oma elu oli pühendanud rahva teenimisele, hukkus 1941. a. augustikuus. Esimesi raskeid kokkupõrkeid fašistlike vallutusvägedega kajastasid oma lahinguluules ja rindekorrespondentsis J. Sütiste, M. Raud ja E. Kippel, kes hävituspataljonide ja töölispolkude ridades võtsid osa kaitselahingutest Nõukogude Eesti pinnal. Tallinna kangelaslikust kaitsmisest võtsid osa vene kirjanikud Vsevolod Višnevski ja Leonid Solovjov. Nende rinde-olukirjeldusi avaldati eesti ajakirjanduses. Võitluspostil Leningradis hukkus blokaaditalvel kirjanik E. Kippel, kellelt sõja algupäevil ilmus kirjutusi kodumaa kaitsjate lahinguvaprusest ja eesti ning vene rahva ajaloolisest võitlusliidust.

Kirglike patriootiliste artiklite ja sõnavõttudega astusid välja kõik rahvale ustavad kirjanikud. 23. augustil 1941. a. pöördus kirjanik A. Hint ajalehe «Kommunist» kaudu avaliku kirjaga NSVL Kirjanike Liidu sekretäri Aleksander Fadejevi poole, kinnitades, et eesti kirjanikud süvendavad nõukogude rahvaste sõprust kui võidu tähtsaimat tagatist.

Luuletajad esinesid poeetiliste võitlussekutsetega, fašismivastaste läkitustega, värssidega tulvil kodumaa-armastust. Uue, enneolematu jõuga kõlas eesti luules nõukogude patriotismi idee. Lihtsalt ja veendunult kirjutas sellest Jaan Kärner luuletuses «Sünnimaale»:

> Maad seda kaitse julgelt igal tandril —
> ta sinisaartel, haljendaval mandril![17]

Esimesel sõjapäeval loodud luuletuses «Aeg on saabund» kutsus J. Barbarus luuletajaid minema koos rahvaga võitlusse fašistlike teutoonide vastu, uue maailma eest:

> Nüüd on rauda vaja salmiks,
> võitluse- ja võiduiha,
> vaprust, julgust, vastupanu![18]

Mobiliseerivaid värsse, poeetilisi üleskutseid avaldas Nõukogude Eesti kaitselahingute ajal M. Raud:

---

[17] J. Kärner, Kodumaa käsk. Antifašistlikke luuletusi 1941—1942. Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastus, Moskva 1943, lk. 5.

[18] J. Barbarus, Relvastatud värsid. ENSV Riiklik Kirjastus, Moskva 1943, lk. 7.

Relvile, rahvas! Relvile, lippude alla!
Ohvrid ei kohuta. Võidame. Surma eest surm!
Eneste verega tõrjume orjusehalla,
kuni on vabad me linnad, vaba viimne kui nurm.[19]

(*«Relvile, rahvas!»*)

J. Kärneri, M. Raua, J. Barbaruse, J. Semperi ja E. Hiire publitsistlik võitluslüürika äratas viha fašistide vastu, kes laastasid nõukogude inimeste kodusid ja kultuurivarasid. Selles luules meenutati eesti rahvale tema põlisvaenlaste — saksa röövvallutajate rõhumist. See hoiatas surmaohu eest, mis ähvardas eesti töötava rahva poolt alles hiljuti kätte võidetud õigust vabale loovale tööle. Neist värssidest kõlas usk kommunistlike ideede ja kommunistliku partei kõikevõitvasse jõusse. «Ei ükski võim meid suuda murda, kui tegutseb Partei», kirjutas J. Barbarus Isamaasõja esimestel päevadel (luuletus «Partei»).

Usku võidusse ja surmapõlgust sisendasid Juhan Sütiste lahinguvärsid («Kahurväelased»). Võitlusse töörahva tõe eest kutsus M. Raua «Rahvaarmeelaste laul» ning luuletus «Üle Emajõe», mis kujutas töölispataljoni tuleristseid rindejoonega poolitatud kodulinnas. Nende luuletuste kangelasteks olid inimesed, kelle vaprust kandis selge teadmine sellest, mille nimel nad võitlevad. Juba esimestes rindeluuletustes kajastus eesti ja vene rahvusest võitlejate lahingusõprus Nõukogude Eesti kaitsel — rahvaste sõprus, mis Isamaasõja järgnevail aastail kujunes eesti nõukogude kirjanduse üheks tähtsamaks ideeliseks aluseks.

Nõukogude Eesti ajutise okupeerimise tõttu fašistlike vägede poolt langes rida demokraatlikke kirjanikke fašistliku terrori ohvriks. Koonduslaagris hukkus andekas draamakirjanik-publitsist Evald Tammlaan. Gestapo vanglas piinati surnuks novellist Johannes Ruven, seal kaotas tervise Aleksander Antson (suri 1945. a.). Samasugune ränk saatus tabas Juhan Sütistet.

Okupeeritud Eesti territooriumil sai trükisõna kasutajaks fašiste teeniv kirjanike rühmake, kelle astumine rahvusliku reetmise teele oli nende varasema rahvavaenuliku kirjandusliku tegevuse loogiliseks jätkuks.

Eesti nõukogude kirjandust arendasid Isamaasõja aastail edasi kirjanikud, kes võitlesid Nõukogude Armee ridades või olid evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse. Raskele sõjaolukorrale vaatamata võeti kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poolt tarvitusele kõik abinõud noore liiduvabariigi kirjandusliku kaadri säilitamiseks ja koondamiseks. Vajalike töötingimuste loomiseks kunsti ja kirjanduse alal organiseeriti

[19] M. R a u d, Sõjasõna. Luuletusi 1941—1943. ENSV Riiklik Kirjastus, Moskva 1943, lk. 19.

Evald Tammlaan

Enn Kippel

kunstiansamblid Jaroslavlis, organiseeriti eestikeelse ajakirjanduse ja raadio regulaarne tegevus. Eesti kirjanduselu juhtivaks keskuseks oli EN Kirjanike Liidu Organiseeriv Toimkond (esimees A. Jakobson), mis alates 1941. a. oktoobrist töötas NSV Liidu Kirjanike Liidu osakonna juures Tšeljabinskis, hiljem Moskvas.

Vahetu osavõtt nõukogude vennasvabariikide elust ja tööst, elav kokkupuude sotsialismimaa tegelikkusega ja inimestega ning kaasaelamine Suure Isamaasõja ajaloolistele heitlustele oli neil aastail eesti kirjanike sügava ideelise ja loomingulise ümberkujunemise aluseks. Isamaasõja periood viis eesti kirjanikud vahetusse kontakti ka paljude vennasvabariikide kirjandusega. NSVL Kirjanike Liidu Tšeljabinski osakonna juures töötasid eesti kirjanikud koos vene, tatari ja baškiiri rahvusest ametivendadega. Moskvas arendati tihedat koostööd läti ja leedu kirjanikega, mille tulemuseks oli rida ühisüritusi, nagu Baltimaade rahvaste kirjandusõhtud 1942. ja 1943. aastal.

Eesti nõukogude kirjanduse sõjaaegses arengus etendas tähtsat osa õppimine Vene NFSV kirjanike organisatsioonilistest ja loomingulistest kogemustest. Eesti kirjanduse ideelis-kunstilise

Aleksander Antson

Johannes Ruven

taseme tõusule aitas kaasa sügavam tutvumine vene klassikalise ja nõukogude kirjanduse teostega ning sotsialistliku realismi aktuaalsete probleemidega. Seda soodustas neil aastail nii vene keele oskuse ulatuslikum omandamine eesti kirjanike poolt kui ka vahetu osavõtt Moskva kirjandusorganisatsiooni tööst. Seda näitasid eesti kirjanike esinemised ja eesti kirjanduskriitika, milles üha sagedamini käsitleti üleliidulise kirjanduselu päevaküsimusi. Isamaasõja perioodil tõlgiti eesti keelde M. Šolohhovi, N. Tihhonovi, A. Tolstoi, I. Ehrenburgi, L. Sobolevi, B. Gorbatovi, V. Kaverini, V. Koževnikovi, V. Inberi jt. nõukogude kirjanike töid.

1942. aastal loodi EN Kirjanike Liidu Organiseeriv Büroo eesotsas J. Barbaruse ja A. Jakobsoniga. Orgbüroo asus ette valmistama Eesti nõukogude kirjanike I konverentsi, mis leidis aset Moskvas 1943. a. oktoobris. Konverents tegi kokkuvõtte eesti nõukogude kirjanduse olukorrast ja ülesannetest, kinnitas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu põhikirja ja valis ENKL juhatuse (J. Vares-Barbarus, A. Jakobson, J. Kärner jt.). Vastuvõtmine NSVL Nõukogude Kirjanike Liidu liikmeks tähistas eesti nõukogude kirjanike organiseerimise esimese ettevalmis-

Eesti nõukogude kirjanike I konverentsil Moskvas 1943. a.

tava faasi lõppemist. Konverentsi tulemuseks oli eesti nõukogude kirjanike veelgi tihedam liitumine kirjanike üleliidulise perega.

Eesti nõukogude kirjanduse lugejaskonna moodustasid Isamaasõja perioodil Nõukogude Armee eesti rahvuslike väekoondiste võitlejad, vennasvabariikidesse evakueerunud eestlased ja osalt ka okupeeritud Eesti elanikud. Venekeelsete tõlgete kaudu jõudsid eesti kirjanike teosed neil aastail esmakordselt ulatuslikumalt üleliidulise lugejani.

Peale tagala- ja rindeajalehtede avaldasid eesti nõukogude kirjanikud oma töid eestikeelsetes koguteostes «Võit jääb meile», «Võitluse radadel», «Sinu eest, isamaa» ja eesti kirjanduse almanahhis «Sõjasarv» (I—VI), mille väljaandmist alustati 1943. a. Moskvas. Moskvas ja Leningradis trükiti Isamaasõja ajal eri raamatuina rida eesti kirjanike luuletus- ja novellikogusid ning näidendeid. Osa neis avaldatud töödest ilmus venekeelses tõlkes kirjanduslikes ajakirjades ja koguteostes «Nõukogude Baltimaade eest!» ning «Eestlaste maal».

Isamaasõja aastad näitavad eesti nõukogude kirjanike loomingulise aktiivsuse ja viljakuse silmapaistvat tõusu. Sellest tunnistavad Jaan Kärneri sõjaaegsed luuletuskogud «Kodumaa käsk» (1943) ja «Viha, ainult viha» (1944), Johannes Barbaruse «Relvastatud värsid» (1943) ja «Rindeteedel» (1944), Mart Raua «Sõjasõna» (1943) ja «Uued sillad» (1945), August

Jakobsoni novellikogud «Tules ja veres» (1942) ning «Hiiglaste tee» (1944). Isamaasõja perioodil või sõjajärgsetel kuudel avaldasid värsikogusid veel J. Semper («Ei vaikida saa», 1943), E. Hiir («Võidule», 1944), D. Vaarandi («Põleva laotuse all», 1945), R. Parve («Sõduri südamest», 1945), A. Kaal («Ma ei anna relva käest», 1945), M. Nurme («Sünnimuld», 1945), A. Alle («Epigramme», 1944). Novelliraamatutega esinesid A. Hint («Metshaned», 1945) ja P. Keerdo («Tasuja», 1943). P. Rummo sulest ilmus näidend «Pruun katk» (1943).

Luule

Suur Isamaasõda asetas kogu nõukogude kirjanduse ette kõige tähtsama ülesandena kõigi nõukogude rahvaste ideelise mobiliseerimise sotsialistliku kodumaa kaitseks. Ka eesti nõukogude kirjanduses sai keskseks teemaks rahva hiiglaslik võitlus, nõukogude inimeste kasvamine kangelasteks.

Kõige erksamalt ja mitmekülgsemalt kajastas neid otsustava võitluse päevi luule. Eesti nõukogude luules peegeldusid kõik Isamaasõja tähtsamad etapid ja võitluslõigud. Selgemini kui kunagi varem kõlas eesti nõukogude luules neil aastail arusaamine kirjaniku kodanikukohusest ja kunsti ühiskondlikust eesmärgist. Kirjanike vastutustundest ja luule aktiivsest osast üldrahvalikus võitluses kirjutas J. Kärner:

> Peab luule vaimu relvastama, —
> seks rikas sõna-arsenal.
> On sõna relv ja mürsk seesama,
> mis käsitada võitlejal.
>
> Võib peita hirmsat mõttejõudu
> ja vihatunde võimsust see,
> mis külvab vaenlasele õudu,
> kui selle süütab suur idee.
>
> — — — — —
>
> Sest tõuse, värss mu, värske hooga,
> löö vaenlast, sõpra julgusta,
> kui laine vabastava vooga
> koos veere võimsalt üle maa![20]
>
> *(«Luule kohus»)*

Sügava äratundmisega kõneles J. Kärner sellest ka luuletuses «Veendumus»:

> Me elu kuulub rahvale, ja rahva valus
> me oma valu kaob kui tuules uduriib.

[20] J. Kärner, Viha, ainult viha. Poeeme ja luuletusi 1943. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Leningrad 1944, lk. 55—56.

Kuid rahva vabaduses on me õnne alus,
ja armastus ta vastu võitlusse meid viib.[21]

Luuletuse lõppvärsid otsekui kordavad Maksim Gorki sõjapäevil kuulsaks saanud lauset — «Kui vaenlane ei alistu, ta hävitatakse»:

Ei relvile me muu kui relvadega vasta.
On sama lihtne nagu hingamine see:
kui vaenlane ei taha elada meil lasta.
siis tuleb, lihtsalt, hävitada vaenlane.[22]

Nagu kogu paljurahvuselises nõukogude kirjanduses, nii muutus ka eesti nõukogude poeesias patriotismi-idee selleks peamiseks, mis ühendas kõikide luuletajate loomingut, hoolimata nende kunstniku-individuaalsuste ja senise arengutee erinevustest. Isamaasõja rinnetel ja vennasvabariikides loomingulist tööd jätkanud eesti poeedid õppisid järjest suurema sihikindlusega kasutama luulerelva mitmesuguseid liike: lüürilist ja satiirilist lühiluuletust, poeemi ja ballaadi, laulu ja libretot.

Võidukindlat ja murdumatut rahvast-kangelast jäädvustas oma luuletustes ja poeemides Jaan Kärner. Nõukogude inimeste ülevast kodumaa-armastusest, vaprusest ja surmapõlgusest jutustab luuletus «Sangarlus». Surematu on rahvas, kes kaitses sõjatules lõõmavat Stalingradi ja piiramisrõngas laastatud Leningradi.

On päikese iga sel rahval
ja päikese hiilgus ta aul,[23]

kirjutas luuletaja. Nõukogude Armeele, rahvaste vabastajale, pühendas J. Kärner luuletused «Laul Punaarmeest», «Viis saluuti» jt.

Isamaasõja ulatuslike rinnete võitluspinget andis edasi M. Raua «Sõjasõna». Luuletustes «Külmad ahjud», «Ukraina kevad», «Sõjamaa», «Viimne maja», «Ema laul» jt. leidsid poeetilise väljenduse Nõukogude Armee rünnakuhoog ja rahva mehine usk homsesse, mis tõi tagasi elu sõjatules kõrbeks muudetud tandritele.

Sõja-argipäeva kujutamise alal tõusid esile luuletajad Paul Rummo ja Ralf Parve, kelle sõjaaegsed värsid kogudena ilmusid pärast Isamaasõja lõppu.

Paul Rummo luuletuskogu «Võitlev kodumaa» kannab alapealkirja «Värssdokumente 1941—1945». Oma lihtsuse ja konkreetsusega ongi need luuletused otsekui dokumentaalseks jutus-

[21] J. Kärner, Viha, ainult viha, lk. 54.
[22] Sealsamas.
[23] Sealsamas, lk. 66.

tuseks tagasihoidliku rindevõitleja rännakuist ja mõtetest. Esimeseks rindevõitlusi kujutavaks poeemiks eesti nõukogude kirjanduses oli P. Rummo «Maa verre kastus. (Lehti ühe võitleja päevikust)». Pearõhk on poeemis asetatud Eesti NSV kaitselahingute üksikute episoodide kirjeldusele, mistõttu teos ei peegelda lüürilise kangelase karakteri kujunemist suure sõja murrangulisel ajal. Ent autoril on õnnestunud luua üksikuid mõjuvaid lahinguepilte, anda edasi lihtsate nõukogude inimeste kindlameelsust.

Jaan Kärner

R. Parve luuletused rindeelust — «Õhtu kaevikus», «Emale», «Miinipildurite laul» jt. (kogus «Sõduri südamest») olid veel kunstiliselt vähenõudlikud, ent nendes on tunda sõja karmi hingust ja nõukogude sõjameeste võiduveendumust.

Kodumaa kaitsja kuju tõuseb Isamaasõja-aegses eesti poeesias lugeja ette nii lüürikas, autori mõtete ja elamuste kaudu, kui ka eepilise luule kangelaste näol. Nõukogude võitlejate eredaid kujusid lõi oma värssides M. Raud. Luuletus «Kiri» jutustab rindevõitlejast, kellele sõnum armastatud inimeselt andis sisemist jõudu kangelasteoks. Rahvatasujate mehiseid kujusid leiame ka M. Raua partisanilauludest. Luuletuses «Partisanid II» moodustavad kevadise looduse pehmed toonid terava kontrasti partisanisalga karmile lahinguolukorrale, rõhutades veelgi nõukogude inimeste teraskindlat valmisolekut viia raske võitlus lõpuni:

> Jääb murdmatuks kindluseks iga mees
> meie surmakartmatus peres —
> me viimne liin on me eneste sees,
> meie eneste elus ja veres.[24]

Nõukogude Armee võitlejate ja partisanide kujusid andis M. Raud ka ballaadivormis. Ballaad «Orest Aul» vestab lihtsast rannamehest seersant Aulist, kelle mehisus ei avaldu mitte üks-

[24] M. Raud, Sõjasõna, lk. 26.

nes tuleliini läbimurdmisel, vaid ka siis, kui ta hospidalis sõjainvaliidina tulevikule mõtleb:

> Siis ta jälle lükkab oma paadi vete kanda . . .
> mõtleb mees ja silmad nagu soojeneksid naerule.
> Jalg ei kanna. Kepi najal tuleb minna randa.
> Aga käed on alles — terved mõlemale aerule.[25]

Rahva tõrksa ja uhke vaimu kehastajaks on hallipäine Rein Tarvas, kelle hukkamise eest tasuvad saksa vallutajatele kätte teised talupojad (ballaad «Rein Tarvas»). Ballaadis «Partisan Tammemets» kujutab kirjanik vaenlasest sissepiiratud partisanirühma pääsmist partisan Tammemetsa ennastohverdava tegutsemise läbi, kes katab seltsimeeste taganemist, hävitades viimase granaadi abil koos jõugu fašistidega ka iseenda.

Neis jutustavates luuletustes ja ballaadides avanevad nõukogude võitleja üllad omadused dramaatilistes lahinguolukordades, kangelasteo momendil. Eepilises luules tehti ka katset kujutada kangelase karakteri kujunemist eelneva elutee kaudu, näidata ta tegutsemise sügavamaid ajendeid. Seda laadi katsetuste hulka Isamaasõja perioodil kuulub Juhan Smuuli esimene poeem «Pootsman». Poeemi peategelaseks on meremees, kes kodanliku diktatuuri aastail on kogenud töötaoleku kibedust. Juunipäevad tõid pootsmani ellu igatsetud töö ja tõe. Ning alanud sõjapalangus näeme poeemi kangelast juba Tallinna barrikaadidel, linna viimaste kaitsjate hulgas. Peatükis «Sõdur» on ilmekalt edasi antud Uraalis võitluseks valmistuvate eesti väeosade tegutsemispinget: «Päeval nii vähe, nii vähe jääb enda jaoks mõtteid. / Tunned, et oled vaid osake Võiduarmeest».[26] Oma kangelase välise portree joonistas luuletaja värssides, mis jutustavad sõjameeste ammuse kärsitu soovi teostumisest — rindeleminekust:

> Autoprožektor eest heledalt valgustab rivi,
> pootsmani nägu näen hetke — tumm, soonine, karm.
> Raudne, kui oleks see meisliga raiutud kivvi,
> sõdurinägu, kust peegeldub julgus ja tarm.[27]

Vähem õnnestunult on noore luuletaja poeemis kujutatud otsest sõjategevust. Kohati on aga ka siin peategelase iseloomustuseks leitud häid, sooje ridu, mis teevad ta inimlikult lähedaseks. Näeme pootsmanit lahingutevahelisel vaiksel minutil naljakat «madrusejuttu» vestmas — «samuti habetund, lahjunud, määrdund kui teised, / mehine, nagu neid miljoneid vorminud front».[28]

---

[25] M. Raud, Sõjasõna, lk. 59.
[26] J. Schmuul, Karm noorus. Luuletusi 1943—1945. RK «Ilukirjandus ja Kunst». Tallinn 1946, lk. 61.
[27] Sealsamas, lk. 64.
[28] Sealsamas, lk. 66.

J. Smuuli poeemi kangelaseks on tagasihoidlik töömees rahva hulgast, nagu neid Nõukogude Armees võitles tuhandeid.

On sõduritel silmad kalgilt karmid
kui kivikillud põhja kaljudest,
ning iga süda osa vihatormist
— ja pootsman, ta on üks neist paljudest.
Ei mõtle keegi endale, vaid maale,
mis ägab, piinleb, vihkab neid vandaale.[29]

Vahetult teenis vaenlase ideelist purustamist satiirirelv. Omapärase teosena väärib tähelepanu J. Barbaruse satiiriline poeem «Peata ratsanik», milles on loodud tüüpilise fašisti kuju kogu tema võikuses, saagiahnuses ja nürimeelsuses. See on lugu hitlerlasest, kelle füürer on «vabastanud» südametunnistusest ja vajadusest mõtelda. Riisudes ja tappes kihutab gestapo «kasvandik» Kaukaasiasse imesõrmust otsima, et rahuldada selle abil oma maailmavallutamise-iha:

«. . . Meid ootaks õnn, suur kuulsus, au ja rikkus,
me võidaksime sõja, saaksime maailma
kui lõngakera aarialaste saagiks,
et iga laiuskraad ja meridiaani pikkus
saaks tunda meie järelvalvet — silma,
ekvaatorit me svastika et haagiks,
ja oleksid siis kõik maailmarahvad
kui vähid, mida püüdmas saksa kahvad.»[30]

Kubaanlase mõõga all kaotab maailmavallutaja pea, mida tal elus ei olnud kunagi vaja, ent stepis traavib veel kaua peata kummitus, kelles elab edasi võimu- ja saagihimu.

Barbaruse poeemi peategelane Johannes Wolfgang Stolz meenutab mitmeti Saltõkov-Štšedrini groteskseid võimukandjaid — Perehvat-Zalihvatskit, kes «sõitis Glupovisse valgel hobusel, põletas maha gümnaasiumi ja kaotas ära teadused», ning major Prõštši, kelle «pea ootamatu otsast äralõikamine ei avaldanud mingit mõju pürjelite heaolule», samuti aga ka kõikvõimast idiooti Ugrjum-Burtšejevit, «kadalipust kurnatud polgutimukat», saksa fašismi satiirilist ettekuulutajat. Štšedrinlik on sündmuste esitamine fantastilises vormis, kaasaja elunähtuste teravdamine võika groteskini.

Löövaid satiirilisi lühiluuletusi ning epigramme hitlerliku Saksamaa ja okupeeritud Eesti «riigitegelaste» kohta kirjutasid A. Alle, A. Kaal jt. Tabavalt naeruvääristas okupantide katseid kujutada end «päästjatena» J. Semper luuletuses «Pidu katku

[29] J. Schmuul, Karm noorus, lk. 72.
[30] J. Barbarus, Rindeteedel. 1942—1944. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1944, lk. 13.

Johannes Barbarus

ajal», näidates eesti rahva vastupanu fašistliku propaganda taotlustele, «et läheks su süda kui laut ja ait / ükskordki päästjale lahti».

Tähtsal kohal Isamaasõjaaegses eesti nõukogude poeesias on okupeeritud Eestile pühendatud lüürika. Kõikide luuletajate töödes leidsid väljendamist valu okupantide ikke all vaevleva rahva pärast, igatsus eemalviibivate omaste järele, mälestused õnnelikust loovast tööst enne fašistlikku kallaletungi. Oma paremikus olid need hingestatud sügavast patriotismist ja optimistlikust elutundest ning sisendasid lugejatele, eeskätt Nõukogude Armee eesti rahvuslike väekoondiste võitlejatele, vihkamist fašistlike vallutajate vastu ja kirglikku võitlustahet.

Populaarseks sai lüüriline lühiluuletus kirja või läkituse vormis lähedastele inimestele okupeeritud Eestis — julgustavad, võidu-usku sisendavad värsid (R. Parve «Emale», «Koduseile», J. Semperi «Poja laul», «Murumunale» jt.) või kirja vormis teisel pool rinnet viibivailt omakseilt nõukogude võitlejale (J. Barbaruse «Kiri okupeeritud Eestist», J. Semperi «Ema laul»). Sagedased on luuletajate pöördumised kogu rahva poole poeetiliste lendlehtedega, üleskutsetega aktiivsele vastupanule (M. Raua «Eestile», J. Barbaruse «Nüüd ärka, Eesti!», «Läkitus»).

Kättemaksule laste eest, kelle fašistlikud okupandid ilma olid jätnud õnnest ja helgetest noorusaastatest, kutsusid J. Kärneri luuletused «Kodulinnale mõeldes», «Kaskede lehtides», «Tütarlaps vangipõlves», M. Nurme «Sina oled sääl» ja J. Semperi «Sirgukesele».

Kunstiküpseima osa lüürikast moodustasid mõtted ja mälestused sünnimaast. Need ei olnud passiivselt meelisklevad värsid, vaid aktiivse unistuse ja tegutsemistahtega haarav võitlusluule. Poeetiliste detailide konkreetsuse, pildirikkuse ja üldistava jõu poolest on üheks silmapaistvamaks luuletuseks J. Kärneri «Meie jõud». Kodumaise maastiku ilu, ootavad omaksed, eesti rahva minevik, mitme revolutsioonilise põlvkonna unistused ja püüd-

lused, mida kroonis eesti töötava rahva võit 1940. a. — kõigest sellest ammutasid patriootilist jõudu inimesed, kes võitlesid Nõukogude Eesti vabastamise eest. Kindel veendumus, et Eesti peab jääma N õ u k o g u d e Eestiks, läbib põhiideena sünnimaale pühendatud luulet.

August Alle

Võitlevale patriootilisele sisule vastavate poeetiliste kujundite ja sõnavara otsingud ei läinud aga iga kord ideelise selguse suunas. Okupeeritud sünnimaale poeetilisi võrdkujusid luues kaldusid mõned luuletajad udusesse sümboolikasse, mis viis valede ideeliste üldistusteni. Sisu ja vormi mittevastavus on ilmne näiteks J. Semperi luuletuses «Okasroosikesest», milles isamaad võrreldakse muinasjutukuju — Okasroosikesega, kes lamab surilinas «vastiku nõia» valve all, suul surmapitsat, oodates oma vabastajaid. Vääralt valitud poeetilised kujundid viisid paratamatult elutõe moonutamisele — kodumaa kujutamisele passiivse märtrina. Mõnede luuletajate loomingus avaldus ideeline lühinägelikkus selles, et sünnimaa vabastamise nimel võitlusse kutsudes jäi nagu varju Isamaasõja lõplik eesmärk — fašismi täielik purustamine, orjastatud Euroopa rahvaste vabastamine.

Kogu nõukogude kirjandust läbis Isamaasõja kõige raskemailgi hetkil vankumatu usk sotsialistliku kodumaa võitmatusse, rahva surematuse idee. Paljude nõukogude vabariikide kirjanikud pöördusid selle idee sügavamaks avamiseks ka oma rahva mineviku vabadusvõitluste poole. Eesti kirjanduses omandas ajaloolise võitluse teema Isamaasõja aastail eriti suure aktuaalsuse ja mobiliseeriva jõu, kuna võitlus saksa fašismi vastu oli otsekui jätkuks eesti rahva sajanditepikkusele võitlusele saksa orjastajatega. Isamaasõja pingeliste heitluste ajal täitus 600 aastat eesti talurahva ühest suuremast väljaastumisest saksa feodaalide vastu — Jüriöö ülestõusust 1343. a. Selle ajaloolise sündmuse tähistamiseks lõid eesti nõukogude kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad terve rea sügavalt patriootilisi teoseid.

Jüriöö teemal kirjutas luuletusi, poeeme, ballaade, kantaate või jutustusi enamik nõukogude tagalas töötanud eesti kirjanikke. Jüriöö ülestõusu aineil kirjutas P. Rummo libreto esimesele eesti nõukogude ooperile (E. Kapi «Tasuleegid»).

Jüriöö ülestõusu aastapäevaks ilmus Moskvas 1943. a. eesti kirjanduse almanahhi «Sõjasarv» esimene number. Koguteose ideeliseks teljeks oli kujutada mineviku vabaduspüüdeid nii, et neist kõlaks võitluskutse kaasajale. Läinud sajandite orjusevastase võitluse seost tänapäevaga väljendasid eesti luuletajad Jüriöö ülestõusule pühendatud numbris ka värssidega Isamaasõja lahingutest, Stalingradist, sõjakevadest Ukrainas. Eesti talurahva-ülestõusude aineil kirjutatud luuletused kujutasid endast ühtlasi lüürilis-publitsistlikke üleskutseid ammutada eesti rahva minevikuvõitlustest vihkamist tema ajalooliste vaenlaste — saksa vallutajate vastu ja olla väärikaks võitlejaks nõukogude rahvaste õiglases vabastussõjas (M. Raua kantaat «Jüriöö tuled» ja luuletus «Tulikiri», J. Kärneri «Pöide kättemaks», A. Kaalu «Sajandist sajandisse» («Jüriööl») ja «Jüriöine», E. Hiire «Ülestõusu tuled», R. Parve «Tänased tasujad» jt.). Mõned luuletajad käsitlesid ajaloolist temaatikat eepilises vormis — J. Kärner poeemis «Jüriöö tuled» ja «Kaarnamäe ballaadis» — dramaatilises loos pärisorja kättemaksust julmale parunile, ja J. Barbarus poeemis «Jüriöö». Debora Vaarandi ballaad «Lugu Vessest» vestab lüürilises toonis Saaremaa talupoegade vastuhakust orduvõimule vanem Vesse juhtimisel.

J. Kärneri «Jüriöö tuled» ja J. Barbaruse «Jüriöö» on kantud püüdest rakendada ajaloolise võitluse teema nõukogude rahva fašismivastase võitluse teenistusse. Mõlema poeemi süžee aluseks on ajalookroonikate jutustus Põhja-Eesti talupoegade ulatuslikust vastuhakust, mis algas märgutuledega mõisate põletamiseks Jüriööl, talurahva maleva sõjateekonnast Tallinna alla ja linna piiramisest, eestlaste saadikute sõnamurdlikust tapmisest Paides ordumeistri poolt ja otsustavast lahingust, mis lõppes talupoegade vägede purustamisega ning ülestõusu verise mahasurumisega. Need ühesugusele süžeele ehitatud poeemid on kunstilise kujutamise vahenditelt erinevad. Kärneri värsskroonika laadis loodud poeemis «Jüriöö tuled» on ajalooline ainestik ühendatud legendaarse kangelasega Eduard Bornhöhe jutustusest «Tasuja». Talurahva ülestõusu juhi Tasuja kuju korduv taasloomine Isamaasõja-aegses eesti luules ja proosas väljendas eesti nõukogude kirjanduse elavat seost eesti kirjandusklassika demokraatlike traditsioonidega. Tasuja kuju kasutasid vabadustarmastava eesti rahva sümbolina oma luuletustes paljud poeedid. Ajaloolisest tõest juhindudes arendas Kärner Tasuja kirjanduslikku kuju edasi. Tasuja nõuandel saadab eestlaste malev saa-

dikud Pihkvasse paluma venelastelt abi võitluseks orduvägede vastu; poeemi lõpul hüüab surmavalt haavatud Tasuja eestlaste taganevatele vägedele:

«Me rahvas iial elu paremat ei saa,
kui saksa iket oma turjalt ta ei heida.
Sest minge ida poole, kus on Vene maa,
sealt katsuge me vabaduse sõpru leida.»[31]

Ka Barbaruse poeemis «Jüriöö» leidis väljendust eesti ja vene rahva ajaloolise sõpruse idee. Piiramisest väljamurdnud eestlased suunduvad Pihkva poole:

«Seadkem samm, kust tõuseb agu,
toogem Eestile sealt priiust! . . .»[32]

Selle idee väljendamises toetus Barbarus eesti demokraatliku kirjanduse traditsioonidele — eeskätt «Kalevipojale». Poeemis on kasutatud ka «Kalevipoja» ja eesti rahvaluule kujundus- ja stiilivõtteid — rahvaluulele iseloomulikku värsiehitust, alliteratsiooni ja metafoore. Nagu «Kalevipojas», nii on ka Barbaruse poeemi eri peatükkides antud lüürilised looduspildid orgaanilises seoses kangelaste meeleolu ja ootustega, sündmuste arenguga, dramaatilise pinge kasvuga. Eeposlik on tegelaste individualiseerimine üksikute püsivate epiteetide abil — «mehine ja mõtlik Muru», «meelekindel Meelesk», «Kaval Mõigu» jms., tegelaste iseloomustamine peamiselt nende tegutsemise kaudu keset lahingumöllu.

Poeemi epiloog kõneleb eesti rahva ajaloo pöördelistest momentidest — järgnenud ülestõusudest, 1905. a. sündmustest ja Oktoobrirevolutsioonist, sidudes orjastatud rahva ülestõusu teema vahetult võitlussekutsega nõukogude võimu eest Suures Isamaasõjas.

Eesti nõukogude luule arenes Isamaasõja aastail ideelise sihikindluse, rahvalikkuse ja kunstiküpsuse poole. Mida laiemalt ja sügavamalt eesti kirjanikud õppisid tundma sotsialismimaa tegelikkust, nõukogude rahvaste gigantset võitlust ja tööd ning seda suunava kommunistliku partei ideid, seda enam avardus ja rikastus eesti luule temaatika ja kasvas ta emotsionaalne jõud. Rikastus ja avardus eelkõige kodumaa mõiste eesti luules, kus üha jõulisemalt kõlab patriootiline uhkustunne Nõukogude Liidu, suure sotsialistliku kodumaa üle. Kodumaa teema käsitluses võidab keskse koha rahvaste sõpruse idee. Nõukogude rahvaste lahingusõprusest fašismivastases sõjas kirjutas rea õnnestunud luuletusi M. Raud. Luuletuses «Eesti tervitus», mis on pühenda-

[31] J. Kärner, Viha, ainult viha, lk. 35.
[32] «Sõjasarv» I. Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastus, Moskva 1943, lk. 20.

tud Balti mere laevastiku ja Leningradi rinde kangelastele, pöördus luuletaja soojade sõnadega vene rahva poole, meenutades ta «ustavat ning vabastavat vendlust» nii rahuajal kui ka Suures Isamaasõjas, milles vene rahval oli juhtiv osa.

> Koos kurje kiskjaid tappes endi kannult
> meid Eesti võitlusväljul liitis vere
> soe side jäädavaks. Ja lahkumise teel,
> kus tihti surma poole kõikus kaalukeel,
> kätt suruv käsi oli tõotus ühtne,
> et meie teed, mis ka ei tuleks kanda,
> ükskõik kust kaudu viivad jälle ühte —
> koos vabastama Eesti merd ja randa.[33]

Eesti ja vene rahva sõprusest lõid teoseid omakorda ka vene luuletajad. Sellised on A. Tarassenkovi luuletus «Sõjapäevikust. (Tallinna värsid)», kus südamlikud pildid Tallinnast, «sellest muistsest linnast, / mis kerkib tuultesse kui nägemus», ta muinasjutulistest tornidest, mereäärsetest parkidest, tuviparvedest ja liiledest on kontrastiks karmidele ja mehistele kaitselahingutele, kontrastiks, mis toob eredamalt esile Balti mere laevastiku ja madruste kangelaslikkuse allika — rahvaste vendluse, internatsionalismi idee. See leiab kinnitust ka autori lüürilises mõtiskluses:

> Ma Moskvas sündisin. Ent ristsed siin
> mul olid — Tallinna all Läänemeres . . .
> Kuid murda meid ei suuda ükski piin,
> jääb minu rahvas ikka ühtseks pereks![34]
>
> *(tõlk. O. Urgart.)*

Siirast imetlusest ja austusest vene rahva patriootilise innu, sõjalise vapruse ja tema revolutsiooniliste traditsioonide vastu kõnelesid eesti luuletajate teosed, mis on pühendatud kangelaslinnadele Moskvale, Leningradile ja Stalingradile. Nii näiteks J. Barbaruse luuletused «Võitmatu Moskva», «Leningrad sõja päevil», «Leningrad kevadõites», D. Vaarandi luuletuste tsükkel «Leningrad kolmandal kevadel», J. Kärneri luuletused «Laul Moskvast», «Leningrad—Uural—Moskva», «Moskva—Tartu», «Sangarlus», J. Semperi «Stalingrad» ja M. Raua tsükkel «Hiiglase süda». Ühtlasi väljendasid eesti nõukogude kirjanikud neis teostes oma armastust vene klassikalise kultuuripärandi vastu, ülistades Puškini surematut kuju, lauldes Moskva kunstitemplitest, kus «on ammu kuulsalt särand / maailma loova vaimu parim pärand, / tõe, ilu otsimiste igavene tee» (M. Raud). Venemaa

---

[33] M. Raud, Uued sillad. Isamaaluulet 1943—1944. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945, lk. 56.

[34] «Sõjasarv» II. ENSV Riiklik Kirjastus, Moskva 1943, lk. 105.

looduse ilust luuletasid J. Kärner ja D. Vaarandi («Päev Pavlušinos»).

Nõukogude Ukraina, «suure laulude ja rikkuste Ukraina» — südi võitleja poole Isamaasõja tandreil pöördus poeetilise tervitusega M. Raud («Ukraina kevad», «Ukrainale»). Rasketes piinades vaevatud, murdumatust ukraina rahvast, «hallist uhkelakalisest» Dneprist ja valgetornilisest Kiievist kirjutas D. Vaarandi («Dnepr»). Sügava lürismiga laulis D. Vaarandi luuletuses «Kodulinn» ühise võitluse ja valusate katsumuste rahvaid ühteliitvast jõust:

Siis vast mõistad tuhandete tuski,
minskilasi, kiievlasi päevalillemailt,
nende õhtu kurbust, kelle kodu kuskil
oli Musta mere kaldakohinais.

Miilab igavesti sinu pilgus
Tallinn, tulesambaiks taeva paisatud.
Ja ses saksa hunni hurdahäälsed ilgud,
Oleviste kohal tiirlev raisakull.

Siis vast tunned nagu oma pihus
Leningradi laste külmavõetud käsi.
Väljad ühishaudu tuikavad su ihus,
ja su süda vihkamast ei väsi.

See on sama viha, igatsus ja valu,
millega end püsti tõukas Stalingrad.
See on jõud, mis surmaõudu talub,
miljonite jõud, mis kodulinnad vabastab.[35]

Vahetud kokkupuuted nõukogude rahvaste töö, kultuuri ja olustikuga olid eesti kirjanikele erakordselt tähtsaks eluliste ja loominguliste kogemuste allikaks. Uueks aineks eesti nõukogude kirjandusele oli sotsialismimaa tagala kujutamine.

Üheks kaunimaks lüüriliseks luuletuseks nõukogude tagala patriootilise töö teemal oli D. Vaarandi «Kasahstani noorus» (tsüklist «Lõunamaa tähed»). Luuletusest hõõgub armastus kauge vennasvabariigi looduse ja rahva vastu, suure südamesoojusega on joonistatud kasahhi nooruki Agmani kuju, kes puuvillaväljadel vapralt asendab rindele läinud venda. Lihtsas, värvikas sõnastuses annab luuletus poeetiilise üldistuse tagasihoidlikest nõukogude inimestest, keile valmisolek kodumaad kaitsta väljendus ennastsalgavas töös:

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buharbai.

[35] D. Vaarandi, Põleva laotuse all. Luuletusi. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945, lk. 29.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.[36]

Kauge vennasrahva tööst ja loodusest jutustavad ka D. Vaarandi luuletused «Tallinna langemise päeval», «Alma-Ata tähed», «Kõrvejaamas», «Mõtted kodumaast» ja «Kiri kaugelt». Maaliliste olustikukujutuste kõrval on neis häid stroofe vennasvabariigi inimestest. Elavana ja lähedasena tajub lugeja väikest kasahhi tüdrukut roosilises kleidis, kelle tulevikust luuletaja hellusega mõtleb.

Olgu jutt kui lapitud ja kirju võõras keeles —
ah, kuis isukad ja lahti sõprusele meeled!

Istu minu kaenla alla, väike Alar-lõi!
Jutusta, kust raudne ratsu sind mu juurde tõi?[37]
(«Kõrvejaamas»)

Ka vennasrahvaste elu-olu kujutades tuli kirjanikel poeetiliste väljendusvahendite alal ületada kaugete maade käsitlemise alal kodanlikust kirjandusest kaasatoodud väärtraditsioone — liialdamist eksootilise koloriidi, impressionistlike looduspiltidega. Seda laadi puuduste all kannatasid M. Nurme luuletused Kesk-Aasia ainetel — tsükkel «Mägestikukülas» (sisaldab luuletused «Usbeklanna», «Rohtlaas», «Kaamel nagu pehme häll», «Mägestikukülas» ja «Usbekistani jõgi»). Parimaid luuletusi tsüklis on «Usbeklanna», mis jutustab emaõõnsust kui sügavalt inimlikust tundest, mille kaudu üksteist sõnatult mõistavad erinevatest rahvustest nõukogude naised.

Tehaste ja kolhoosipõldude inimestest kirjutasid Suure Isamaasõja aastail mitmed eesti luuletajad. Need olid eesti luules esimesed katsed läheneda teemale, mis sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses sai määravaks, peamiseks. Isamaasõja perioodil hakkas eesti luule nõukogude rahva kätetöö abstraktsest, retoorilisest ülistamisest jõudma sotsialismi ehitava inimese elava, realistliku kujutamise juurde. Kuid nimelt siin tuli noorel eesti nõukogude kirjandusel ületada kõige suuremaid raskusi. Seda kinnitab Isamaasõja perioodi eesti kirjanduse ainsa tagala-ainelise poeemi — Erni Hiire «Valguspoeemi» lähem vaatlus. Poeem, mis kuulub luuletuste tsüklisse «Nõukogulik tagala», on katse anda luulevormis võimsa tööstusliku Uraali pannoo, jutustada kaevanduste, kõrgahjude, traktori- ja

[36] D. Vaarandi, Põleva laotuse all, lk. 21.
[37] Sealsamas, lk. 15.

tankitehaste tööpingest Isamaasõja rinnete ja tagala tugevdamisel, kuulutada bolševistliku mõtte laia haaret. Süžee puudub, poeemi ideed on arendatud poeetilise deklaratsiooni vormis:

Me võitleval maal
nüüd Ural on arsenal,
sepistu vägev,
kus massinimlik hool,
teadlik ja nägev,
taob, kujundab, loob
sõjasaatust,
lõppotsust, võidujaatust![38]

Poeemi sisuks on uus tegelikkus, selles kõneldakse eesti kirjanduses varem puudutamata nähtustest — sotsialistlikust võistlusest, tööviljakuse tõstmisest, töölisvägede mehisest energiast. Ent see kõik ei avane lugejale kujundite, konkreetsete piltide, tegutsevate inimeste kaudu, vaid luuletaja-eemalseisja abstraktse nägemusena, milles kõik jääb paljasõnaliseks. Uut ajastut peegeldada tahtvad mõisted ja sõnavara — «tööheitlus», «tööpinge», «töölisväed», «töökodumaa», «töölisriik» jne. on maetud meelevaldsete uustuletiste ja ähmaste formuleeringute rägastiku alla. Poeem, mis taotleb ühe kõige energiarikkama ja dünaamilisema eluala kujutamist, jääb täiesti staatiliseks, hoolimata liikumist väljendavate verbide ülirohkusest.

«Valguspoeem», nagu rida teisigi E. Hiire tagalatemaatilisi luuletusi, iseloomustab seda osa Isamaasõja-aegsest eesti nõukogude luulest, milles kõige teravamalt ilmsiks tuli konflikt uue revolutsioonilise sisu ja realismikauge vormi, jõuetu «haritlaskeele» vahel. Vormilist küündimatust esines ka Aira Kaalu värssides, mis jutustasid nõukogude inimeste töökangelaslikkusest tehastes («Kiri», «Vabrik kutsub»). Kohati on luuletajal siiski õnnestunud saavutada lihtsust ja ilmekust.

Märksa paremate tulemustega kõneles sotsialistliku industrialiseerimise epohhi saavutustest Jaan Kärner («Tšeljabinskile», «Kauges linnas», «Suur Oktoober» ja «Leningrad—Uural—Moskva»).

Luuletus «Tšeljabinskile» annab lüürilise pildi stepis kõrguvast linnast-vägilasest, noore tööstuslinna kontrastidest, mis «kõnelevad kirglikust ning hoogsast ülestungist». Kõige karmimal sõjasuvel kirjutas luuletaja nõukogude rahva homse päeva perspektiividest:

Ma armastan Tšeljabinskit, ta vabrikute nõge,
ta uute tänavate sirgust, laiust tolmavat,
ta sildade all rahus keerlevat Miassi jõge,

[38] E. Hiir, Võidule! Luuletusi Isamaasõjast. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Leningrad 1944, lk. 63.

ta ümber viljavälju, üle taevast avarat
kesk selgeid juunipäevi, napilt õitsevaid ning kuumi, —
siin tulevikus tõusuks, kasvamiseks jätkub ruumi.[39]

Suurte tööde poeesiast laulis J. Kärner pikemas eepilist laadi luuletuses «Leningrad—Ural—Moskva», mille pidulikus rütmis ja eepilises haardes väljendub uhkus sotsialistliku kodumaa loovate jõudude mõõtmatuse üle. Luuletus jutustab, kuidas kirjaniku ees sõjaaja rännuteedel avanesid uue maailma avarused: see oli tee blokaadirõngas nälgivast ja võitlevast Leningradist, Peeter Esimese ja Lenini linnast — jõulise hooga töötava ja ehitava Uraalini:

Siis Uural kevadises haljuses ja õites:
mis võimsat värsket elutahet andis see,
kui läbi ürgse kauni lopsakuse sõites
viis aina uude üllatusse looklev tee!
Neid rikkusi, mis siin maapõues alles magab!
Jah, Uural see ju on, mis võitu taob ja tagab.

Kui vastseltsündinu ma kõike imetelin
ja võiksin imetella samuti ka nüüd.
Baškiiria — kui kummaliselt kutsuv helin!
Ja Volga — võimas kevadiste vete hüüd!
Ei ole sellist avarust küll muus maailmas,
ei sellist rõõmsat sära mujal noorte silmas.[40]

Ning edasi pöördub luuletaja Moskva — vaimse energia ja võidukindluse lätte poole.

Moskvale pühendasid luuletusi peaaegu kõik eesti kirjanikud. Moskva poeetiline kuju kasvas Isamaasõja-aegses eesti nõukogude luules otsekui sotsialismimaa kaunite ideaalide sünteesiks. Üheks eesti nõukogude poeesia parimaks saavutuseks sel teemal on Mart Raua luuletuste tsükkel «Hiiglase süda». Neist värssidest tõuseb silmade ette sõjatehaste ja kaunite kunstide Moskva, laste ja rindevõitlejate linn, mille võidukates saluutides on «rahva ühtne viha, ühtne armastus, / töös ja võitlustes mis võiduks karastus» («Tuliside»).[41] Luuletajal on õnnestunud panna lugejat tajuma lihtsate nõukogude inimeste, rahva kangelaslikkust karmis sõja-argipäevas. Paari suurepärase realistliku detailiga loob poeet nooruki-moskvalase elava, ilmeka kuju:

Nii ealt kui kasvult paras karjapoju,
ta osavalt kui orav padrikust
poeb läbi rahvamurrust, ruttab koju —
töösangar väike tankivabrikust.

Norm ületatud — nõnda lööme vaenlast . . .
ta mõtleb trammist kinni kahmates.

---

[39] J. Kärner, Kodumaa käsk, lk. 20.
[40] J. Kärner, Viha, ainult viha, lk. 61.
[41] M. Raud, Uued sillad, lk. 14.

Täismehe tükk tal sooja leiba kaenlas,
täismehe vaade silmis tahmastes.[42]

(«Töölt»)

Moskva-tsüklisse kuulub luuletus «Surematus», üks silmapaistvamaid lühiluuletusi M. Raua loomingus ja eesti kirjanduses üldse. Suurejoonelise lihtsusega on loodud poeetiline monument Leninile, kes on surematu nagu tema rahvas:

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
ta nimi raiutud on rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.[43]

Sõja ajal möödus veerand sajandit Oktoobrirevolutsioonist. Eesti nõukogude luuletajad, nagu teistegi nõukogude rahvaste kirjanikud, seostasid selle maailmaajaloolise sündmuse tähistamise võitlusega, mida nõukogude rahvas pidas sotsialismimaa kaitseks (J. Semperi «Veerand sajandit», E. Hiire «Rahvaste laul», J. Barbaruse kantaat «Suur Oktoober»). Kõige sisutihedamaks luuletuseks sel teemal oli Jaan Kärneri «Suur Oktoober», mis on apoteoos Oktoobrirevolutsiooni saavutustele — sotsialismi rajamisele ja rahvaste vendlusele:

Sest hõiskab Uuralites vabrikute vile,
sest hõigub vedur-hiiglane Kaug-Ida teel,
ja laulab traktor laias Kasahstanis,
kui küps ning kuldne nisu langeb tema eel;
sest rõõmustlevad stepis lamba-, hobukarjad,
sest hõõgub maapõu, kiirgavad mäeharjad.
— — — — — — — —

Sest viljapõllud mühavad, mis kõrvest loodud
Tadžikistanis, taltsutades liiva, tuult,
sest mered kohavad, üksteise ligi toodud,
et Läänemeri vett joob Valge mere suult,
sest kohab samutigi Moskva—Volga kanal
ja laulab samutigi Moskva allmaatee . . .
— — — — — — — —

Prometheuslik vaim, mis inimkonna hüveks
on tule taevast toond, et võita vaimuööd,
Oktoobris kehastund on võimsaks riigiks-tüveks,
mis kaitseb kõigi vaba loomingulist tööd,
kus iga haru, oksa — rahvast suurt ja väikest —
seob sama õigus maitsta vabaduse päikest.[44]

---

[42] M. Raud, Uued sillad, lk. 10.
[43] Sealsamas, lk. 7.
[44] J. Kärner, Luulevalimik, lk. 97—98.

Johannes Semper

Sisult ja laadilt lähedased olid Nõukogude Liidu Kommunistlikule Parteile ja tema juhtidele pühendatud luuletused (J. Barbaruse «Partei», J. Kärneri «Suur Oktoober», M. Raua «Kreml» jt.), mille põhiideeks on partei ühtsus rahvaga. 1944. a. loodi Eesti NSV hümn (J. Semperi sõnadele).

Isamaasõja lõpuperioodi eesti nõukogude luule on tunduvalt erinev sõja varema etapi loomingust, kus võis sageli kohata šabloonset deklaratiivsust, suurte ideede esitamist üldsõnalisel kujul. Sõja-aastate jooksul tegi eesti nõukogude luule läbi enneolematult kiire arengu, muutus kunstiküpsemaks ja sisult rikkamaks. Isamaasõja pealetungilahingute ajastut kajastav luule on kujundi- ja pildirikkam ning seetõttu suurema emotsionaalse jõuga. Häid näiteid eesti luuletajate kunstimeisterlikkuse kasvust pakuvad arvukad Leningradile pühendatud luuletused, mis loodi Eesti NSV vabastuslahingute ajal, enne kirjanike tagasipöördumist sünnimaale. Esiletõstmist väärivad J. Barbaruse luuletused «Leningrad — 1944» ja «Leningrad kevadõites» ning D. Vaarandi luuletuste tsükkel «Leningrad kolmandal kevadel».

J. Barbaruse Leningradi-värsid kuuluvad autori loomingu kõrgperioodi. Kirjanik on suutnud siin vabaneda tema luulele varem iseloomulikust kunstlikust fraseoloogiast, raamatulikust sõnavarast, umbropsu valitud juhuslikest kujunditest. Teema monumentaalsusest tingitud tagasihoidliku tõsidusega kõneleb luuletaja kangelaslinnast:

> On sinus haavatute sisemine uhkus
> ja kangelase rahu kindel — karm.[45]
> *(«Leningrad — 1944»)*

Mõjuvalt on kirjutatud luuletus «Leningrad kevadõites», milles erksa pilguga nähtud detailid toovad esile Leningradi ilu

[45] J. Barbarus, Rindeteedel, lk. 32.

ja ülevuse. Sõjahaavadest jutustava luuletuse elujaatavat ideed pole mitte edasi antud retoorilise hüüdlausega, nagu seda tihti esines Barbaruse varasemates värssides, vaid see kannab kogu luuletuse põhitooni:

> Su vetel, kumerdund kus sildade on kaared,
> erk unistus käib ringi valgeil öödel,
> me hinges terenduvad peatse õnne saared,
> peas mõtted käivad — ehituse töödel.[46]

Veelgi kindlamalt valitseb homne päev, loova töö rõõm D. Vaarandi luuletuste tsüklis «Leningrad kolmandal kevadel». Need värsid kõnelevad noore luuletaja astumisest küpsete sõnameistrite ritta. Teemalt erinevaid luuletusi ühendab epohhi ilu ja kangelaslikkuse sügav sisemine tunnetus. Suurt patriootilist ideed väljendab autor omal, isikupärasel viisil, see kasvab orgaaniliselt välja luuletaja elamuste ja mõtete ahelikust. Terviklikult on antud lüürilise kangelase meeleolu areng, hingelise pinge kasvamine rännul mööda inimtühja Nevskit, kus iga kivi kõneleb inimlikust valust ja inimlikust heroismist («Tulek»). Isikliku rõõmu ja mure lahutamatus rahva saatusest, koduarmastuse seos võitlusega üldinimliku õnne eest — see on teemaks luuletuses «Sina oled siin», milles autor pöördub kaasmaalase — Leningradi kaitsja poole. Luuletuse kangelase kujus, kes on «nagu miljon teisi — sõdur tundmatu», avaneb sõnatu, mehise kodumaa-armastuse jõud:

> Ja ma tean, miks vastust mulle anda
> armastuse kohta sa ei võinud tollel ööl.
> Pole sõna nõnda suurt, mis seda suudaks kanda.
> Vaid see kõik su elu on, su võitlus ja su töö.
>
> Näidata vaid tahaksin sull' Leningradi õites.
> Kõnelda ta tiivulistest kevadpäevadest,
> sellest, kuidas kodumaale ära sõites
> siia kõigil maha jääb kui osa südamest.[47]

Luuletuses «Moskva—Tartu» iseloomustas J. Kärner Isamaasõja aastaid kui vaimse mehistumise, maailmavaatelise väljakujunemise aega. Need olid ideelise karastumise aastad mitte ainult luuletuse autorile, vaid kõigile eesti nõukogude kirjanikele, kes oma loominguga toetasid nõukogude rahva suurt vabastusmissiooni. Seda tõde rõhutab Kärner samas luuletuses Nõukogude Armee poole pööratud värssides: «Me kõigi mõte ründab ühes temaga . . .»

---

[46] J. Barbarus, Rindeteedel, lk. 36.
[47] D. Vaarandi, Põleva laotuse all, lk. 51.

Nõukogude Eesti vabastamisele pühendasid teoseid nii luuletajad, kes relvaga käes osa võtsid Nõukogude Armee pealetungilahingutest, kui ka need, kes saabusid sünnimaale pärast fašistide minemakihutamist. Nendega ühinesid okupatsioonisurvest vabanenud kirjanikud.

Vabastuslahingute luule kutsus okupeeritud alade elanikkonda välja astuma okupantide vastu ning kajastas armee-võitja tõkestamatut rünnakuhoogu ja rahva rõõmsat ootusärevust. Sünnimaale tagasituleku rõõm seguneb neis värssides viha ja kurbusega fašistide poolt laastatud linnade ning hukkunud seltsimeeste pärast. Ent ka kõige valusamas leinas jääb kõlama kirglik tahe elada ja ehitada (J. Kärneri «Kojutulek», J. Semperi «Vabastatud Tartule» ja «Vabastatud Narvale», R. Parve «Emajõe-linnale», M. Raua «Narva» ja «Koduteel», J. Barbaruse «Jäile kodupinnal», «Lauluisa külastamas» ja «Vabastatud Võrus», D. Vaarandi «Tallinna lävi» ja «Vana Tallinn», M. Nurme «Kojutulek»).

Fašistlikust orjusest vabanenud eesti rahva kirka rõõmu väljendajaks olid Juhan Sütiste luuletused «Esimene tere», «Tulen siis...» ja «Te tulite». Need on südamepõhjast öeldud tervitussõnad armeele-vabastajale ja seltsimeestele ning nende poolt kaitstud revolutsioonilisele tõele:

Te tulite. Te karmis võitlusluules
keeb valuviha, julgus, endausk.
Mis annan vastu? Verihaav veel huules,
mis sinna salvas vaikimisetusk.
Mu võitlusvärss läks lendu meretuules,
kui tummalt algas trellidega pusk.
— — — — — — — —

Nüüd lähme koos. Nüüd enam me ei väsi,
nüüd kodumaa on meie jõud ja võim —

töö, võitlus, metsad, meri, mullapinnas,
koos saagu lauluks sõnas kui ka rinnas.[48]

Taasalanud ülesehitustööst laulsid kõik eesti nõukogude luuletajad. Loova töö paatosest on kantud J. Kärneri luuletused «Vabastatud Eestile» ja «Eesti jääb vabaks», M. Raua «Külvaja» ja hoogne «Töölaul»:

Ei varemeil vajata leina,
vaid jõudu ja armastust tööks,
mis kivid ja palgid tooks seina,
laed kataks ja katused lööks.[49]

---

[48] J. Sütiste, Umbsed päevad. Luuletusi 1942—1944. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945, lk. 9—10.

[49] M. Raud, Uued sillad, lk. 80.

Sellest kõnelevad P. Rummo luuletused «Randlaste laul», «Noorusjõud», «Jõudu tööle» ja R. Parve värsid Tallinna taastamispühapäevaku puhul («Tänane päev»).

Ajal, mil Eesti NSV-s algas sõjahaavade parandamine, sotsialistliku majanduse ja kultuuri taastamine, jätkas Nõukogude Armee oma võidukat lahinguteekonda fašismijõudude purustamiseks.

Nõukogude Liidu vabastuslikust missioonist, Isamaasõja viimase etapi võitlustest kõnelesid J. Kärneri, R. Parve, J. Barbaruse jt. luuletused.

Fašistlikust vanglast vabanenud A. Antsoni satiirilised värsid, mis ilmusid valikkogus pärast autori surma («Epigrammid», 1946), häbimärgistasid «maailmavallutajate» aplaid pretensioone ja hoiatasid uue sõja plaanitsejate eest.

Kirglikult võitlevaid värsse fašismi ja igasuguse agressiooni vastu üldse kirjutas J. Sütiste («Oktoober», «Näärioöl», «Taline torm»). Luuletus «Tervitus teile, võidukad väed!» on raevukas süüdistus fašistlikele vandaalidele, kes jätsid endi järel maha võllaid ja varemeid, massihaudu ja elusate tuleriitu. Pärast seda kõike ei saa ükski ausameelne luuletaja jääda võitlusest kõrvale, ei saa «laulda süütult lumehelbest ega tähtede vööst». Luuletuse põhiidee on väljendatud kirjaniku innukas pöördumises Nõukogude Armee — revolutsioonilise tõe ja demokraatiajõudude lipukandja poole:

> Tervitus teile, võidukad väed,
> tervitus tõele ja rünnaku hoole![50]

Paremini kui ükski teine eesti luuletajaist mõistis ja väljendas J. Sütiste tõde, et ilma fašismi täielikku, lõpliku purustamiseta ei saa rahvastel olla inimväärset elu. Ning Sütiste luule kutsub ründama ja vihkama — nõukogude inimeste tuleviku nimel, selle nimel, et

> Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
> tahame elada, laulda ning luua.[51]

Vangla ja okupatsioonirežiimi ohvrina suri Sütiste enne, kui jõudis kätte võit fašistliku Saksamaa üle. Tema posthuumselt ilmunud luuletuskogu «Umbsed päevad», mis on kirjutatud okupatsiooniajal, sisendab leppimatut viha inimvaenuliku sõja süüdlaste vastu.

Koos kõikide Nõukogudemaa rahvastega ja ausate inimestega kogu maailmas tervitasid Nõukogude Eesti kirjanikud võitu fašistliku agressori üle. Ei leidu ainsatki poeeti, kelle värsid

---

[50] J. Sütiste, Valitud luuletused, lk. 287.
[51] Sealsamas, lk. 289.

poleks kajastanud Võidupüha juubeldust, rahvahulkade rõõmu saabunud ülesehitava töö päevadest ja nõukogude inimeste valmisolekut kaitsta miljonite inimelude hinnaga kättevõidetud rahu.

*

Isamaasõja periood oli eesti nõukogude luule arengus murrangulise tähtsusega. Sõjajärgse ülesehitustöö ajajärgule võis eesti luule vastu minna eelnevatel aastatel omandatud rikkalike kogemustega ja nii meisterlikkuse poolest kui ka arvult kasvanud kirjanikekaadriga.

Rida luuletajaid, kelle kirjandusliku tegevuse algus ulatub kodanliku Eesti aega, jõudis Isamaasõja aastail oma loomingulise võimete kõrgperioodi. Selliste hulka kuulub Jaan Kärner kogudega «Kodumaa käsk» ja «Viha, ainult viha». Neis on ta uue ühiskonna ehitamisest ja kaitsmisest haaratud võitluslaulik, kes rikastas eesti nõukogude poeesiat löövate fašismivastaste luuletustega, kommunistlike ideede kirgliku kuulutamisega. Kärneri sõja-aastate loomingus on publitsistlik luule ühendatud kodumaa looduse ja rahva saatuse sügavalt lüürilise käsitlusega. J. Kärneri luule on mõnigi kord sõnastuselt kohmakas, kuid selles on siira elamuse, südamepõhjast öeldud mõtte jõudu. Isamaasõja aastail kujunes Kärner tugevaks, oma isikupärase palgega nõukogude luuletajaks, kelle luule on rahvalik nii sisult kui vormilt.

J. Kärneril on tunnustusväärseid saavutusi ka Gribojedovi, Puškini, Lermontovi, Krõlovi ja Majakovski teoste tõlkijana. 1946. aastal omistati J. Kärnerile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Raske haigus katkestas kirjaniku loomingulise tegevuse. Oma võitleva, parteilise luuleloominguga kuulub J. Kärner eesti nõukogude kirjanduse rajajate hulka.

Johannes Barbaruse loomingut iseloomustas kodanlikul ajal siimatorkav vastuolu töötavale rahvale kaasatundvate luuletuste sisu ja nende rahvakeelest irdunud vormi vahel. Ka Barbaruse Isamaasõja-aegses luules on kunstilist küündimatust, ent oma parimas osas tunnistab Barbaruse sõjaaegne looming kirjaniku võitusaamist formalistlike minevikupärimuste üle, liikumist kujundusliku selguse ja täpsuse poole. Barbaruse luule on laadilt intellektuaalne, probleemirikas, laia amplituudiga — selles on antiikses värsimõõdus esitatud poeetilisi deklaratsioone ja dünaamilisi võitluslaule, ajaloolisi poeeme ja ballaade, satiiri ja looduslüürikat. Tema kogudes «Relvastatud värsid» ja «Rindeteedel» avaldatud luuletused haaravad avarat temaatikat, käsitledes luuletaja positsiooni üldrahvalikus sõjas, eesti rahva mineviku- ja olevikuvõitlusi, proletaarse internatsionalismi ja humanismi ideid.

1945. a. omistati J. Barbarusele Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Samal aastal autasustati teda Lenini ordeniga. 1946. aastal J. Barbarus suri. Ta esimese sõjajärgse aasta loomingus oli rahuaja tööde kõrval endiselt tähtsal kohal Isamaasõja ainestik, millest kõnelevad katkendid posthuumselt avaldatud ulatuslikust poeemist «Sangarite sünd».

Kiire arengu tegi Isamaasõja sündmustes läbi Mart Raud. Sõjaeelsel nõukogude võimu aastal oli kirjanik astunud esimesi samme oma minevikuloomingu individualistlik-formalistlike lähtekohtade kriitilise ümberhindamise alal ja piirdunud üksikute katsetega kujutada uut nõukogulikku tegelikkust. Isamaasõda tõi M. Raua loomingusse põhjaliku pöörde. Kuigi ka ta sõjaperioodi luuletusi hõlmavad kogud «Sõjasõna» ja «Uued sillad» ei ole vabad abstraktsusest, kõnelevad need kirjaniku maailmavaatelisest väljakujunemisest ja ta võimete hoogsast kasvust. M. Raua nende aastate luule on oma rikka ja mitmekülgse temaatikaga tervenisti nõukogude rahva võitluse teenistuses. Esileulatuvad on tema partisanivõitlust ja sõjatandrit kujutavad eepilised luuletused, rindejoonistused ja Moskvatsükli luuletused. Neis paistab autor silma sõna oskusliku valitsemisega, tõustes eesti nõukogude luuletajate esiritta. M. Raud on ka heatasemeliste proosateoste autoriks.

Ka Johannes Semperi luuletuskogu «Ei vaikida saa» tõi hinnatavat lisa Isamaasõja aastate eesti lüürikasse. Kirjaniku varasem looming kajastas peamiselt rahvakauge haritlase elamuste kitsast ringi. J. Semperi sõjaaegne isamaaluule on täiesti uueks leheküljeks ja seni parimaks saavutuseks tema värsiloomingus.

Isamaasõja aastail tõusis esile terve rida varem vähe tuntud luuletajaid ja algajaid. Esimeste hulka kuulub Minni Nurme oma tagala-ainelise luuletuskoguga «Sünnimuld». Teravalt ühiskondliku probleemaatikaga luuletusi on Aira Kaalu kogus «Ma ei anna relva käest», millesse on koondatud värsse aastaist 1939—1944. Suurte annetega lüürikuna kerkis esile Debora Vaarandi. Tema luuletuskogus «Põleva laotuse all» on lüürilis-patriootilisi luuletusi, mida võib pidada Isamaasõja-aegse eesti poeesia parimateks saavutusteks rahvaste sõpruse ja nõukogude inimeste töö teemal.

Nõukogude Armee ridades kujunes luuletajaks Ralf Parve («Sõduri südamest»). Paul Rummo kogus «Võitlev kodumaa. Värssdokumente 1941—1945» on tähtsal kohal rahvalikud laulud, mida Isamaasõja perioodil viisistasid mitmed eesti heliloojad. Sõjateemalisi luuletusi kirjutas ka Ilmar Sikemäe. Värske, isikupäraselt poeetilise sõnaga astus eesti nõukogude luuletajate hulka Juhan Smuul. Tema 1946. aastal ilmunud esikkogus «Karm noorus» moodustavad sõjaaegsed luuletused val-

dava osa. Neis on noor luuletaja kujutanud oma põlvkonna mehistumist ja ideelist kasvamist Suure Isamaasõja karastustules.

Isamaasõja perioodi eesti nõukogude luule arengujoonele on iseloomulik ühiskondliku temaatika enneolematu avardumine. Oma loomingulistes otsingutes taotlesid eesti luuletajad rahvalikkust nii sisus kui vormis, rakendades elava rahvakeele sõnavara, kasutades rahvusliku luulekeele, folkloori poeetilist arsenali. Sellel teel tuli ületada tõsiseid raskusi ja vastuolusid, võidelda hiljutisest minevikust kaasa toodud rahvusliku piiratuse, individualistlike meeleolude ja formalistlike pärimuste vastu. See võitlus ei toimunud alati külialdase aktiivsusega — osalt eesti kirjanduskriitika teoreetilise nõrkuse tagajärjel, osalt seetõttu, et kirjanduse arengule avaldasid pidurdavat mõju kodanliku natsionalismi tendentsid.

Samal ajal tuli eesti kirjanikel teha pidevalt pingutusi oma kunstimeisterlikkuse tõstmiseks, deklaratiivsuse ületamiseks ideede valamisel luulevormi. Kui sõja esimese perioodi publitsistlikku laadi üleskutselüürikas oli oma hinnatav koht ka poeetilisel deklaratsioonil, siis hakkas see aja jooksul takistama luule arengut, tooma sellesse šablooni. Võrreldes sõja alguse luuleteoseid sotsialismimaa ja tema inimeste kujutamisega järgnevail aastail, saab silmanähtavaks eesti nõukogude luule muutumine realistlikumaks, selle rikastumine konkreetsete, individualiseeritud poeetiliste kujundite ja detailidega. Tehakse esimesi õnnestunud katseid nõukogude inimeste elavate kujude loomiseks (Raud, Vaarandi jt.). Selle perioodi eesti luule parimad saavutused tõendavad seda, et eesti poeedid olid asunud loovalt omandama nõukogude poeesia majakovskilikku traditsiooni, väljendama oma isiklike elamuste kaudu kogu rahva tundeid, kehastama neid võitlevas aktiivses luules.

Proosa

Võitlus fašistlike sissetungijate vastu oli ka eesti nõukogude proosakirjanduse tähelepanu keskuses. Suur osa jutustusi käsitleb Nõukogude Eesti kaitselahinguid, okupatsiooniterrorit ja partisanivõitluse teemat.

Eesti nõukogude proosakirjanduses peegeldasid neil aastail üldrahvalikku sõda kõige sügavamalt August Jakobsoni jutustused. Laastus «Isad ja pojad» kujutab autor Suure Isamaasõja kolmandat päeva. Sepa ja ta poegade kujud kehastavad rahva monoliitsust ja kindlust. Need on mehised inimesed, teadlikud võitlejad sõja esimesest momendist peale.

Oma novellides valgustab kirjanik sõja ja okupatsiooni drastilisi sündmusi Nõukogude Eestis, näidates vaenlase palet kogu selle julmuses ja ebainimlikkuses. Tõetruult kujutab autor neid hingelisi vapustusi, mille mõjul rahuarmastavad nõukogude inimesed muutusid aktiivseteks võitlejateks nii rindel kui okupeeritud aladel. Novell «Üks juulipäev» jutustab hävituspataljoni võitlejate sattumisest sakslaste dessandi kätte. Jutustus on ehitatud teravale kontrastile. Noormees, kes just sel päeval oli tahtnud kõnelda armastatud tütarlapsele oma tundeist, peab nägema neiu ja seltsimeeste tapmist sissetungijate poolt. Okupantide poolt pilkeks allesjäetud elu tõotab ta pühendada võitlusele vallutajate vastu. Veelgi jõulisemalt kujutas A. Jakobson elluastuva nooruki unistuste traagilist kokkupõrget sõja julma tegelikkusega jutustuses «Esimene armastus». Luureüksuse noor võitleja kiindub kogu südamega tütarlapsesse, kellega teda kokku viivad ülesanded vaenlase tagalas. Vapra tüdruku, kommunistliku noore hukkamine tabab noormeest valusa löögina. Kannatused vormivad Kristjan Lukust teraskindla võitleja. Tema vägilasekuju tõuseb lugeja ette rahva võitlustahte ja hingejõu kehastusena. Novellis «Väike kangelane» innustab julget poissi partisanirühmale andmeid hankima kirglik soov olla oma hukkunud isa-partisani vääriline. Piinamisedki ei suuda noort patriooti reetmisele sundida. Fašistide metsikusi kujutas A. Jakobson ka novellis «Hiiglase tee» (hilisema pealkirjaga «Tuleviku nimel»), mis jutustab haavatuid ja lapsi evakueerivate laevade pommitamisest. Traagiline ja inimlikult kaunis on võitluses invaliidiks jäänud mehe kuju, kes oma koha merehädaliste paadis lastele loovutab ja enese merre kukutab.

Reas jutustustes näitas A. Jakobson, kuidas Suure Isamaasõja puhastustules ajasid ennast seesmiselt sirgu inimesed, kes eelnenud elus olid teinud tõsiseid eksisamme. Nii võidab «Lunastuses» lahinguvapruse läbi endiste poliitiliste võitluskaaslaste usalduse tagasi inimene, kes vanglaraskuste mõjul ja isikliku heaolu nimel oli revolutsioonilisele töölisliikumisele ja vanglakaaslastele-kommunistidele selja keeranud.

Sündmuste eest rettu pugenud kesktalupoja seesmist ümbersündi näeme novellis «Ärkamine». Jutustuse algul püüab Ants Kasemaa veenda iseennast ja oma koduseid selles, et «praegusel ajal jääb seisma ainult see, kes oskab hea olla ... üksipäinis enda eest» ning keeldub seetõttu oma talus pelgupaika andmast taganevatele nõukogude aktivistidele. Ent asjata katsub Ants Kasemaa jääda kõrvalseisjaks, meheks «mitte kummaltki kaldalt». Fašistide ja nende käsikute verine arveteõiendamine kehvikute-uusmaasaajate ja teiste süütute inimestega äratab tema ausas töömehesüdames raevu ja häbi. Kasemaa saab aru,

et toimuvas suures võitluses passiivseks pealtvaatajaks jääda on ausal inimesel võimatu. Võla oma rahva ja südametunnistuse ees lunastab ta julge tegutsemisega — surmale mõistetud nõukogude inimeste vabastamisega.

A. Jakobsoni sõjaaegsed novellid on nende aastate eesti proosakirjandusele ja kirjaniku enda arenguteele iseloomulikud mitte üksnes ainevaliku poolest, vaid ka seetõttu, et neis on uusi jooni kunstilise kujutamise osas. Paljudele A. Jakobsoni varasematele teostele tulid kahjuks naturalistlikud tendentsid, olulise ja ebaolulise võrdsustamine detailide kuhjamise teel. Isamaasõja ajal kirjutatud novellides ilmnes Jakobsoni kasvanud oskus tõsta esiplaanile tüüpilist, anda sündmusi edasi nappide vahenditega, iseloomustada inimesi nende tegutsemise kaudu, teravate konfliktide kaudu — omadused, mis kahtlemata olid eelduseks tema hilisemale kujunemisele silmapaistvaks draamakirjanikuks.

Ka teiste autorite lühijutud käsitlesid elu okupeeritud Eestis. Elanike passiivsest vastupanust okupatsioonivõimudele jutustasid M. Nurme novellid «Päevad» ja «Lämbumine». Satiirilistes toonides kujutasid okupante ja nende käsikuid, oma rahva reetjaid, M. Raud jutustuses «Aastapäev» ja J. Semper «Kutsumata külalistes».

Okupatsiooniolude ainetel loodud lühijuttudes kulmineeruvad sündmused enamasti tegelaste ühinemises partisaniliikumisega (P. Keerdo «Tasuja», «Lastetapp», «Jaagu talu peremees», M. Raua «Isa» jt.). Neis jutustustes näeme lüiitumas võitlusse fašistlike röövjõukude vastu erinevate rahvakihtide esindajaid — kehvikuid ja kesktalupoegi, töölisi ja haritlasi. Kirjanikud näitasid, et fašistlik diktatuur pidi sünnitama seda ägedama vastupanu, mida ohjeldamatumalt võimutsesid hitlerlikud «peremehed». Jutustuste tegelastes tekitavad üleelatud terroriaktid järsu sisemise murrangu, nende silmad avanevad nägema passiivse kannatamise ohtlikkust. Erinevaid teid pidi jõuavad jutustuste tegelased veendumusele, et aktiivne vastupanu on paratamatu. P. Keerdo jutustuse «Sovhoosi öövaht» peategelane, vana töömees, kes nõukogude võimu tulekuga oli jõudnud oma kauaste igatsuste täitumiseni, liitub partisanidega teadmises, et võitlus eesti rahva ajaloolise vaenlase vastu on ühtlasi võitlus uue nõukoguliku elu eest.

Tõde, et sõda fašistlike vallutajate vastu oli eesti töötavale rahvale ühtlasi võitluseks nõukogude korra eest, rõhutas Aadu Hint jutustustes «Jääminek» ja «Vennad». Viimases visandab kirjanik kehvast kaluriperest võrsunud vendade erineva elutee kodanlikus Eestis. Üks neist jõuab äritsemisega haljale oksale, ent enne nõukogude võimu kehtestamist siirdub ta ärevate aegade kartusel koos balti-sakslastega Saksamaale. Teisest vennast,

ausast kalurist, saab rannaküla nõukoguliku ümberkujundamise aastal uue korra aktivist. Sõja puhkemisel astub ta kõhklemata hävituspataljoni ridadesse. Sattudes haavatuna vallutatud territooriumile, jagab ta leiba kahe saatusekaaslasega — Nõukogude Eesti kaitsmisest osa võtnud vene ja usbeki rahvusest nõukogude võitlejaga. Nendega koos seisab ta silm-silma vastu okupantide välikohtuga, kus ühena kohtunikest istub tema Saksamaalt tagasitulnud vend. Jutustuse ideeline tuum avaneb ülekuulamise stseenis:

Paul Keerdo

««See punane seletab, et metsmees ja venelane on ta «vennad»,» ütles von Lingen kaasistujaile. «Palju sul neid «vendi» on?»

Vangide käed olid seotud selja taha. Jaan tundis läbi riiete oma küünarnukiga Aladini laiu kõhnu ribisid. Ta toetus tihedamini vastu seltsimeest, ajas ennast uuesti sirgu ja ütles tasa:

«Mitusada miljonit.»»[52]

Surmaotsuse täideviimine tehti ülesandeks Jaani lihasele vennale, kes — nagu see kodanlusele iseloomulik — oli läinud rahvusliku reetmise teele. Jutustuse lõpplahenduses — reeturi hingelises murdumises, relva pööramises okupantide poole, eksis kirjanik elulise ja psühholoogilise tõe vastu. Kuid jutustuse põhiidee — näidata, et eesti rahva võitlus okupantide vastu Suure Isamaasõja aastail ei võrsunud üksnes rahvusliku sõltumatuse taotlusest, et see oli ühtlasi võitlus uue ühiskondliku korra kaitseks — oli eluline. Probleemi selline asetus oli iseloomulik eesti nõukogude proosakirjandusele vaadeldaval ajal.

Okupatsiooniaega ja partisanivõitlust käsitlevate proosateoste ühiseks puuduseks oli teatav skemaatilisus inimeste ja olukordade kujutamisel, mida osalt põhjustas tegelike olude mitteküllaldane tundmine kirjanike poolt. See annab end tugevasti tunda ka P. Rummo näidendis «Pruun katk».

---

[52] A. Hint, Metshaned. Jutte ja laaste. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945, lk. 66.

Ajaloolise proosa alal väärivad märkimist A. Hindi jutustused saarlaste vastuhakust saksa piiskopivõimule («Põidet piiramas», «Kintsu-Simmu», «Metshaned»), mis on kirjutatud romantilises laadis. Tänu haaravale sündmustikule, eredalt joonistatud kangelastele ja vaenlase- ning reeturitüüpidele on need teosed saanud populaarseks noorsoo hulgas. Novellis «Valged metslased» jutustab A. Jakobson saksa okupantide terrorist Eestis 1918. aastal.

Fašistliku Saksamaa kallaletungi tõttu oma tööst ja harjunud miljööst väljarebitud haritlase seesmist ümbersündi Isamaasõjas näitas J. Semper novellis «Teispool jõge». Selle peategelane on tüüpiline intelligentsi esindaja, kes suurte sündmuste toimel mõistab oma rahuaegse pisiasjade-maailma tühisust ja astub relvaga käes võitlema inimsuse ja kultuuri mõnitajate vastu.

Nõukogude Armee võitluste kujutamises jäi eesti nõukogude proosa maha nii elust kui ka kirjanduse teistest žanridest. Rinde-olukirjeldusi ja rindemeeste portreid lõid A. Hint, E. Männik, H. Leberecht, R. Parve ja I. Sikemäe. Lahinguepisoode ning võitlejate vaprust kujutas P. Rummo (jutustus «Läbi surmaoru»). Lihtsalt ja veenvalt tõi D. Vaarandi lugeja ette noorukirindevõitleja kujunemistee oma jutustuses «Vend».

Isamaasõja lahingutest tõi oma tulevaste rindenovellide jaoks aine kaasa Eduard Männik, kes sõjajärgsel perioodil kujunes Isamaasõja teema kõige viljakamaks käsitlejaks. E. Männiku väheseid sõja ajal või kohe pärast sõda avaldatud jutustusi iseloomustab hea olustikutundmine, rindemiljöö ja lahingute konkreetse kujutamise oskus. E. Männik ei anna oma kangelaste kõigekülgset karakteristikat, nende omadused avanevad vahetult nende tegutsemises, võitluses. Mõnedes novellides ei olegi peategelast, neis on kangelaseks kogu kollektiiv. Nii on kirjanik novellis «Kuues peaietung» pearõhu asetanud ühe roodu kui monoliitse võitlusühiku kujutamisele. Autor annab terve rea meeldejäävaid võitlejakujusid — siin on noor roodukomandör, endine metallitehase valaja leitnant Kaivas, tema vapper ja külmavereline vend, kuulipildur Peeter Kaivas, punaväelane Niklus, kes suure tahtepingutusega ületab hirmutunde esimestes lahingutes ja kangelasena langeb, pisut lihtsameelne Sorksepp, kes rindeteedelt korjab mutreid ja metallriistu, sest «pärast sõda tuleb kõike jälle tarvis», elurõõmus postivedaja Mikk, punaväelane Matt, kes haavatuna keeldub rindelõigust lahkumast, ja paljud teised. Siin on palju erinevaid inimesi, keda kodumaa-armastus ja ühine viha fašismi vastu liidab vankumatuks seltsimehelikuks võitluskollektiiviks.

Elu Nõukogude tagalas käsitlesid Isamaasõja aastate eesti proosakirjanduses vaid üksikud autorid. Üheks vähestest märki-

misväärsetest näidetest on A. Hindi lühijutt «Täiskäik edasi!» Jutustuses kirjeldatakse eri rahvustest nõukogude inimeste koostööd tagalas, ühe Araali laevameeskonna pingutusi rinde varustamisel toiduainetega. Autor annab soojades humoristlikes toonides portreevisandeid meeskonnast, mille koosseisus on neli venelast, kaks korealast, kolm kasahhi ja neli eestlast, kes moodustavad üksmeelse pere.

*

Proosateoste vähesus ja temaatiline piiratus Isamaasõja perioodil sõltus suurel määral eesti nõukogude proosakirjanike kaadri olukorrast. Sõjas olid langenud võimekad prosaistid J. Madarik ja E. Kippel. Rida heade eeldustega eesti proosakirjanikke oli olukordade sunnil jäänud okupeeritud territooriumile. Loomingulise staažiga prosaistidest tõusid esile A. Jakobson ja A. Hint, hiljem ka E. Männik. Peale nende esines proosažanris veel rida autoreid, kes oma loomingu peamise osa andsid poeesias.

Isamaasõja perioodi jutustused olid sammuks edasi noore eesti nõukogude proosakirjanduse arengus. Neil aastail lõid eesti prosaistid rea õnnestunud võitlejakujusid. Nõukogude rindevõitlejate kujutamine oli kogemuste esimeseks astmeks, millele võis toetuda sõjajärgne proosa positiivse kangelase kuju loomisel.

KIRJANIK-REVOLUTSIONÄÄR JUHAN MADARIK

E. Säärits

Juhan Madariku elu ja looming on lahutamatu eesti töölisklassi elust ja võitlusest. Madarik oli proletaarlaste hulgast kasvanud kirjanik-revolutsionäär, kes nii oma poliitilise kui ka kirjandusliku tegevusega võitles töörahva võimu kehtestamise ja sotsialismi ülesehitamise eest Eestis. Kirjanikuna tuli Madarikul läbida iseõppija raske ja karm tee. Ainult tänu oma andekusele ja erakordsele tahtejõule läks tal korda omandada haridust ja kodanliku Eesti vanglamüüride vahel kirjutada teoseid, mis on kantud kindlast usust sotsialismi võidusse. J. Madariku kasvatajaks oli töölisliikumine ja kommunistlik partei.

Juhan Madarik (Johannes Lauristin) sündis 23. oktoobril 1899. a. Tallinnas töölisperekonnas. Tema lapsepõlv möödus vanaisa juures, kes oli väikese talukoha rentnik Harjumaal, Kuivajõe vallas. Seal käis Juhan suvel karjas ja tegi põllutööd, talvel aga õppis kohalikus kaheklassilises algkoolis. Madarik kirjutas hiljem ise oma autobiograafias, et ta jooksis viis suve mööda kehva karjamaad. Ta künnipoisipõlv algas kaheteistkümneaastaselt, siis, kui teda ennast polnud veel nähagi kahehobuseadra tagant. Need aastad jätsid nooruki mällu elavaid muljeid külaelust, talupoegade tööst ja muredest.

1915. aasta algul asus Madarik jälle vanemate juurde Tallinnasse. Ta astus «Volta» tehasesse õpipoisiks ja omandas treialikutse. Aasta pärast läks noormees treialina tööle vagunitehasesse «Dvigatel», kus vabriku asutamisest saadik töötas põlise puusepana ta isa Hans Lauristin. «Dvigateli» tööliskollektiiv oli kuulus revolutsiooniliste traditsioonide poolest. Tehases oli tugev bolševistlik parteiorganisatsioon. Vanade tööliste-kommunistide mõjul luges Madarik intensiivselt marksistlikku kirjandust ja omandas varakult kommunistlikud veendumused. Päevase vabrikutöö kõrval õppis ta õhtukeskkoolis, püüdes täiendada oma haridust.

Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ajal 1917. aasta veebruaris astusid «Dvigateli» töölised otsustavalt välja tsaarivalitsuse vastu ja nende revolutsiooniliste võitlejate ridades näeme ka noort Madarikku. Sama aasta maikuus võeti 17-aastane Madarik kommunistliku partei liikmeks. Suure Sotsialistliku

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil tegi Madarik organiseerimistööd noorte hulgas ja oli Tööliste Punakaardiväe liige. Kodanliku diktatuuri ajal täitis ta Eestimaa Kommunistlikult Parteilt saadud ülesandeid, töötades vastutusrikastel kohtadel töölisliikumise alal. J. Madarik võttis osa Töörahva Ühise Väerinde organiseerimisest, ta valiti Töölisühingute Üldliidu juhatusse ja Maatööliste Liidu juhatusse. Parteilise

tööga on tihedasti seotud ka Madariku esimesed sammud ajakirjanduse ja ilukirjanduse alal.

Juba õhtukeskkoolis oli Madarik silma paistnud kirjanduslike kalduvustega. 1917. aasta suvel võttis ta innukalt osa töölisnoorte kirjandusringi tööst ja hakkas avaldama sõnumeid töölisajakirjanduses. 1921. aastast alates töötas ta EKP Keskkomitee ülesandel Tallinna Ametiühingute poolt väljaantavate legaalsete töölislehtede toimetuses. 1922. a. jaanuaris usaldas partei Madarikule esimese eesti töölisnoorte ajakirja «Noor Tööline» toimetamise. Selles ajakirjas ilmus Madarikult 1922. a. kolm jutustust: «Õpipoiss», «Mikk Simm» ja «Jõululaupäev». Oma esimeses jutustuses «Õpipoiss» näitab autor rauatöökoja õpipoisi tööpäeva kirjelduse kaudu noore töölise olukorda kapitalistlikus kurnamissüsteemis, sisendab kaastunnet kaitsetu nooruki vastu, keda paratamatu leivaorjus sunnib üle jõu käivale tööle, heidab kibedate solvamiste ohvriks. Jutustustes «Mikk Simm» ja «Jõululaupäev» püüab Madarik näidata tavaliste tööliisnoorukite kasvamist revolutsioonilisteks võitlejateks. Need on õpilaslikud tööd, algava autori esimesed suleproovid, mis aga ühtlasi jäid tema ainsateks väljaspool vanglat sündinud teosteks.

Ühenduses J. Lauristin-Madariku revolutsioonilise tööga heideti ta 1923. a. jaanuarikuus õhtukeskkoolist välja. Sama aasta kevadel valiti J. Lauristin-Madarik Töörahva Ühise Väerinde kandidaadina II Riigikogu liikmeks. Kuid kodanluse poolt Töörahva Ühise Väerinde likvideerimiseks alustatud areteerimiste kampaanias J. Madarik vangistati ning anti sõjaringkonnakohtu alla, kes mõistis tulihingelise revolutsionääri seitsmeks aastaks sunnitööle. Nii algas J. Madariku elus poliitiliste vangistuste ajajärk, mis kestis 15 aastat.

Pärast Tallinna tööliste 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu mahasurumist tugevnes verine terror kodanlikus Eestis veelgi. Vanglates võeti tarvitusele kõige karmimad abinõud poliitiliste vangide moraalseks ja vaimseks mahasurumiseks. Niisuguses olukorras sai Juhan Madarikust poliitiliste vangide parteiline juht. Ta pidas salajast sidet partei Keskkomiteega, oli vangide ühiste aktsioonide algatajaks ja organiseerijaks. Repressioonid ja tagakiusamised ei kohutanud mehist kommunisti. Kogu vangisoleku aja oli ta vastupidavuse ja visaduse eredaks eeskujuks. Madariku initsiatiivil organiseeriti vanglatevaheline keskus «Vabe» (vangla büroo) ja selle algrakukesed «Kabed» (kambribürood) vanglates ja vanglakongides, kus asusid poliitilised vangid. Nende keskuste juhtimisel viidi läbi näljastreike ning teisi väljaastumisi vanglavalitsuse surve vastu. 1927. a. hakkasid poliitvangid J. Madariku eestvõttel salaja välja andma käsikirjalist ajalehte «Vangimaja Kiir» ja ajakirja «Punane Viis-

nurk», mis täitsid suure ülesande poliitvangide võitlusvaimu tugevdamisel ja nende loovate võimete arendamisel. Poliitiliste vangide organiseeritust ja tihedat omavahelist sidemepidamist on Madarik tabavalt iseloomustanud oma autobiograafilises jutustuses «Teist korda noor vang» politseiülema suu läbi, kes ütleb: «Teil on vangimaja kui peapostkontor.»[1]

Visalt võitlesid poliitvangid oma üldharidusliku ja ideelis-poliitilise taseme tõstmise eest. Raamatute hankimiseks kasutati leidlikult ära salajasi teid ja peeti ühtlasi ägedat võitlust vanglavalitsusega vangidele kirjanduse saatmise vabaksandmise eest. Ajalehtede ja raamatute keelu kaotamine oli korduvalt poliitvangide näljastreigi nõuete hulgas. MOPR-i kaasabil õnnestus vangidel aeg-ajalt saada Marxi, Engelsi ja Lenini töid, Nõukogude Liidus ilmunud teaduslikku ja ilukirjandust. J. Madarik õppis vanglas visalt ja palju, luges marksismi-leninismi klassikuid, uuris ajalugu, majandus- ja loodusteadust ning õppis keeli. Ta oskas hästi vene keelt, luges saksa ja inglise keeles. Eesti kirjandusest olid Madariku armastatumateks autoriteks E. Vilde ja A. H. Tammsaare. Vene klassikutest tundis ta hästi N. Gogoli, L. Tolstoi ja A. Tšehhovi loomingut. Nende kõrval hindas Madarik kõrgelt lääne kirjanikke A. France'i, H. Barbusse'i, J. Londonit. Pidulikena tundusid päevad, millal poliitvangid said MOPR-ilt saadetise nõukogude ilukirjandust. J. Madarik luges vanglas Gorki, Majakovski, Furmanovi, Gladkovi ja Serafimovitši teoseid, mis olid talle eriti lähedased ning kallid oma ideelise sisuga, jõuliste kommunistide kujudega.

Aastail 1925—1927 kirjutas J. Madarik vanglas oma esimese romaani, mida kaustikusse kirjutatud käsikirjana anti salaja edasi kambrist kambrisse. Et kergem oleks teose sisu varjata vanglaadministratsiooni eest, puudus romaanil pealkiri ja kaustiku esimesed leheküljed olid täis mitmesuguseid keelelisi harjutusi. Selle romaani ja J. Madariku teiste vanglas sündinud teoste loomistingimuste kohta kirjutas Madariku vanglakaaslane J. Saat 1941. aastal: «Paljudel on raske kujutleda, mis tähendab kirjutada romaan vanglakambris, kus ei tohi olla ühtegi paberilehekest peale nummerdatud lehtedega vihiku. Suurte kirjanike elulugudest on teada, et nad kirjutasid oma töid ümber seitse ja rohkem kordi. Vangil aga pole võimalust oma tööd kirja panna isegi üks kord. Väike vihik ei võimalda seda. Oli vaja kirjutada kohe puhtalt. Tihtipeale tuli oma mõtteid üles märkida salaja saadud paberilipakatele, et neid hiljem üle kanda vihikusse. Juhtus ka, et ootamatu läbiotsimine viis minema mitme päeva väär-

[1] J. Lauristin, Teist korda noor vang. «Looming» nr. 5/6, 1940, lk. 558.

tusliku töö ja polnud enam võimalik taastada üksikuid mõttesähvatusi.»[2]

Ühel vabanenud vangil läks korda Juhan Madariku romaani vanglast välja viia ja Leningradi «Külvaja» kirjastusse toimetada, kus ta ilmus 1929. a. pealkirjaga «Riigikukutajad». Konspiratiivse parteilise töö huvides Eestis tuli romaani väljaandmisel teha kirjaniku tekstist väljajätmisi. Kuna esialgset täielikku käsikirja pole seni leitud, siis on ka järgmised trükid välja antud lühendustega.

«Riigikukutajate» sisu oli väga aktuaalne, selles käsitleti kaasaja ühiskondliku võitluse kõige põletavamaid küsimusi. Madarik kujutas 1920-ndate aastate algupoole töölisliikumist Eestis, mis arenes üha ägeneva valge terrori tingimustes. Põhiliseks teemaks romaanis on eesti töölisklassi võitlus kodanliku korra kukutamiseks. Süžee pealiini moodustavad niisugused sündmused, nagu revolutsiooniliste jõudude kogumine, legaalsete töölisühingute kasvamine linnas ja maal, töölisühingute keskuse väljaarenemine, rauavabriku tööliste streik. Töölisliikumise sündmused kulmineeruvad romaanis töötatööliste demonstratsioonis, mis tekitab kodanluses hirmu. Teos lõpeb töölisorganisatsioonide rüüstamisega valitsuse poolt, kuid sellest hoolimata jääb kindlalt kõlama veendumus, et võitlus jätkub ja saabub töölisklassi lõplik võit kodanluse üle.

Järgides ajaloolist tõde ja toetudes nõukogude kirjanike M. Gorki, D. Furmanovi ja A. Serafimovitši kogemustele, ei kujuta Madarik revolutsioonilist liikumist stiihilise jõuna, vaid valgustab seda kui organiseeritud, teadlikku, sihikindlat tegevust, mida juhib kommunistlik partei. Kirjaniku peamine tähelepanu on «Riigikukutajates» pööratud kommunistliku partei juhtivale osale töölisliikumises, kommunistide põrandaalusele tegevusele.

Eesti kodanlus rakendas kogu oma riikliku ja politseilise aparaadi arveteõiendamiseks kommunistliku parteiga. Üks teise järel lavastati kommunistide üle kohtuprotsesse, milles kaebealuste arv üha suurenes: «35 protsess» 1920. a., «50 protsess» 1921. a., «115 protsess» 1922. a., «149 protsess» 1924. a. 3. mail 1922. a. mõrvati eesti töörahva juht Viktor Kingissepp ning pandi toime teisi kommunistide ja revolutsiooniliste tööliste vastu suunatud massilisi terroriakte. Kohtusüüdistustes nimetati kommuniste riigikukutajateks ja riiklikeks kurjategijateks ning rakendati nende kohta kõige karmimaid karistusi: mahalaskmist või kümneid aastaid sunnitööd. Kodanlik ajakirjandus tegi kõik võimaliku kommunistide laimamiseks. Kodanlik-natsionalistlik

[2] J. Saat, Mälestusi. «Viisnurk» 1940, lk. 74.

propaganda avaldas mürgitavat mõju ka mõnedele demokraatlikele kirjanikele. Näiteks Mait Metsanurk kujutas oma romaanis «Jäljetu haud» (1926) kommunisti-revolutsionääri moonutatult ja laimavalt. Metsanurga poolt väljamõeldud revolutsionäär Kristjan Raudma on lõhestatud hingega kahtleja, kes otsib elumõtet idealistlikes filosoofilistes spekulatsioonides, budhismis ja piiblis, pihtides oma päevikus: «Aga kes võib mind keelata siin oma toas, pärast päevatööd, öövaikuses ja üksinduses enesest kõrgemale tõusmast, oma igapäevasest mustast tööst ja oma põhimõtteist?»

J. Madarik andis oma romaaniga vastulöögi kommuniste laimavale kodanlusele. Ta tõi eesti kirjandusse elutõe revolutsioonilistest võitlejatest, näitas kommunistliku partei poolt juhitud töölisliikumise murdumatut jõudu. Nimetades oma romaani «Riigikukutajateks», juhtis Madarik kaasaegse lugeja tähelepanu eesti töölisklassi võitluse põhilisele küsimusele. Romaani peaideeks on näidata, et kodanlik diktatuur ei ole võimeline oma hauakaevajat — töölisklassi ja tema parteid maha suruma. Kirjanik tõestab, et kommunistid pole vandeseltslased, vaid töölisklassi poliitiline partei liikmed, kelle jõud seisab lahutamatus sidemes rahvaga.

Elavalt tuuakse «Riigikukutajates» lugeja ette parteikeskuse ja aktiivi raske, surmapõlgav organiseerimistöö sügaval põranda all. Näeme parteiaktiivi koosolekut linnalähedases metsas, põrandaaluste konspiratiivseid kohtumisi legaalsete tegelastega, parteilise kohtu surmaotsust provokaatori üle. Romaanis kirjeldatakse EKP III kongressi ettevalmistamist ja läbiviimist 1922. a. oktoobris, mida julma tagakiusamise olukorras tuli range konspiratiivsusega pidada üksiku sooäärse asunikutalu pimedas rehetoas. Lugeja elab kaasa töölisorganisatsioonide rüüstamise ajal toimuva parteiaktiivi koosoleku, mille katkestab politsei haarang. Hästi on romaanis esile toodud kommunistliku partei side rahvahulkadega, on näidatud, kuidas kõik sammud töölisliikumise kasvus on ette valmistatud partei juhtimise ja organiseerimisega.

J. Madarik loob «Riigikukutajates» rea elulisi kommunistide kujusid, kes ideelise ühtsuse juures on igaüks oma palgega, üksteisest selgesti erinevate individuaalsete joontega. Eestimaa Kommunistliku Partei juhi Aleksander Marmori näol on Madarik kujutanud leninlikku tüüpi elukutselist revolutsionääri. Kirjanikul on õnnestunud selgesti esile tuua kangelase karakteri valitsevaid omadusi, jäägitut andumust töölisklassi vabadusvõitlusele, raudset tahet ja selget mõistust, silmapaistvat oskust kasvatada ning organiseerida rahvahulki võitluseks. Kodanlik valitsus võttis kommunistidelt kõige elementaarsemad poliitilised

õigused, Marmor on sunnitud elama sügaval põranda all. Kuid ta on sellest hoolimata elu peremees, juhib kommunistide tegevust ja kogu töörahva revolutsioonilist liikumist. Romaani alguses näeme Marmorit jõudude koondamisel pärast üht parteiorganisatsiooni rüüstamist. Marmor aitab isiklikult leida ustavat ja võimekat organisaatorit legaalse töölisliikumise keskusele. Parteikeskus eesotsas Marmoriga suunab tööliisühingute laiendamist, agitatsiooni- ja propagandatööd talupoegade hulgas, rauatööliste streigivõitlust. Marmor on sügavasti veendunud selles, et mingisugused surveabinõud ei suuda likvideerida kommunistlikku parteid, ei suuda päästa kodanlust hukkumisest.

Marmor mõistab selgesti võitluse ohtlikkust ning raskust, mis nõuab paljusid ja paljusid ohvreid. Otseselt ja avalikult kõneleb ta sellest kaaslastele, kasvatades neid kartmatuse vaimus. Mõistes hukka kommunist Raamatu pessimistlikke kõhklusi raskuste puhul, ütleb Marmor: «Mehed, kes ihkavad ainult pidulikke koosolekuid ja pühi revolutsioonilises võitluses, pole revolutsionäärid, ammugi mitte kommunistid... Kes ei oska tasakesi edasi rühkida põhjatul teel, see ei suuda ka kiiresti joosta siledal jalgrajal.»[3]

Marmor on nii enese kui ka teiste vastu nõudlik ja järeleandmatu parteilise distsipliini küsimustes. Ta on halastamatu reeturi vastu. Kui on kindlaks tehtud insener Rängeli äraandlikkus, siis teeb parteiline kohus Marmori osavõtul tema kohta surmaotsuse ja Marmor viib selle kõhklematult täide.

Seltsimeestesse suhtub Marmor usaldavalt, soojalt ja hoolitsevalt. Tema teeb ettepaneku anda liigsest tööpingest kurnatud kommunistile Leida Müürile puhkust parteile väga raskel momendil. Suure hädaohu silmapilgul, kui partei koosolek osutub politsei poolt ümberpiiratuks, mõtleb ta kõigepealt oma võitluskaaslaste päästmisele.

Ilmekalt iseloomustab kirjanik Marmorit ta kaaslaste ja rahvahulkade suhtumise kaudu temasse. Oma moraalse puhtusega ja tahtejõu tugevusega on Marmor võitnud seltsimeeste sügava austuse. Kommunistide hulgas peetakse auasjaks olla Marmori õpilane. Rahva seas on Marmor armastatud. Lihtsad tööinimesed mõistavad tema töö tähtsust ja raskust ning elu kaalule pannes aitavad tal ennast varjata nuhkide karja eest.

Vaatamata sellele, et kirjanik on liiga napilt kujutanud Marmori sisemaailma, tema isiklikku elu ja tundeid, jätab Marmori kuju oma jõuliste karakterijoontega lugejasse tugeva mulje.

---

[3] J. Madarik, Riigikukutajad. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 190.

Mitmekülgselt ja huvitavalt on «Riigikukutajates» antud naisrevolutsionääri Leida Müüri kuju. Iseloomustades tabavalt Leida karmi lapsepõlve ja noorust, näitab kirjanik tema karakteri kujunemist. «Teda oli üleliia taga tuubitud, kolgitud, rikki aetud nagu hobust, kes on liiga noorelt rakkesse pandud.»[4] Paljude viletsuste läbielamise tõttu areneb Leidas tugev õiglustunne. Ta õpib varakult vihkama ümbritsevat ülekohut ning valet. Tung teistsuguse elu järele kasvatab temas kindla võitlustahte ja ta andub kogu hingega partelisele tööle. Tikuvabriku mürgisest väävlisuitsust on ta palged kahvatud ja silmaalused sinkjad, kuid organiseerimistöö pinges ei hooli ta halvast tervisest, põleb energiakülluses ja loomisrõõmus. Igal õhtul nähakse teda töölismajas, «pea püsti ja silmad võitlustahtest säravad». Naistööliste ja noorte ringis näeme Leidat asjaliku, võimeka organisaatorina. Iseseisva õppimise teel arendab ta oma silmaringi, temas avaldub terav intellekt ja kalduvus teoreetilisteks juurdlemisteks.

Väliselt on Leida äge ja järsk, kuid see karm koor peidab tundlikku hinge, mis ei saa ükskõikselt vaadata teda ümbritsevat ebaõiglust. Revolutsioonilise võitluse nimel suhtub Leida alguses täieliku eitamisega isiklikku elusse ja tunnetesse. Aga tõelised sügavad inimlikud tunded saavad temas võitu selle ekskluku seisukoha üle. Kogu oma varjatud soojuse ja inimliku tragismiga avaneb Leida iseloom tema kiindumuses võitluskaaslasesse Jaan Ilvesesse. Tugev moraalne jõud aitab Leidal puhtalt läbida piinarikka katsumuse, kui Jaan tema sügava poolehoiu vahetab teise tütarlapse kergemeelsete meelituste vastu. Suure tahtepingutusega võidab Leida endas väiklase kiivuse ja kibestuse ning jätkab revolutsioonilist tööd Jaan Ilvese ja teiste seltsimeeste kõrval. Mattes väliselt oma tunded maha, ei lakka Leida siiski armastamast Jaani. Enda vangilangemise hinnaga on ta valmis päästma Jaani politsei haarangust.

Tüüpiliste joonte avaldumine meeldejäävas individuaalsuses teeb Leida Müüri tähelepanuväärseks naisrevolutsionääri kujuks eesti kirjanduses.

Kommunist Jaan Ilveses näeme romaani lehekülgedel lihttööliste ridadest kasvavat andekat ja energiilist organisaatorit, kes on valmis partei ülesannete nimel ületama mistahes takistusi. Kuid erinevalt Marmorist ja Leida Müürist paljastub Jaan Ilvese isiklikes suhetes jämedakoelisust ja hoolimatust. Ilves mõistab valesti isiklike huvide allutamist revolutsioonilisele võitlusele, tema vaated perekonnale on ekslikud ja kergemeelsed. Ta ei oska hinnata oma truu võitluskaaslase Leida Müüri armastust,

---

[4] J. Madarik, Riigikukutajad, lk. 80.

ei näe esialgu teda enda poole meelitava Milla Sillamäe väikekodanlikke püüdeid, seob end mõtlematult temaga, ja pärast, kui Milla hakkab takistama ta parteilist tööd, kahetseb oma sammu. Üldse on Jaan Ilvest teoses kujutatud suhteliselt pinnaliselt, liiga vähe on pühendatud ruumi tema sisemaailma valgustamisele.

Elukutseliste revolutsionääride kõrval näeme «Riigikukutajates» kommuniste-töölisi vabrikuist. Need on lihtsad töömehed, keda sotsialistlik teadlikkus tõstab oma aja eesrindlike inimeste hulka, annab neile suure moraalse jõu.

Soojalt ja meeldejäävalt on töölist-kommunisti joonistatud Mart Reburaia kujus. Kommunistliku partei põhimõtted on saanud lahutamatuks osaks selle eaka rauatreiali lihtsas elus. Reburaias näeme head perekonnaisa, südamlikku ning rõõmsat seltsimeest töökaaslaste hulgas. Samal ajal on ta löögivalmis revolutsiooni reamees. Ta on kindel ja visa võitleja streigi ajal rauavabrikus, peab ägedaid lahinguid streigimurdjatega. Reburaig ei karda võitluse raskusi ning ei satu paanikasse vangistusohu ees. Suurepäraselt väljendub töölise-kommunisti üleolek kodanlikest võimudest Reburaia areteerimise stseenis.

«Relvastatud summ mehi kargas sisse. Maja oli piiratud nagu lahingu ootel. Tormasid tagatuppa. Piilusid voodi alla, revolver ees, ja otsisid läbi riidekapi.

«Kas põrandaaluseid on?» oli esimene küsimus.

«Rotid kuulukse seal jooksma,» vastas Reburaig pikaldaselt. Käsutati riidesse.

Reburaig viskas selga õliga vettinud pintsaku, tõmbas soni pähe, keeras vurre, kõhatas ja oli valmis.

Lapsed ärkasid kära peale ja vahtisid suuri silmi võõraste otsa. Siis jooksis poiss isa juurde ja kiunus: «Ära mine, isa! Kus sa lähed?» Tütar nuuksub kõigest jõust.

Nuhid muigasid.

«Varsti tulen tagasi,» ütles Mart laste päid silitades. Reburaia naine ei lausunud sõnagi, vaid jälgis vihaselt iga nuhkide liigutust.»[5]

Liigutavates piltides on «Riigikukutajates» kujutatud rahva poolehoidu kommunistlikule parteile. Töölislehe ametlik toimetaja on valitsevates oludes kindel vanglakandidaat, kuid parteikeskusel on sellele kohale tööliste hulgast alati võtta mehi, kes ei karda vanglat. Sunnitöö ja surmanuhtlusega riskeerides aitavad töölised varjata põrandaalust parteid kodanliku valitsuse metsiku tagakiusamise eest. Sageli tuleb põrandaalustel vahetada oma peidupaiku, kuid ikka leidub inimesi, kes seda ähvardavast ohust hoolimata abivalmilt pakuvad. Täna on selleks noor

[5] J. Madarik, Riigikukutajad, lk. 132.

teenijatüdruk uhkes härrastemajas, homme kojamees oma keldrikorteris. Vana vaevatud näoga kehvtalupoeg võidab hingekasvanud arguse ja lubab oma maja põrandaalusele parteile kongressi korraldamiseks. Pidades valvet rehetoa ümber, kus toimub kongress, tunneb ta küll surmahirmu, kuid lahkumisel põrandaalustele võitlejatele kätt andes kutsub ta südamlikult neid jälle oma poole külla.

Orbunud töölistütarlaps Elviine Saarmas kannab südames oma surnud isa õpetust: jääda truuks töölisklassile. Revolutsiooniliste organisatsioonide rüüstamise ajal annab ta oma toakese parteiaktiivi koosoleku pidamiseks ja võtab kohtus selle eest ilma kahetsuseta vastu sunnitöökaristuse.

Haige vanamees viletsas agulimajas kõneleb kommunistliku kirjanduse levitajatele: «Kui oled noor, ei siis tea, mis on häda... Ootasin, saaks töömeheks, saaks lahti leerist... Oma elu rajama... Naine ... Kaks poega... Kasvatasin need meheks... Nüüd on nad läinud... Nõudsid vabadust... Nüüd ma ootan, teie päästate ehk teisegi vabaks...» On nii loomulik, et see vanamees ütleb tundmatule kommunistile: «Kuule, võõras mees! Sind ma usun... Ütle, kas nad võtavad varsti võimu?»[6]

Lihtsad inimesed näevad kommunistides oma huvide kaitsjaid ja loodavad, et töörahvas võidab nende juhtimisel endale õigused ja inimväärse elu.

Vaenlaste leerist on Madarik teadlikult võtnud peamisse valgusorbiiti töörahva huvidest eemaldunud inimesed, kodanluse poole ülejooksnud töölisklassi reetjad. Kui parunite, kapitalistide ja pastorite paljastamisel eesti kirjanduses sellel ajal olid juba tugevad traditsioonid, siis renegaatide ja reeturite näruse palge näitamisel oli Madarik üks esimesi. Tabavalt on joonistatud kahe eemaletõukuva provokaatori, insener Rängeli ja riigiteenija Raimond Redu vastikud kujud. Mõlema käitumist juhib väikekodanlik eluideaal, hea sissetuleku ja mõnusa äraelamise taotlus. Insener Rängel on osav olupoliitik, kes seab oma vaated vastavalt konjunktuurile. Revolutsiooni ajal oli ta olnud pahempoolsete fraasidega kelkija, «verine revolutsionäär». Omandanud saadud pärandi abil kõrgema tehnilise hariduse, oskab ta varsti saada ka aktsiate omanikuks. Töölisliikumise tormilise kasvu perioodil püüab ta poliitilise aferistina silmakirjalikult läheneda töölistele. Tegelikult kardab ta revolutsiooni ja irvitab seljataga temale usaldatud ülesannete üle. Ta mängib nuuskurite kätte põrandaaluse trükikoja projekti ja saab võimude survel ka ise nuuskuriks, teenides täielikult ära parteilise kohtu surmaotsuse.

---

[6] J. Madarik, Riigikukutajad, lk. 40.

Riigiametniku ja kaitsepolitsei agendi Raimond Redu alatuse tee on lihtsam. Vennaverega määritud nuuskuripalga on ta algusest peale valinud endale tulusaks lisasissetulekuks.

«Töölisaristokraatia» terava satiirilise iseloomustuse on Madarik andnud Aadu Sillamäes, kes eluaegse küürutamise ja nuhkimise abil on oma karjääriredelil tõusnud vaguniremontijast abimeistriks. Sillamäe südamesõbras Lükatis on paljastatud sotsiaaldemokraatide müüdavust.

Palju tähelepanu on romaanis pühendatud Milla Sillamäele, kelles on näidatud väikekodanliku keskkonna mürgitavat mõju inimesele. Väikekodanlik kodu on Millasse söövitanud egoismi; ta seab oma elu eesmärgiks isikliku heaolu. Millale ei ole täiesti võõrad töörahva hädad, tööpuudus ja kitsikus. Ta on vastuvõtlik headele mõjudele. Isiklike sümpaatiate ajel läheneb ta töölisliikumisele ja on võimeline sellest ajuti täie innuga osa võtma. Kuid tema tõsist liitumist vabadusvõitlusega takistab väikekodanlik enesearmastus, isikliku heaolu esikohale seadmine. Põrgates kokku esimese tõsise katsumusega, sattudes demonstratsioonist osavõtmise pärat vanglasse, ei pea Milla vastu ja esitab armuandmisepalve. Milla Sillamäe kuju on üheks näiteks Madariku headest eeldustest inimhinge dialektika kujutamiseks.

Elulist tõde on kirjanik edasi andnud samuti Arnold Raamatu isikuga, reprodutseerides temas väikekodanlike paindlike kallakutega tegelase allakäiku kuni täieliku deserteerumiseni raske ning ohtliku võitluse momendil.

Kogu kujude süsteemiga näitab kirjanik «Riigikukutajates», et võitlus rõhumise vastu tõstab inimese tõelise inimlikkuseni. Väikekodanlik, kitsalt egoistlik õnneideaal aga, mis viib töörahva võitlusest eemaldumisele, madaldab inimest ja võib viia moraalsele mandumisele ka need, kelles on häid algeid. Töölisklassi revolutsiooniline võitlus on puhastustuleks sellest osavõtjatele. Selles peavad vastu ja karastuvad ainult sisemiselt terved, ausad, ühiskondliku südametunnistusega inimesed.

«Riigikukutajate» kirjanduslikku laadi iseloomustab võitlev, teravalt parteiline hoiak ja rohke publitsistlike vahendite kasutamine. Autor on seadnud endale eesmärgiks esitada võimalikult selgelt oma hinnang nähtustele, toonitada kirjeldatavate sündmuste mõtet, lükata ümber tõde moonutavad ning laimavad vaated töölisklassi ja kommunistide võitlusele. Selleks põimib ta romaani pildikõnesse publitsistlikke kirjeldusi töölisliikumise kasvust, sotside poliitilisest lüüasaamisest jne. Autori vahelesegamist sündmuste kujundilisse esitamisse, autoripoolsete hinnangute rõhutamist näeme ka tegelaste iseloomustamisel. «Riigikukutajates» puudub peaaegu täiesti psühholoogiline analüüs. Madarik iseloomustab siin oma tegelasi peamiselt nende

tegevuse ja käitumise kaudu, teiste inimeste suhtumise kaudu nendesse, leides selleks vahel väga tabavaid detaile. Lisaks kaudse iseloomustamise vahenditele annab Madarik peaaegu iga tegelase kohta täpse ja selge omapoolse hinnangu. «Töölisaristokraadi» Aadu Sillamäe kohta ütleb ta: «Alati jäi ta vettinud kintsukaapijaks, seeklaseks. See oli ta verre istunud nagu kiimalus.»[7] Mõnikord võtab kirjanik positiivsed tegelased oma kaitse alla, asub polemiseerima kodanlike, laimavate vaadetega nende kohta. Iseloomustades kommuniste, kelle isiklik elu on allutatud revolutsioonilisele võitlusele, ütleb Madarik: «Oma isiksuse vastu olid nad ükskõiksed. Isiklik elu oli nihutatud tahaplaanile. Ometi polnud nad ilma sügavuseta, kaugeltki mitte pealiskaudsed ega toored... Ainult ebateadlikud, hoolimatud ei taibanud nende põhihelisid suurest aatest.»

Loodusekirjeldused, mida romaanikirjanikud enamasti seovad tegelaste hingeliste elamustega, on «Riigikukutajates» antud napisõnalistena ja tihedas seoses sotsiaalsete vastuolude motiividega.

Autoripoolsete iseloomustuste ja publitsistliku elemendi rohkus võimaldasid Madarikul revolutsioonilisi ideid väljendada lakooniliselt ja löövalt.

Kujutusviisi lakoonilisus, mida dikteerisid teose erilised loomistingimused, läheb sageli konspektiivsuse ja telegrammistiilini. See sõnastuse kokkusurutus on teose omapäraseks jooneks, muutub aga paiguti takistuseks kunstiliste väljendusvahendite kasutamisel. Romaani kunstilist jõudu kahandab ka see asjaolu, et Madarik on siin liiga vähe tähelepanu pööranud oma kangelaste sisemaailma valgustamisele, nende mõtete, tunnete ja elamuste edasiandmisele.

Kuid neist puudustest hoolimata on «Riigikukutajad» omapärase ilmega, tähelepanu köitev teos eesti kirjanduses, on eesti töölisklassi revolutsioonilise võitluse karm ja kirglik kirjanduslik dokument.

*

Seitsmeaastane sunnitöö lõppes J. Madarikul 23. veebruaril 1931. a. Kuid «vabaduses» sai ta olla ainult üheksateist päeva. EKP Keskkomitee liikme areteerimise tõttu sattus politsei kätte Madariku kiri vangla büroo korraldustega. 14. märtsil vahistati Madarik uuesti. Teda süüdistati põrandaalusest tegevusest osavõtmises. Pärast aastast eeluurimise all olemist mõistis sõjakohus J. Madariku uuesti kuueks aastaks vangi. Kirjaniku-revolutsionääri teistkordne areteerimine kutsus esile sügava meele-

[7] J. Madarik, Riigikukutajad, lk. 63.

paha mitte ainult eesti töörahva hulkades, vaid ka Leningradi tööliste seas, kes avaldasid selle puhul üleskutse eesti töölistele.

J. Madarikul algas teistkordne vangipõlv. See oli üks rängemaid ajajärke eesti ajaloos. Maad rõhus raske majanduskriis. Kodanlik valitsus valmistus üleminekuks fašistlikule diktatuurile, mis teostatigi 1934. a. Ka vanglas kehtestati 1935. a. uus kõvendatud karistussüsteem. Poliitilise tegevuse jätkamise pärast vanglas kohtles vangla administratsioon Madarikku eriti valjult, kokku üle saja päeva tuli tal kanda kartserikaristusi.

Kõvendatud karistussüsteemist hoolimata jätkas J. Madarik ka 1930-ndatel aastatel vanglas õppimist ja kirjanduslikku tegevust. See oli kangelaslik võitlus, mida ta pidas lämmatavate oludega oma loomingu eest. Madarik ise kirjutab 4. aprillil 1931. aastal selle kohta oma päevikusse: «Aastaid oled olnud linnuna puuris, mitte üksnes puuris, vaid tiivad kärbitud, jalad seotud kokku, nokk kastetud tinasse. Lendad ja lendad akna poole, kuid omas arusaamatuses peksad end vastu aknaruute, prusse ja seinu, kuni langed maha väsinuna, pettununa, et alata homme uuesti. Homme taas on kadunud pettumus, süngus. Rõõmsana liigutad oma kärbitud tiivasulgi, et tõusta vähemalt lae alla. Ning tõused lae alla. Ei, taeva alla ulatuvad mõtted!»

Neil aastatel kirjutas Madarik kümmekond jutustust, mis pärast sõda leiti ta vanglaaegsetest kaustikutest ja avaldati 1955. a. J. Madariku teoste II köites. Jutustustes käsitleb kirjanik olusid kodanlikus Eestis 1920-ndatel ja 1930-ndatel aastatel. Näeme rõhumist ja kurnamist nii maal kui ka linnas ja veriseid survevahendeid töörahva vastu, kuid kõigest hoolimata elab siiski edasi vastupanu ja võitlus. Huvitavaid dokumente tööliste väljaastumistest kodanlikus Eestis pakuvad jutustused «Punane lipp» ja «Maipüha». Madarik on teinud tabavaid tähelepanekuid mitmete kodanlikule Eestile iseloomulike nähtuste kohta. Ta naerab välja kodanlike ideoloogide poolt väljamõeldud moeharrastused, nagu näiteks nimede eestistamise, kodukaunistamise ja võidupüha pühitsemise aktsiooni, millega taheti rahva tähelepanu kõrvale juhtida klassivõitluse küsimustelt («Jõuka küla kollektiiv»). Poliitilises pamfletis «Elulähedane lugu» paljastab Madarik eesti kodanlike parteide omavahelist kemplemist võimu pärast 1934. a. toimunud fašistliku pöörde ajal. Jutustustes on palju elulisi tähelepanekuid, nad pakuvad huvitavat olustikukroonikat. Siiski kujutavad nad endast ainult esialgseid visandeid, mille kallal kirjanik kahtlemata kavatses edasi töötada. Kuivõrd Madariku kunstilised otsingud ja püüded ulatusid kõrgemale neist visanditest, seda tõendab kirjaniku põhjalik töö teoste kallal, mis ta vanglast pääsedes viimistletult avaldas.

*

1938. aasta maikuus, pärast 15 aastat kestnud sunnitööliselu pääses J. Lauristin-Madarik vanglast. Juunis 1938 valiti ta EKP Keskkomitee liikmeks ja ta hakkas juhtima põrandaalust parteilist organiseerimistööd teistes linnades. Revolutsioonilistes sündmustes 1940. a. juhtis J. Lauristin EKP Keskkomitee sekretärina tööliste väljaastumisi 21. juunil, võimu võtmist rahva kätte ja ettevalmistusi uue Riigikogu valimisteks, mille esimesel istungil ta esines kõnega poliitilisest olukorrast Eestis. 1940. a. augustis valiti J. Lauristin Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks. Sotsialistlik ülesehitustöö nõukogude võimu esimesel aastal Eestis on lahutamatult seotud tema nimega. Suure Isamaasõja esimestel kuudel oli J. Lauristin-Madarik Eesti NSV Kaitsekomitee liikmeks, jäädes viimse hetkeni Tallinna kaitsjate ridadesse. J. Lauristin-Madarik hukkus 28. augustil 1941. aastal.

1946. aastal autasustas NSVL Ülemnõukogu Presiidium J. Lauristini posthuumselt Lenini ordeniga. Eesti rahvas peab pühaks oma ustava poja mälestust. Tallinna Toompeal on püstitatud temale mälestusmärk. Tema nime kannavad tänavad Eesti linnades ja kolhoos Kose rajoonis.

Kolm viimast eluaastat väljaspool vanglamüüre, mis olid täis erakordselt pingelist ühiskondlik-poliitilist tegevust, tähistavad ühtlasi uut etappi Juhan Madariku kirjanduslikus loomingus, mille esimeseks tulemuseks oli vanglas kirjutatud autobiograafilise jutustuse «Teist korda noor vang» avaldamine viimistletud kujul 1940. a. «Loomingus».

Selles teoses jutustab Madarik sündmustest oma elus 1931. a. veebruaris-märtsis, millal ta, vabanenud seitsmeaastasest sunnitööst, pidi 19-päevase «vabaduses» viibimise järel algama uut seitsmeaastast vangipõlve. «Teist korda noor vang» tähistab sammu edasi Madariku kirjanduslikus arengus. Võrreldes «Riigikukutajatega» on siin mitmekülgsemalt ja sügavamalt avatud revolutsioonilise võitleja sisemaailma, millele pole võõras ka isikliku õnne igatsus, vaikne nukrus ja kibestus. Jutustuse lehekülgedel joonistub kogu oma võikuses kodanlik vangla, kus on võetud tarvitusele kõik abinõud, et vange-kommuniste vaimselt hävitada ning armu paluma sundida. Mina-tegelase käitumise ja saatuse kaudu aga veendume, et kodanlik võim ei saavuta oma eesmärki, et ta ei suuda mõista ega oska arvestada kommunistide jõudu. Seitsmeaastasest vangistusest vabanev kommunist on kõhklematult valmis täitma seltsimeeste soove ja poliitvangide organisatsiooni ülesandeid, mida juba ette teatakse «lõhnavat müüride järele». Otse füüsiliselt tajutavalt on antud edasi kõledus, millega kodanlik «vabadus» võtab vastu pikaajalisest vangistusest tulevat poliitvangi. Ta kodu ja tutta-

vate-mõttekaaslaste read on rüüstatud. Põlglikult vaatab kõhna ja räbaldunud võitlejat kodanlik seltskond. Jahikoeraliku agarusega jälitavad ta samme poliitilise politsei agendid, lakkamatult ähvardab uue vangistuse oht. Võitlusest taganemiseks aga on teed avatud: ahvatlevad mõtted perekondlikust õnnest ja selle saavutamise võimalikkus. Kuid mina-tegelane valib jällegi võitluse tee, uue vangistuse ja piinade tee. Tema südametunnistusele on see ainuke võimalik valik, sest ta ei saa reeta rahvast ja oma võitluskaaslasi. Endastmõistetava lihtsusega kõneleb jutustus kommunisti kangelaslikkusest, tema mehisest otsusest kõigest hoolimata jääda truuks vabadusvõitlusele: «Olin kolmkümmend üks aastat vana, oleks ehk võinud veel elada! Pühapäevaks olin kutsutud sünnipäevale. Igatahes — pidutsegu minuta!»[8]

Läbielatud katsumusrikkaist päevadest jutustab kirjanik tagasihoidliku huumoriga. Viimasel läbiotsimisel enne vanglaväravate avanemist salakirjadega koormatud väljalastava vangi «süda hüppas, igatahes mitte rõõmust. Rõõm tuli veidi hiljem!»[9] Kui kõneldakse politseiametnikest ja nuuskuritest, läheb huumor üle irooniaks. Ülekuulajate nürimeelseid kavalusi ja usutlemisi iseloomustab Madarik väljendusega, et «uus nuuskur pani «kramavonile» uue noodi».[10] Tagasihoitud lürismi kõlab mälestuspildi üksikutest ridadest, mis väljendavad inimlikku traagikat vanglakongi suletud vabadusvõitleja saatuses: «Väljas püsisid ilusad kevadeilmad. Veed sulisesid, linnud laulsid akna all kastanites. Kuid müüride vahel oli külm ja õudne, muidugi sellepärast, et teist korda olin alles noor vang.»[11]

Aastail 1938—1940 töötas J. Madarik ümber ja valmistas trükiks ette romaani «Vabariik», mille visandid olid valminud vanglas 1936—1938. a. Viieköitelises romaanis kavatses kirjanik anda ulatusliku läbilõike eesti töölisklassi võitlusteest alates XIX sajandi lõpust kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni 1940. a.

Kirjanik jõudis viimistleda romaani esimese osa, mis trükiti 1941. a., kuid hitlerliku Saksamaa kallaletungi tõttu teos lugejate kätte ei jõudnud, sest okupandid hävitasid kogu tiraaži. Rahva kätte jõudis «Vabariigi» I osa, nagu kogu J. Madariku looming, alles sõjajärgsel ajal. 1947. a. ilmus «Vabariik» I, 1954. a. avaldati Madariku teoste I köitena kõik romaani säilinud osad: I, II (osaliselt) ja IV; III ja V osa käsikirjad on sõjapäevil kaduma läinud. Lõpuleviidud kuju on saanud ainult

[8] J. Lauristin, Teist korda noor vang. «Looming» nr. 5/6, 1940, lk. 557.
[9] Sealsamas, lk. 554.
[10] Sealsamas, lk. 556.
[11] Sealsamas, lk. 559.

«Vabariigi» I osa, kuna II ning IV osa on avaldatud vanglatingimustes kirjutatud esimese visandliku redaktsiooni järgi ja neile ei saa vaadata kui kirjaniku kunstilise kavatsuse adekvaatsele väljendusele.

«Vabariik» I jääb J. Madariku viimase tööna kirjaniku kunstiliseks testamendiks. Siia on kontsentreeritud kogemused ta eelnenud arenguteest, uue otsimise raskest pioneeritööst. Siin on Madarik laiahaardelises eepilises maalis käsitlenud eesti töölisklassi sotsialistliku teadvuse kujunemise algetappi.

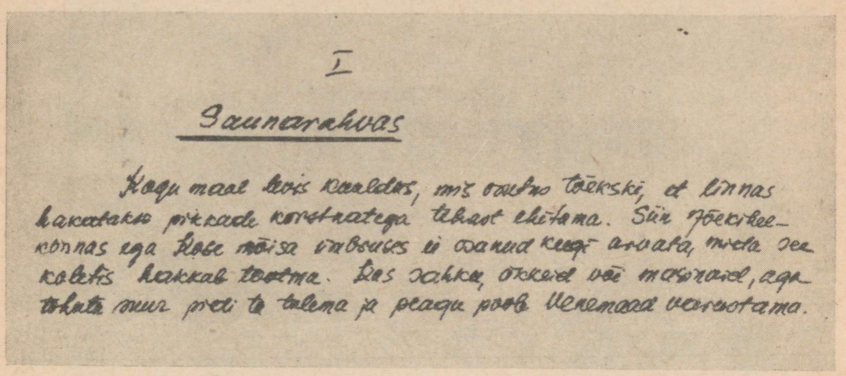

J. Madariku käsikirja näide «Vabariigi» I osast.

Reprodutseerides suure tähelepanuga olukordi, milles kulgeb romaani tegelaste elu, on Madarik loonud värvika pildi sajandi lõpuaastate eesti külast. Ajajärgu põhijooned avalduvad siin väikeste inimeste saatustes, igapäevaste sündmuste ristlainetuse taga tunneme elu suurte seaduspärasuste põhjavoolu. Teoses kujutatud Kose valla elus näeme klassivastuolude pidevat teravnemist talurahva hulgas. Rikkas Roobu talus näljutatakse palgalisi ja peremehe varandus kasvab kiiresti. Mõisasse kuhjatud suuri rikkusi raiskab degenereerunud paruniperekond oma veidrate tujude täitmiseks. Saunikuid ja mõisarentnikke aga ähvardab alatine kohast väljaajamise oht, hulkumaminek, kepp ja kott. Kehvikute hulgas teravnev protest avaldub «saunameeste seaduste» ja «vabatriigi» ootuses. J. Madarik ei piirdu majanduslike suhete kujutamisega, vaid maalib külaelu mitmekülgselt, luues pilte talupoegade puhkehetkedest ja meelelahutustest, rahva kogunemistest kiriku ja kõrtsi juures, pidudest, külapoiste ehalkäimistest. Ilmekalt on esile toodud küla mahajäämus, mis on tüüpiline kapitalistlikule ühiskonnale. Külas valitsevad harimatus, sõgedad eelarvamused ja patriarhaalsed igandid, mille

püsimist soodustab kirik. Kuid läbi selle umbuse kõlab siiski töötava talurahva elurõõm, loomulik taibukus ja usk tulevikku. Meeldejäävad oma kirka elurõõmuga on leheküljed kehva Neeme renditalu kuuest tragist tütrest, kes tõttavad ellu õhina ja õnneootusega, kuigi neid ümbritseb vaene, väiklane ning karm tegelikkus.

Hea elutundmise ning tabava sulega kujutatakse romaanis maata jäänud inimeste siirdumist külast linna ja suurte vabrikute ehitamist Tallinnas sajandi vahetusel. Lihtsalt ja usutavalt avab kirjanik kapitalistliku palgaorjuse koledused. «Uue ehitatava vabriku väravas oli juba hommikul kella kuue paiku rahvast murdu koos. Eemalt paistis, nagu lainetaks siin sogane järv». Tellingutelt surnuks kukkunud töölise laseb vabrikuvalitsus ükskõikselt ära koristada nagu purunenud tööriista. Surmasaanu asemele, samuti ka vastuhakkajate ja palgakõrgenduse nõudjate asemele on alati võtta kümneid tööletahtjaid värava tagant.

«Vabariigi» esimeses osas on J. Madarik loonud rea kujusid, mis tähistavad kirjaniku karakteriseerimisoskuse tunduvat kasvu. Nagu «Riigikukutajates» ja jutustustes, nii on Madarik ka siin oma tegelastes selgesti esile tõstnud klassikuuluvusest tingitud jooned, kuid «Vabariigis» on karakterite kujutamine muutunud mitmekülgsemaks, individuaalsete joonte väljamaalimine ilmekamaks, karakteri arengu näitamine tugevamaks. Keskseks kangelaseks romaani I ja II osas on sauniku poeg Ants Vasak, kes möödunud sajandi lõpuaastail siirdub tööle Tallinnas ehitatavasse «Dvigateli» vagunitehasesse. Elulise materjalina on Madarik Ants Vasaku kuju loomisel kasutanud rohkesti andmeid ja mälestusi oma isa elust. Selles kujus on kirjanik kehastanud eesti töörahva vaevarikast teed revolutsioonilise teadlikkuse juurde.

Sauniku poja Antsu elu on näidatud lahutamatus seoses rõhutute ja rõhujate vaheliste vastuoludega. Lapsepõlvest alates saab Ants tunda vaesuse ja palgatööorjuse kibedust. Varakult ärkab temas protestitunne. Rändamine teenistuse otsimisel arendab Antsus iseseisvust ja vabastab ta paljudest kolkalistest eelarvamustest. Nii kasvab Antsust ärgas ja julge noormees, kes esimesena ümbruskonnas otsustab minna linnas ehitatavasse vabrikusse uusi töövõimalusi otsima, kui tööpuudus külas teravneb. Tänu kirjaniku edasiarenemisele on Ants Vasaku kuju seejuures vaba ühekülgsusest, mida võime näha Madariku mõnede varasemate positiivsete tegelaste, eriti Mikk Simmi ja Jaan Ilvese juures. Südamliku huumoriga teeb kirjanik Antsu lugejale lähedaseks ta lihtsate inimlike taotluste ja nooruse ebaküpsusega. Tajume nagu elavana «kummkingaks» sõimatud

popsipoissi, kes seisuseuhkete taluomanike ees püüab endas ärganud töömehe iseteadvust rõhutada väliste atribuutidega, moodsate kalosside ja kaelasideme kandmisega, ning kes esi-

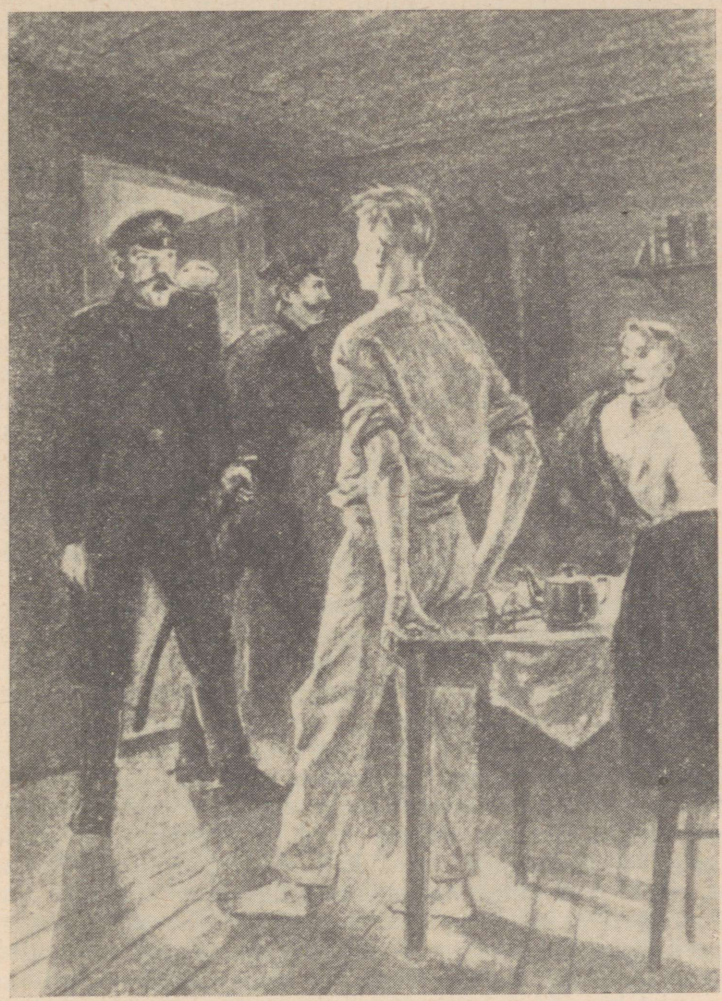

Kunstnik E. Maisaare illustratsioon «Vabariigi» I osale

algu taotleb ainult eesmärki ehitada endale linnas vabrikutööl pesa ja kosida naiseks ilus Neeme Leena.

Antsu karakteri edasine areng kulgeb tihedas seoses olukordadega linnas. Siin algab Antsu elus uus etapp, klassiteadvuse

ärkamise ja kujunemise etapp. Linnas kogetud muljete mõjul vallandub Antsus eredalt tööliskiassile omane tung viletsusest väljapääsu näitava tõe poole, teadlikkuse poole. Veenvalt kujutab J. Madarik raskusi, mis Antsul tuleb ületada revolutsioonilise tõe juurde jõudmiseks. Eesti töölistel ei olnud veel kommunistlikku parteid oma valgustava sõnaga. Tõeteri tuleb Antsul uute muljete tulvas koguda suure vaevaga. Kompassiks on talle seejuures karmides kogemustes teritatud proletaarlase elutunne. Antsule on vastumeelt lärmitsejate ja kaklejate linnapoiste kamp, kes kiusab taga maalt tulnud ja teistest rahvustest töölisi. Tema huvi köidavad kuldpagunitega meremehe ülistused Ameerika vabariigist, samuti noor tööline, kes areteeritakse sandarmi mahalöömise ja terroristide lõhkeainetepaki edasitoimetamise pärast. Kuid Ants ei saa siiski omaks võtta nende seisukohti. Teda tõmbab rohkem sümpaatse ja maailmavaateliselt arenenud puusepa Haavakuke seltskond, kes tutvustab talle sotsiaaldemokraatide lendlehti ja püüab selgitada marksismi põhimõtteid. Teose viimases pildis, mis kujutab Antsu pulmi kodukohas, näeme selgesti seda uut, mis Ants on omandanud linnas. Talle on vastik lasta end laulatada kõlvatul pastoril ja ta püüab «pühalikku» talitust naeruvääristada. Pulmalauas tekkinud elavas vaidluses katsuvad Ants ja ta linnasõber Haavakukk uusi mõtteid selgitada ka talupoegadele. Ants Vasak on jõudnud klassiteadlikkuse künnisele.

Keskse kangelase kõrval joonistab Madarik «Vabariigi» I osas rikkaliku tegelaste galerii kaasaegse ühiskonna mitmesugustest klassidest ja kihtidest, mis aitab selgitada Antsu kui töörahva esindaja karakteri olemust. Mürgise satiiriga on antud degenereerunud paruniperekonna, samuti apla rendihärra ja liiderliku pastori episoodilised kujud. Elulises komplitseerituses on näidatud hallparunit Roobu Kustast. Lugeja õpib teda alguses tundma kui toreda välimusega nupukat noormeest, kes esimesena ümbruskonnas hakkab paljastama pastori kõlvatust. Sündmuste arengus koorub temast aga siiski selgesti välja tööinimeste higist rikastunud külakurnaja, kes kempleb mõisniku ja pastoriga ainult kulakutele poliitiliste õiguste kättevõitmise pärast, ning mängib «rahvameest» ja «tõsist eesti meest», et oma mõju suurendada. Pühendades romaani I osas rohkesti ruumi kesktalupoegadele, näitab kirjanik nendes väikeomanikke, kellel on kaks hinge, töömehe hing ja omanikuhing. Teravalt individualiseeritud kujuna jääb meelde isekas, arg ja tsaaritruu Neeme Aadu oma põlluharija seisuseuhkusega, kelles omanikuvaistud kipuvad valitsema töömehehinge üle. Nende tegelasgruppide suhtes tõuseb teoses täiel määral esile Ants Vasaku kui eraomandi mürgitavast mõjust vaba tööinimese moraalne üleolek.

Karakterite loomise vahenditest käsitleb Madarik meisterlikult eriti dialoogi. Tegelaste kõned, mida teoses rohkesti esitatakse, väljendavad oma ehtsate rahvakeele intonatsioonidega ilmekalt niihästi kõneleja ühiskondlikku kuuluvust kui ka kordumatut individuaalset omapära.

«Vabariik» I mõjub köitvalt oma elulise materjali rikkusega, kuid selle materjali kunstilises vormimises on õnnestumiste kõrval ka puudujääke. Teose kompositsioon pole küllalt keskendatud. Tahtes anda tolleaegsest ühiskonnast laia läbilõiget, on kirjanik haaranud materjali rohkem, kui ta seda on jõudnud kunstiliselt vajaliku sügavusega läbi töötada. Teoses on rohkesti episoodilisi tegelasi, kelle kujud ja saatused jäävad lahtisteks.

«Vabariigi» II osas käsitletakse eesti tööliste astumist teadliku revolutsioonilise võitluse teele 1905. aasta sündmuste tules. Sündmused hargnevad kahes liinis, linnas ja maal, kusjuures autor rõhutab töölisklassi juhtivat osa revolutsiooniliste meeleolude kasvamisel külas. Lisaks romaani I osa kujudele tuleb siin juurde suur hulk episoodilisi tegelasi.

Tähelepanu väärivad peatükid, milles kajastub sotsiaaldemokraatliku parteiorganisatsiooni loomine Eestis ja partei lõhenemine. Need sündmused on leidnud ilmeka vastupeegelduse Ants Vasaku kuju kaudu. Antsu kasvatajaks uuel etapil on M. I. Kalinini poolt rajatud sotsiaaldemokraatlik parteiorganisatsioon oma lendlehtede ja agitatsiooniga. Näeme Antsu revolutsioonilise teadlikkuse küpsemist, tema jõudmist tunnetusele, et «mehe kohus on võidelda vabaduse eest, kõigi tööliste vabaduse eest.» Eesti tööliste mõtteis ja kõnelustes elab M. I. Kalinini nimi kui eesti ja vene proletariaadi sõpruse kehastus. Ants Vasakut liigutab südamepõhjani mõte tsaari poolt väljasaadetud Peterburi töölisest, kes annab välja eestikeelseid lendlehti. Veenvalt on kirjanik edasi andnud Ants Vasaku mõtteid partei lõhenemise küsimustes, mis näitavad, kuidas kindel proletaarne meelsus aitab lihtsal töölisel läbi näha menševike reeturlikud teooriad. Ants hakkab järjest rohkem kahtlema selles, «kuidas võib hääletusel olla nii suur mõju, et sunnib vabrikante andma käest vabrikud, tehased, laevad, raudteed, pangad, ajalehe, kooli ja kiriku, mis ju kõik on olemas selleks, et hea oleks elada rikastel, aga mitte vaestel inimestel. Ta seletas ka teistele töökaaslastele, et siin on nõks sees ja et võimuvõtmist nii lihtsalt, nagu seda on käe tõstmine, ei lahenda.»[12] Tema endine õpetaja Haavakukk seevastu satub, erinevalt Ants Vasakust, menševike mõju alla ja muutub kokkuleplaseks.

---

[12] J. Madarik, Vabariik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 229.

Teoses kujutatakse Tallinna tööliste protestidemonstratsiooni tsaari veretöö vastu ja 1. mai rongkäiku.

Talurahva meeleolude osas köidab tähelepanu kodanliku natsionalismi teravmeelne paljastamine popside ja sulaste poolt. Väljendusrikka dialoogi abil elavalt väljamaalitud stseenis loeb arenenud silmaringiga saunamees Vainusauna Jüri poe juurde kogunenud sulastele ja peremeestele ette vanu ajalehti ja tõestab must valgel, et kulakute juhi Roobu Kustase poolt kiidetud tõsised eesti mehed, alates vanast Jannsenist, pole kunagi sõna ütelnud teenijate ja maatameeste poolt, vaid õpetavad, et vaese inimese «püha kohus on ülekohut kannatlikult kannatada».

«Vabariik» II pakub huvi materjalikoguna, mis peegeldab 1905. aasta ajaloolisi sündmusi ja eesti tööliste ning talupoegade meeleolusid. Kunstiline kujundus, tervikliku kompositsiooni loomine ja tegelaskujude väljamaalimine on aga lõpule viimata, romaani selle osa lõpp puudub üldse.

IV osas kujutab kirjanik eesti tööliste saatust 1918. a. saksa okupatsiooni ajal. Teose sündmustik on ehitatud keskse tegelase, «Dvigateli» noortöölise Juhani, Ants Vasaku poja elusündmustele, kes on eesti töölisklassi uue generatsiooni esindaja. Juhan Vasakul pole tarvis korrata oma isa vaevarikast teed töölisklassi tõe juurde. Isa lihtsad, sirgjoonelised juhatused ja tegutsemine partei poolt organiseeritud noorteklubis viivad Juhani varakult kommunistlike veendumusteni; 17-aastasena on ta juba leninlane. Nõukogude võimu kehtestamisel tunneb Juhan vaimustusega täisverelise elu avanemist temasugustele töölisnoortele. Kuid siis tuleb nõukogude võimu ajutine lüüasaamine Eestis ja saksa okupantide terror. Koos eesti töölisklassiga teeb Juhan Vasak sel raskel ajajärgul läbi kõik vintsutused ja katsumused. Uuesti tuleb tal taluda tööpuudust, kurnamist ja mõnitamist. Partei on läinud sügavale põranda alla. Saksa okupantide kõrval tõstavad pead eesti kodanlikud natsionalistid oma reaktsioonilise «iseseisvuse» loosungiga. Juhan tunneb ennast mahajäetuna, seltsimeestest lahtikistuna. Tema südamesooviks on «ajada sakslased välja ja panna tööliste valitsus jälle maksma», kuid ta ei tea, mida selleks teha. Visalt otsib ta teed võitlemiseks valitseva vägivalla vastu. Vanade tööliste nõuandel organiseerib Juhan ringi, kus tutvutakse marksistliku kirjandusega ja tehakse selgitustööd saksa lihtsõdurite hulgas. Kui saksa okupatsioon kokku variseb ja Eestisse tagasi tuleb parteikeskus eesotsas Viktor Kingissepaga, saavutab Juhan oma eesmärgi — tema ring võetakse töölisklassi võitlusstaabis arvele. Läbikäidud otsingute tulemusena on Juhanis selgunud kindel otsus, mida ta nii väga tahaks avaldada Viktor Kingissepale pärast selle sütitavat kõnet: «Ka mina olen seadnud oma sihiks töölisklassi vabastamise.»

Nagu Juhanit, nii ka mitmeid kõrvaltegelasi on kujutatud elulise tõepärasusega. Aastatelt vananenuna, kuid sisemiselt erksana, töörahva võitlusele truuks jäänud mehena näeme romaani IV osa lehekülgedel Juhani isa Ants Vasakut. Puusepp Haavakuke kujus jõuab siin oma seaduspärasele lõpule kokkuleplase saatus. Haavakukk, kes teose algul paistis silma sümpaatse, erksa mõttega töölisena, on revolutsioonilisest töölisklassist eemaldunud ning muutub ikka enam ja enam haledaks, kivinenud maneeridega erakuks.

IV osa kannab tugevat läbitöötamatuse ja visandlikkuse pitserit. Tegelaste kujutamisse on jäänud palju ebaõlulist, mis mõnelgi puhul varjutab head ja õiget tuuma. Kirjanik hoidub oma keskse kangelase Juhan Vasaku idealiseerimisest, tahab teda näidata hariliku, igapäevase inimesena, kuid satub seejuures kõrvaliste pisiasjade liigsesse rõhutamisse; sedasama võib märgata ka Juhani ema Leena kujutamisel. Sellise ülemäärase argipäevastamise tõttu jätavad need kujud oma väärtuslikest omadustest hoolimata lugeja kuidagi leigeks, ei suuda teda küllalt kaasa tõmmata. «Vabariigi» IV osa kui viimistlemata töö ei jõua Madariku paremate saavutusteni.

*

J. Madariku kirjanikupalet iseloomustab kõigepealt võime näha elus uut, kasvavat ja areneyat, tunnetada imperialismiaegses eesti ühiskonnas proletaarse revolutsiooni paatost. Need ideelised positsioonid määrasid ära Madariku kirjandusliku meetodi, kujundasid temast sotsialistliku realismi algete edasiarendaja eesti kirjanduses. Algus elu kujutamiseks revolutsioonilises arengus oli eesti kirjanduses tehtud juba enne Oktoobrirevolutsiooni E. Vilde, J. Lilienbachi, V. Buki jt. poolt. Madarik jätkas seda 1920-ndate ja 1930-ndate aastate tingimustes, hakates laias eepilises maalis peegeldama eesti töölisklassi sotsialistliku teadvuse kujunemist, tema revolutsioonilise võitlusjõu kasvamist.

Tänu oma suurele loomingulisele energiale suutis Madarik väliste tingimuste tooreist takistustest hoolimata luua teoseid, mis tõid eesti kirjandusse palju uut, rikastades seda klassiteadlike tööliste ja kommunistide kujudega, suunates paljastuse löögi kodanlaste ja töörahva reetjate, igasuguste ülejooksikute, kokkuleplaste, nuhkide ning provokaatorite pihta.

J. Madariku teosed, isegi sellisel lõpuleviimata kujul, nagu enamik neist on, ei oma mitte ainult ajaloolist väärtust, vaid on aktuaalsed ka tänapäeval. Nad kasvatavad lugejaid proletaarse internatsionalismi vaimus, kutsuvad võitlusele kommunismi eest, millele pühendas kogu oma elu kirjanik ise ja mille eest võitlevad tema teoste positiivsed kangelased.

JUHAN SÜTISTE ELU JA LOOMING

O. Kruus

. . . sa tead, et helge võitlustahe —
see ongi luule igavik.

Nende ridadega lõpetas Juhan Sütiste oma lemmikautori A. S. Puškini 100. surma-aastapäevaks kirjutatud luuletuse «Puškinit lugedes», kuid need värsid võiksid olla motoks ka Sütiste enda loomingule, mida iseloomustabki esmajoones poeedi julge võitlustahe ja pürgimus helgema tuleviku poole. Kuuludes nende kirjanike hulka, kes arendasid progressiivset, realistlikku suunda eesti kirjanduses, jätkas Sütiste eesti kriitilise realismi parimaid traditsioone ja oli üheks alusepanijaks eesti nõukogude kirjandusele.

Juhan Sütiste (kuni 1936. a. Johannes Schütz) sündis 28. detsembril 1899. a. Tartumaal Tähtvere vallas Kure metsavahitalus. Ta isa Mihkel teenis elatist puusepana ja põllutöölisena, rännates tööd otsides ühest kohast teise. Hiljem asus Schützide perekond elama Tartusse, kus 1909. aastal algas ka Sütiste koolitee Ülejõe linnaosas asunud nn. karjalaste koolis. Juba varakult tuli ka noorel Sütistel koolitööst vabal ajal hakata endale leiba teenima — talvel ajalehtede müütamisega, suvel maal karjas käies. 13-aastaselt asus Sütiste õpipoisiks kellassepatöökotta, püüdes tööst vabal ajal iseõppimise ja õhtukursustest osavõtmisega täiendada oma poolelijäänud haridust. Hiljem on Sütiste poeemikatkendis «Tartu ja Tallinn» (lõpetamata poeemist «Kahe sõja vahel») kujukate värssidega laulnud sellest, kuidas möödusid ta «eluõppe kirjud aastad»:

Sain koha keldri. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.
Ma tihti ärkvel koitu uut
ju nägin tõusvat üle linna,

kui viimne hetk mul oli minna,
kus ootas pink, pintsett ja luup.
Sel ajastul bensiin ja õli
mu käed halliks rasvatas
ning kellaratta täpne kõlin
proleedi vaimu kasvatas.[1]

Keskhariduse omandamise viis Sütiste lõpule pärast sõda Tartu Õhtureaalgümnaasiumis. Tundes suurt huvi vene kirjanduse vastu, jätkas Sütiste innukalt vene keele õppimist. Eri taotlusega sai ta õiguse valida gümnaasiumis esimeseks võõrkeeleks vene keele, kuna muidu selleks oli kas saksa või inglise keel. Juba varsti võis Sütiste lugeda vene klassikalist kirjandust originaalides ning ta lemmikautoriks kujunes Aleksander Sergejevitš Puškin.

Töötamise ja kooliõpingute kõrval katsetas Sütiste neil aastail mitmesugustel kunstialadel. Tundes huvi kujutavate kunstide vastu, võttis ta osa joonistamiskursustest ja tegeles maalimisega. Eriti köitis noorukit aga kirjandus. Tartu Õhtureaalgümnaasiumis, nagu tollal teisteski Tartu koolides, anti välja käsikirjalisi õpilasajakirju, kus võimekamad noored proovisid oma suleosavust. Nii hakkas ka Sütiste katsetama luulepõllul ja ta esimesed värsikatsetused pääsesid seltsimeeste hindavate pilkude ette õpilaste ajakirjades «Vihur» ja «Rada». 1921. a. jõudsid ajakirjas «Murrang» juba trükki ta esimesed luuletused «Verisel ajal» ja «Punane mälestus», kus noor luuletaja esines kodusõjaaegse ja -järgse kodanliku terrori paljastajana ja hukkamõistjana.

Olles lõpetanud gümnaasiumi 1922. a. sügisel, astus Sütiste 1923. a. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda õppima kirjandust ja rahvaluulet. Õppides küll ülikoolis rida aastaid, jäi Sütistel ülikoolikursus siiski pooleli. Selle põhjuseks ühelt poolt olid majanduslikud raskused, mis sundisid korduvalt õpinguid katkestama, kuid teiselt poolt osutus erksaloomulisele luuletajale vastuvõtmatuks tolleaegses Tartu ülikoolis valitsenud kopitanud õhkkond ja kuiv-akadeemiline õpetusviis. Kuna kodanliku ülikooli eesmärgiks oli kasvatada kodanlusele kuulekat kaadrit, siis püüti siin igati moonutada üliõpilaste arusaamist ühiskonna arengu seaduspärasustest. Kuid ärksamad üliõpilased ei rahuldunud kodanlike professorite vassimistega ja püüdsid iseseisvalt, väljaspool ametlikke programme tundma õppida tõde. Nii asutas grupp teadlikumaid üliõpilasi 1922. a. sügisel Proletaarse Üliõpilaste Seltsi (esialgselt Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste Seltsi nime all), mida juhtisid kommunistid. Seltsis tegeldi esmajoones marksismi aluste ja poliitilise ökonoomia õppimi-

[1] J. Sütiste, Valitud luuletused. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 218.

sega, seltsi lugemislauas oli võimalik lugeda Nõukogude Liidu perioodika väljaandeid («Pravda», «Ekonomitšeskaja Žizn» jt.). Varsti pärast ülikooli tulekut leidis seltsi liikmetega kontakti ka Sütiste ja kuulus hiljem Proletaarse Üliõpilaste Seltsi liikmete hulka. Seltsis oli Sütistel võimalik tutvuda Marxi-Engelsi tööde ja muu marksistliku kirjandusega, ta sai seltsi juhtivate liikmete vahendusel lugeda ka nõukogude kirjanduslikke ajakirju («Krasnaja Nov») ja ilukirjanduslikke teoseid, õppides nii juba oma üliõpilasaastail tundma kõige eesrindlikumale loomingumeetodile rajanevat nõukogude kirjandust, mis ei jätnud oma mõju noorele luuletajale avaldamata.

J. Sütiste üliõpilasaastate harrastustest tuleb märkida ta innukat tegutsemist sportlasena mitmesugustel kergejõustiku aladel. Juba gümnaasiumiõpilasena oli ta koolinoorte võistlustel hea eduga esinenud, nüüd aga kujunes ta kettaheites ja odaviskes silmapaistvaks jõuks, tulles näiteks 1927. a. ülemaailmsel üliõpilasolümpiaadil Roomas odaviskes esimesele kohale.

Innukalt katsetas Sütiste üliõpilasaastail kirjandusliku loomingu alal. 1925. a. avaldas ta koos Erni Hiire ja Mihkel Jürnaga koguteosed «Sang» ja «Bumerang», kus Sütiste esines nii luuletuste kui ka «Sanga» sissejuhatava artikliga. Kuigi Sütiste selle aja luuletuste mõjulepääsu takistab veel vormiline küündimatus ja ekspressionistlik-futuristlike stiilielementide rakendamine, paistab noor luuletaja silma oma kirgliku protestiga kodanliku korra vastu. 1924. a. 1. detsembri ülestõusu mahasurumist kajastavas luuletuses «Jalutuskäik» hüüab ta raevukalt:

Ent nähkem: kisendavad havvad,
öö seen mööda hiilib vari . . .
See on — surma määrat kari,
käsil, jalul needit ravvad.
— — — — — —
Süüdakem tõrvikud! Loobugem tööst,
otsigem vendade laipu ööst,
käsk mida matta meil keelab.[2]

1928. a. jõudis Sütiste oma esikkogu «Rahutus» avaldamiseni. Pealkiri on luuletuskogule iseloomulik: lugeja tunnetab tõepoolest kogu raamatus luuletaja rahutust, otsinguid ja rahulolematust tegelikkusega. Kuid ühtlasi kõnelevad need värsid ka sellest, et poeet on juba leidnud oma koha töötava rahva poolel. Siira kaasaelamisega kujutab Sütiste enesekindlaid proletaarlasi maidemonstratsioonil, kui «tõekspidamiste eest nad lähevad kõikidest kartmatult mööda» («1. V 1927»).

Ühtlasi on luuletuskogus leidnud kajastamist ajajärgu teravad vastuolud, kodanluse verised kuriteod töörahva kallal valge

[2] «Sang», Tartu 1925, lk. 31.

«vabariigi» kassikullast fassaadi varjul. Nii tapeti 1922. a. väljapaistev revolutsionäär Viktor Kingissepp, sellele järgnes J. Kreuksi, J. Tombi jt. proletariaadi parimate poegade mõrvamine, verre uputati eesti töörahva kangelaslik ülestõus 1. detsembril 1924. a. Politsei rüüstas tööliste organisatsioone, üks-

teise järel lavastati järjest suuremate kohtualuste arvuga kommunistide ja revolutsiooniliste tööliste protsesse, vanglad täitusid iga aastaga järjest rohkem uute võitlejatega töölisklassi avangardist. Pikaks ajaks suleti vangikongi ka Sütiste seltsimehed Proletaarsest Üliõpilaste Seltsist, mida rüüstati samuti pärast 1. detsembri ülestõusu. Tuli omada usku töörahva jõududesse ja olla küllalt julge, et väljendada avalikult oma solidaarsust revolutsioonilise proletariaadiga. Sütistel jätkus seda

julgust, kuigi ta alati ei suutnud tungida nähtuste juurteni ja kõike õigesti hinnata.

Revolutsioonilisest paatosest on kantud luuletus «Jõuluöö», milles luuletaja heidab vaenukinda kurnamiskorra kaitsmiseks väljamõeldud jumalale, kutsudes proletaarlasi üles lahti ütlema religioonist, sest «tunneme kõik sellest legendist punut nuuti». Luuletuse II osa lõpeb pöördumisega mitmesugustesse elukutsetesse ja rahvustesse kuuluvate töötajate poole, sõltumata sellest, «kummardand olete kas teie Buddhat, Kristust, Jahvet või Paali — / täna laulame kõik koos Internatsionaali!»[3]

Sellised Sütiste esikkogu värsid on ilmseks tõenduseks Majakovski luule viljakast mõjust noorele poeedile. Kuigi Sütiste luuletused «Rahutuses» pole tihti veel küpsed, olles paljusõnalised, keelelt ja kujunditelt konarlikud ja raskepärased, haaravad nad lugejat oma paatose ja kirglikkusega. Selle teenistuses on ka luuletuste vorm, kus valitseval kohal on deklamatsiooniline, kõnekeele intonatsioonidega vabavärss. Tuleb märkida, et Sütiste sel ajal sageli ise oma värsse rahvale ette kandis, esinedes koos teiste noorte kirjanikega kirjandusõhtutel. Ja «Rahutuse» värsid näivadki omavat suuremat mõju suulises ettekandes kui raamatust lugedes.

20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate aastate algul võttis Sütiste aktiivselt osa kirjanduslikust rühmitusest, mis andis välja mõned numbrid ajalehte «Kirjanduslik Orbiit» ja koguteose «Põhjakaar». Sellesse kuulusid peamiselt noored kirjanikud ja kriitikud, kes astusid välja «Noor-Eesti» ja «Siuru» jälgedes liikuva estetistlik-individualistliku ja eluvõõra kirjandusvoolu vastu. Vastukaaluks tõstsid orbiitlased üles elulähedase loosungi, nõudes kirjanikelt elu tundmaõppimist ja selle realistlikku kujutamist.

«Ja kui ka meil mitte rääkida erandeist, siis karakteriseerib meie viimse ajani maksnud kirjanduslikku ilmakäsitlust ilutsev individualism ning lõbunautiv elutunne», kritiseerib Sütiste oma vastuses «Kirjandusliku Orbiidi» ankeedile dekadentlikke kirjandusvoole, kutsudes kirjanikke astuma Parnassi pilvedelt alla rahva sekka ja olema võitlejaiks rahva parema tuleviku eest: «Tundku end kunstnik-kirjanik lihtsurelikuna, virgutava sõnatöölisena. Saagu igapäevased rahva rõõmud ja mured tema omaks, nähku seda oman töön koon elu ja ilmaga. — — — Kogu meie teadlik tung olgu juhit paremale ilmapüüdele».[4]

---

[3] J. Sütiste, Teosed I. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955, lk. 46.

[4] «Kirjanduslik Orbiit» nr. 6, 25. III 1930.

Kuid tuleb märkida, et «Kirjandusliku Orbiidi» ja «Põhjakaarega» esinenud autorid ei moodustanud mingit ühtset, kindlailmelist rühmitust: demokraatlike kirjanike ja kriitikute kõrval oli siin reaktsiooniliste vaadetega literaate, kes esinesidki peamiste teoreetikute ja suunaandjatena ning juhtisid lõpuks kogu nn. elulähedusliikumise kroonukirjanduse rappa. See põhiliste vaadete lahkuminek ja vastandlikkus ilmnes õige varsti, mistõttu «orbiitlus» oligi väga lühiajaline. On täiesti ilmne, et A. Kivika, A. Orase, A. Annisti, H. Raudsepa jt. nendetaoliste mõttekäikudel ei olnud midagi ühist J. Sütiste ja A. Jakobsoni vaadetega ja nende loomingu sisu ning eesmärkidega. Seda võib selgesti näha ka Sütiste 1932. a. ilmunud artiklist «Tänasest kirjandusest ja kirjanikust», kus ta kirjutab: «Tõeline kunstnik ja kirjanik peab jääma teatud ühiskonna klassi või grupi lahutamatuks osaks, orgaaniliseks rakuks, kelle kaudu see või teine ühiskondlik ideoloogia avaldub kunstis ja kirjanduses. Kaasaja psükoloogiliste, esteetiliste ja sotsiaalsete tungide avaldamisega on kirjanik samane tegur kui poliitik riiklikus elus ja väejuht sõjaväes».[5]

Sütiste ei näita sellal mitte üksi õiget arusaamist kunstniku osast ühiskonnas ja kirjanduse parteilisusest, vaid on hästi tuttav ka nõukogude kirjanduse praktikaga, millest soovitab õppida ka eesti kirjanikel, kes tahavad elu tõepäraselt kujutada:

«Uus kirjanik peab demokratiseeruma, peab tagasi tulema ellu. Selleks peab jätkuma tahet ja tungi. On juba varem viibatud (J. Kärner, J. Semper) Nõukogude Venemaale, kus kirjanikud saadetakse kolhoosidesse, sovhoosidesse, vabrikutesse, metsatöödele, inseneride ja tehnikute koosolekuile, sõjaväkke ja mujale faktide tundmaõppimiseks. Eeskuju pole halb. Sääl juhib seda kõike enam-vähem riiklik keskus, kes tunneb kirjanduse suurt väärtust sotsialistliku kultuuri ülesehitamises. Meil peaks aga kirjanikud ise kokku lööma ja vastavaid võimalusi hankima.»[6]

Sütiste sellised teoreetilised vaated leidsid kajastust ta järgnevates luuletuskogudes «Peipsist mereni» (1930), «Maha rahu!» (1932) ja «Kaks leeri» (1933), mis ilmekalt tõendavad luuletaja ühiskondliku silmaringi avardumist, poeetiliste võimete kasvu. See väljendub eelkõige luuletaja oskuses joonistada kujukaid, tõepäraseid ja realistlikke tööpilte. Sütistele on iseloomulik, et ta suudab tunnetada töö sügavat poeesiat ja oskab seda lihtsas, rahvapärases sõnastuses värssidesse kätkeda. Näiteks luuletuses «Hommik sepikojas» joonistab luuletaja realistliku ja meeldejääva pildi seppade tööst:

---

[5] «Looming» nr. 5, 1932, lk. 573.
[6] Sealsamas, lk. 574.

Tõmbab varnast suured pihid,
lakkab koldel tuulevihin, —
alasil käib sädemete lõõsk.
Haamer haamri järgi kõrgelt
laseb alla kaare vilkja,
kolmas vasar takti kilkab,
nätsub raud ja naksub selg,
palgeid mööda higi nõrgub.
Nii saab töös ja tules vastne telg.[7]

Sütiste loomingu kangelasteks kujunevad lihtsad tööinimesed, keda ta kujutab mitte ükskõikse kõrvaltvaatajana või töötavasse inimesse põlglikult suhtuva esteedina, vaid inimesena, kes armastab käia «läbi töötavate tänavate» ja kes ka ise oskab tööriistu kasutada («Treipingil»). Soojuse ja südamlikkusega visandab ta kujukaid pilte väga mitmesugustest tööinimestest, olgu see siis ristijalu istuv rätsep, kõrgele räästa alla roninud lapitud taldadega maaler, mustaks määrdunud tänavaasfalteerijad, kõrgel katusel taguv plekksepp või tiisikushaige vanaraamatumüüja, kelle jalge ees «kopitavad kunagised tõed» («Läbi töötavate tänavate»). Nii selles kui teistes sama laadi luuletustes äratab Sütiste tähelepanu oma portreteerimisoskusega: mõne värsiga, mõne ilmeka detailiga suudab ta tuua lugeja silmade ette väga mitmesuguste inimeste kujusid. Luuletuses «Vaevamägede mailt» loob ta meeldejääva kuju oma isast, sellest «põlat proleedist», kelle «kümnes töötavas sõrmes oli tema külv ning lõikus» ja kes ka vanas eas ei väsi toetamast töörahva võitlust:

Ent nüüdki kevadpäike sulatab
tema tarduva vere veel valla
ja esimesel mail
jalg alati ulatub
tööväe lippude alla,
kus sammub uus noorus Vaevamägede mailt.[8]

Töömeeste kõrval paeluvad Sütiste tähelepanu kõige enam mitmesugused sotsiaalse ülekohtu ohvrid, elu vaeslapsed, maailma varjupoole elanikud, nagu uste taga almust paluv sülelapsega naine («Koputus»), sillal kerjav maailmasõja invaliid («Kerjus sillal») või vanglast tulnud, tööpuuduse tõttu lõplikult hukkumisele määratud hulkur, kelle saatuse pärast poeet tahaks «nutta suuli» («Pätt»). Need suure tundesoojusega joonistatud inimesed muutuvad Sütiste luuletustes üldiseks süüdistusaktiks neid selliseks kujundanud ühiskondliku korra vastu.

---

[7] J. Sütiste, Teosed I, lk. 90.
[8] Sealsamas, lk. 146.

Eriti südamlikke luuletusi on Sütiste loonud tööinimeste lastest, kes juba varases eas peavad kokku põrkama ränkade eluraskustega ja kellest paljusid lömastab julm tegelikkus. Nii jutustab Sütiste luuletuses «Must vanker» keldrikorteris hääbuvast vigase jalaga tütarlapsest, kelle järele tuleb must surnuvanker, ja luuletuses «Rüblik» eluröömsast, ajalehtede müütamisega leiba teenivast töölispoisikesest, kes järelevalveta mõttetult hukkub tänaval. Novaatorlikult kasutab Sütiste hällilaulu vormi ühiskonnas esineva kahe leeri näitamiseks luuletuses «Õhtulaul», kus ema uinutab oma poega magama sõnadega:

Ühisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on ilmsi,
südamed neil puust.[9]

Kuid hoolimata kujutatud eluraskustest kõlab «Õhtulaul» siiski optimistlikult — ema on veendunud, et poeg suureks sirgudes leiab oma tee.

Ühiskonna kaheks vaenulikuks leeriks jagunemise motiiv läbib üldse punase niidina Sütiste luuleloomingut. Eriti meisterliku kehastuse on see idee leidnud 1931. a. kirjutatud luuletuses «Riigilipu all», kus on antud jõuline üldistus kodanliku ühiskonnakorra vastuoludest ja selle korra hukkumisest.

Luuletus algab napisõnalise kirjeldusega:

Oli lämmatavalt kuum.
Ei olnud pilvi ega tuuli.
Äikest ähvardas sonnune ruum.[10]

Kuid seoses luuletuse üldise mõttega omandavad need värsid hoopis laiema tähenduse: «lämmatav» ei käi üksi ilma kohta, vaid annab hinnangu kogu väljakannatamatule olukorrale. Ent «lämmatavalt kuum» ilm ei saa igavesti püsida, see peab tingimata esile kutsuma äikese, mis lahendab pingelise olukorra (ja luuletus lõpebki paljutähendava pikselöögiga!). Andnud sellise

[9] J. Sütiste, Teosed I, lk. 184.
[10] Sealsamas, lk. 175.

olukorra üldiseloomustuse, näitab Sütiste kahe vaenuliku leeri olemasolu rippuva vatsa ja rasvunud kaelaga kõrtsimehe ning väikse ja kõhna maalri näol, avades ühtlasi nende kahe vahekorra suhte: maaler on värvinud kõrtsmiku maja, kuid pole oma viletsat tasu ikka veel kätte saanud:

— Tulin palga järgi . . .
Söömata lapsed . . . Kodus haige on naine.
Ise kukkusin redelilt,
parem külg on põrund.[11]

Kuid poeet osutab ka, et maalri vaevalises elus pole süüdi üksi kõrtsmik, vaid kogu kodanlik riigikord, sest kõrtsmiku «pää kohal seisis valvel me riigilipp». Et kodanlikku korda sümboliseeriv lipp on rahvale võõras ja peale sunnitud, seda kriipsutab luuletaja alla sõnaga «kästi»:

Riigilipudki —
milledega maju ehtida kästi —
longus päi pööninguilt rippusid.[12]

Edasi näitab luuletaja seda parasiitlikku ladvikut, kelle teenistuses kõrtsmikud on «öö läbi kalland viina ja jagand vähki» ning kelle priiskamiste pärast tööinimesed peavad nälgima:

Korraga kihutas häält
autode rida:
sõitis silinderdet riigipää,
sõitis diplomaate läänest ja idast,
sõitis pappe ja kindraleid —
istus kõrvuti rist ja mõõk.
Sõitis lilletet daame,
käed kaenlani kinnastet,
silmis peoveinide hõõg,
näod õrnad ning kaamed.[13]

Nad on «äsja kirikus õnnistet jumalast» ja peale taevaste jõudude kaitseb neid nende käsutuses olev maapealne sõjavägi — lakooniliselt nagu varemgi osutab luuletaja sellele vaid ühe värsiga: «Üleval õhuväe eskadrill tiirles». Luuletuse lõpplahendus — pikne lööb Eesti kõrgeimasse torni, Oleviste kiriku torni — on sümboolne ning ennustab, et revolutsiooniäike lööb varsti puruks kogu kodanliku korra.

Samasugusel viisil on üles ehitatud luuletus «Kindlustajad», kus Emajõe kallast kevadise suurvee vastu kindlustavail häda-

[11] J. Sütiste, Teosed I, lk. 175.
[12] Sealsamas.
[13] Sealsamas, lk. 176.

abitöölistel punane liiv, millest ehitatakse valli, «punaseks värvib meeled ning hinge» ning luuletus lõpeb ennustusega, et töölised võivad juba homme valli-barrikaadi ise vajada otsustavaks lahinguks.

Tööliste elu kajastavate luuletuste kõrval lõi Sütiste külaelu kujutava poeemi «Haamer», kus ta võttis üksikasjalisema vaatluse alla talupoja elu kodanlikus Eestis. Kujutanud kesktaluniku Juhan Muguri majapidamisele esimesi hoope andnud Esimese maailmasõja ja Saksa okupatsiooni aastaid, näitab Sütiste eredalt Muguri talu laostumist kodanliku võimu päevil, kui

> Kogumehed[14] kõnepuldilt
> lüpsid lehmad, viisid kuldid,
> roheline lipp käis ees.
> Noota keerutasid pangad,
> nii et kalad teise randa
> põgenesid järve veest.[15]

Sütiste näitab, kuidas ka Muguril varsti «ukselingi oli tõstnud sunnilaen» ja «taskus põleb panga paber», nii et talus hakkas paukuma oksjonihaamer, jättes Muguri ilma inventarist ja kariloomadest. Selle järel kasvab Muguri oksjonihirm nii suureks, et haamri toksimine muutub tal hallutsinatsiooniks, ja lõpuks jääb ta nõdrameelseks, süütab oma hooned ning hukkub ise.

Hoolimata sellest, et poeemis esineb ekslikke vaateid kodanliku Eesti «iseseisvuse» ja 1918.—20. a. klassisõja kohta, tuleb kõrgelt hinnata selle teravat kriitikat ja satiirilist suunitlust. Vähe on eesti luules teoseid, kus nii teravalt oleks paljastatud Eesti «vabariiki» temas lokkava korruptsiooni, saamameeste mahhinatsioonide, riigipiruka ümber kisklemise ja töörahva seljast mitme naha võtmisega, kui teeb seda Sütiste oma poeemis «Haamer»:

> Tikud sahkerdati Rootsi,
> läbi mitme tasku veeres
> Peipsist merre langev kosk.
> Keerutati kõnekooti,
> rahvasaadik kantslis teeskles
> suuri aateid kolks ja soss!
> Süütult nagu puhas lumi
> tulid lõuamehed linnast —
> üksteist peksis sopakinnas,
> kõrvu jäi vaid võigas kumin.[16]

---

[14] K o g u m e h e d — kulakute partei «Põllumeeste Kogud» liikmete rahvapärane nimetus; «Põllumeeste Kogude» embleemiks oli roheline lipp.

[15] J. S ü t i s t e, Teosed I, lk. 210.

[16] Sealsamas.

Talupoja suhtumist kodanlikku «vabariiki» kriipsutab Sütiste alla eriti sellega, et laseb oma peategelasel Muguril väljendada soovi «keiser jälle panna juhiks», osutades sellega, et tsaarivalitsuski oli talupoegadele talutavam kui eesti «oma» kodanluse võimutsemine.

Kujutades korduvalt kodanlikus Eestis valitsenud terrorit, võtab Sütiste soojalt osa revolutsionääride saatusest, astudes oma luulesõnaga välja kommuniste laimavate kodanlaste vastu.

Nii kujutab ta sügava kaasaelamisega luuletuses «Matus» tapetud revolutsionääri viimset teekonda, milleks luuletajat on inspireerinud tõsieluline fakt — lendlehtede levitamisel politsei poolt Tartus mahalastud kommunisti Aleksei Potini matused töölisorganisatsioonide osavõtul 6. mail 1931. a. Sütiste näitabki oma luuletuses, et hukkunud revolutsionäär polnud üksi, vaid tal olid truud seltsimehed, kes kindlasti jätkavad tulevikus tema võitlust:

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jätkus.[17]

Väljendades oma hukkamõistvat suhtumist kodanlastesse, kes püüavad halvustada tapetud kommunisti, austab end hukkunud võitlejaga solidaarselt tundev poeet tema mälestust:

Nagu võõras,
päris võõras
olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.[18]

Rohkete kordustega stroofide algul ja mujalgi tekstis on Sütiste saavutanud luuletuses erilise aeglustatud rütmi, mis meenutab leinamarsi rütmi ja matuserongi aeglustatud sammu ning suudab hästi kaasa aidata vastava meeleolu loomisele.

Sügava kaasatundmisega meenutab Sütiste luuletuses «Ristlained» valge terrori ohvriks langenud sõpru:

On linna ääres sünge liivahaud,
üks koolivendest kuhu elu jättis.
Ta esimesena me keskelt sulges laud —
kui peni maeti alla mätta.
Siis sõjakohtu julma laua ees
kaks viiest ootsid oma saatust
ja eluaate pärast iga mees
säält vanglamüürid päris kuueks aastaks.[19]

---

[17] J. Sütiste, Teosed I, lk. 168.
[18] Sealsamas.
[19] Sealsamas, lk. 120.

Luuletus on pühendatud Sütiste sõbrale, sportlasele Aleksander Pillerile, kellel tuli valge terrori eest põgeneda Belgiasse, ja seltsimeestele Proletaarsest Üliõpilaste Seltsist, kes eesotsas seltsi esimehe A. Vaarandiga heideti kuueks aastaks vanglasse. Pöördudes luuletuse lõpul oma vanglas vaevlevate sõprade poole, väljendab luuletaja kindlat usku nende võitluse õigsusse ja varem või hiljem seda kroonivasse võidusse:

Mu sõbrad, vanglamüüre taga —
te kannatate ainult selle eest,
et tunnistate: ilmakord on vale,
et elul kaunim olema peab pale,
ta tundmiseks vaid vaja inimmeelt.
— — — — — — — —
Las üks meist igaveses unes puhkab
ja teie aastad hävinevad paes —
on inimesel puua ainus kael,
kuid ükski aade ilmas ei saa hukka.[20]

«Ristlainetes» arendatud mõttekäiku jätkab luuletus «Elujulgeile», kus luuletaja kutsub üles valmis olema saabuvaks revolutsiooniks:

Kord saabub tund, mil veretavas tules
silm idas vastse [päeva] tõusu näeb.
Seks olgu valmis ikka rind ja käed —
uut julgust kandma oma rahva mures,
kui raskus varjutab ta ooteväe.[21]

Viimase luuletuse pisut abstraktseks jäävat üleskutset konkretiseerib Sütiste luuletuses «Novembri rütme», kus ta, vastandades «pakatavat küllust, hoolimatust, võimu, ülbust» demonstreerivale südalinnale viletsaid töölislinnaosi, näitab viimaseid kodanliku korra hauakaevajate kasvatajatena:

. . . tuli siin on lõõmav, —
see on joodet verest-higist,
sellest leegist sala sigib
püssiraud ja kuulilint,
selles karastataks' mõõgad,
kuumendataks' võitlusrind,
selles mehemeel saab valmis.
Kui kord jõuab aja-ast —
tõuseb mass, ———
taevas õitseb Vana põletuse kuma.[22]

Luuletuskogud «Peipsist mereni», «Maha rahu!» ja «Kaks leeri» on oma terava kriitika, kodanliku korra roiskumuse paljas-

[20] J. Sütiste, Teosed I, lk. 121—122.
[21] Sealsamas, lk. 223.
[22] Sealsamas, lk. 135.

tamise ja saabuva revolutsiooni ennustamisega suureks sammuks edasi Sütiste loomingus ja kuuluvad ta kodanlikul perioodil loodud teoste hulgas esiritta. Siin on poeet saavutanud küpsuse, paistes peale muu silma ka oma nõtke vormikäsitlusega — väljenduse lihtsuse ja kujukusega, meetrilise ja stroofilise ülesehituse mitmekesisusega, mis ulatub antiikseist värsivormidest kuni vabavärsini.

Rõhutades tugevaid külgi 20-ndate aastate lõpu ja 30-ndate aastate alguse Sütiste loomingus, ei saa vaikida ka tema nõrkadest kohtadest. Torkab silma luuletaja ebajärjekindel arusaamine rahvaste enesemääramise õigusest, millest tulenes ta väär suhtumine 1918.—20. a. kodusõja ja Eesti kodanliku riigi iseseisvuse küsimusse. Seda tunnistavad ta 1927. a. kirjutatud poeem «Enese eest» ja rida teisi teoseid, sealhulgas üldiselt tugevalt kodanlikku Eestit paljastav luuletus «Leib, rist, inime». Neis teostes avalduvast natsionalistlikust väärvaatest ei saa luuletaja üle ka järgmistel aastatel, võib koguni märgata selle tugevnemist 30-ndate aastate keskel kujunenud ühiskondlik-poliitilise olukorra mõjul.

Pätsi-Laidoneri klikk pani «demokraatia kaitsmise» demagoogilise sildi all 1934. a. toime riigipöörde ja kehtestas avaliku fašistliku diktatuuri, hävitades viimased demokraatia jäänused. Tohutult suurenes ka surve ajakirjandusele ja kirjandusele, kus läks üha raskemaks vabalt mõtteid avaldada. Peale otseste tsensorlike aktide teostati seda survet väga mitmesuguste abinõudega, millede hulgas ei olnud mitte viimasel kohal kirjanike premeerimise süsteem. Kirjanduslikus elus iseloomustab seda perioodi rea kirjanike asumine fašistliku valitsuse huvide teenistusse. Üha hoogsamalt töötas kodanlik propagandamasin, püüdes igati lõkkele puhuda kodanlik-natsionalistlikke kirgi ja laimata Nõukogude Liitu. Üha raskemaks muutus õige kursi hoidmine selles valede ja laimu sogases voolus. Nii langes ka Sütiste kodanliku natsionalismi rappa mõningate luuletustega ja 1935. a. avaldatud poeemiga «Noored partisanid», kus ta 1918.—20. a. kodusõda Eestis kujutas kodanluse positsioonidelt. Sellised ideoloogilised väärad «vabadussõja» laulud jäävad erandiks Sütiste loomingus ega saa oluliselt muuta ta luule üldilmet; nende kunstiline mannetus näitab, võrreldes Sütiste luule üldise tasemega, et ka autor ise ei suhtunud nendesse täie tõsidusega.

Kuid 1934. a. alanud fašistliku surve aeg on oma pitseri jätnud ka Sütiste järgnevatele luuletuskogudele «Südasuvi» (1934), «Päikese ootel» (1935), «Sadamad ja saared» (1936) ja «Ringkäik» (1937). Neid värsiraamatuid iseloomustab võitlevate teoste taandumine rahuliku loodus- ja rännuluule ees, mis tõuseb nüüd valitsevale kohale. Luuletajat haarab ajuti pessimism

ning ta luule omandab kohati kiretu objektivistliku laadi, mille näiteks on 1934. a. avaldatud luuletsükkel «Vana Tallinn»; selles kujutab luuletaja ühesuguse rahulikkusega nii kodanlikus Eestis kasutuks vanarauaks muutuvaid suurtehaseid kui ka sellesama valge «vabariigi» aastapäeva pühitsemist, mida ta veel aasta tagasi oli osanud teravmeelselt naeruvääristada luuletuses «Kolm kahuripauku». Kuid tuha alla maetuna hõõgub võitlustuli luuletaja hinges siiski edasi ja välgatab tihti irooniasädemetena ning pahvatab aeg-ajalt ereda leeginagi, valgustades kahe leeri vahel haigutavat kuristikku («Tänaval», «Kohvikus»).

Sütiste ei idealiseeri ka rändudel nähtud võõraid maid, kus ta on küllalt laialt ringi liikunud (peale varasemate reiside Euroopas tegi ta 1935. a. kaubaaurikul kaasa reisi Kanaari saartele ja Lääne-Aafrikasse). Ta näeb tolleaegse kapitalistliku maailma keskpunktiks olevat Londonit koloniaalrahvaste higist ja verest elatuva kiskjana:

> . . . teraskätega maailma haarab
> võimsaist kõige võimsam saar.
> Siin betooni igas raudses kiilus
> puhkab Ganges, taltub paisuv Niilus,
> varjuunes suigub Hami maa.[23]
>
> *(«Õhtune maailmalinn»)*

Elekterreklaami öösse kisendavale Piccadillyle ja Cityle vastandab poeet viletsaid töölislinnaosi täis «tahmunud vaesust», kus «on vaid sõnatu kaebus . . .». Ja inimestestki paeluvad luuletajat vaese maailma esindajad, nagu näiteks kumiseva leierkastiga enda elatumiseks viletsaid veeringuid korjav kustuva pilguga maur («Leierkast») või neeger, kelle «üle musta piha / laksab valge mehe okaspiits» («Uimastav valgus»). Sõites sakslaste poolt Idamereks kutsutud Balti merel, kalduvad luuletaja mõtted muistsete ristirüütlite järeltulijate uutele ittatungi plaanidele, mis ähvardavad süüdata sõjatulekahju («Idamerel»).

Rohkesti maalib Sütiste sellel ajajärgul värvikaid ja tunderikkaid pilte kodumaa loodusest ja taluelust («Talus», «Keset päikest», «Tares», «Äestades», «Tuulik», «Sõit», «Virguv mets»), millele tihti erilise poeetilise värvingu annab luuletaja lapsepõlve mälestuste hõng, nagu luuletuses «Vanad rajad».

Kuid olgugi need luuletused meisterlikult kirjutatud, ikkagi jätavad mõnedki värsid siin, Sütiste varasemate võitlevate teostega võrreldes, rahuldamatuse tunde lugejasse, kes ootab Sütistelt kui võitluslaulikult rohkem. Seda tunnetab valuliselt ka autor ise, avaldades korduvalt rahulolematust oma taltsutatud

[23] J. Sütiste, Teosed I, lk. 307.

luule kohta, kus «peab peitma ning kaaluma mõttekesi — / neid valvab su naaber ja enese kõht».

Sütiste süveneb mõtlema elu ja luule üle, poeesia osast elus; ta loeb uuesti oma lemmikpoeeti Puškinit. Suure vene luuletaja 100. surma-aastapäeva puhul kirjutatud luuletuses «Puškinit lugedes» jõuab ta järgmistele kokkuvõtvaile üldistustele elu ja luule kohta:

Kõik, mis on elus suur ja püha,
ei mata seda ajapiir.
Arm, vabadus ning mere müha
meid kõiki silmsi kaasa viib.

Kõik käib, mis liikuma on pandud
kord vägevate vaimujõust.
Suur sõna südametes randub
ning liigub edasi kui kõu.[24]

Ja Sütiste luules süveneb vastupanutunne, üha rohkem ilmub ta värssidesse lõikavat puškinlikku irooniat, kui ta jälgib kodanliku Eesti elu armetust ja naeruväärsust.

1938. a. siirdus Sütiste Tartust Tallinna Draamateatri dramaturgi (s. o. kirjandusala juhataja) kohale. Tuleb mainida, et juba varem tegeles Sütiste pidevalt teatriga. Alates 1934. a. oli ta õppejõuks Tartu teatrikoolis, kus ta õpetas intonatsiooni, lavapraktikat ja kaasaja teatriküsimusi, võideldes lõomulikkuse ja tõepärasuse eest lavakunstis. Ka Tallinna Draamateatris astus ta välja eluvõõra teatraalsuse ja loomingulise loiduse vastu, juhtides näitlejate loomingut realismi suunas. Pikemat aega tegeles Sütiste viljaka teatrikriitikuna.

Sütiste katsetas ka ise draamakirjanikuna, avaldades juba 1933. a. ajakirjas «Looming» vabaõhuetenduseks mõeldud 6-pildilise värssdraama «Jumalate mäss» ja 1937. a. näidendi «Esimene pääsuke».

Neist väärib tähelepanu esimene, kus kirjanik kujutab piibli kaudu üldtuntuks saanud ajaloolist juudamaalaste vangipõlve Babüloonias. Kuigi Sütiste näidend kujutab nii ajaliselt kui ruumiliselt kaugeid sündmusi, kõlab teos siiski kaasaegselt rahva vabadusvõitluse põhiidee tõttu. Kujutanud juudamaalaste orjuses vaevlemist, näitab kirjanik orjade ülestõusu valmimist ja lõpetab teose kuningas Pelsatsari tapnud ülestõusnud rahva juubeldusega:

Ike on katki rõhutud ja vägivald murtud kohtupäeval,
vägev on rahva viha, mis kerkib kui tuleleek
ja põletab kõik tuhaks! [25]

---

[24] J. Sütiste, Teosed I, lk. 348—349.
[25] «Looming» nr. 4, 1933, lk. 399.

Otsekui vastukaaluks fašistlikule «rahvajuhi» propageerimisele näitab Sütiste, et rahvas ei või usaldada Taanieli taolisi juhte, kes peavad silmas vaid oma isikliku karjääri huve ja selle jaoks on valmis reetma ülestõusu. Vastandades Taanielile Jesajat, näitab kirjanik teda tõelise rahva huvide eest seisjana, kes teose lõpul ennustab, et «tuleb aeg, mil kuningat ei arvata paremaks teenrist / ja ta emandat kõrgemaks veekandjast naisest».[26]

30-ndate aastate lõpul töötas Sütiste pikema, viiest teosest koosneva poeemide tsükli kallal, millest valmis ja ilmus ajakirjas «Varamu» neli poeemi — «Meri ja mets» (1937/38), «Tuhas ja tules» (1938), «Lääs ja ida» (1939) ning «Viljad ja veed» (1940). Viies poeem «Kahe sõja vahel» jäi lõpetamata, sellest on ajakirjas «Looming» 1941. a. ilmunud peatükk «Tartu ja Tallinn» ja peale selle säilinud lühemaid katkendeid käsikirjas. Need poeemid on oma iseloomult lüürilised, neis puuduvad väljaarendatud süžee ja sellega seotud tegelased; kirjutatud on teosed kõik ühtses vormis — puškinlikes neljajalalistes jambilistes värssides, mis on koondatud 16-realisteks vahelduvate rist- ja süliriimidega stroofideks.

Esimeses poeemis «Meri ja mets» kujutab luuletaja oma suvepuhkuse veetmist Eesti põhjaranniku (Käsmu) kalurikülas. Sütiste joonistab siin eredaid pilte maalilisest rannaloodusest ja kalurite elust, näidates ühtlasi, et seegi vaikne rannakolgas pole enam mingi patriarhaalne küla, vaid siingi paljastuvad üha teravamalt klassivahed, vaeste randlaste kukil istuvad rikkad laevaomanikud ja rannakulakud. Ühe sellise rahavürsti T. kohta ütleb Sütiste:

> Siin ükski ühmatus ei hääbu,
> mis lausub T. või mõtleb T.,
> ta sõna on kui ülim säädus
> ning võrdselt maksab maal ja veel.[27]

Kõige väljapaistvam poeemidest on «Tuhas ja tules», kus luuletaja annab edasi oma muljeid Eesti põlevkivitööstusest. Töö ja tööliste kujutamisel on Sütiste siin saavutanud kõige paremaid tulemusi, sest talle omane ideeline teravus ja olustikuline konkreetsus on selles poeemis ühinenud väljapaistva kunstilise meisterlikkusega.

Andes rohkesti kujukaid ja värvikaid pilte põlevkivikaevandustes toimuvatest tööprotsessidest, kujutab Sütiste kaevurite elu meeldejäävate detailidega. Juba kaevandusse sõitmist kirjeldades annab Sütiste iseloomuliku pildi raskeis kurnamiskütkeis siplevaist töölistest:

---

[26] «Looming» nr. 4, 1933, lk. 399.
[27] «Varamu» nr. 1, 1937, lk. 30.

. . . vaatlen vaikselt rongirahvast,
kes loidub, tukub, haigutab
ning läbi une maigutab
kui havi kalamehe kahvas.[28]

Autor osutab siin kaevurite kurnavale tööle, andes võrdlusega «kui havi kalamehe kahvas» üldistuse: kodanlikus ühiskonnas ettevõtjate kasuks töötavad kaevurid siplevad kaladena kapitalismi võrgus. Ja poeemi järgnevates osades, käinud maa all mehhaniseerimata kaevanduses, maa peal utmisahjude juures ning õlidestilleerimise vabrikus, maalib Sütiste kodanlikus Eestis laialt reklaamitud ja kullamaaks kuulutatud Kohtla põlevkivikaevandustest hoopis vastupidise, rõõmutu ja sünge pildi, näidates, et tööliste viletsa olukorra põhjuseks on ränk ekspluateerimine:

Sest nii see on, et ühe rikkaks
teeb keeruline põlev kuld,
kuid enneaegselt raugaikka
viib teised labidas ja muld.[29]

Kuigi luuletaja lõpetab poeemi nukra akordiga («barakes liigutab end vaesus / ja kustund unistusi loob»), on poeemil siiski selge optimistlik suunitlus. See avaldub esmajoones luuletaja soojas osavõtmises kaevurite elust ja parema tuleviku ootuses:

Nüüd avardunud meheteele
meid juhib elu viiemeelne
ja homse paremuse usk.[30]

Kuid parem tulevik ei saabu muidugi iseenesest, vaid selle eest peab võitlema. Ses suhtes on tähendusrikas poeemi algusosas arendatud alateema kätest, mida võiks nimetada hümniks töötavatele kätele:

Nüüd innustavad ammust aega
mind hoopis teised käed ja peod,
neid ei saa mõõta iluvaega —
neil kaasas käivad maised teod.
Neid vormind kaevanduste kangid,
treipingid, vikatite löed
ning praksatavad ääsisöed,
kõrgahjud, vasarad ja tangid.[31]

Sellistele kätele asetabki poeet maailma ümberkujundamise lootuse, arendades siit välja revolutsioonilise võitluse teema, milles peitubki poeemi ideeline selgroog:

---

[28] J. Sütiste, Valitud luuletused, lk. 194.
[29] Sealsamas, lk. 215.
[30] Sealsamas, lk. 199.
[31] Sealsamas, lk. 197.

Käed sellised, kui saabus käänd,
lõid barrikaadesse Pariisi
ning giljotiini alla viisid
türanni lõdiseva pää.
Need tõusid üles pinnalt soiselt
kord Peetrilinna tänavail
ja nende ohverdaval hoidel
Madrid ei ava väravaid.[32]

Ühtlasi kasutab Sütiste poeemis käte motiivi võitluseks eesti kirjanduses esinevate dekadentlike suundade vastu ja realistliku luule põhiprintsiipide kaitseks. Selleks teeb Sütiste poeemis veel mujalgi poleemilisi kõrvalepõikeid, mõistes juba teose avastroofides hukka «arbujate» (keda rahva seas pilkeliselt nimetati «närbujateks») formalistlik-dekadentliku suuna:

. . . meie närbujate luulest
mil kestaks kiirgav kassikuld,
lööb ninna lausa kuiva tolmu . . .[33]

Poeemi «Tuhas ja tules» sisu on valatud meisterlikku vormi. Teose sõnastus on lihtne ja tihe, sealjuures aga valitud ja kujukas; poeetilisi figuure tarvitatakse mõõdukalt ja paindlikult. Poeetilised figuurid pole kunstlikud, vaid kasvavad välja teose sisust ning üilatavad tihti oma piltlikkuse ja uudsusega. Sütiste võrdlused on rahvapärased ja ilmekad («Õhk on nii ränk, et kärbes püsti / ei jaksa tõusta mehe käelt», «töö sumiseb kui allmaa kosk»), olles tihti seostatud metafooridega («siis elevaator jälle alla / meid keerutab kui korgivinn»). Laialdaselt kasutab Sütiste poeemis sünekdohhi, millisele võttele on rajatud näiteks kogu nn. hümn töötavatele kätele. Kujukad ja meeldejäävad on Sütiste metafoorid («pae tüükalised hambad / lööb lõgisema viimne laeng»).

Poeemis «Lääs ja ida» vestab Sütiste oma muljetest sõidul ajaloolisse Narva ja Peipsi kallastele. Ta joonistab rea kriitiliselt nähtud pilte Narva olevikust ja näitab, et nagu minevikus prassisid eesti talupoegade kulul saksa junkrud ja foogtid, nii teevad seda tööliste kurnamise arvel kodanluse vabariigis omamaised võimumehed.

Kõige väärtuslikum on poeemi lõpposa, kus autor suure soojuse ja südamlikkusega kujutab lihtsaid vene inimesi, esitades selle kaudu eesti ja vene rahva sõpruse idee.

Tuleb aga märkida, et võrreldes teiste sama tsükli teostega on poeem «Lääs ja ida» mitmeti vastuolulisem. Poeemi oluliseks puuduseks on Sütiste mitmele varasemale teosele omaste eks-

[32] J. Sütiste, Valitud luuletused, lk. 198—199.
[33] Sealsamas, lk. 194.

like seisukohta jätkumine 1918.—20. a. klassisõja ja Eesti «iseseisvuse» küsimustes.

Poeemis «Viljad ja veed» kujutab Sütiste ühes Tartumaa talus veedetud suve ja kalastusretki Ahja jõel. Nagu on ränga ekspluateerimise tõttu vilets rannarahva ja kaevurite elu, nii kannatab rõhumise all ka töötav talupoeg:

> Mu kõrval nagu mehe vari
> käib mitmeks kõverdunud pops,
> tal pole muud kui lastekari,
> lai pakalpüks ja vinguv kops.[34]

Seoses sellega naerab Sütiste teravalt välja nn. tööeestluse laulikud, kes ebakriitiliselt ülistasid tööd üldse, õhutasid töölisi rohkem rühkima ekspluateerijate meeleheaks ja valasid sellega vett kodanluse veskile:

> Ja ühe mütsi mõtteränd
> võib venitada vintskeid ridu,
> et rukkipeks on laulupidu
> ning heinategu kandlemäng.[35]

Viimaste ridadega on ilmselt vihjatud orbiitlasest «tööeestluse» propageerimisse kaldunud Erni Hiirele, kes kirjutas selletaolisi luuletusi, nagu «Heinamaa-staadionil», kus ta sulastele raskeid heinatöid kujutas kerge ja lõbusa spordipeona. Kui Sütiste oma tööluules oli alati näidanud «kahe leeri» olemasolu, siis püüdsid «tööeestluse» laulikud igati klassivahesid kinni mätsida ja kujutada nii peremehi kui sulaseid üksmeelselt rühkivate võrdsete «tööeestlastena». Seda olukorda on Sütiste iseloomustanud oma ümberhindavas artiklis «Meie uusromantika pärapoeesia», kirjutades:

«Siis aga toimus meie poliitilises elus paratamatu pööre. Realistliku elutundega kirjandusest elluläinud elulähedusenõue sai lööksõnaks pangas ja poliitikas, koolis ja kirikus. Ametlikuks propagandavahendiks muutudes — positiivse kunstitunde nõuet ähvardas valmisülikond. Sihiteadlikud algatajad ise olid sunnitud selles ristlainetuses asuma kalda varju. Kirjanduslik elulähedusmõiste lamestus, muutus spekulatsioonivahendiks ja tuli tihti asetada komade vahele».[36]

Ja just need jutumärkides «elulähedusе» laulikud naerabki välja Sütiste poeemis «Viljad ja veed», paljastades salvava satiiriga kodanlusega ühe mütsi all olevate kirjanike kiire karjääri retsepte:

---

[34] «Varamu» nr. 2, 1940, lk. 116.
[35] Sealsamas, lk. 117.
[36] «Varamu» nr. 5, 1940, lk. 500.

. . . või moondu äri-patrioodiks —
kui välja annab eluskaal —
usk, armastus ja isamaa —
kõik tõmba oma jahupoodi.
Ning kui siis vähegi sul veab,
lööd kokku dollareid ja naelu,
saad lippe, ordeneid ja paelu,
suurjuubelid kõik ära pead —
siis hädaohu kurval viivul
kaod üle mere nagu puhk,
sest jumal aitab kergeid tiibu
ja kodumaa on ainult tuhk.[37]

Vastandina neile esitab Sütiste oma kreedo — «käigu kuradile kuld — / jääb ainsaks mullaks kodumuld / mu südasuve jalgsirännul», kuigi luuletaja elu polnud kodupinnal kerge,

. . . sest kogu maa on rängas nohus,
vend murrab tööd ükskõiksel näol,
vaim julguse on juhtind sohu
ja laulik ringi eksleb räos.[38]

Kuid kõigest hoolimata Sütistel «tõuseb ikka lauluisu — / kui topis just ei sule suud». Selle suusulgemise ähvarduse tõttu kasutab Sütiste ka selles poeemis tihti mõistuütlemist, näiteks toredate irooniliste võrdluste näol:

Su kõrval mollis mitmeid maike
ju rüüpab karja hommik-joom —
maatõug on sarvitu ning vaikne
kui ehtne eesti iseloom.
Ma vaatan: — leplikult ja rangelt
nad tanumile lähvad reas
ning elutseda nende seas
võib vaevu tige preisi angler.
Ning karja sabas vana jäär
veab lambaid järgi mitut laadi —
kui juhitavad demokraadid
kõik päris longu lasknud pääd.[39]

Poeemi kolmas osa äratab tähelepanu oma ateistlike mõtte-arendustega, mida kutsub poeedis esile külakirikus toimuva jumalateenistuskomöödia jälgimine. Sütiste kriipsutab alla, et eesti talupojale on võõrad religioossed tunded:

Meil sihib elutagust värki
veel ainult papp või too poeet,
kes unistades usub ärklis,
et teda ootab uus planeet.[40]

---

[37] «Varamu» nr. 1, 1940, lk. 25.
[38] Sealsamas, lk. 26.
[39] «Varamu» nr. 2, 1940, lk. 114.
[40] «Varamu» nr. 3, 1940, lk. 245.

Katkendis «Tartu ja Tallinn» heidab luuletaja piigu tagasi oma vaevarikkale noorusele, esitades lugejale meeldejäävaid pilte ülikoolilinnast Tartust. Lugedes neid värsse kerkib meie silme ette töölisnooruk, kes suure visadusega püüdleb hariduse poole. Jutustades oma ülikooliõpinguist, millele «kehvus järsku ütles — küll!», näitab Sütiste Tartu ülikooli progressiivset osa minevikus, mil Tartus tekkis Vene riigi teistest osadest jäiitamise eest siia õppima siirdunud revolutsiooniliselt häälestatud noorte tõttu üks vabameelsete mõtete taimelavasid:

Siin töötas, keda sääl ei talund
must sandarm ega vägivald,
ja see, kes iialgi ei palund,
vaid võitles võimu põlu all.[41]

Sellele vastandab kirjanik Tartu ülikooli mandumise kodanliku diktatuuri aastail:

Me pärisime ülikooli,
kui ära väsis sünge Marss —
ja kohe mõnel õppetoolil
sai filosoofiks loomaarst.
Meil kõrvadeni kasvas uhkus
ning kriitikata endausk,
ent varsti saabus meeltetusk —
kõik pahupidi käis ja — luhtus.[42]

Luuletajal on valus kuulsa ülikooli allakäimise pärast ja see valu tekitab ta hinges protesti ning viha:

Mu siseootust otse solvab,
kui näen, et mandub noorusleek,
all kuivab jõgi, ülal tolmab
professor, Toom ja biblioteek.[43]

Autor näitab, et kodanlikus Eestis said ülikoolis õppida ainult need, «kel isa pung / ning taltsas pää on kaasa tuua», iseloomustades tolleaegset ülikooli kodanlusele kuuleka kaadri kasvatajana:

Kõik ist ja ast ja tung ja toon
on tuppe ehmund siinseis majus,
kus valmis eesti esiaju
ning õitses elu verev moon.
Ja üsna lihtne potisine
ju rõhub verre alt ja päält,
siin kõik on akadeemiline,
kuid muu ei tohi tõsta häält.[44]

---

[41] J. Sütiste, Valitud luuletused, lk. 217.
[42] Sealsamas, lk. 220.
[43] Sealsamas, lk. 224.
[44] Sealsamas, lk. 223.

Poeedi kunstimeisterlikkus on siin veelgi tõusnud. «Tartu ja Tallinn» paistab silma oma keele tiheduse, kauniduse ja paindlikkusega. Ometi arvab Sütiste erakordsemate ülesannete jaoks olevat oma «jambid liiga saamatud», seades endale eeskujuks Vladimir Majakovski jõulise väljenduslaadi, sest Oktoobrirevolutsiooni «hiigeltule» haaret «sõnastada suutnud / on ainult Majakovski värss». «Tartu ja Tallinna» lõpul oma poeetika põhimõtetest kõneldes peabki Sütiste oma lemmikvormiks vabavärssi, mille «samm mehine ja hoogsalt järsk». Selles suhtes langeb Sütiste seisukoht kokku Majakovski omaga, kes artiklis «Kuidas teha värsse?» (1926) märkis: «Lootusetu on suruda laienevat revolutsioonitormi 4-jalgsesse amfibrahhi, mis on mõeldud sosistamiseks!»[45] Ja kui Sütistel hiljem seisabki ees ülesanne kujutada revolutsioonilisi sündmusi, siis hülgab ta vahepeal palju kasutatud jambid ning valab oma värss-montaaži «Maakera pöördub itta» suuremalt osalt vabavärsilisse vormi. Üldse lähtub Sütiste sisu primaadist, rõhutades sisu ja vormi ühtsuse vajadust, astudes välja paljude poolt eeskujuks tõstetud Paul Verlaine'i formalistliike vaadete vastu, kes luules «vaid nägi muusikat ja varju».

Oma viimases kodanlusaegses luuletuskogus «Valgus ja varjud» (1939) ja pärast seda ajakirjanduses avaldatud luuletustes astus Sütiste välja fašistliku Saksamaa poolt lahtipäästetud Teise maailmasõja vastu. Neis luuletustes kujutab ta rahulikesse vetesse ilmunud sõjalaevu («Hall laev»), lennukeid maa poole suunatud kuulipildujate torudega («Teraslinnud») või inimpalgeid moonutavaid gaasimaske («Esiküljed»), mis kõik ähvardavad rahuliku töö uputada sõjakoleduste merre.

Läheneva revolutsiooni hingust on tunda 1940. a. künnisel kirjutatud luuletuses «Käepigistus Johannes Barbarusele», kus Sütiste kutsub üles töörahva huvide eest võidelnud kaaspoeeti valmis olema saabuvaks murranguks:

> Ent kuulakem — üle suikuva lelu
> kisendab õiglust, leiba ning elu
> virgunud masside ründ.[46]

Tähelepanuväärne on seegi, et luuletuse motoks on valitud nõukogude luuletaja Nikolai Assejevi värsid «Luule — see on revolutsioon, / aga mitte kunstpalmide valmistamine».

Otse revolutsiooniliste sündmuste lävel avaldas Sütiste 1940. a. mais ja juunis ulatusliku artikli «Meie uusromantika pärapoeesia», kus ta paljastab dekadentlike luuletajate, «arbu-

---

[45] «Looming», nr. 6, 1953, lk. 727.
[46] J. Sütiste, Teosed I, lk. 440.

jate» reaktsioonilist olemust ja nende võtteid võitluses realistliku kirjanduse vastu ning vastandab neile oma kirjanduslikud vaated.

«Realiste püüavad nad tagasi moonutada peaaegu metsmeesteks», kirjutab Sütiste. «Arbutajate reaktsioon ei raatsi ühtki juhust kasutamata jätta, et kultuuritust rõhutada nende kirjanike juures, kes ei loitsu ega unele passiivses vaikuses. Nende kunstimaitse hüpleb tihti ka üle piiri meie kirjanduse aruannetega. Nende «aristokraatne» stiil teeb puhuti kurbi kukerpalle tõlgetes, nagu on sündinud Puškini valimikus. Kaasarvustajad aga ei kohku neid tõlkeid kohati paremaks tunnistamast originaalist! . . .» [47]

Tundes hästi Lääne-Euroopa ja eriti vene kirjandust ning tuginedes nõukogude kirjandusteadlaste uuematele uurimustele vene sümbolistide kohta, näitab Sütiste, et «arbujate» eelkäijateks ja eeskujudeks olid Lääne-Euroopa dekadendid ja vene sümbolistid. Sütiste mõistab õigesti, et uusromantikute dekadents on hukkumisele määratud klassi elutunde peegelduseks kirjanduses: «Minu arusaamise järgi esindab see estetistliku raugastumise pärapoeesia ühe manduva elutunde lõppfaasi, kuid mitte uue voolu algust, nagu püüavad seda väita arbujate eneste teoretiseeringud.» [48]

Lugedes nõukogude kirjandust ja kunstialast perioodikat («Teatr», «Sovetskoje Iskusstvo», «Literaturnaja Gazeta») ning kirjandusteaduslikke töid («Literaturnoje Nasledstvo») on luuletaja tutvunud marksistliku esteetikaga. Sütistele jäävad kitsaks kriitilise realismi raamid, ta leiab, et on vähe vana ühiskonna kritiseerimisest: «Mitte ainult eitada, vaid kaasa luua, mitte põgeneda, vaid võidelda — see peaks olema reaalelust võrsunud kirjanduse kirjutamata säädus.» [49]

«Sellepärast tunduks päris loomulik, et meiegi haritlasnoorus tõstaks kriitilise realismi kõrval üles aktiivse romantika lipu, tooks tormi ja tungi, tuleks värske elujõuga ning omaks võitleva maailmavaate. Neile oodatavaile vaimuseppadele hõikan juba ette oma tervitused.» [50]

Tuliselt tervitas Sütiste kapitalistliku korra kukutamist 21. juunil 1940. a. ja töörahva valitsuse moodustamist, mille eesotsas seisis Sütistele lähedaste vaadetega kaaspoeet Johannes Vares-Barbarus. Täie jõuga asus ta tööle eesti nõukogude teatri ülesehitamisel, olles Ühendatud Draama- ja Töölisteatri kirjandusala juhatajaks ja direktori asetäitjaks.

---

[47] «Varamu» nr. 6, 1940, lk. 596.
[48] Sealsamas, lk. 595.
[49] «Varamu» nr. 5, 1940, lk. 499.
[50] «Varamu» nr. 6, 1940, lk. 596.

Oma kaasaelamist revolutsioonilistele sündmustele ja aktiivset osavõttu neist väljendas Sütiste poeemis «Maakera pöördub itta», mis on kirjutatud juunisündmuste vahetute muljete all. Luuletaja osutab sellele poeemiski:

> Veel möödunud päevast meeled on pingul —
> pilt pildi kõrvale kasvab ning tõtleb.[51]

Poeemi avaridades annab Sütiste üldjoonelise iseloomustuse kodanliku Eesti kohta. Luuletaja viitab sellele, et Eesti pärast 1918.—20. a. klassisõda oli ära lõigatud Oktoobrirevolutsiooni saavutustest, olles «murdunud üksikuks saareks». Nüüd on aga sellel lõpp ning «paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles».

Kujutades väljaastumist 21. juunil 1940, näitab luuletaja poeemi kangelasena eesti töötavat rahvast, kellest luuletaja annab värvikaid ja haaravaid pilte:

> Nüüd hõõgub väljak. Hõõgub eluhooga
> ning tihenevad marssijate read.
> On sirgund turjad, püsti tõusnud pead
> ja käed, mis pingutusist tõmbund looka.
>
> Siin tuules võitluslipu punast lendu
> kaeb uhkusega iga selgund silm.
> Siitsamast paigast algab vastne ilm —
> tööväe ülestõus ja terasnõtke vendlus.[52]

Sütiste kriipsutab alla seda, et väljaastumisest võtsid osa kõik töötava rahva kihid, et töölisklassi toetas töötav talurahvas, kellega liitumata revolutsiooni võit poleks olnud mõeldav:

> ... siin sadama sinine pluus,
> sääl põldur, kes elanud maata,
> ja otse su ees
> kuivetand kangur telgede tagant
> innukalt plakateid jagab.
> Siin metallist. Sääl parkal ja labidamees.[53]

Jõuliselt kajastub poeemis töötava rahva revolutsiooniline otsustavus. Sütiste poolt kujutatud töörahva hulgad on teadlikud oma väljaastumise eesmärkidest ja on otsustanud mitte peatuma jääda poolel teel:

---

[51] J. Sütiste, Teosed I, lk. 443.
[52] Sealsamas, lk. 444.
[53] Sealsamas.

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.[54]

See osa poeemist (2. peatüki algus) on antud revolutsioonilise marsilauluna ja lugedes neid energilise rütmiga ridu, kangastub meie silme ette piit rühikalt marssivatest tööliskolonnidest, kes oma võitluse eesmärgina näevad nõukogude võimu taaskehtestamist. Töörahva revolutsiooniline otsustavus kajastub ka poliitvangide vabastamise stseenis. Luuletaja poolt on see pilt sõnastatud äärmiselt lihtsalt, millega just ongi saavutatud suur soojus ja südamlikkus:

— Pikk oli aeg, isakene?
— Viisteist aastat, poju.
Oleme Ingeri vened.
Nüüd saame koju.
— Ja sina, emake, kaua olid teel?
— Seitse. Leival ja veel.[55]

Poeem lõpeb autori ringkäiguga suveõises linnas pärast revolutsiooni võitu. Luuletaja püüab teha esimesi kokkuvõtteid erutavaist päevastest sündmustest ja tunnetada toimunu täit tähendust, et pidada ajaga sammu ning kasvada revolutsiooni laulikuks. Teose lõppridades esitabki poeet lapidaarses sõnastuses kokkuvõtte sellest tunnetusest:

Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.[56]

Seoses töörahva võimuletuleku teemaga kõlab poeemis proletaarse internatsionalismi idee: Sütiste näitab eesti töörahva liitlastena Kroonlinna «oktooberlasi» — 1940. a. esimesena Tallinna saabunud Nõukogude Liidu sõjalaeva «Oktjabrskaja Revoljutsija» madruseid.

J. Sütiste poeem mõjub lugejasse oma värskuse, hoogsuse ja siirusega, selles tunneme igal sammul luuletaja rõõmsalt erutatud südant, mis jaatab ja toetab toimunut. Luuletaja ise on nimetanud teose värss-montaažiks, tahtes sellega alla kriipsutada siin esitatud muljete ja piltide vahenditust. Teose koostisosad on vormilt vägagi erinevad ja mitmekesised: siin kohtame lühikesi lihtsaid linnakirjeldusi, hoogsarütmilist marsilaulu, proosale lähenevaid kõnekeele intonatsioonidega ridu (vangide

[54] J. Sütiste, Teosed I, lk. 445.
[55] Sealsamas, lk. 448.
[56] Sealsamas, lk. 449.

vabastamise stseen), leekivaid üleskutseid («Seltsimehed, murtud on püünis, poolele teele meie enam seisma ei jää!»). Lüüriliste ridade kõrval kohtame majakovskilikult teravate kujunditega iroonilis-sarkastilisi pisteid, nagu:

Kuup-süllaline tõusikueit
sügab nohisedes reit
ning kallistab kaenlas värrastund mopsi.
Talle see kõik on vaid mäng,
rumal ja popslik,
mis peatselt möödub.
— Ei, lugupeetud iludus + koerahänd,
olete lõplikult löödud.[57]

Sütiste poolt poeemis kasutatud vormiliste võtete mitmekesisus ja eripalgelisus on tingitud teose sisust, mille valamine teistsugusesse, ühtlasemasse ja rahulikumasse vormi oleks kaotanud palju oma mõjuvusest; just praegusel kujul ongi teos kõige paremini suutnud edasi anda revolutsiooni erutavat hingust.

Poeem «Maakera pöördub itta» näitab Sütiste jõudmist uuele kunstiilisele meetodile — sotsialistlikule realismile, mille võrseid leidus juba tema varasemas loomingus, näiteks poeemis «Tuhas ja tules». Seal esitas luuletaja küll revolutsiooni idee, kuid ei suutnud veel näha selle konkreetse teostumise teed, poeemis «Maakera pöördub itta» näitab Sütiste aga elu tema revolutsioonilises arenemises, ühiskonna liikumises kommunismile, kujutab tänast tegelikkust homse päeva valguses. Sütiste osutab siin, et homme elatakse ühiskonnas, mis on vaba ekspluateerijaist ja ekspluateerimist õigustavast religioonist («Hüvasti — tuluke altari valvel, / jumalaema ja paastuõli! / Täna on taevasel abil lõppude lõpp —»), kus näljapiitsa asemel «uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed / ning meri meid kutsuvad tööle».

1941. a. algul vennasvabariigile Gruusiale pühendatud ajakirja «Viisnurk» numbris ilmunud Sütiste luuletus «Gruusiale» käsitleb rahvaste sõpruse teemat. Masside uimastamise vahendiks oli eesti kodanlusel kodanlik natsionalism, mis põhjustas enamiku ideoloogilisi vääratusi ka Sütiste varasemas loomingus. Luuletuses «Gruusiale» näitab luuletaja aga rahvaste sõpruse idee triumfi.

Gruusia poole kiskus luuletaja pilku asjaolu, et see on suure revolutsionääri ja riigimehe Stalini, maailmakuulsa teose «Kangelane tiigrinahas» autori Rustaveli ja «proleetide poeedi» Majakovski sünnimaa. Samuti äratasid poeedi huvi Gruusia vastu mälestused revolutsiooni-eelseil aastail ülikoolilinnas Tartus õppinud grusiinlastest, mis ajast peale «Gruusia, see igatsuslik kõla / kui sügiskure hääl mus helisema jäi».

[57] J. Sütiste, Teosed I, lk. 444—445.

Kujutanud luuletuse algul Gruusiat kui kuulsa ajalooga maad, näitab Sütiste nüüd seal toimuvat edukat ülesehitustööd ja looduse ümberkujundamist, mida võimaldab sotsialistlik kord. Poeet rõhutab, et seda vastse elu loomist «viib uljalt edasi maa keskel punav lipp», mille all kõrvuti kuumava Gruusiaga asub hiigelretkele kommunismi poole ka põhjamaine «noor ENSV».

Peale selle kirjutas Sütiste esimesel nõukogude aastal värsse lastele («Kevad», «Kalamehed»), laulutekstid «Nooruse laul» ja «Ema laul» kunstilis-dokumentaalfilmile «Eesti» ja tegutses nõukogude luule tõlkijana. Sütiste suuremaks tööks 1941. a. oli ooperilibreto «Pühajärv» loomine. Selles teoses kujutas Sütiste möödunud sajandi üht tuntumat talurahva-rahutust — ülestõusu Pühajärvel 1841. a. suvel, mille 100-nda aastapäeva tähistamiseks teos oligi mõeldud, nagu näitab ooperi proloog:

> Just saja aasta eest siin Pühajärve-mail
> teoorjus kurjalt vaevas
> me esivanemaid.
> — — — — — —
> Siis lõppes rahva kannatus
> ning viha nagu äike talust tallu tõusis
> ja oma õigust sangarlikult nõudsid
> kehv sulane ja julge sepp.[58]

Pärast Suurt Isamaasõda valmis helilooja G. Ernesaksal Sütiste libreto järgi ooper «Pühajärv» (1946).

Kui hitlerlik Saksamaa tungis reetlikult kallale Nõukogudemaale, astus ka Juhan Sütiste nii sõna- kui tulirelvaga vaenlase vastu. Tallinna Töölispolgu võitlejana kirjutas ta luuletuse «Kahurväelased», kus väljendab kodumaakaitsjate kindlust ja usku võidusse:

> Meil vihane sõda on sõidelda,
> me ründame vaenlasi koos.
> Kõik tõotame kõrvuti võidelda,
> kõik lööme kui äikesehoog.
> — — — — — — — —
> Me seas pole neid, kes kõhklevad,
> kes vaenlasest võitu ei saa.[59]

«Ja ma mäletan selgesti hetki, kui see suur inimene Tallinna Töölispolgu võitlejana lamas minu kõrval koolimaja põrandale laotatud ajalehepaberitel,» meenutab Sütistet sõjapäevist näitleja A. Suurorg. «Enne lahingusse minekut, mäletan, küsiti meie-ealistelt meestelt, kes meist soovib rivitule kohale minna,

---

[58] Pühajärv. Ooperitekst 3 vaatuses (6 pildis) proloogiga. Käsikiri, ENSV Teatri- ja Muusikamuuseum, lk. 2—3.

[59] J. Sütiste, Teosed I, lk. 464.

kes rivisse jääda. Meie Juhaniga ei lahkunud rivist, vaid asusime ägeda tule all külg külje kõrval sisse kaevuma Kadrioru kaitsepositsioonil.»[60]

Töölispolgus Sütiste haigestus ja viidi haiglasse. Varsti pärast Tallinna vallutamist okupantide poolt heitsid fašistid Sütiste vanglasse, kus luuletajal tuli vaevelda üle aasta. Ka okupatsiooniaja umbseil päevil jätkas Sütiste luuletamist, oodates Eesti NSV vabastamist Nõukogude Armee poolt.

J. Sütiste oli ka oma varasemas loomingus avaldanud eitavat suhtumist fašismisse. Juhtivale kohale tõusis fašismivastase võitluse teema Sütiste loomingus aga Suure Isamaasõja aastatel. Okupatsioonipäevil loodud luuletused koos südamliku pöördumisega vabastajate poole («Te tulite») on koondatud luuletuskoguks «Umbsed päevad», mis lugeja ette jõudis alles pärast autori surma 1945. a. Luuletuskogu pealkiri iseloomustab neid tingimusi, milles luuletused on loodud. Elades jälgimise ja läbiotsimiste õhkkonnas, pidi luuletaja oma mõtete ja tunnete väljendamiseks leidma rohkem kaudseid väljendusvahendeid. Ta kasutas selleks nn. «igavesi teemasid», luues luuletusi loodusest või armastusest, kuid igal luuletusel on oma tugev fašistlike vallutajate vastu viha sisendav alltekst. Pärast sünnimaa vabastamist novembris 1944 vabastajate poole pöörduvas luuletuses «Te tulite» iseloomustab Sütiste ise oma okupatsiooniaegset luulet ja selle loomise tingimusi:

End ilukesta peites — hõõgus hing,
mu mõte sigida võis ainult võõri.
Ma nägin: peni kaela hoidis ling
ja puuriloom käis rahutumalt sõõri.
Ning siis, kui kaela nööris viimne ring,
ma kuulatasin lõokese lõõri.
— — — — — — — —
Kas on see argus — nõrguv omakasust?
Vast päästis see mind enneaegsest lasust?[61]

«Umbsete päevade» kõige esileküündivamateks osadeks on luuletuste tsüklid «Viis vangi» ja «Arm». «Viies vangis» kujutatud loomaaia loomad ja keti otsas uluv peni pole lihtsad žanripildid, nagu olid mõned aastad varem loodud realistlikud luuletused loomadest («Härg», «Põrsad»), vaid igaüks neist kätkeb suurt üldistust. Joonistanud näiteks pildi ahvist, lisab autor:

. . . mindki muuta taas gorillaks
tahab vastse ristirüütli nuut,
pehkind nuut.[62]

[60] «Noorte Hääl», 11. II 1955.
[61] J. Sütiste, Teosed I, lk. 468—469.
[62] Sealsamas, lk. 475.

Kujutades ketistatud koera, ütleb luuletaja:

Ma tean, ma tean, et läinud suve ööl,
kui tuli maale alandus ning häbi,
su peremehe täägiga lõi läbi
too, kellel «Jumal meiega» on vööl.[63]

Luuletus taltsast karust, kellel «kehas puhkas muistne kangus, / kolbas leplik aru», lõpeb aga sellega, et laaneott jultunud karutantsitajal murrab selgroolülid.

Kolmekümnest šekspiiri-sonetist koosnev luuletsükkel «Arm» pole lihtne armsamale pühendatud pihtimuspäevik, vaid siingi kutsub luuletaja üles vastu panema aja katsumustele ja hoidma oma vaimu sirgena:

Ükskõik, mu armas, millist nurjund nägu
me vastu aja sõgedus ei looks —
vaim jäägu sirgeks keset seda rägu
ning olgu ala valvel vastseks hooks.

Seks talumegi seda julma valet,
et leida elu naeratavat palet.[64]

Samas esitab autor ka veendumuse, et ainult võitlus vabastab kodumaa:

Ma pole märter ega ennustaja,
kel silmi sõgestamas viha karm.
Kuid süda hüüab: meie koduraja
võib lunastada võitlev mõõk ja arm.[65]

Ja mõni lehekülg edasi ennustab luuletaja vabastava Nõukogude Armee tulekut:

Sa näed, mu arm: kaob unelm nagu kõlu —
saab tuumaks mürsk ja lõikav tankijälg.
Säält tuleb malev läbi iidse põlu
ja lööb neid, kellel veres saaginälg.[66]

«Umbsed päevad» ei jää kitsaste autori elamuste värsistamiseks, vaid neis on leidnud kajastuse fašismi ikke all vaevelnud nõukogude inimeste tunded ja võitlusvaim, armastus ajutiseks orjastajate ikkesse langenud sünnimaa vastu ning usk tema peatsesse vabanemisse. «Umbsete päevade» luuletused on sõnastatud klassikaliselt selgetes värssides, Sütiste väljenduslaad on

[63] J. Sütiste, Teosed I, lk. 472. Saksa röövvallutajad kandsid vöörihma, mille pandlal oli tekst «Gott mit uns» (= «Jumal meiega»).
[64] Sealsamas, lk. 482—483.
[65] Sealsamas, lk. 483.
[66] Sealsamas, lk. 485.

siin muutunud veelgi tihedamaks ja kristalsemaks — peale oma mõtterikkuse ja sisendusjõu kuulub see luuleraamat ka vormilt eesti poeesia parimate saavutuste hulka.

Pärast Eesti vabastamist kirjutatud värssidest on kõige väljapaistvam Sütiste üks viimaseid luuletusi «Tervitus teile, võidukad väed!», mis ilmus pärast autori surma ajakirja «Looming» 1945. a. veebruarinumbris.

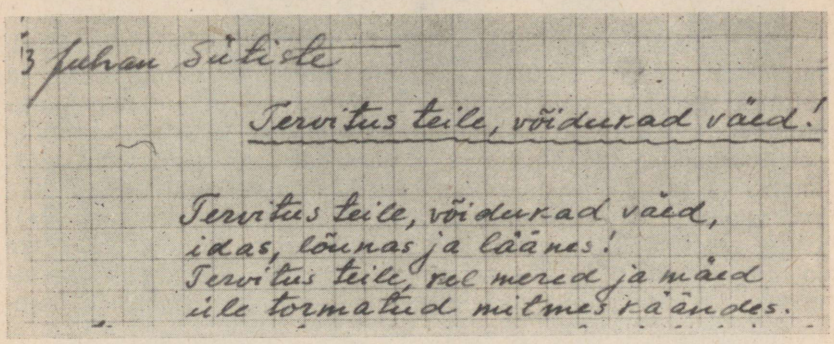
3 Juhan Sütiste

Tervitus teile, võidukad väed!

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

J. Sütiste käsikirja näide

Luuletuse algul teeb Sütiste lühikese tagasivaate oma luuletajateele, osutades, et oma esikkogust «Rahutus» alates («Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast — minu mure oli siiras ning puhas») kuni viimase koguni «Valgus ja varjud» («Pidagem vastu, hõiskasin kord, ning uskuge ülestõusvat tõde!») on ta katsunud toetada rahva võitlust. Kui ta aga okupatsiooni süngetel aastatel ei saanud oma luule tõesõna hüüda rahvale, siis ta vaikis. Nüüd, kus luuletajal on jälle võimalus täiel häälel kõnelda, nüüd, kus poeet on kogenud nii palju fašistide metsikusi, ei saa ta enam vaikida ega luua tühiseid idüllikesi, vaid peab võitluse teenistusse rakendama oma poeetilise sõna jõu, peab relvana tarvitama oma sulge:

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal . . .
— — — — — — — —
. . . ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.[67]

[67] J. Sütiste, Teosed I, lk. 513.

Sütiste pöördub hümnilise tervitusega vabastaja ja võitja Nõukogude Armee poole. Samas esitab luuletaja kirgliku üleskutse võitluse jätkamiseks, rõhutades, et kindla rahu ja ülesehitustöö pandiks on fašismi täielik ja lõplik purustamine.

> Ja meie tahame mõruda karika
> nüüd põhjani juua.
> Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
> tahame elada, laulda ning luua.[68]

«Tervituses . . .» on Sütiste jälle kasutanud jõulist vabavärssi, mis kahtlemata on kõige kohasem luuletuse dünaamilise ja mitmekesise sisu väljendamiseks. Luuletust on aidanud hoogsamaks ja lennukamaks muuta ka rohkesti tarvitatud tunderõhulised laused nii hüüete («Tervitus teile, võidukad väed, idas, lõunas ja läänes!») kui retooriliste küsimuste näol («Kas ikka veel verest ja viinast on purjus / raudristiga uhkeldav lurjus?»). Üldse on luuletus vormiliste väljendusvahendite poolest nõtke ja mitmekesine. Nii kasutab poeet värsside kõlavamaks muutmiseks ka rahvalaulu vormielemente — alliteratsiooni ja assonantsi, paralielismi ja gradatsiooni.

Luuletamise kõrval töötas Sütiste innukalt ka draama valdkonnas. Juba mõnda aega tagasi oli tal sündinud idee kujutada eestlaste muistset võitlust saksa penirüütlite vastu kui esimest etappi rahva vabadusvõitlusest, mille finaaliks oli fašistlike anastajate vastu peetav Suur Isamaasõda. Nagu näitasid juba suure populaarsuse ja mõjujõu võitnud eesti nõukogude kirjanike poolt loodud Jüriöö ülestõusu (1343. a.) ainelised teosed, omandas ajalooline temaatika sõjapäevil suure aktuaalsuse, innustades võitlust hitlerlike röövvallutajate vastu. Sama eesmärki teenis ka Sütiste näidend.

Kogunud 1944. a. täiendavalt mitmesugust ajaloolist materjali, lõi Sütiste võrdlemisi lühikese aja jooksul näidendi, mis valmis 1945. a. algul. Pealkirja «Ristikoerad» all ilmus Sütiste neljavaatuslik näidend posthuumselt 1946. a. ajakirjas «Looming» ning 1950. a. illustreeritud väljaandena pealkirja all «Lembitu».

Näidendis «Ristikoerad» kujutas Sütiste muistsete eestlaste kangelaslikku võitlust saksa penirüütlite vastu selle võitluse ühel otsustavamal etapil a. 1217. Näidendi keskseks kujuks on vanem Lembitu. Sütiste näitab teda targa, kindlameelse ning sirgjoonelise rahvajuhina, kes alati seab rahva huvid kitsastest isiklikest huvidest kõrgemale. Seetõttu püüab krahv Albert, kelle käsutuses on Taani kuninga kuld, Lembitut asjatult ära osta. Hoopis teisel seisukohal on aga näidendis Lembitu vend Une-

---

[68] J. Sütiste, Teosed I, lk. 514.

Kunstnik E. Okka illustratsioon «Lembitule»

päev, kes oma väiklastest kaupmehehuvidest lähtudes on penirüütlitega peetava võitluse jätkamise vastu ja soovitab võõramaiste röövvallutajatega kokku leppida. Veel enam on Lembitule aga vastandatud liivlaste vanem Kaupo, kelle kuju kaudu kirjanik näitab, kuhu võib viia Unepäeva taoliste inimeste seisu-

koht — otsesele reetmisele ja koostööle vaenlasega. Kaupo kujuga kriipsutab Sütiste alla mõtet, et rahva reetnud inimene ei saa olla õnnelik ning et ta varem või hiljem saab oma reeturipalga. Kui ajaloost on teada ainult see, et Kaupo sai surmavalt haavata Viljandi lähedal toimunud lahingus, siis laseb Sütiste Kaupol langeda just ristirüütlite endi käe läbi. Sellega arendab kirjanik mõtet, et reeturid ei või iialgi kindlad olla oma peremehele, sest viimane ruttab äraandjaid ise teelt koristama, kui nad on oma töö teinud.

Vähema üksikasjalikkusega on kirjaniku poolt joonistatud penirüütlite esindajad ordumeister Folkvin, abt von der Lippe ja krahv Albert.

Teistest tegelastest on näidendis tähtis eriti Lembitu poeg Ihameel, kelle pärast käival võitlusel on teose süžees oluline koht. Kuigi rahva üldine võitlus vaenlaste vastu lõpeb kaotusega, saavutab positiivne leer võitluses Ihameele pärast ometi võidu: Ihameelest ei saa reeturit ja ta pöördub tagasi rahva poolele, hüvitades kättemaksuga Alobrandile oma senised eksimused.

Sütiste näidendi tegevus on võrdlemisi lihtsajooneline, kuid pingeliselt ja tõusujoones arendatud. Kuigi autor ei saanud teost lõplikult viimistleda, on tal siiski läinud korda näidendis loodud tüüpilisi kujusid enamasti ka vajalikult individualiseerida. Näidendi keel paistab silma oma kujukuse ja lakoonilisusega. Õnnestunult on tegelaste dialoogides kasutatud vanasõnu, rahvalikke kõnekäände ja arhailisi väljendusi, mis aitavad oluliselt kaasa vajaliku ajaloolise koloriidi loomisele.

Kokkuvõttes on Sütiste näidend hinnatavaks saavutuseks nii autori loomingus kui ka noores eesti nõukogude näitekirjanduses üldse. Sütiste teos oli üheks esimeseks õnnestunud, jõuliste kujudega draamateoseks eesti nõukogude kirjanduses.

Peale selle töötas Sütiste kahe ühiste tegelastega näidendi «Laviin liigub» ja «Laviin puruneb» kirjutamisel, kuid ei jõudnud neid lõpule viia. Neis näidendeis kujutas Sütiste juba kaasaega, Suure Isamaasõja aastaid, fašistlikku okupatsiooni Eestis ja inimeste teadlikkuse kasvamist suurte murranguliste sündmuste mõjul.

*

Juhan Sütiste kirjanikuisikus on meil tegemist omapärase ja jõulise talendiga, kelle looming kuulub eesti luule parimate saavutuste hulka. Sütiste luule tõendab veelkordselt, et lüürika ei ole piiratud ainult kitsalt isiklike elamustega, vaid võib reprodutseerida oma spetsiifika kohaselt väga mitmesuguseid elunähtusi nagu teisedki kirjanduse põhižanrid — eepika ja

draama. Sütiste lüürikas on isiklik lahutamatult seotud üldisega, tema luulet toitsid hoopis avaramad allikad — kaasaeg, ühiskond ja rahvas. Elades kogu hingest kaasa rahvaga, lõi ta rahvale lähedast, lihtsat, selget, üldarusaadavat ja meeldejäävat luulet, mis sai hulkadele äratajaks, õhutajaks ning julgustajaks nende töös ja võitluses. Nagu ta luulejõgi voolas elulisest allikast, nii mõjus ta poeesia omakorda elava ning elustava lättena. Töö ja võitluse temaatika on Sütiste loomingus valitsev, usk rahva töö ja võitluse tulemusena saavutatavasse paremasse ellu annab põhitooni ta luuleraamatuile. Sellest tuleneb tema luule aktiivne jõud ja mõju nii kaasajal kui ka tulevikus.

J. Sütiste läbis luuletajana pika arengutee. Ta varasemate luuletuste mõjulepääsemist takistas sageli formalistliku luule vormivõtete rakendamine, ka ta esimeste värsiraamatute luulekeeles esines tihti raskepärasust, keerukust ja liigliha; sellest kord-korralt vabanedes jõudis Sütiste välja lihtsale ja tihedale väljenduslaadile, mida tõendavad eriti tema viimased luuletused. Harrastanud, eriti oma loomingu algupoolel, enam deklamatsioonilist vabavärssi, eelistas ta hiljem oma tunnete ja mõtete valamist rohkem laululaadsesse lühikesse kindlameetrumilisse värssi. Sütiste luulele on iseloomulik dünaamilise elemendi domineerimine ja karm, mehelik, värskelt konkreetne väljenduslaad.

Toetudes eelnevale eesti realistlikule luulele, lõi Sütiste otsustavalt lahku mitmesugustest formalistlik-dekadentlikest suundadest ja tõstis eesti realistliku luule uuele, kõrgemale tasemele. Koos demokraatlike luuletajate J. Barbaruse, A. Alle ja J. Kärneriga, kelle hulgas Sütiste kunstimeisterlikkuselt tõuseb kõige kõrgemale, viis ta õitsele kriitilise realismi suuna eesti luules ja jõudis sellest üle kasvades esimesena eesti luuletajatest välja sotsialistliku realismi teele. Tema nõukogulik looming kuulub kindlalt eesti nõukogude kirjanduse klassika hulka.

J. Sütiste luuletajatee on kulgenud koos rahvahulkade võitlusteega ja tema looming on saanud ning jääb omaseks rahvale.

EESTI NÕUKOGUDE LUULE SÕJAJÄRGSEL PERIOODIL

E. Nirk

1

Suure Isamaasõja aastatel tegi eesti nõukogude luule läbi väga olulise kasvu ja arengu. Kaasa elades kogu nõukogude rahva raskele ja otsustavale võitlusele, väljendas luule meie inimeste tulist patriotismitunnet ja võiduveendumust, nõukogude rahvaste murdumatut sõprust ja ustavust sotsialistlikule kodumaale, viha röövelliku vaenlase vastu. Tugeva ideelise kasvuga üldrahvaliku võitluse olukorras kaasnes täiesti seaduspäraselt luule tähelepandav areng rahvalikkuse poole samuti kunstilises vormis: luuletajad taotlesid värsside üldmõistetavust ja lihtsust, otsisid neid sügavalt erutavate tunnete ning mõtete jaoks kõige vahetumat ja siiramat väljendust. Reale vanema põlve luuletajatele kujunesid need aastad loominguliseks kõrgpunktiks; kiiresti kasvasid noored, enamikus sõjapäevil kirjandusse tulnud luuletajad. Eesti luule täitis Suure Isamaasõja heitlustes auga oma osa ja selle paremik jääb kindlalt püsima eesti nõukogude kirjanduse klassikasse.

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist ja lõplikku võitu vaenlase üle valitses värssides veel mõnda aega sõjatemaatika — eriti kui silmas pidada ilmunud kogusid, mis rõhuvas osas on koostatud sõjaaegsest luulest. (Niisugused on tegelikult kõik kümme aastail 1945—1946 ilmunud kogu.) Esimesed sõjajärgsed värsid väljendasid suurt, kõikehaaravat rõõmu nõukogude rahva saavutatud ajaloolisest võidust, nendes kõlas uhkus võimsa sotsialistliku kodumaa üle, alanud rahupäevade õnnetunne.

> Ja tõuseb rõõmus sära miljonite silma,
> kes näevad puhkevat kui õie kõrval õit
> taassaabund rahuelu õnnelikku algust
> nüüd — pärast raskeid aastaid — keset päiksevalgust.[1]
>
> *(J. Kärner, «Võit»)*

[1] J. Kärner, Valitud luuletused. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945, lk. 175.

Sügava austusega kõnelesid luuletajad nendest, kes andsid oma elu võidu nimel, kodumaa ja inimkonna helge tuleviku eest.

Kuum veri värvind võitlusvälja lund,
läind miljoneid, kust tagasi ei tulda.
Au, jäädav hardus valvab teie und.
Nüüd vaikib kahur. Seeme langeb mulda.
Karm süda hellub. Lõppend sõjasõit.
Kuum rahupäike, võiduvilja kulda![2]

(P. Rummo, «Sind tervitame»)

Luules ilmnes püüe üldistada ja kokku võtta sõja-aastate elamusi, rahva kangelaslikkuse avaldusi, millest kõnelevad mitmed ulatuslikumad teosed (R. Parve «Teras», J. Smuuli «Pootsman», P. Rummo «Maa verre kastus», J. Barbaruse lõpetamata jäänud poeem «Sangarite sünd» jm.). Rahva kangelaslikkus ei ilmnenud ainult lahinguväljadel, vaid ka igapäevases töös, meie inimeste murdumatus hingejõus; meeldejääva pildi andis sellest näiteks J. Smuul luuletuses «Praamivaht», kõneldes vanakesest, kes seisab oma vahipostil nagu asendades rindel langenud poega.

Nõukogude inimeste asumine sõjahaavade parandamisele ja ajutiselt katkenud rahuliku ülesehitustöö jätkumine, see entusiasm ja töövaimustus, millega rahvas asus täitma esimese sõjajärgse viisaastaku suuri plaane, tõstis kirjanduse ette uued vastutusrikkad ülesanded. Elu seadis päevakorda uued teemad ja nähtused, nõudis ka luulelt nende sügavat, rahvahulki aktiviseerivat käsitlemist. Eriti oluline oli see aga Eestis, noores nõukogude vabariigis, kus sõjajärgsel ajal tegelikult algas võitlus sotsialismi arendamise eest: taastamisperiood oli siin ühtlasi sotsialistliku ühiskonna alusmüüride rajamise periood. Selle tõttu on ka arusaadav, et eesti luules käsitletaval ajajärgul oli rida erilisi teemasid ja probleeme, võrreldes teiste, palju aastaid varem sotsialistlikule arenguteele asunud vennasrahvaste kirjandusega.

Nende uute suurte ülesannete lahendamine oli eesti nõukogude luulele esialgu veel mitmel põhjusel üle jõu käiv. Meie luule kaotas oma senised kõige väljapaistvamad esindajad: katkes J. Sütiste (1945) ja J. Barbaruse (1946) loominguline tee, raske tervisliku seisundi tõttu vaikis J. Kärner, samuti A. Alle (suri 1952). M. Raud ja J. Semper, kes sõjapäevil üldises võitlusõhkkonnas olid andnud rohkesti väljapaistvaid luuletusi, ei suutnud sõjajärgse Eesti küllaltki keerukas klassivõitluse olukorras püsida eesmisel rindejoonel. Isamaasõja aastatel kujunenud noored luuletajad, ehkki nad võitlusvalmilt asusid paljastama kodanlikku Eestit (näiteks J. Smuul poeemis «Tormi Poeg»), ei

[2] P. Rummo, Võitlev kodumaa. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 18.

suutnud mitte igakord oma loomingulisi kavatsusi täielikult realiseerida.

Samal ajal ilmnes mitmegi luuletaja juures teatava loidumise, väsimuse, «ideelise demobiliseerumise» meeleolusid, kaasajast ja selle põhiülesannetest irdumist. Luule ei suutnud kindlustada Isamaasõja ajal saavutatud taset, ei leidnud uues olukorras niisugust valdavat peajoont, mis sõjapäevil oli olnud täiesti selge ja enesestmõistetav. Mõningate saavutuste kõrval tuli siin ja seal esile ideelist ebaselgust ning sihitust, isegi tõsiseid tagasilangusi ja vigu.

Vildakale, nõukogude tegelikkust ja nõukogude inimeste elukäsitust moonutavale mõttekäigule oli üles ehitatud näiteks M. Raua valm-poeem «Kaks Astjat», milles vulgariseerivalt vastandati kasulikkust ja ilu. Passiivsed kannatuseelamused ja üldse võõrad, nõukogude inimesele ebatüüpilised pessimismi ning enesessesulgumise meeleolud andsid end tunda M. Nurme sõja-aastaid käsitlevas poeemis «Pikalt teelt» ja reas luuletustes. Mingite erootiliste kreatuuridena kaldus A. Kaal meie inimesi kujutama oma luuletuses «Haige lennuk». Kitsalt subjektiivset elukäsitust, ebamäärast valu ja nukrust väljendasid mitmed D. Vaarandi luuletused (samu jooni hakkasid oma värssides järele aimama ka mõned algajad). Kõik need nähtused eesti luules olid ilmses seoses nende ideetuse avaldustega, mis sõjajärgsel ajal esile tulid nõukogude kirjanduse teatavas osas (näiteks ajakirjades «Zvezda» ja «Leningrad») ja mille elustumist Eestis omakorda soodustasid tollal veel võrdlemisi tugevad kodanliku aja igandid. Luuletajate enamiku värssides esines suuremal või väiksemal määral estetistlik-formalistliku luulemaneeri mõjustusi, kunstlikkust ja väljenduslikku iseäratsemist.

Partei Keskkomitee ideoloogia-alased otsused 1946. a., mis otsustavalt välja astusid kirjanduse ideelisuse ja realismi eest, näitasid ka eesti nõukogude luulele teed ilmnenud puudustest ja vigadest vabanemiseks. Need ajaloolised otsused suunasid luuletajaid võitlusse igasuguste kodanlike igandite vastu nii elus kui kirjanduses, võitlusse sotsialistliku realismi eest. Rõhutades kunsti suuri kasvatuslikke ülesandeid, juhtisid otsused luuletajaid lähenema alanud ülesehitustööle, rahvahulkade püüdlustele, mõtetele ja tunnetele, seadsid eesmärgiks taotleda rahvalikku ja viimistletud kunstilist vormi. Sellel oli luule edasisele arengule tugev tervendav mõju. Kui esimese kahe aasta jooksul pärast sünnimaale tagasijõudmist ei suudetud anda Suure Isamaasõja aegsele luulele väärilist jätku, siis võib mõni aeg pärast Keskkomitee otsuseid, eriti 1947. a. alates, värsiloomingus tähele panna tunduvat tõusu, ideelist ja kunstilist kasvamist. Eeskätt on siin tegemist D. Vaarandi ja J. Smuuli aktiivselt ellu tungiva

luule esimeste väljapaistvate saavutustega (Vaarandi «Talgud Lööne soos», «Sumisevad metsad», «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja», «Viru kaevurid», Smuuli «Kuidas Koguva küla käis punavooris», «Järvesuu poiste brigaad»). M. Raud avaldas oma kogu «Valimispäeviks» (1947), mis hoolimata teatavast kallakust retoorikasse märgib edasiminekut luuletaja ideelises arengus.

Kuid nagu eesti kirjanduselus üldse, nii ka luules ei toimunud edasiliikumine lihtsalt ja ladusalt. Kuna pärast sõda Eestis alles algas sotsialismile ülemineku ajajärk ja otsustav võitlus kodanliku korra jäänuste väljajuurimiseks, siis kutsus see esile klassivõitluse teravnemise ka ideoloogilisel rindel; ilmnes kodanliku natsionalismi tendentse. Vana ideoloogia võttis mitmesuguseid vorme, see avaldus näiteks ka katsetes «päästa» eesti kodanlikku, estetistlik-formalistlikku luulet (nii püüdis N. Andresen levitada «progressiivse formalismi» teooriat, millega kuulutas formalismi süütuks vormiharrastamiseks ja isegi reaktsioonile «passiivse vastupanu» avalduseks), katsetes juhtida nõukogude luuletajaid dekadentide «pärandi» juurde «vormimeisterlikkust» õppima jne. Niisugused katsed ei jäänud küll täiesti mõjutuks, kuid ei suutnud siiski enam eksitada eesti luulet põhiliselt õigelt teelt ega kahjustada enamiku juba nõukogude korra tingimustes kujunenud luuletajate tervet elutunnetust.

Noored, Isamaasõja päevil kasvanud ja ideeliselt karastunud luuletajad J. Smuul, D. Vaarandi, R. Parve, P. Rummo, A. Kaal ja Nõukogudemaal üles kasvanud F. Kotta ongi andnud sõjajärgse luule põhilise osa; vanematest luuletajatest jätkas viljakat loomingulist tegevust M. Raud. Oma värsside paremikus asusid luuletajad teadlikult ja kindlalt võitlusse inimeste ja eeskätt noorsoo kasvatamise eest nõukogude patriotismi vaimus, kõige ausa, terve, kasvava ning areneva eest elus ja inimsüdameis. Parteiline kirglikkus luules tugevnes, elavnes püüe aktiivsemalt tegelikkust tundma õppida ja ellu vahele segada, tõusis ühtlasi kunstimeisterlikkuse tase. Selle edasiliikumise ilmekaks tõendiks on 1948. a. ilmunud viis luulekogu — J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad», D. Vaarandi «Kohav rand», M. Raua «Jõud ja valgus», F. Kotta «Ründ» ja A. Kaalu «Võidurakett». Siin avaldatud värsside parimas osas tulevad selgesti esile uued kvaliteedid nii luule ainevaldkonnas ja ideestikus kui ka elukujutamise oskuses, võimes elamuslikult näidata tegelikkuse uusi jooni, uut elutunnetust ja uusi kangelasi. Nende kogude puhul võib täie õigusega kõnelda sotsialistliku realismi meetodi tunduvast kindlustumisest eesti luules, millega ikka enam kõrvale tõrjuti mitmesuguste antirealistlike voolukeste igandid.

Hiljem on meie luuletajate väesalka lisandunud uusi inimesi,

kellest mitmed on jõudnud esimeste iseseisvate luulekogudeni: Muia Veetamm («Silma ja südamega», 1949), Manivald Kesamaa («Kuuma südamega», 1950), Vladimir Beekman («Laul noorusest», 1952), Uno Laht («Piimahambad», 1954). Rida noori aga on viimastel aastatel suurema või väiksema aktiivsusega esinenud perioodikas ja koguteostes (Ellen Niit, Valeeria Villandi, Juta Kaidla, Harald Suislepp, Adolf Rammo jt.) ning täiendavad kaasaegse eesti luule üldpilti.

Sõjajärgse eesti luule peamiseks iseloomustavaks jooneks on rahuliku loova töö paatos, püüe sügavalt ja mitmekülgselt kajastada sotsialistliku arengu teele asunud rahva uut elu. Seda luulet läbib optimistlik põhimeeleolu, julge ja enesekindel hoiak, mis on omane rasketes võitlustes karastatud nõukogude rahvale. Kujutades meie suurepärast kaasaega ja valgustades meie rahva vaimset elu, on luule oma temaatikalt lai — selles kajastub nõukogude inimese eluliste huvide rikkus.

Nõukogude korra ajal on eesti rahvas ära käinud pika arengutee, kujunevad ja saavad järjest selgemaks uue, kommunistliku moraali jooned, mis on iseloomulikud sotsialistlikule rahvusele. See inimeste veendumuste, iseloomude ja harjumuste muutumine ning arenemine ei toimunud pideva võitluseta vanade igandite vastu, ei saanud toimuda teravate väliste ja sisemiste konfliktideta. Kuidas kajastub see eesti luuletajate loomingus, kuivõrd täielikult on nende värssides näidatud rahva kaasaegse elu tegelikkust kogu tema keerukuses ja vastuoludes, kuivõrd tulemusrikkalt nad on täitnud oma osa võitluses uue eest, selle järgi tulebki hinnata luule saavutusi.

Eesti nõukogude luule arenguprotsess — see on ka ise samaaegselt olnud pidev võitlus vana ideoloogia ja kodanliku esteetika igandite vastu. Kõik saavutused, elunähtuste haaramise ulatus, elutõele vastavuse tase ja kunstiline mõjujõud olenevad sellest, kuivõrd tulemusrikkalt see võitlus on toimunud nii iga üksiku luuletaja loomingus kui ka kogu luule ulatuses, kuivõrd edukalt on toimunud sotsialistliku realismi meetodi omandamine ja rakendamine loomingulises tegevuses. Luule kasvavale ja arenevale osale on iseloomustav püüe vältida elunähtuste pealispinnal libisemist, püüe anda sügav poeetiline väljendus kaasaja elavale hingusele, nagu seda ühes oma luuletuses on programmiliselt sõnastanud J. Smuul:

> Et me lauludes ajastu pinge
> mägikosena kohaks ja keeks,
> et neis rahvas näeks enese hinge,
> enda, võitleva hiiglase, teed.[3]

[3] J. Schmuul, Et õunapuud õitseksid. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951, lk. 61.

Põhiline ja kõikehaarav Nõukogude Eesti sõjajärgses tegelikkuses on võitlus sotsialistliku ühiskonna loomise eest, kodanliku aja igandite väljajuurimine nii poliitilisest ja majanduslikust elust kui ka inimeste teadvusest. Seejuures toimus Eestis üleminek sotsialismile vanemate vennasvabariikide eeskujul ja abistaval toetusel, kus sotsialism oli üles ehitatud juba sõjaeelsel perioodil. Eesti luule on ergalt reageerinud olulistele muutustele rahva elus, on püüdnud näidata sotsialistliku ühiskonna kasvamist ja uue teadvuse kujunemist ühises töös ning raskuste ületamises.

On loomulik, et esimestel sõjajärgsetel aastatel (1946—1948) oli luules kesksel kohal taastamis- ja ülesehitustöö ning sotsialistliku tööstuse — tehaste ja kaevanduste inimeste elu, sest siin tärkasid uue võrsed kõige enne ja kõige jõulisemalt. Seoses kollektiviseerimisliikumisega aastail 1948—1950 kandus ümberkujunduste raskuspunkt maale ja see temaatiline ring kerkis esiplaanile ka luules. Pärast 1950. a. kajastab luule põhiliselt sotsialismi teele jõudnud Eesti tegelikkuse kõrval ulatuslikumalt viienda viisaastaku grandioosseid ehitustöid tervel Nõukogudemaal, kusjuures samal ajal, seoses sündmustega rahvusvahelises elus, tõuseb luules valdavale kohale võitlus rahu ja demokraatia eest kogu maailmas. Nende põhietappide ja peamiste temaatiliste ringide järgi (mille piire elavas poeetilises loomingus arusaadavalt ei ole võimalik nii rangelt tõmmata) on allpool püütudki anda ülevaade eesti nõukogude luule arengust sõjajärgsel perioodil.

Taastamis- ja ülesehitustöö kujutamine luules sai alguse juba sõjapäevil. Pidades vabastussõda agressori vastu, võitles nõukogude rahvas selle eest, et ta võiks jätkata oma rahulikku, töökat elu; ka kõige raskemail päevil elasid meie inimesed mõtetega tulevikus, oma töö juures. See optimistlik ja võidukindel hoiak pidi kajastuma ka poeesias. Näitena võib märkida M. Raua luuletust «Sõjamaa» (1943), kus kujutatakse elu ja töö algust eilsel lahinguväljal.

Mõni üksik puust ja mullast koobas
mürsumarust siiski terveks jäi.
Siit nüüd adrajälg ja rattaroobas
üle värske kevadkünni käib.

Õhtu tulles dzoti muldne suue
laotab koldelt sooja suitsujoa —
siin on kündja kodu, kuni uue
endale ta üles tahub toa.[4]

[4] M. Raud, Valitud luuletused. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 82.

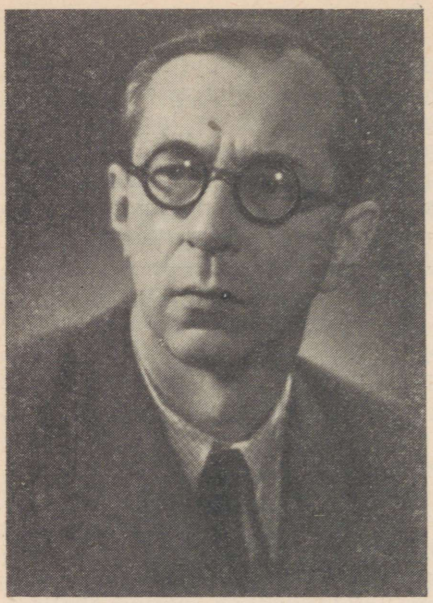

Mart Raud

Pärast hitlerlike anastajate väljakihutamist Eestist ja Suure Isamaasõja võidukat lõppu algas uue, sotsialistliku elu ehitamine. Aktuaalseks ja eluliselt tähtsaks ülesandeks sai meie luulele taastamistöö käsitlemine, sest sellel tööl oli uus iseloom ja uus eesmärk. Esialgu oli sellesisulistes luuletustes küll veel vähe konkreetsust, värsid kõnelesid kaunis üldsõnaliselt taas vabaks saanud põllul ja merel alanud tööst, kusjuures luuletaja ise jäi nagu mõnevõrra kõrvalseisvaks isikuks. Kodulinna — vana Tallinna raskete sõjahaavade parandamisele asumist käsitles oma värssides ühena esimestest R. Parve («Tänane kodulinn», «Kivi kivi peale»), väljendades meie inimeste murdumatut töötahet ning tuleviku-usku. Ja ühise töö võimas, kaasakiskuv rütm annab ka luulele uue sisu:

> Las kajab värsski rõõmsast usust
> töötuliseil me päevil nüüd —
> salm olgu reibas töölehüüd,
> mis linnad ellu tõstab rusust.[5]
>
> *(«Sõbrapilguga»)*

M. Raua, nagu ka teiste luuletajate esimestes töölauludes oli veel võrdlemisi vähe konkreetsust, ent sammu edasi astus ta luuletusega «Veoteel», kujutades sõjajärgsesse ülesehitustöösse teadlikult suhtuvat demobiliseeritud rindemeest. Hea kordaminekuga on A. Kaal suutnud lüürilises luuletuses «Valgel ööl» edasi anda kogu hingega kaunisse nõukogulikku tööellu sukeldunud inimese elamusi. Alanud ülesehitustöö paatos annab suure mõjukuse D. Vaarandi luuletusele «Sumisevad metsad», kus poeedi kujutlus on teinud elavalt ja konkreetselt tajutavaks töö uue sisu meie ühiskonnas ja maa rikkuste kasutamise rahva enda hüveks:

---

[5] R. Parve, Ajast karmist, kaunist ja kallist. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 82.

Mets see laulab kõrgeid maste,
aurikute raskeid laste . . .
Laulab tulvil suuri saake
tümisevaid mootorpaate . . .
Uusi, valgusküllaid koole,
lasteaia väikseid voodeid.
Ja nii palju töökaid laudu,
mille ääres mõte haudub
imeasju ilmale . . .
Laulab teatreid lühtri säras,
vabrikute valju kära,
suuri hooneid, uhkeid saale
rahvale ja kodumaale.
Rahvale ja kodumaale!
Kõike meile endile![6]

Taastamisteemalistest luuletustest tuleb hinnata eriti neid, milledes on näidatud massilistest ühistöödest osavõtjaid ja edasi antud nende elamusi, mõtteid ning tundeid, uut suhtumist töösse ja ühiskonda (näiteks J. Smuuli «Tütarlaps» I ja II, D. Vaarandi «Taastamas»). Esiletõstmist väärivad ka P. Rummo tertsiinid taastatud «Estonia» hoone avamise puhul (1947), milles luuletajal on läinud korda elamuslikult näidata tuhast tõusnud kunstitemplit kui üht osa võimsast kommunismiehitusest ning avada selle uut sotsialistlikku sisu:

Ja kõlagu siit hoonest üle maade
töö, tõe ja ilu suur sümfoonia,
siit kostku võimas vabaduse-aade![7]
(*«Estonia»*)

Kuid ei saa jätta märkimata, et paljudes taastamisajajärgu luuletustes valitses plakatlik ja paljasõnaline tööröõm ning kalduvus raskusi alahinnata, mistõttu selletaolisel ebatõsisel luulel ei saanud olla õiget aktiviseerivat jõudu.

Väljapaistvaks luuleteoseks sellest ajast on D. Vaarandi lühipoeem «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja» (1947) — eluliselt värske ja sügavalt emotsionaalne teos, mis on üles ehitatud folkloristliku motiivi leidlikule ärakasutamisele Tallinna taastamise ja rekonstrueerimise suure plaani poeetiliseks esitamiseks. Vana rahvajutt kõneleb Ülemiste vanakesest, kes igal uusaasta ööl käib linnaelanikke küsitlemas Tallinna valmissaamise kohta. Niisugusel traditsioonilisel käigul laseb luuletaja vanakesel kohtuda noore linnaehitajaga (nendes kujudes on otsekui omalaadselt sümboliseeritud linna paljusajandilise mineviku ja tänapäeva elavat seostumist), kes uhkusega näitab talle uut, tuhast ja varemeist tõusvat sotsialistlikku linna, kõneleb tulise innuga ühistöödest ja joonistab haaravaid tulevikupilte.

[6] D. Vaarandi, Luuletused. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 54—55.

[7] P. Rummo, Rahva võim. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 25.

Kord paistsid tehasekorpused
ning rongid mürisesid.
Kord tundmata parkide tiigivees
end valged luiged pesid.

Siin kauplusehoonetel läigatles
vitriinide peegelklaase.
Seal teatri ees valendas kolonnaad
kui rida liiliavaase.[8]

Tallinna tõeline ehitamine nüüd alles algab, ja julged unistused aitavad nõukogude inimestel teostada oma suuri plaane — niisugune on poeemi mõte. Teost läbib kirglik uue, sotsialistliku elu jaatus, sellele on omane peremehelik suhtumine meie töö eesmärkidesse.

Kõige hinnatavama saavutusena taastamisperioodi kajastamisel eesti luules tõuseb esile J. Smuuli poeem «Järvesuu poiste brigaad» (1948). Suure elulise veenvusega ja heas rahvalikus vormis on luuletajal siin korda läinud näidata elektrijaama taastamisele tulnud külanoorukite kujunemist ja kasvamist kollektiivses töös. Et luuletaja tähelepanu on kogu aeg keskendatud mitte niivõrd ehitustöö välise käigu jälgimisele, vaid just elavatele inimestele, saavutas teos poeetilise haaravuse ja kasvatusliku mõju, laia üldistava tähenduse.

Töötades, õppides ja raskusi ületades mehistuvad ning karastuvad need noored inimesed, paljud asjad isiklikes ja ühiskondlikes vahekordades saavad neile selgeks. Uut ehitades kujunevad nad ka ise ümber, hakkavad õigesti nägema meie elu, töö ja võitluse suuri eesmärke, kasvavad teadlikeks sotsialismiehitajateks, mõistavad hinnata seda, mida nendele on andnud nõukogude võim. Südamlikult ja lihtsalt on see väljendatud poeemi ühe keskse tegelase sõnades tema vastuvõtmisel kommunistlikuks nooreks:

«Nii palju, kui nõukogude võimust tean,
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem.»[9]

Jakob Karusoo, Paul Haavaoksa, Paul Külvija ja teiste ehitajate kujud, kelle karakterid, elukäik ja kasvamine teoses ela-

[8] D. Vaarandi, Kohav rand. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 131.

[9] J. Smuul, Järvesuu poiste brigaad. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 104—105.

valt meie silmade ette tuuakse, ei ole «koondportreed» ainult Järvesuu poiste brigaadist ega ainult Leevaku elektrijaama taastajaist, vaid kümnetest tuhandetest eesti noortest, kes astusid ellu sõjajärgsetel aastatel ja kes ausa, puhta hingega leidsid suure Lenini näidatud ainsa õige tee ja tõe.

Ehitajate, tööstustööliste ja kaevurite elu, võitlus tootmisülesannete eduka täitmise eest, sotsialistliku ellu- ja töössesuhtumise kindlustumine on paelunud enamikku luuletajaid, kuid tulemusi selles osas ei saa kaugeltki igakord rahuldavaks pidada. Eriti esimestel sõjajärgsetel aastatel andis end sageli tunda asjaolu, et luuletajad tundsid liiga pealiskaudselt sotsialistliku tööstuse inimesi ja miljööd, lähenesid asjale n. ö. turistlikult, seadsid endale justnagu nõukogude tööliisklassi «tutvustava» eesmärgi. Selle tõttu jäid luuletused ideeliselt ja kunstiliselt jõuetuks, ei suudetud anda meeldejäävaid inimkujusid ega jõutud suurte üldistusteni, tehastes ja kaevandustes töötajate tüüpiliste elamuste väljendamiseni. Esimeseks silmapaistvamaks teoseks tuleb pidada D. Vaarandi lühipoeemi «Viru kaevurid» (1947), milles põlevkivibasseini mineviku ja tänapäeva vastandamise kaudu näidatakse elus toimunud suurt murrangut: need, kes kunagi «iseseisvuse ikke all» kulidena pidid orjama välismaa rahalorde, on nüüd saanud tõelisteks elu peremeesteks. Luuletaja ei ole küll loonud üksikasjaliselt väljajoonistatud kujusid, kuid selles lüürilis-publitsistlikku laadi teoses on erka sisemist kaasaelamist, romantilist hoogu ja paatost. D. Vaarandi on andnud ka õnnestunud lüürilisi luuletusi tööstuse inimestest (näiteks «Kuulus kangur»). Mõningaid saavutusi on selles ainevaldkonnas samuti R. Parvel («Vana töömees») ja F. Kottal («Kiviõlis»). Värskele poeetilisele mõttele on ehitatud A. Kaalu luuletus «Õnnevalaja»: kui kunagi püüti nääriööl tina valades ennustada tundmatut saatust, siis tänapäeval on tõeline õnnevalaja see, kes annab sulatisele masinate vormi ja muudab selle võimsaks jõuks nõukogude rahva käes.

Imekalliks muutund iga minut,
saatus suur end avand salaja . . .
Märkad ühel päeval, et ka sinust
alles nüüd sai — õnnevalaja![10]

Kuid A. Kaalu ja mitme teise tööstusteemasid käsitleva autori luuletuste juures on ilmnenud ka lihtsustamise tendentsi, inimese pealiskaudset ja primitiivset kujutamist, mis märksa kahandab värsside elulist veenvust. Samade puuduste all on kannatanud tihti ka nooremate autorite (M. Kesamaa, A. Rammo) katsed näidata oma värssides töötavat inimest.

[10] A. Kaal, Vaba kodumaa. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 51.

Aira Kaal

Võib ütelda, et sotsialistliku tööstuse ja ehitustöö ainestiku käsitlus eesti luules ei ole niivõrd vaene kvantitatiivselt — selleteemalisi värsse on ka hilisematel aastatel küllalt arvukalt avaldatud. Kuid luule ei ole selles osas näidanud nimetamisväärset edasiminekut — D. Vaarandi ja J. Smuuli eespool märgitud teostele ei ole hiljem tulnud väärilist lisa. Ülekaalus on puhtväliselt kirjeldavad või siis lihtsalt nähtusi kommenteerivad värsid, vähe on tööliste, kaevurite, ehitajate elavaid kujusid. See on kahtlemata eesti nõukogude luule nõrgemaid külgi, mistõttu ta kajastab vabariigi sõjajärgset tegelikkust ja elus toimunud muutusi veel ebatäielikult. Puudus on seda silmatorkavam, et töölisklassi elu kujutamine jätab paljugi soovida ka kirjanduse teistes põhiliikides.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel toimus sotsialistlik ülesehitustöö Eestis, noores nõukogude vabariigis, terava klassivõitluse olukorras. Kõnelemata kulaklusest maal ja kodanluse riismetest linnades, kes suhtusid nõukogude võimusse otsese vaenuga, oli ka intelligentsi hulgas küllalt palju kodanlike vaadete kandjaid ja levitajaid, «kahtlejaid» ja kaasajooksikuid, või ka lihtsalt alles õiget teed otsivaid inimesi. Sellepärast oli kirjanduses olulise tähtsusega kommunistliku ja kodanliku ideoloogia võitluse teema, kapitalismi igandite väljajuurimine, kodanliku Eesti tõelise olemuse paljastamine, nõukogude inimeste igakülgse ideelise ja moraalse üleoleku näitamine. Selles klassivõitluses on luuletajad oma värsirelvaga aktiivselt kaasa löönud.

Luues tõepäraseid kujutusi töötava rahva elust «vabas ja iseseisvas» Eestis, välismaise kapitali ja omamaiste kurnajate ikkes, näidates teravaid ning lepitamatuid klassivastuolusid, andsid luuletajad sellega tugevaid hoope rahvavaenulikule kodanliku natsionalismi ideoloogiale, aitasid purustada reaktsioonilist «rahvusühtsuse» müüti. Rida luuleteoseid on otseselt pühendatud mineviku paljastamisele, selle vastandamisele nõu-

kogulikule kaasajale, töötavate inimeste elus toimunud pöörde näitamisele (J. Smuuli «Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt», «Meie igapäevane leib», D. Vaarandi «Viru kaevurid», «Rannatüdruk», «Emale», M. Raua «Aaspalu Andres» jt.). «Järvesuu poiste brigaadis» näitab J. Smuul, kuidas klassivaenust metsistunud kulak teeb katset uputada taastamisel olevat elektrijaama; luuletuses «Kohtumine» on poeet joonistanud satiirilise kuju ühest ekspluataatorliku klassi jätisest, turuvööritsejaks muutunud kodanlikust daamikesest. Tabavalt paljastas M. Raud oma valmis «Ohakas» vaenlaste demagoogiat: kui ohakat viljapõllult kõrvaldatakse, siis tõstab ta kisa, et temasse suhtumine ei olevat «demokraatlik». Löögi parasiitlikule hoiakule ja eelarvamuslikule mõttepiiratusele andis luuletaja valmidega «Mesilas» ja «Tigu». Võitlus kodanliku ideoloogia vastu kõlab tugevalt reas A. Kaalu ja F. Kotta luuletustes. R. Parve esines oma luuletuses «Ühele sõbrale» mobiliseeriva üleskutsega kõhklevale kõrvaltvaatajale — liituda ühisesse töösse rahva parema tuleviku ehitamisel. Märkida tuleb J. Semperi luuletust «Kiri» — raevukat vastust klassivaenlaste anonüümsele ähvarduskirjale.

Ka Eesti külaelus toimusid juba esimestel sõjajärgsetel aastatel üsnagi tunduvad muutused, ehkki üksikud uued nähtused ei kutsunud sel ajal veel esile põhilist murrangut. Uusmaasaajad olid tagasi saanud neile kulakutaludest antud maa, riigi hoolitsus töötava rahva eest aitas ületada sõjajärgseid raskusi ja soodustas nõukoguliku mõtteviisi tugevnemist. Nüüd oli talupoeg vabanenud võlapainest, ta oli saanud oma töövilja tõeliseks peremeheks; elu muutus jõukamaks, töö rõõmsamaks ja sisukamaks. Seda on väljendanud ka tolleaegne luule, peamiselt mitmesuguste külvi- ja lõikuselaulude näol. Samal ajal toimusid inimeste teadvuses olulised nihkumised, milleta poleks olnud mõeldav küla asumine sotsialistlikule arenguteele.

Sõja-aastail vennasvabariikides kolhoosikorda lähemalt tundma õppinud luuletajad oskasid ka sõjajärgses külaelus näha ja esile tõsta niisuguseid uusi jooni ja nähtusi. Nende tähelepanu pälvisid traditsioonilised ühistöö vormid — talgud, mis uutes ühiskondlikes tingimustes soodustasid kollektiivsustunde kasvamist. Märkida tuleb ennekõike D. Vaarandi lühipoeemi «Talgud Lööne soos» (1946), millel teatavast idüllilisilutsevast kallakust ja kollektiivi mitteküllaldasest ilmestamisest hoolimata oli tollel ajal oluline edasiviiv tähendus. Sookuivendamise ühistöö-pühapäevaku raames on antud eluline ja optimistlik kujutus inimeste liitumisest ja lähenemisest, uue elluja töössesuhtumise joonte tekkimisest.

Sisuliselt märksa kaugemale on seda teemat arendatud J. Smuuli poeemis «Kuidas Koguva küla käis punavooris»

(1947). Siin on luuletaja pearõhu asetanud nimelt sotsialistliku teadvuse tekkimise näitamisele, tehes seda tüüpiliste ja hästi iseloomustatud, meeldejäävate kujude kaudu (keskmik Uuetoa Jaan, uusmaasaaja Juuraku Juula, noor valla täitevkomitee sekretär). Poeemis elavalt antud tööpiltidest, kõnelustest ja üksikportreedest kerkib lugeja silmade ette kogu see töökas küla — üks paljudest Eesti küladest, mis on jõudnud uue arenguetapi künnisele. Siin on veel küllalt eelarvamusi ja omavahelisi vastuolusid, ühiskondlik teadlikkus on veel madal, kuid kollektiivne töö ja inimesi ikka tihedamalt liitev tegelikkus aitab otsustavalt üle saada vanadest iganditest. Elu ise veenab neid lihtsaid tööinimesi isiklike ja riiklike huvide ühtsuses, näitab nõukogude korra eeliseid võrreldes eelnenud aegadega, kus ükskõik mis värvi lippude all «härra praalib ja talumees maksab», nagu kõneleb üks vanataat.

«... Praegu on ikka teisiti. Olgugi aeg
sõja järel küll natuke kasin,
aga see, kas saad rikkaks või vaeseks jääd,
on su enda ja kõikide asi.

Nõukogude riigis käed kõigil meil
tuleb kõvasti töö külge panna.
Siin iga õige mees oma jao
rahva rikkuse salve annab.»[11]

Nõukogude aktivistide selgitustöö ja oma kogemuste varal jõudsid järjest laiemad talurahva hulgad veendumusele selles, et ainuõigeks teeks on liitumine sotsialistlikesse suurmajapidamistesse. 1948. a. moodustati juba arvukalt kolhoose, mille esimesed töötulemused andsid käegakatsutavaid tõendeid kolhoosikorra eelistest ja valmistasid sellega ette talurahva massiilist kollektiviseerimisliikumist. Eesti talurahva elus toimus sügavaim revolutsiooniline pööre, mida tema tagajärgede poolest võib võrrelda 1940. a. ajaloolise pöördega. On täiesti loomulik, et sellega seoses ka luuletajate tähelepanu keskendus maa- ja rannaelu kujutamisele, mis enamikule autoritest oli pealegi kõige lähedasem juba nende päritolu tõttu.

Otseselt kollektiviseerimise aega käsitlevatest luuleteostest on väljapaistvamad kaks poeemi — D. Vaarandi «Tagamõisa randadel» ja M. Raua «Maa kasvab». Mõlemad teosed ilmusid juba 1948. a., enne massilise kolhoosiliikumise algust, ja neil, samuti kui eespool märgitud teostel, oli kahtlemata täita oluline ideeline ülesanne.

Oma ulatuslikus, üksikasjaliselt väljaarendatud süžeelises poeemis on M. Raud seadnud endale eesmärgiks peaasjalikult

[11] J. Schmuul, Luuletused. Poeemid. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 99.

kolhoositeele asumise põhjuste näitamise. Inimeste teadlikkus on nõukogude võimu tingimustes võrratult kasvanud, poliitiline silmaring avardunud, nende mõtteviisis on toimunud suur areng; maaelanik on õppinud nägema kaugemale oma põllulapist, «maa kasvab» tema teadvuses:

«Ei tunnegi kohta, ei teagi, mis vald,
aga maa nagu omade akende all.

Kui näed mõnda kündmata söödilappi,
siis tunned, kuis tahaksid tõtata appi.

Kui põld aga haljendab silma ees,
siis rõõmustad sellest kui peremees . . .» [12]

Ja samal ajal tunnevad inimesed, eriti noored, tungi avarama, kindlama arenguperspektiiviga elu poole, nagu kõneleb Reet, üks keskseid tegelasi:

«On öeldud: julgelt unistada
nüüd võivad noored oma teel.
Kuid siin mu koduküla rada
on mulle siiski kitsas veel.

Ja tahtmatagi tunned tihti,
kuis hall on siin me argipäev.
Suurt, kõike ühendavat sihti
siin alles nagu eemalt näed.» [13]

Ta igatseb sinna, kus uus, sotsialistlik elu voogab täie, võimsa hooga, külas aga on kõik veel nagu poolel teel. Nõnda valmib pind kolhoosimõtte jaoks, mille autor laseb otseselt välja ütelda tehasetöölisel Andres Raiul, selle kaudu alla kriipsutades töölisklassi juhtivat osa liidus talurahvaga. Nendes suurtes ja õigetes üldistustes on M. Raua teose tugevus, ehkki poeemis on samal ajal ka mõndagi tinglikku nii sündmuste kui karakterite kujutamisel.

D. Vaarandi poeemi «Tagamõisa randadel» sündmustik on eelmisega võrreldes märksa kitsapiirilisem. Tegelikult kujutatakse siin ainult jaaniõhtut vastloodud rannakolhoosis ja ühe seni kõrvalejäänud kaluritaadi Nuka Mihkli artelliastumist. Kuid nende elupiltide kaudu on luuletajal tõepäraselt, sügavalt ja suure elamusliku jõuga õnnestunud edasi anda nende inimeste elus toimunud ja toimuvat murrangut. Autor ei karda näidata ka uue ühismajandi ees seisvaid tõsiseid raskusi, kuid kõige üle kõlab valdavalt elujulge, optimistlik kindlus, kolhoosikorra jõu ja eeliste tunnetamine.

[12] M. Raud, Jõud ja valgus. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 106.
[13] Sealsamas, lk. 111.

Erni Hiir

Kollektiviseerimise ajajärgul ei jäänud kõrvaltvaatajaks ükski meie luuletaja, selle kajastus luules on ulatuslik ja mitmekülgne. Võib märkida F. Kotta, A. Kaalu, P. Rummo, J. Semperi, samuti E. Hiire, M. Veetamme ja rea noorte autorite luuletusi. Silmas pidades saavutusi kolhoosiliikumise kajastamisel ka proosas (H. Leberechti «Valgus Koordis») ja dramaturgias (J. Semperi «Murrang», A. Jakobsoni «Meie elu»), tuleb ütelda, et kirjandus reageeris sel etapil elulistele võitlusülesannetele aktiivselt. Kuid pärast seda, kui talurahva põhimassid olid juba kolhoosidesse liitunud, ilmnes luules teatav seisak; poeedid nägid ja kujutasid küll külas toimunud suure murrangu algust, ent ei suutnud näidata selle ümberkujunduprotsessi edasist arengut ja süvenemist. Kuna noorte ühismajandite argipäeva veel küllalt ei tuntud, siis kajastus kolhoosielu poeesias võrdlemisi pinnapealselt ja enamasti ühekülgselt pidupäevases valgustuses. Tõsi, ka selles laadis on rida kordaläinud luuletusi, milles väljendub rahva rõõm ja vabanemistunne (J. Smuuli «Meie kolhoosis on pulmad», D. Vaarandi «Kolhooside võistulaul», F. Kotta «Kolhoositar» ja «Uus aasta»), kuid nende eeskujul moodi läinud arvukad pidulaulud ei suutnud enamasti pakkuda midagi püsivamat. Kolhoosiküla kasvu ja arengu kujutamisel olid saavutused, võrreldes kollektiviseerimisperioodi käsitlevate luuleteostega, esialgu märksa tagasihoidlikumad. Ilmsesti olid seejuures takistuseks ka tollal esile tunginud elu lakeerimise ja ilustamise tendentsid, mis ei soodustanud kolhoositeele asunud küla vastuolude, raskuste ja nende ületamise tõepärast näitamist. Kolhoosides alanud töö leidis luules suhteliselt vähest kajastamist ja ka avaldatud luuletuste juures on ilmne teatav ebakindlus ning kalduvus «üldisele» käsitlusele. Õnnestunumatena võib märkida D. Vaarandi lüürilisi luuletusi «Lähme lauldes nurmedele» ja «Uus paat», F. Kotta «Rukkikülvi», P. Rummo jt. mõningaid luuletusi.

Elulise ja meeldejääva endise sulase, nüüd kolhoosniku Joosep Maltsa kuju on loonud J. Smuul luuletuses «Omi pühi, Oktoobripühi...». See on inimene, kes oma nahal on tunda saanud mineviku ränka ebaõiglust ja oskab seetõttu hinnata kolhoosis alanud uut elu.

«Tunnen nüüd: oma maa on mul jalgade all,
pääsin kulaku-orjuse ristist.
Ja enam kunagi pole tal
minu eluga mingit pistmist.

Kolhoos on meil tubli. Ja ütelda võin —
mäkke läeb mööda töömeeste õlgu.
Ja võim — see on oma. Nõukogude võim,
vaata sellele oleme võlgu.» [14]

Luuletuses «Peidetud talent» kõneleb A. Kaal südamliku lihtsusega vaesest popsinoorikust, kes varem pidi peale rasket päevatööd käima kraavipervedel oma lehma söötmas, kolhoosis aga on temast saanud kõigi poolt lugupeetud inimene.

Nüüd näevad kõik — ta karjaõnn
on kuulus üle mitme valla.
Kõik räägivad, kui hea see on
et farm sai tema hoole alla. — — —

On armsaks saand ta hoogne samm
ning uhkust tuntakse ta nimest.
Kuid — ilma et tast jutustan —
vast tunned teda juba ise! [15]

Selle lõpuga on luuletaja rõhutanud värsside üldistavat sisu, sest niisuguseid inimesi kohtame tõepoolest igas kolhoosis. Põhiline muutus inimeste elukäigus ja eriti maanaise saatuses, kellele alles kolhoosikord avas laia ühiskondliku tegevusvälja ja andis õige väärikustunde, on kajastunud ka teiste luuletajate värssides. Kolhoosikülas on naine tõeliselt mehega ühevääme, ja juba näevad luuletajad teda ka traktorit või kombaini juhtimas (D. Vaarandi «Laul kombainerist» ja «Kajakas»).

Märksa konkreetsema sisu saigi kolhoosielu kujutamine seoses alanud põllumajanduse mehhaniseerimisega ja ulatuslike maaparandustöödega. D. Vaarandi («Traktorist», «Soolaul»), J. Smuul («Soolaulikud»), M. Raud («Rabarannalt», «Kivid», «Lina»), V. Villandi («Kraavid läbi Ravassaare») jt. on oma värssides väljendanud kolhoosipõldude inimeste rõõmu nende kätte antud võimsa, tööd kergendava nõukogude tehnika üle, julget ja aktiivset valmisolekut alustada ühendatud jõuga pealetungi põlistele vastastele — soodele, kividele, viljatuile kõndu-

[14] J. Schmuul, Et õunapuud õitseksid, lk. 45.
[15] A. Kaal, Vaba kodumaa, lk. 79.

dele. Eriti meeldejäävalt on M. Raual õnnestunud seda edasi anda pikemas jutustavas luuletuses «Kivid» vana kivilõhkuja Jakob Saare elamuste kaudu, kes käib vaatamas, kuidas tema traktoristist poeg oma võimsa masinaga uudismaad kividest puhastab. Inimesele, kelle kogu elutee on käinud kivi juurest kivi juurde lõpmatuid auke raiudes, näib see kõik lausa imena — nagu oleksid kivid nüüd järsku kergeks muutunud.

— Kivid täis on sama raskust,
uus on jõud, mis valitseb . . .
ütleb Kaarel, ja ta vastust
tõendab rühkiv Stalinets. — — —

Sõidumürin . . . plaaditilin . . .
Uuest jõust see räägib siin.
Tormi joostes voogab vili —
murdub,
taandub kiviliin . . .[16]

Eesti külaelus toimunud põhiliste muutuste kajastamisel on luulel hinnatavaid saavutusi. Töötava talurahva vabanemine sajandeid kestnud rõhumisest, nõukogulikku külaelu iseloomustav võitlus majandusliku ja kultuurilise tõusu eest ning inimestes tugevnevad uued sotsialistliku teadvuse jooned on meie luuletajate loomingus (mõningaist eespool märgitud puudujääkidest hoolimata) leidnud üsnagi ulatusliku ja mitmekülgse väljenduse.

Tulevikku, homsesse päeva vaatavale nõukogude luulele on südamelähedane meie kasvava sugupõlve elu, tulevaste kommunismiehitajate kujunemine, noorte mõtted ja tunded, julged ja helged tulevikuunistused. Luuletajate poolt loodud noorte ehitajate ja tööliste, üliõpilaste ja koolinoorte kujud esindavad seda uut põlvkonda, kes alustab oma teadlikku elu nõukogude ühiskonna tingimustes, töös ehitustellinguil, tehaste tsehhides, avarail kolhoosipõldudel, auditooriumides. Eriti sügavalt on nõukogude noorte elu käsitlenud J. Smuul, keda õigusega on nimetatud nooruse laulikuks. Kahe nooruse teema, kodanliku korra kitsuse ja tänapäeva perspektiivide avaruse tunnetus on luuletajale isiklikuks südameteemaks, mis läbib kogu tema loomingut ja on aluseks tulisele, kirglikule patriotismitundele. Nõukogude võim on temale nagu kõigile meie noortele avanud tee tõelisse ellu, andnud õige peremehetunde.

On andnud mull' elu ja õnne jaoks,
võiks ütelda, uued silmad
ja selle tunde, et ükski meist
pole asjata sündind maailma;

[16] M. Raud, Kõik teed. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 72.

et kõigil on leiba ja kõigil on tööd,
— võid õppida, edasi jõuda,
et rahvale palju ma andma pean
ja elult võin rohkem nõuda.[17]

(«*Miks ma hääletan*»)

Sügavamalt kui keegi teine on J. Smuul käsitlenud kodanlikust ühiskonnast tulnud noorte inimeste kasvamise ja karastumise teed, nende kujunemist tõelisteks nõukogude patrioodideks («Järvesuu poiste brigaad», «Mina — kommunistlik noor»). Just noorsoo elu kujutamisel on olnud oma sõna ütelda ka noorematel luuletajatel — keskne on see teema V. Beekmani kogus «Laul noorusest», mõndagi on andnud M. Kesamaa, V. Villandi, U. Laht, J. Kaidla, A. Rammo jt. Häid, südamlikke värsse on meie luuletajad loonud samuti lastest, kelle ees seisab helge, rikas ja töökas elu (näiteks M. Raua «Laste juures» ja «Uus kool», R. Parve «Pojale», M. Veetamme «Õnneehitaja» ja «Ema laul», K. Merilaasi, M. Nurme, E. Niidu jt. luuletused).

Eesti nõukogude luule üks iseloomustavamaid jooni on vana ühiskonna ja nõukoguliku elu vastandlikkuse näitamine, olgu siis käsitlusel ükskõik missugune elunähtuste ring — küla- või linnaelu, kalurite või kaevurite, talupoegade või haritlaste, noorsoo või naise saatuse teema. Töötavate hulkade sünge minevik tsaariimpeeriumi «rahvaste vanglas» ja kodanluse valges «vabariigis» rahatuusade ja hallparunite ikkes, revolutsioonilise võitluse ajalugu ja vaba nõukogude rahva saavutused — kõik see on leidnud eesti poeetide loomingus mitmekülgset käsitlust. Sügavast nõukogude patriotismi tundest kantud luulet iseloomustab püüe haaravalt ja jõuliselt edasi anda kommunismi ehitava nõukogude rahva monoliitsust, koondumist partei ümber, kes kindlal käel on viinud meie elu pidevat tõusuteed, juhtinud meie maa läbi ajalooliste võitluste ning katsumuste. Suur patriootiline sisu kasvab välja tänapäeva ja mineviku kõrvutamisest, ajalooliste sündmuste ja nõukogude tegelikkuse kujutamisest ning üldistamisest, väljendab eesti töötava rahva laiade hulkade tundeid ja tõekspidamisi.

Kujutades rahva rasket elujärge vanas ühiskonnas, on eesti luuletajad samal ajal mõndagi saavutanud ka revolutsioonilise võitluse ajaloo käsitlemisel. Paljudes luuletustes kõnelevad poeedid Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailmaajaloolisest tähtsusest. Hinnata tuleb M. Raua lühipoeemi «Kalinin» (1949) ja luuletusi Viktor Kingissepast; revolutsiooni ühe reavõitleja elu kujutab ta oma poeemis «Silmatera» (1951). Heaks saavutuseks eesti luules on D. Vaarandi poeem «Alla

[17] J. Schmuul, Järvesuu poiste brigaad, lk. 12.

Mari» (1949), mis käsitleb Saaremaa töörahva 1919. a. ülestõusu kodanliku võimu vastu. 1924. a. 1. detsembri ülestõusule on pühendatud R. Parve luuletus «Tallinna Detsember» (1949). 1940. a. suve pöördelistest sündmustest ja Eesti astumisest Nõukogude Liidu rahvaste vennalikku perre kõneleb F. Kotta poeem «Kindlal sammul» (1950).

Luuletajate püüdeks on olnud näidata oma loomingus kommunistliku partei juhtivat osa meie töös ja võitluses, luua kommunistide lihtsas inimlikus suuruses üllaid kujusid, nende värssides kõlab uhkus ja õnnetunne vaba nõukogude kodumaa võimsuse ja avaruse üle. Patriootilise lüürika alal on andnud häid, sügavalt elamuslikke luuletusi D. Vaarandi, hinnatavaid kordaminekuid leidub M. Raua, F. Kotta, R. Parve, P. Rummo, A. Kaalu ja samuti rea noorte luules. Esiletõstmist väärivad ka sünnimaa karmist ja kaunist põhjamaisest loodusest kõnelevad värsid, mida iseloomustab kodumaa looduse sügavalt kiindunud, patriootlik tajumine, selle nägemine tulevikku ehitava nõukogude inimese silmaga. Kuid ei saa siinkohal jätta märkimata, et luuletajad ei ole suurte patriootiliste teemade käsitlemisel kaugeltki mitte iga kord suutnud realiseerida oma häid ideid. Luule selles osas võttis sageli pinda šabloon ja retoorika, ilmnes tunduv kalduvus individuaalsust nivelleerivasse halli üksluisusse.

Nõukogude korra taaskehtestamisega meie rahva elus toimunud pöördest on elavaid, haaravaid kujutusi andnud J. Smuul. Sellest kõneleb ta terves reas oma luuletustes, sellele on pühendatud eesti nõukogude luule üks väljapaistvaid teoseid — «Poeem Stalinile» (1949). Laias üldistavas plaanis kõneleb poeet selles patriootilises luuleteoses eesti rahva võitlusest oma vabaduse ja sotsialismi eest, väljendab laiade töörahva hulkade rõõmu uue elu algusest. Elamuslikult ja meeldejäävalt annab luuletaja poeemis edasi näiteks vana kaluri kõneluse valla partorgiga oma elukäigust, tema tänusõnad ja tervitused Stalinile.

«Sa räägi: ta käed olid targad ja head,
õige seaduse käes teeksid imet.
Kuid elu läks mööda ja halliks läks pea,
ja ta kandis sulase nime.»

Niisugune oli tööinimese eilne päev, kuid nõukogude kord on kõik muutnud.

«Täna seltsimees Stalinit selle eest,
et sain vanana nooruse rinda.
Et mu elu ei kao nagu kivike vees,
et ta töömehi hoiab ja hindab.

Täna seltsimees Stalinit selle eest,
mis mu poegadel' võttis ta anda:
minu nooruse rada, mu sulaseteed
ei astu nad iialgi randa.»[18]

Luuletaja rõhutab oma teoses Nõukogude Liidu juhtivat osa maailma rahvaste vabadusvõitluses, eriti otsustavas heitluses fašismi vastu Suure Isamaasõja aastail, ja kõneleb eesti rahvale võimsa Nõukogude riigi koosseisus avanenud helgest tulevikuteest.

1950. a. mais Moskvas toimunud eesti kirjanduse dekaad, milles eredalt väljendus rahvaste sõprus ja kommunistliku partei ning Nõukogude valitsuse hoolitsus eesti kirjanduse arenemise eest, kujunes oluliseks kokkuvõtteks läbikäidud teest ja edasiliikumise tähiseks. Luuletajate esinemised meie kodumaa pealinna töötajate ees, loomingulised kohtumised ja arutlused aitasid sügavamalt mõista ja välja selgitada eesti poeetide loomingu nii tugevaid kui ka nõrku külgi. Dekaadil tõsteti hindavalt esile luule paremikku, milles on leidnud elava ja konkreetse kajastuse eesti rahva saavutused sotsialismi ehitamisel. Ühtlasi näitas dekaad kujukalt, et eesti luuletajate looming moodustab lahutamatu osa kogu nõukogude luulest ja leiab elavat vastuvõttu ka teiste vennasrahvaste juures.

1950. aastaks, millal Eesti NSV tähistas oma X aastapäeva, olid sotsialistlikud ümberkujundused läbi viidud kõigil põhilistel elualadel. Ühiskondlik-majandusliku elu need jooned, mis varem Eestit märgatavalt eraldasid vanematest vennasvabariikidest, taandusid. Ikka tihedamaks muutuvad sidemed kõigil elualadel, kasvab ja süveneb rahvaste sõprus.

Nõukogude patriotismi lahutamatuks osaks on meie kodumaa rahvaste vankumatu sõpruse tunne, mis on eesti nõukogude luulele algusest peale omane. Sajanditepikkused sõpruse ja koostöö sidemed ühendavad eesti rahvast eeskätt vene rahvaga. Rõõmu ja uhkustundega laulavad eesti poeedid sotsialistliku kodumaa pealinnast Moskvast, kangelaslinnadest Leningradist ja Stalingradist, milledes otsekui kehastub suure vene rahva murdumatu võimsus. Palju südamlikke, sügavalt läbituntud värsse suurepärastele vene inimestele pühendab J. Smuul oma poeemis «Mina — kommunistlik noor» (eriti peatükkides «Venelased» ja «K. L. Stepanovile»). Jutustades poeemi mina-kangelase kujunemisest ja kasvamisest Suure Isamaasõja aastail, näitab luuletaja, kuidas vene inimesed said talle eeskujuks oma avara hingega, oma kangelaslikkusega, kuidas karm ja kaunis Siberimaa oma ääretuses õpetas teda elavalt tajuma kodumaa võimsust. Kindlast kokkukuuluvus-

[18] J. Schmuul, Luuletused. Poeemid. Lk. 160.

tundest vene rahvaga kõnelevad reas oma luuletustes A. Kaal («Moskva kodanik», «Omad tänavad») ja P. Rummo («Vene naine»), see on noore luuletaja U. Lahe tsükli «Sinuga, Kodumaa» peamiseks sisuks. Meeldejääva pildi kaudu näitab paljudest rahvustest nõukogude sõjameeste relvavendlust R. Parve luuletus «Teeristil».

Elamuslikku ja konkreetset väljendust on rahvaste sõpruse teema leidnud M. Raua luules, kus suur idee antakse enamasti edasi elulistes sündmustes ja kujudes: see on rahvaste tõeline töö- ja võitlusliit nii sõja- kui ka rahupäevil. Üks haaravamaid teoseid on ballaad «Nikolai Kolomiets»: lennates kauni Ukraina kohal, meenutab luuletaja hardusega oma noort võitluskaaslast-ukrainlast, kes langes kangelasena lahingus Eesti pinnal. Milline küll nendest lõpmatu reana all looklevatest küladest võiks olla tema kodu?

> Kas ehk ei praegu me lennukitiiva
> vari su nooruse künnist ei riiva?
>
> Kas ehk su isagi, viljavihk süles,
> praegu ei vaata neilt põldudelt üles?[19]

Kuid kangelase koduks on ju kogu suur Nõukogudemaa:

> Laulis küll ainsast akaatsiateest
> aga ta langes ju rohkema eest!
>
> Emajõe aasad ja Dnepri rohtlad,
> Stalino, Donbass ning Tallinn ja Kohtla ...
>
> Kuhu ka minna, kus mõtteski seista —
> Nikolai Kolomiets, üks oled neist sa,
>
> tuhandeist neist, oma elu kes andsid
> kodumaa võidu ja võimsuse pandiks.[20]

Luuletuses «Sõnake Puškinist» kõneleb M. Raud armastusest suure vene rahva ja tema võimsa keele vastu, soojad ja südamest tulevad värsid pühendab ta armeenia vennasrahvale («Tervitus Nõukogude Armeeniale»), jõu- ja uhkustunne kõlab «Kiievi maimarsis». Nõukogude rahvaste ühtsust näeb luuletaja selles, et vennasvabariigid varustavad meid võimsa tehnikaga («Agitaator»), selles, et ukraina kolhoosiküla rõõmud ja mured on muutunud südamelähedaseks eesti taluinimestele (poeem «Maa kasvab»), ja selles, et Odessa teadlane Filatov annab tagasi nägemise eesti revolutsioonilise võitluse veteraanile Kaarupile (poeem «Silmatera»).

---

[19] M. Raud, Jõud ja valgus, lk. 51.
[20] Sealsamas, lk. 55.

Elamuslikult väljendub rahvaste sõprus D. Vaarandi Turkmeenia-ainelistes luuletustes. Eriti haaravalt on poeedil õnnestunud kõigi meie kodumaa rahvaste mõtete ning tunnete ühtsust edasi anda luuletuses «Sõprade seas», kus elavais piltides kerkivad meie ette kauge, kuid nii omase Turkmeenia inimesed, nende saatus, nende unistused.

... Mõtteil on ühised tiivad
mu sõbrad, mu süda koos teiega lööb.
Ma tunnen, kuis aedadest und näevad liivad,
kõrb homsetest tuledest unistab öös.

Merest mereni rändavad mõtted. Ja kaasa,
tean, et te sammute minuga ...

Nii käime. Ja ühte meil kõlavad hääled.
Ühised plaanid meil kihavad peas.
Pole kaugusi. Alati ühte me jääme.
Hea on elada sõprade seas![21]

Sotsialismimaa rahvaste sõpruse teema on elavalt väljendunud samuti R. Parve, P. Rummo, A. Kaalu ja V. Beekmani luuletustes vennasvabariikides tehtud rännakutelt.

Kogu nõukogude rahva tähelepanu keskpunktis on viienda viisaastaku suurehitused. See rikkalik ja suurepärane ainestik, mida pakuvad meie kodumaal alanud enneolematute mõõdete ning tulemustega ehitustööd ning neid teostavad inimesed, on leidnud mõnevõrra kasutamist ka eesti poeetide loomingus. Rea lüürilisi luuletusi avaldas Volga—Doni ehitustandril viibinud P. Rummo («Tuhandeid tulesid sädelev tee», «Sammuv ekskavaator» jt.). M. Raud kõneleb oma luuletustes Kahhovka ehitajatest («Rõõmus õu») ja looduse ümberkujundamisest lõunarajoonides («Tammed»). Stalingradi hüdroelektrijaama ehitusega tutvunud V. Beekmani värssides on leidnud kajastamist ka eesti töötajate osavõtt viienda viisaastaku suurehituste loomisest («Volta» mootor»). Rea luuletusi suurehituste teemal on avaldanud F. Kotta, samuti mitmed algajad luuletajad. Ometi tuleb märkida, et Nõukogudemaa viienda viisaastaku tööpäev on eesti luules kajastunud liiga tagasihoidlikult ja teatava kampaanialikkusega, kusjuures luuletajad tihtipeale ei ole jõudnud kaugemale sündmuste ilukirjanduslikust kommenteerimisest.

Terava tähelepanuga jälgivad nõukogude inimesed sündmusi kogu maailmas, suured rahvusvahelise mastaabiga poliitilised küsimused on nendele samal ajal ühtlasi sügavalt isiklikud, igapäevase elu küsimused. Seda väljendab ka eesti nõukogude

[21] D. Vaarandi, Luuletused, lk. 132—133.

Paul Rummo

luule oma aktiivse kaasaelamisega meie aja suurtele, kogu progressiivset inimkonda haaranud liikumistele, võitlusele rahu ja demokraatia eest kogu maailmas. Ameerika imperialistide poolt 1950. a. Koreas valla päästetud sõda tõstis eriti teravalt kõigi rahuarmastavate inimeste teadvusse uue maailmasõja ohu. Sellest ajast on rahuteema olnud olulisel kohal kogu nõukogude kirjanduses.

Eesti luuletajad väljendavad oma värssides nõukogude inimestele omast proletaarse internatsionalismi tunnet, sõprust töötavate, oma parema tuleviku eest võitlevate rahvahulkadega kogu maailmas. Seliest kõnelevad J. Smuuli luuletus «Se Man Ir» ja D. Vaarandi «Dolores Ibarruri», M. Raua luuletused «Koreale» ja «Sõprus». Viimase aluseks on luuletaja võtnud pildikese Moskvast: meie pioneeridele külla tulnud neegritütarlaps sammub oma uute sõprade keskel ja loeb tuhandete vastutulijate silmist tervitusi ja hellust.

New Yorgis, ta teab, on pilgud kui peks,
nagu piitsad, kui bambuskepid . . .
Kuid Moskva silmades sõpruseks
iga vaade on tõotus ja leping.[22]

Eriti on maailma rahvaste solidaarsuse teema paelunud noort luuletajat V. Beekmanit, kes on loonud rea elamuslikke luuletusi («Hindu», «Punasel väljakul», «Tütarlaps Koreast» jt.).

Eesti rahval on nii oma kaugemas minevikus kui ka viimases sõjas tulnud taluda raskeid kannatusi, meie sünnimaa on sageli olnud purustavate kokkupõrgete tallermaaks. Need mineviku rängad katsumused ja nõukogude inimeste teadlikkus on aluseks rahuteema ulatuslikule käsitlemisele eesti luuletajate loomingus. Niisugused jõulised, sügavalt elulised luuletused, nagu J. Smuuli «Et õunapuud õitseksid» ja «Läksid kalurid

[22] M. Raud, Kõik teed, lk. 132.

hommikul hämaral», D. Vaarandi «Noored kogu maailmas . . .», «Löö puruks neetud sõja käed!» on õigusega saanud rahvahulkades populaarseks, sest need värsid väljendavad kõigi meie inimeste raevukalt eitavat suhtumist sõjasse.

Te värisege, neetud sõja käed!
Lõpp tuleb verejanul, saagiihal.
Sest palju võimsamad on rahuväed,
on rahuinimeste püha viha.[23]
(«Löö puruks! . . .»)

Hea kordaminekuga on nõukogude inimeste loovat ülesehitustööd kui meie kodumaa võimsuse ja rahu tagatist käsitlenud M. Raud tsüklis «Rahukevad» (kogus «Kõik teed»). Rea luuletusi meie saavutusist, Nõukogude riigi rahuarmastavast välispoliitikast ja rahu valvel seisvast armeest on loonud F. Kotta («Maa raporteerib», «Esimene mai 1950», «Lääne-Euroopa töölisele», «Maailma võimsaim»), A. Kaal («Võšinski kõne»), P. Rummo («Jõud terasene»), R. Parve («Tõtt ei peata»), E. Hiir («Miljonitehäälselt»). Kõneldes suurest nõukogude kodumaast kui võimsast rahukantsist, paljastavad luuletajad samal ajal teravalt sõjasüütajate alatuid sepitsusi. Noorematest luuletajatest on eriti V. Beekman loonud rohkesti rahuteemalisi värsse (ulatuslik tsükkel «Rahu eesliinil»). Parimais luuletusis on autoril läinud korda konkreetsete nähtuste ja piltide kaudu anda jõulisi, haaravaid publitsistlikke üldistusi («Monument», «Poiss ühiselamust»). Hukkamõistuga kõneleb luuletaja kullavõimu maailma ülistavast ajakirjast «Ameerika», soovitades seda nimetada pigem «Dollaariaks».

Iga rida ja täht kinni makstud on siin,
iga lehekülg dollareid mahutab,
ja asjata oleks otsida siit
teist Ameerikat, mida näidata nii
nagu elab ta
meile ei taheta.[24]

Rebides maha selle läikivast kriitpaberist valede-eesriide, ulatab luuletaja käe karedapihksele töörahva Ameerikale.

Võitluses rahu ja demokraatia vaenlaste vastu on elavnenud poliitiline satiir, millele eesti luules kuulus oluline koht Isamaasõja päevil. Teravalt imperialismi paljastavaid luuletusi on R. Parve Soome-tsüklis («Õhtu sadamas», «Pildike tänavalt»). Tabavalt naerab F. Kotta lääne imperialistliku lühinäge-

[23] D. Vaarandi, Selgel hommikul. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 22.
[24] V. Beekman, Laul noorusest. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1952, lk. 99.

Felix Kotta

liku diplomaatia üle valmides «Ahv», «Rott», «Koerad». Viimases laseb luuletaja näiteks vanal «elutargal» penil Tuksil selgitada mõningaid asjaolusid noorele ja kogenematule Murile, kes väljendab kahtlust, kas nende haukumine on üldse millekski vajalik ja kas see suudab avaldada mingisugust takistavat mõju liiklemisele maanteel.

«Mjah», vastas Tuks.
«See nõnda on,
kui öelda omavahel,
kuid haukumises penikond
ei evi oma tahet.
Kui mõne päeva haugud veel,
siis taipad, rumalake,
et käratsema sunnib teel
meid peremehe lake.»[25]

Märkimist väärib A. Kaalu «Hingede rändamine», J. Semperi jt. satiirilised luuletused.

Rohkesti militarismi ja fašismi vastu sihitud satiirilisi värsse on avaldanud P. Rummo. Nende peamiseks eesmärgiks on piitsutada imperialistlike ringkondade inimvihkajalikke sepitsusi ja roimi vabadustarmastavate rahvaste vastu. Ka R. Parve satiirilised luuletused, värssfõljetonid ja epigrammid on sihitud imperialismi maailmavallutamise plaanide vastu, paljastavad kapitalimaailma marasmi ja aatomihüsteerikat.

Võitlus rahu ja demokraatia eest on viimastel aastatel olnud eesti nõukogude luule üheks kesksemaks teemaks ja on andnud hinnatavaid saavutusi. See kõneleb eesti luuletajate aktiivsest reageerimisest kaasaegses maailmas toimuvatele sündmustele, nende oskusest väljendada meie rahva enesekindluse- ja jõutunnet, nõukogude inimestele omast võitlevat humaansust.

---

[25] F. Kotta, Kindlal sammul, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 104—105.

Sõjajärgne eesti luule kujutab nõukogude vennasrahvaste üksmeelses peres sotsialismi ehitava eesti rahva kaasaegse elu tegelikkust, näitab tema käekäigus toimunud murrangut. Eesti ajaloolise ja ühiskondliku arenemise eritingimused, asjaolu, et siin sotsialistlikud ümberkujundused algasid märksa hiljem, kuid tänu vanemate vennasvabariikide eeskujule ja ulatuslikule abile toimusid suhteliselt väga lühikese aja jooksul — kõik see on leidnud ühel või teisel kujul kajastamist eesti luuletajate loomingus. Töötava rahva võitlus uue elu ülesehitamise eest oli samaaegselt võitlus klassivaenlaste ja nende ideoloogia — kodanliku natsionalismi vastu. Selles ülesehitustöös ja võitluses kujunes eesti sotsialistlik rahvus, selle töö ja võitluse ning inimeste kasvamise kujutamine on ka eesti nõukogude luule sisuks ja tema arengu aluseks.

Luule kahtlemata arenes nende murranguliste nähtuste poolest rikka tegelikkuse sügavama ja mitmekülgsema, järjekindlalt parteilise kujutamise suunas. Kuid see arengukäik arusaadavalt ei läinud ladusalt, mööda siledat teed. Võitluses sotsialistliku realismi eest, ideelisuse ja elutõe eest tuli luuletajatel ületada mitmesuguseid raskusi ja puudusi, igandlikke ning kahjulikke maailmavaatelisi ja esteetilisi seisukohti, esiletunginud väärtendentse ja -teooriaid. Luule uus sisu esitas ka uued, kõrgendatud kunstilisuse nõuded, kuid kaugeltki mitte igakord ei suutnud poeetide kunstimeisterlikkuse kasv sammu pidada nende ideelise arenguga. Kogu selle keerukate küsimuste kompleksi konkreetsemaks käsitlemiseks on vajalik vaadelda luule eri liike nende arengus ning tõmmata mõningaid põhijooni üksikute autorite loomingulise palge iseloomustamiseks.

Nagu võis näha juba eelnenud ülevaatest, on eesti nõukogude luules sõjajärgsel ajal esile tõusnud eepiline žanr, poeem. Varasemas eesti luules oli valitseval kohal lüürika, kuna poeemi esines suhteliselt harva. Nõukogude luuletajate püüe poeemi viljelemisele (ja seda kogu meie paljurahvuselises kirjanduses) on mõistetav, sest eepiline žanr pakub märksa suuremaid võimalusi meie tegelikkuses toimuvate murranguliste sündmuste laiahaardeliseks kujutamiseks, kujude selgemaks väljajoonistamiseks, ühtlasi autori enda tunnete ja mõtete avaldamiseks, poliitiliste ja filosoofiliste järelduste ning üldistuste tegemiseks. Eepiliste teoste loomine on väga iseloomulik ja näitab meie kunstile üldiselt omast püüdu anda suurte teemade käsitlusele monumentaalne, suurejooneline lahendus.

Kõnesoleval perioodil on eesti luules avaldatud ligi kolmkümmend lühemat ja pikemat poeemi, milledest mitmelgi on

meie luule arengus erilise tähtsusega koht. Kõige väljapaistvamad on siin J. Smuuli saavutused, kellele eepika ongi kujunenud peamiseks alaks; võime kõnelda terveni kaheksast tema poeemist (kusjuures «Tormi Poeg» ja «Mina — kommunistlik noor» on senise eesti nõukogude luule kõige mahukamad teosed). J. Smuuli parimad poeemid «Kuidas Koguva küla käis punavooris», «Järvesuu poiste brigaad», «Poeem Stalinile» ja «Mina — kommunistlik noor» paistavad välja käsitletavate elunähtuste sügava ja emotsionaalse kujutamise poolest; nendele annab erilise mõjukuse luuletaja kirglik kaasaelamine, mida viimati nimetatud kahe teose juures veelgi alla kriipsutab autobiograafiline element. Samal ajal ei ole J. Smuul aga oma loomingulise intensiivsuse juures suutnud päriselt vältida teatavat enesekordamist. Mitte alati pole tal ka õnnestunud saavutada küllaldast kompositsioonilist terviklikkust ja isegi muidu tugevad teosed («Poeem Stalinile») kannatavad mõninga ülesehitusliku lõtvuse, laialivalguvuse all. Ebaõnnestumiseks kujunes luuletajale sõjateemaline poeem «Tee Leningradi» (1951), kus mitteküllaldane ainetundmine tingis käsitluse pealiskaudsuse ja melodramaatilise elemendi esilekerkimise.

J. Smuuli tugevaimaks küljeks on väljapaistev elavate, tüüpiliste inimkujude loomise oskus, tema võime näidata inimesi kasvamise, arenemise protsessis. Tihe side kaasaegse eluga on pakkunud luuletajale külluses tänuväärset materjali, mida ta on võinud kasutada mõnikord otse olukirjelduslikul meetodil, reaalsete kangelaste nimesidki muutmata («Järvesuu poisid», «Koguva küla»). See kõik annab tema poeemidele erilise elulise veenvuse ja samal ajal laia üldistava tähenduse, avab konkreetselt ja kujukalt toimuvate ühiskondlike protsesside sisu.

D. Vaarandi poeemid on suhteliselt lühemad, kusjuures väga olulise tähtsusega on lüüriline element. Luuletaja ei liigu mitte niivõrd sündmuste välise kirjeldamise ja jutustamise joonel, süžeeline kude on üsnagi tagasihoidlik ja hapravõitu, peatähelepanu on aga keskendatud kangelaste tunnete, mõtete ja unistuste edasiandmisele, nende (ning sageli ka autori) meeleolude ja elamuste väljendamisele. D. Vaarandi varasemais lühipoeemides («Viru kaevurid», «Talgud Lööne soos») jäid kujud seetõttu üldse kuidagi teisejärgulisteks, episoodilisteks, sest nendel ei olnud hõredalt visandatud sündmustikus õiget kohta ja kindlat funktsiooni. Poeemides «Tagamõisa randadel» ja «Alla Mari» saavutas luuletaja oma laadi väljaarendamisel tähelepanuväärset edu — siin on õnnestunud orgaaniliselt ühendada haarav lüüriline elamuslikkus ja selgelt joonistatud meeldejäävad kujud, mistõttu need poeemid väärivad hindamist tõeliselt kunstiküpsete ja terviklike teostena.

M. Raua poeemidele «Maa kasvab» ja «Silmatera» on iseloomustav süžeelisus, neid võiks nimetada värss-jutustusteks. Sündmustiku arendus on neis poeemides rahulik ja detailne, autor annab rohkesti ruumi kangelaste kõnelustele ja mõtetele. Üldiselt on kujud võrdlemisi reljeefsed, kuigi luuletaja alati ei suuda vältida kaldumist skemaatilisusse ja kuivusse, eriti poeemis «Maa kasvab». Poeet kujutab elusündmusi liiga stiliseeritult, tegevus tundub kohati kuidagi lavastuslikuna, kangelaste kõne nagu ettenähtud repliikide või monoloogide ülesütlemisena. See teatav kunstlikkus lihtsate tööinimeste kujutamisel kahandab märksa teose elamuslikku mõju, muudab pealiskaudseks kolhoosi loomise kirjelduse ega lase küllalt veenvalt näidata inimeste sisemaailmas toimuvat murrangut. «Silmateras» on M. Raud astunud tunduva sammu edasi — haaravalt on siin näidatud lihtsa töölise Peeter Kaarupi elu ja võitlust, tema ustavust töölisklassi üritusele. Ka on luuletaja «Silmateras» leidnud tunduvalt rohkem elava kõnekeele intonatsioone, siin on elustavat inimlikku soojust ja siirust.

M. Raua poeemide üheks iseärasuseks on see, et nendes tavaliselt seisab tähelepanu keskuses üksikisik või lähedaste inimeste väike ring, kelle seost ümbritseva eluga ei ole küllalt selgesti näidatud, mistõttu lugejale võib jääda teatav eraldatuse mulje. See annab end tunda nii poeemis «Maa kasvab» kui ka «Silmateras» (viimase peategelane on teataval määral erandlikus seisukorras oma pimeduse tõttu). Ilmne on see puudus poeemis «Andrus Johani» (1951), kus luuletaja ei ole suutnud vajalikult näidata nimikangelase — demokraatliku kunstniku — kujunemist ja tegevust lahutamatus seoses rahvahulkadega.

J. Smuul, D. Vaarandi ja M. Raud on andnud oma poeemidega meie eepilise luule põhilise osa, igaüks vastavalt oma ande erijoontele; nende parimad teosed on vaieldamatud saavutused. Teiste luuletajate poeemide hulgast, ehkki neis on kordaläinud osi, ei saa esile tõsta tervikuna õnnestunud, väljapaistvaid teoseid. Nii jääb näiteks Isamaasõja teemal kirjutatud A. Kaalu «Võidurakett» ebakonkreetseks ja väheveenvaks ega suuda lisada midagi nimetamisväärset sõjaaegsele luulele. Tõsise ülesande võttis endale F. Kotta poeemiga «Kindlal sammul», et aga teosel pole iseseisvat süžeed ega selgelt väljajoonistatud kangelasi, siis kujunes see peaasjalikult 1940. a. juuli-augusti ajalooliste sündmuste enam või vähem kordaläinud värssreportaažiks. Nooremate luuletajate loomingust väärib märkimist H. Suislepa ulatuslik poeem «Vabanemine» (1954), mis on suunatud väikekodanliku elulaadi igandite vastu.

Eepiline luule ei piirdu ainult poeemidega, nendele lisaks on ilmunud ballaade ja arvukalt pikemaid süžeelisi luuletusi, millest mõningaid on ka poeemideks nimetatud. Niisuguseid on kirjutanud terve rea M. Raud («Nikolai Kolomiets», «Kivid», «Lina»), D. Vaarandi («Sumisevad metsad», «Kaks noorust», «Sõprade seas»), J. Smuul («Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt»), neid leiame ka F. Kottal, P. Rummol, A. Kaalul, J. Semperil, V. Beekmanil, V. Villandil. Kõik see kõneleb luuletajate kaldumisest eepiliste vormide kasutamisele. (Ei saa aga jätta märkimata, et viimastel aastatel on enamik luuletajatest hoidunud suurtest, raskematest ülesannetest, mille juurde suure hoo ja innuga asuti näiteks aastail 1947—1949.)

Samal ajal esines mitmeti ebaõiget ning piiratud arusaamist lüürikast, isegi teatavat alavääristavat suhtumist lüürilise luule mõningaisse avaldustesse. Kodanikulüürika kõrval, milliele enesestmõistetavalt kuulub nõukogude poeetide loomingus valdav koht, ei tahetud nagu üldse eluõigust anda niisugustele värssidele, milles luuletajad on püüdnud sõnastada intiimsemat laadi tundeid ja elamusi. Ideelisuse nõude vulgariseeriv tõlgendamine kutsus näiteks esile tõrjuva hoiaku armastus- ja looduslüürika vastu, nagu oleks see midagi igandlikku, nagu ei väljenduks siingi uue, sotsialistliku ühiskonna inimese kirgas moraalne pale. Tagajärjeks oli arusaadavalt luule tunduv vaesestumine, sest poeesia ülesandeks ja loomulikuks püüdeks on kujutada inimese elu kogu tema komplitseerituses, väljendada tema elavate tunnete ja mõtete kogu rikkust, näidata teda suhetes kogu ümbritseva maailmaga.

Lüürilise luule piiramise ja nudistamise tendentsid põhjustasid kallaku suurte ühiskondlik-poliitiliste teemade deklaratiivseks käsitlemiseks, õigete, kuid üldsõnaliste mõtteavalduste esitamiseks värsivormis. Sageli liikusid värsid ainult elunähtuste pealispinnal, olid oma laadilt suures osas registreerivad, konstateerivad, kommenteerivad. Tegelikkuse sügava kunstilise lahtimõtestamise asemel on neis lepitud riimitud informatsiooniga, milles ei ole suuri mõtteid ega tundeid; seetõttu ei suuda nad lugejale ütelda midagi uut, ei haara ega pane teda kaasa elama. Luule tundepinge ja aktiviseeriv jõud lõtvus, mitmedki luuletajad hakkasid kordama iseennast ja üksteist. «Konfliktituse» nähtena ilmus eriti peale 1950. a. ikka rohkem luuletusi, kus kõik oli plakatlikult positiivne; tolles pseudo-optimistlikus ja tehtult pidulikus luules valitses muretu ja rahulikult vaatlev meeleolu, selles välditi elus esinevaid vastuolusid ja raskusi, kahtlusi ja takistusi, kirgi ja kannatusi. Niisugused elu lakeerimise tähe all sündinud värsid ei saanud tegelikkusest anda tõepärast kujutust ega veenvalt näidata suurte pingutustega mine-

viku igandeid, harjumusi ja eelarvamusi ületava inimese psühholoogiat.

Ilmnes ka luulemeisterlikkuse alahindamist, mida püüti õigustada «sisu primaarsuse» allakriipsutamisega, nagu peaksid suured teemad kunstilisest pealiskaudsusest hoolimata iseenesest mõjule pääsema. Mitteküllaldane tähelepanu poeesia kui kunsti spetsiifikale, poeesia kui kunsti esteetilistele alustele, lihtsustatud lähenemine luulele kui üksnes ideede esitamise vahendile kutsus esile hoolimatuse vormi, kunstilise kujundlikkuse, loomingulise individuaalsuse vastu. Nendes värssides on ideed, kuid ei saa tõeliselt rääkida tegelikkuse nähtuste kunstilisest käsitlusest, vähe on emotsionaalsust — elavate inimtunnete asemele tungis õõnsalt kõmisev retoorika.

See kõik on jätnud tunduvaid jälgi A. Kaalu ja M. Raua, mõnevõrra F. Kotta, P. Rummo ja R. Parve, väiksemal määral aga ka teiste luuletajate loomingule. Temale omast abstraktset, keerukat ja kuiva retoorikat jätkas oma luuletuste enamikus E. Hiir. Niisugust väiksema vastupanu teed läksid tunnustatud autorite eeskujul tihtipeale ka noored luuletajad; mõnevõrra mõjus selleks kaasa asjaolu, et ajakirjanduses (näiteks tähtpäevade puhul) avaldatavate värsside tellimine sageli omandas äärmiselt lihtsustatud, kunstiloomingut vulgariseeriva laadi ja hindamise kriteeriumiks muudeti teema aktuaalsus. Aastate jooksul on selle tulemusena avaldatud üsna palju niisugust värsivormilist materjali, mille seas tõelist luulet on suhteliselt vähe, rõhuva enamuse kunstiline, elamuslik väärtus on aga madal või puudub hoopis. Siin on palju poeesia praaki, mis võis avaldada ainult negatiivset mõju sellega, et kiskus alla luule üldist taset ja kahandas lugejate huvi värsside vastu.

Hoopis nõrgaks rindelõiguks oli käsitletava aja eesti nõukogude luules satiir. Välispoliitilistel teemadel ilmus siiski mõnevõrra satiiri juba neljakümnendate aastate lõpus, kui said ikka ilmsemaks imperialismileeri uue sõja vallapäästmise plaanid. Eriti intensiivistus satiiri kasutamine seoses agressiooniga Koreas, mis paljastas uute maailmavalitsemise pretendentide koletu kuritegeliku palge. Terava hukkamõistu ja raevuga piitsutasid luuletajad imperialismi reaktsioonilist olemust ja sõjasüütajate inimvaenulikkust. Kuid sealjuures oli satiiris ka olulisi puudusi. Tihtipeale ei ole avaldatud värssides saavutatud vajalikku löövust, kujundlikkust ja satiirilist tabavust, mida mõned autorid kippusid asendama lihtsalt manitsuste, süüdistuste ja isegi sõimule läheneva vägisõnade tulvaga. Siin ei väljendu igakord küllaldase selgusega nõukogude satiiriku ideeline üleolek, ka satiirilise tüpiseerimise vahendid ja võtted on

üsna üksluised. Võrdlemisi palju on satiirina pakutud lihtsalt faktide konstateerimist, teadustamist — ja kui kangeid sõnu selleks ka ei kasutataks, ometi ei suuda need täita satiirilise kujundiikkuse ülesannet.

Meie ühiskonnas esinevaid negatiivseid nähtusi lahkavast satiirist ei ole sellel ajal peale M. Raua ja F. Kotta mõnede valmide õieti midagi märkida. Mitmedki luuletajad kasutasid oma luuletustes ja poeemides küll satiiri elemente, kuid otseselt satiirilisi toeseid peaaegu ei avaldatud, — maad võtnud elu lakeerimise tendentsi tõttu langes satiir ebasoosingusse. Kui midagi sellelaadilist ilmuski, siis nokitses see olustikuliste pisiküsimuste kallal, oli väiklane ja tühine. Selles avaldus meie satiiri suur puudus, tema ideeline nõrkus. Ainult J. Smuul üritas seoses võitlusega kodanliku natsionalismi avalduste vastu nende tendentside kandjate satiirilist paljastamist pamfletis «Inglise brigg» (1950), ent ei suutnud oma värssidele anda kuigivõrd üldistavat tähendust ega löögijõudu.

Ehkki luuletajate eesrindlikum osa tajus tekkinud ummikusseviiva suuna ohtlikkust, tundis selle pärast muret ja rahutust, ei suudetud seda siiski omal jõul ületada. Alles partei vaheleastumine tõi siin olulise murrangu ja näitas nende nõukogude kirjanduses pinda leidnud väärtendentside kahjulikku olemust. «Pravda» purustav vastulöök konfliktituse «teooriale», ideeliselt ja kunstiliselt kõrgetasemelise realistliku kirjanduse põhiprobleemide selgitamine NLKP XIX kongressil puhastas nõukogude kirjandusele tee edasiseks arenguks. Märksa järjekindlamaks muutus siitpeale võitlus nõukogude luules esinenud halluse, tuimuse ja ebakunstilise retoorika vastu.

Ka eesti luules võib pärast seda märgata mõningat elavnemist, püüet meie kaasaegse tegelikkuse ja inimese sisemaailma mitmekülgsemale ning sügavale kajastamisele, poeetilise kultuuri tõstmisele. Edasinihkumist tuleb konstateerida lüürikas, edusamme on tehtud satiiri osas, mis ründab meie elus esinevaid igandeid ja väärnähtusi. Luule on kahtlemata muutunud eluliselt värskemaks ja huvitavamaks, kunstiliselt mitmekesisemaks, üksikute poeetide individuaalsus, talendi omapära on saanud selgemaks.

Lüürika väljapaistvaks viljelejaks eesti nõukogude luules on sõjajärgsel perioodil olnud D. Vaarandi. Tema lüürika temaatiline ring on laiaulatuslik, kusjuures värssidele on omane sügav emotsionaalsus ja eluline haaravus, mis on saavutatud lihtsate, rahvalike vahenditega. Ta oskab oma lüürikas avada inimese sisemaailma, väljendada selle häid ja kauneid külgi, mis paelub ja liigutab lugejat; mõnikord ei ole aga luuletaja ometi suutnud vältida ka teatavat ilutsev-lillelist varjundit. D. Vaa-

randi taotleb konkreetsust ja psühholoogilist veenvust, ka suuri ühiskondlik-poliitilisi teemasid käsitleb luuletaja isikupäraselt ja elustava tundesoojusega, mille tõttu tema lüürilise kangelase elamused ja mõtted kujunevad tõepoolest laiade hulkade tunnete ja püüdluste poeetiliseks väljenduseks.

Mõndagi head on lüürikas andnud J. Smuul, kuigi see seisab tema luules eepika kõrval n. ö. teisel kohal. Peamise osa J. Smuuli lüürikast moodustavad elamuslikud, jõulised luuletused ühiskondlikel teemadel, milliseid eelnenud temaatilises ülevaates on märgitud kui meie luule väljapaistvaid saavutusi. Tuleb esile tõsta veel luuletaja looduslüürikat, suure konkreetsusega ning meeleolukalt edasi antud ranna- ja merepilte. Tugevaks lüürilise luule näiteks on tsükkel «Kuidas kalamehed elavad» (1953), milles poeet toob meie ette rea elulisi ja meeldejäävaid kaluriküla sündmusi ning kujusid, ühendades seejuures mehiselt karget lürismi kerge huumoritooniga.

M. Rauale on esijoones omane publitsistlik ainekäsitlus, kusjuures tema luulet üldiselt iseloomustab mõtlik, arutlev toon, nähtuste käsitlemine suure põhjalikkusega, n. ö. laiuti ja sügavuti, mitmest aspektist (sageli annab ta ühe pealkirja all terve tsükli, mis kujutab omamoodi «teemat variatsioonidega»). Ei ole põhjust eitada ka niisugust mõtteluulet, kuigi selle elamuslik jõud enamasti ei ole suur põhiliselt konstateeriva iseloomu tõttu. Mõnigi kord on M. Raual õnnestunud oma publitsistlikus laadis öelda uudset ja uudselt (näiteks «Noorem vend», «Kõik teed», «Parteikongress» jt.). Saavutusi on poeedil ka kõrgestiilses oodilis-hümnilises luules (näiteks «Võitjate õnnelik laul», «Moskvale», «Laul Stalinile», «Viktor Kingissepp»). Kuid sageli langeb M. Raud sõnaohtrusse ja üldistesse fraasidesse, kaldub suuri tundeid asendama puhtmõistuslikult jahedate seisukohavõttude ja avaldustega, esitab kirgliku üleskutse asemel keerukalt sõnastatud retoorilisi manitsusi. Sattudes ülevusest võltspateetikasse, kasutab luuletaja kulunud raamatulikke kujundeid («vabaduse kilp ja mõõk», «et ära võita õela vägivalla / ja ülekohtu vereahned väed»). Selletaolised värsid on M. Raua loomingu kõige nõrgem osa.

Nendes luuletustes aga, kus esineb eluline konkreetsus, tabab M. Raud ka lihtsat ja südamlikku tooni, oskab leida häid, karakteerseid, paljuütlevaid detaile. Niisugused luuletused (näiteks «Kremli valve», «Agitaator», «Tammed», «Uus kool» jpt.) on võrratult suurema elamusliku jõuga, ilmekad ja meeldejäävad ning kuuluvad luuletaja loomingu paremikku. M. Raua paljude luuletuste tugevaks küljeks on ka poeedi erk ja vahetu loodusetajumine. Tuleb rõhutada, et oma eelnenud loominguga võrreldes on luuletaja viimases kogus «Kõik teed» (1953) näi-

danud tunduvat edasiliikumist. Selles kogus on tõusnud esiplaanile M. Raua luule paremad küljed, paistab välja ka tõsine tähelepanu värsside vormilisele viimistlemisele.

R. Parve, kelle varasemas loomingus oli valitseval kohal lüüriline luule, tõmbus hiljem tagasi (ilmselt mõjus selleks kaasa just väär suhtumine lüürikasse), pühendudes peaasjalikult lasteluulele ja poliitilisele satiirile. Hoolimata küllaltki olulistest puudujääkidest R. Parve esikkogudes (teatav pealiskaudsus ja kohati ülepingutatuna mõjuv sõduriuljus, keelelise materjali mitteküllaldane valitsemine jne.), ilmnes nendes värssides ometi tugevaid eeldusi, mis luuletaja hilisemas loomingus on leidnud ainult osalist väljaarendamist. Märkida võib Krimmi-luuletuste tsüklit ja samuti viimase aja lüürikat, kus R. Parve on näidanud olulist edasiminekut: siin on mõtlik-tõsiseid, sisutihedaid luuletusi, aga ka häid humoorika põhitooniga värsse. Esile tuleb tõsta luuletaja püsivat ja hoolikat tööd oma meisterlikkuse arendamisel, tööd sõna kallal — selleski osas on ta läbi teinud silmapaistva kasvu.

P. Rummo värssides oli esimestel sõjajärgsetel aastatel palju üldsõnalist retoorikat, selle kõrval aga üsna vähe isikupärast ja meeldejäävat. Viimaste aastate jooksul on P. Rummo luules toimunud märgatav kasvamine: heitnud kõrvale deklaratiivsuse kõmbid, on luuletaja püüdnud end avaldada oma individuaalsele laadile vastavalt. Selle tulemuseks on humoorikas, meeleolukalt värske «Puhkusepäevik (Kirjad Krimmist)», Kreutzwaldi mälestusele pühendatud südamlikud värsid (tsüklis «Lauluisa noorusmail») ja meie helget, päikesepaistelist tänapäeva kajastavad luuletused tsüklis «Laulasmaa suvi». P. Rummo seda hilisemat loomingut, mis 1955. a. ilmus värsikogus «Veerev kivi», iseloomustab oskus näha huvitavaid sündmusi ja üksikasju igapäevases elus, neid edasi anda suure lihtsuse ja siirusega, elurõõmu ja haarava optimismiga.

F. Kotta loomingule on omane agitaatorlik hoiak, publitsistliku löövuse ja kujukuse taotlus. Mõndagi on luuletaja selles suhtes õppinud Majakovskilt. Kui F. Kotta varasemas luules paiguti häirivalt tunda andis majakovskiliku luulemaneeri silmatorkav väline imiteerimine, mis ei soodustanud poeetilise isikupärasuse väljakujunemist, siis on luuletaja viimastel aastatel märgatavalt arenenud majakovskilike traditsioonide loovama omandamise suunas, milliest kõnelevad juba kogus «Kindlal sammul» ilmunud paremad värsid ja paljudki hilisemad luuletused. Kuid F. Kotta arenguteel esines mitmesuguseid küllaltki olulisi raskusi. Suutmata eriti lähedale tuua inimese sisemaailma, jäid luuletajal kujud mõnikord ainult n. ö. kirjanduslikuks võtteks, illustratiivseks vahendiks publitsistika juures.

Deklaratiivsuse-kallakuga kaasnes sageli väljenduse liigne keerukus, kunstlikkus ja hoolimatus keelereeglite vastu. Tuleb aga rõhutada F. Kotta värsside tunduvat arengut sõnastusliku tiheduse ja täpsuse suunas; sellest kõnelevad mitmed kordaminekud ka tema hilisemates lüürilistes luuletustes.

A. Kaalu luules tunneme ühiskondlikult aktiivset, võitlevat tooni, tema värssides on hoogu ja tarmukust. Julgesti haarab A. Kaal kinni akuutseist poliitilistest päevaküsimustest või teoreetilistest probleemidestki, — kuid mitte alati ei suuda ta nende üldiste küsimuste käsitlust vajalikul määral rikastada konkreetse elulise materjaliga. Seetõttu on A. Kaalu luules sageli tunda kuivust ja karedust, puhtmõistusliku asjalikkuse kõrval jääb emotsionaalsusele vähe ruumi ja paiguti kipub retoorika tema värsipõlul umbrohuna ära lämmatama luuletaimi. Eriti 1950. a. ilmunud kogus «Vaba kodumaa» on palju sõnarohkeid, halle ja raskepäraseid värsse, mis ei paku lugejale poeetilist elamust. Kaldumise üldsõnalisusse on ilmselt tinginud raskused inimese kujutamisel, tunnete ja elamuste väljendamisel, kus A. Kaal igakord ei suuda hoiduda lihtsustamise tendentsist. Pahatihti kaasneb sellega ka sõnastusliku ja üldse vormilist viimistlematust. Luuletaja taotleb küll isikupärast väljendust ja võib anda uudseid pilte ning kujundeid, kuid tihtipeale on need ka juhuslikud, väheveenvad või raskesti mõistetavad ning jätavad sellega lugejasse lõpetamatuse, läbimõtlematuse mulje. Kõige tugevam on A. Kaal seal, kus ta lihtsalt ja vahetult kujutab elulisi sündmusi ja oma mõtisklusi («Õnnevalaja», «Peidetud talent», «Remontbrigaad» jt.), samuti tugeva patrioötilise tunnetusega looduseluuletustes ja koduranna piltides.

M. Nurme intiimse lüürika hinnatavaks omaduseks on elamuslik siirus, mis aga pahatihti oli seotud teatava subjektiivse kitsuse ja piiratusega. Seetõttu sattuski luuletaja oma sõjaaastate isiklike elamuste väljendamisel ja ka terves reas sõjajärgseis luuletustes passiivsesse nukrutsemisse. Alles viimasel ajal on M. Nurmelt ilmunud uusi lüürilisi värsse, mis väljendavad meie helge tänapäeva tunnetust. M. Veetamme enamasti vaatleva, konstateeriva hoiakuga lüürilistes luuletustes võib leida teatavat värskust välismaailma piltide nägemisel ja edasiandmisel. Kuid mitte igakord ei suuda luuletaja kujutatud elupilte mõtestada, teeb tühisest nähtusest liiga suuri ja kaugeleulatuvaid järeldusi või püüab ideed, mis ainestikust orgaaniliselt välja ei kasva, lihtsalt sildikesena luuletusele külge kleepida. Nii mõnigi kord satub M. Veetamm inimese tunnete lihtsustamisele, rohkesti on tema luules elulise veenvuseta ilutsemist.

V. Beekmani enamasti publitsistliku iseloomuga lüürika sisaldab märkimisväärseid luuletusi eeskätt rahvaste sõpruse ja rahuvõitluse teemadel. Kordaminekuid on V. Beekmanil ka talle hästi tuntud noorsoo- ja üliõpilaselu käsitlemisel, viimase-aegsest loomingust võib esile tõsta tsüklit «Sõdurilaulud». Luuletajal on nooruslikku värskust ja hoogu, oskust leida aktuaalseid aineid, tabada iseloomulikke nähtusi ja olukordi. Kuid V. Beekmanit ähvardab pinnalisuse oht selle liigse kerguse tõttu, millega ta haarab probleeme, sündmusi ja geograafilisi kaugusi, suutmata neid kaugeltki mitte alati vajaliku veenvuse ja jõuga oma luuletustes elustada. See kergus ei jäta mõju avaldamata ka värsistamislaadile, kus mõnigi kord tundub mingit maneerlikku pealiskaudsust.

Ka teised nooremad luuletajad (M. Kesamaa, E. Niit, V. Villandi, H. Suislepp, J. Kaidla) on lüürika alal andnud õnnestunud värsse. Kuid samal ajal on lüürika «paisu tagant» vabanemine toonud esialgu üldises tulvas perioodika veergudel lugejate ette ka tühist ning maitsetut värsipuru. Üldse tuleb ütelda, et viimase paari aasta jooksul toimunud areng lüürikas on siiski olnud ühekülgne ja piirdunud peamiselt intiimse lüürika, isiklikumat laadi elamusi väljendava luule taaselustumisega, kuna rahva elu kõige olulisemate päevaprobleemide valgustamisel, sotsialistliku töö kujutamisel on lüürika samal ajal andnud veel väga vähe.

Pärast partei XIX kongressi ilmnes elavnemine satiiri alal ja võib kõnelda meie ühiskonnas veel esinevate igandite ning väärnähtuste pihta sihitud satiiri mõningaist saavutustest. Esiletõstmist väärivad noore luuletaja U. Lahe värsid, milles ta teravalt lahkab mitmesuguseid meie igapäevase elu paiseid. Autori ajakirjanikukogemused, vaimukus ja löögivalmidus on siin leidnud õige rakenduse, tema satiirilised luuletused ja värssfõljetonid näitavad valvsat, peremehelikku ellusuhtumist ja kõnelevad Majakovski traditsioonide loovast jälgimisest. Oma värssides haarab U. Laht kinni päevakorral olevatest valusatest probleemidest, naeruvääristab tabavalt bürokraate ja praagitootjaid, tšinovnikluse nähtusi, tõelisest tööst eemaldunud spetsialiste («Järelehüüe öistele istungitele», «Tervitus saabuvale spetsidele», «Hapukurk», «Kuuseokas», «Rohkem praktilist abi» jt.). Luuletajal on õnnestunud anda negatiivsete faktide tabavaid üldistusi meeldejäävate kunstiliste kujundite kaudu, näidata piltlikult nende väärnähtuste naeruväärsust ja idiootlikkust. Niisugused tüübid, nagu kriitikalämmatajast tsehhiülem seltsimees Tuim, «positiivne bürokraat» direktor Karla Käriste, kes oma praaktoodangu oskab kaela määrida šeflusalusele kolhoosile («Kah šeff!»), ablas parasiit Tõnu («Kaks külameest») jt. —

need on elust nähtud ja üldistatud kujud. Luuletaja ründab kolhooside bürokraatlikke juhtijaid, kes usuvad direktiivide maagilisse jõusse («Roosad prillid») ja viivad mõttetuseni aruandluse («Kolhoosi ohakad»), näitab «moodi läinud» näiliselt printsipiaalse, lahmiva kriitika absurdsust («Ühest äärmusest teise...»), naerab välja laiatarbekaupade tootjad, kes ainult näitustel paraaditsevad («Seda kappi pole tehtud linnuluust»), parodeerib elunähtusi lihtsustavat luulet («Mutrilüürika») jne. Oskuslikult kasutab U. Laht satiirilist liialdust ja toob sellega eredalt välja piitsutatava nähtuse kahjuliku olemuse. Need ajalehtedes ilmunud ja sageli estraadilt esitatud satiirid on vabariigi töötajate hulgas kiiresti populaarseks saanud, millest kõneleb ka Lahe esikkogu «Piimahambad» silmapaistev menu. Muidugi ei ole noorel luuletajal kõik ühevõrra õnnestunud, esineb veel värsse, mille üldistav jõud on väike, mitte alati pole löök kontsentreeritud kõige olulisemale. Kuid igatahes on tegemist autoriga, kelle satiirilooming on aidanud täita lünka meie kirjanduses.

R. Parve, F. Kotta ja P. Rummo on oma epigrammides ja satiirilistes luuletustes löögi peajõu suunanud eeskätt kultuurielus esinevate väärnähtuste vastu; mõneski suhtes väga tabavad on F. Kotta kirjanduslikud paroodiad ja epigrammid. Märkida tuleb ka V. Beekmani, M. Kesamaa, H. Suislepa jt. satiirilisi värsse. Omapäraselt on reas luuletustes kriitiilist käsitlust arendanud D. Vaarandi: need ei kujuta endast hävitavat satiiri, vaid on rahvalaululähedased üldistavad pilkesalmid meie seas elutsevate negatiivsete tüüpide — loodrite, «külakangelaste», peenutsevate mammatütarde — pihta, millel on tugev naeruvääristav ja sellega tervendav mõju («Laisad poisid», «Ikka Sass», «Nii väike, valge nina»).

Silmapaistvat edu on sõjajärgsel ajal saavutatud eesti nõukogude lasteluule osas. Esirinnas sammub siin R. Parve, kelle värsiraamatud «Teguderohked päevad» (1948), «Meie maja poisid» (1949), «Meie kodumaa» ja «Mida jutustas kapten Aru» (1950), «Lõbusad värsid» (1952) jt. on kasvavas sugupõlves leidnud elavat poolehoidu. Vene NFSV Haridusministeeriumi poolt korraldatud üleliidulisel lastekirjanduse võistlusel 1950. a. määrati luuletajale esimene preemia valikkogu eest «Päike kodumaa kohal» (ilmus 1951). R. Parve lasteluule tugevaks küljeks on lihtne ja vahetu lähenemine noortele lugejatele kui tulevastele täieõigusliikele nõukogude kodanikele. Ta hoidub teadlikult alasti didaktikast ja moraliseerimisest ning viib kasvatava sisu laste teadvusse eluliste piltide ja sündmuste kaudu. Andes ilmekaid koolielu kujutusi ja häid positiivseid eeskujusid, on luuletaja samal ajal näidanud ka negatiivsete omaduste

Ralf Parve

kandjaid laste hulgas, naerdes nende kaudu välja laiskust, lohakust ja muid puudusi. Palju tähelepanu on R. Parve osutanud laste elu vastandlikkuse näitamisele meil ja kapitalimaades («Väike John»). Värssjutustuse «Suvepäevil Siverskojes» aineks on episood väljapaistva revolutsionääri Viktor Kingissepa elust. Õppinud palju nõukogude lasteluule meistritelt Majakovskilt, Maršakilt, Mihhalkovilt jt., on R. Parve jõudnud omal alal väljapaistva meisterlikkuseni, oskab tabada lastepärast tooni, kõneleb lihtsalt, selgelt ja kujukalt.

Tulemusrikkalt on lasteluule alal tegelnud samuti F. Kotta (värsiraamatud «Räägib Mati...», 1949 ja «Kaheksas sügis», 1952), P. Rummo (värssjutustus «Volga—Don», 1953 ja kogu «Kiri Taliinnast», 1955), M. Kesamaa (värssjutustused «Heino õpib vedurijuhiks», 1952 ja «Kes tõuseb varem», 1954). Noorte jaoks ümbertöötatuna ilmus 1952. a. D. Vaarandi poeem «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja». Lüürikat lastele on andnud K. Merilaas («Päikese paistel», 1948) ja M. Nurme («Merel», 1953). Luuletajad ei ole unustanud ka mudilasi, kellele on määratud F. Kotta «Vaat, mis juhtus», «Tublid loomad», R. Parve «Telefon», «Tahan ruttu kasvada», E. Niidu «Kuidas leiti nääripuu», M. Kesamaa «Hirmul on suured silmad» jm. Luule seisab meie laste- ja noorsookirjanduses esikohal ja on õigusega võitnud üleliidulise tähelepanu, oluline osa sellest on välja antud ka vene keeles.

Arvestatavaid saavutusi on luuletajatel laulutekstide ja ooperilibretode osas. Nii on P. Rummo kirjutanud libretod E. Kapi ooperitele «Tasuleegid» ja «Vabaduse laulik», J. Smuul G. Ernesaksa ooperile «Tormide rand»; kõik need ooperid on autasustatud Stalini preemiaga. P. Rummo ja K. Merilaasi libreto alusel on loodud G. Ernesaksa koomiline ooper «Käsikäes». Kõige rohkem ainet ka laulutekstideks andis esialgu P. Rummo luule, millele on omane laulupärane ladusus, lihtsus ja selgus, tugev

rütmitunne ning keele rahvalikkus. Hiljem sai eriti populaarseks rida D. Vaarandi («Saaremaa valss», «Rannakolhoosis», «Kajakas») ja J. Smuuli («Mai tuli», «Meie kolhoosis on pulmad») tekstidele loodud laule. Viisistatuna on läinud rahva hulka ka mitmed M. Veetamme, M. Raua jt. luuletused, märkida tuleb ka M. Kesamaa pioneerilaule. Tähelepandaval hulgal on helilooja te poolt kasutamist leidnud samuti algajate autorite värsid. (Paraku on aga viisistajate vähenõudlikkuse tõttu laulutekstidena käibele lastud ka palju tuima ja kuiva käsitööd; niisuguseid tekste «teevad» tihtipeale inimesed, kes seisavad kaugel luulest ja kirjanduslikust elust.) Peale ooperite on meie luuletajate tekstidele loodud ka teisi suuremavormilisi vokaalteoseid, nagu seda on näiteks P. Rummo värssidele kirjutatud laulupeo-kantaadid («Rahva võim» 1950. a. ja «Tuhandeist südameist» 1955. a. üldlaulupeoks) ja J. Smuuli tekstidele kirjutatud G. Ernesaksa koorisüit «Kuidas kalamehed elavad».

Ei saa märkimata jätta mõningaid saavutusi ka luule tõlkimise alal, kuigi see oma ulatuselt on veel üsnagi tagasihoidlik. Vähetuit sõjajärgsel ajal tegeles tõlkijana tulemusrikkalt J. Kärner, kelle tõlkes ilmus P. Antokolski poeem «Poeg», Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» ja peatükke Puškini «Jevgeni Oneginist». Pikemat aega on sel alal tegelnud A. Sang, kelle tõlkes on ilmunud Heine luulevalimik ja poeem «Saksamaa», Goethe «Faust I», valimik Nekrassovi luulet, V. Inberi «Pulkovo meridiaan», M. Aligeri «Zoja» ja A. Tvardovski «Muraavia maa». A. Sanga tõlkes mängitakse Lermontovi «Maskeraadi»; koos B. Alveriga on ta avaldanud mahuka kogu Puškini luuletusi ja poeeme. Ehkki A. Sanga tõlkeis on paiguti veel esinenud estetistliku luulemaneeri jälgi, väärib tema töö põhiliselt tunnustust. F. Kotta tõlkes on ilmunud mahukas valimik Majakovski luulet, Ameerika-ainelised teosed ning poeemid «Hästi!» ja «Vladimir Iljitš Lenin». Silmapaistvalt õnnestunud on M. Raua tõlked Krõlovi valmidest; selle kõrval on ta ulatuslikult tõlkinud ka nõukogude luulet. J. Semperi tõlkes on ilmunud valimik Pablo Neruda luuletusi. Issakovski, Džambuli jt. nõukogude poeetide luulet on tulemusrikkalt tõlkinud D. Vaarandi. Tõlkimise alal on intensiivselt tegelnud ka R. Parve, M. Nurme jt., noortest luuletajatest eriti E. Niit ja V. Beekman.

Ometi ei anna olukord sel alal põhjust rahuloluks. Luuletajad töötavad luule tõlkimisel enamasti veel liiga juhuslikult ja plaanitult, seadmata endale ulatuslikumaid, nõudlikumaid ülesandeid. Seetõttu on maailma luuleklassikast ja samuti nõukogude luulest eesti keeles kättesaadav äärmiselt vähene osa. Kuid luule tõlkimisel on suur üldkultuuriline tähtsus: aidates oluliselt kaasa lugejate üldise poeetilise maitse suunamisele,

avaldab tõlketegevus juba sellega kaudselt viljastavat mõju ka meie luule kasvule ning arenemisele. Värsside tõlkimisega tegelnud luuletajad aga, sügavait tungides teiste rahvaste suurte poeetide loomingusse, rikastavad sellega ühtlasi märksa oma kunstilisi väljendusvahendeid ja omandavad väärtuslikke kogemusi, mis ei jäta mõju avaldamata nende endi luulele.

4

Eesti nõukogude luule on sõjajärgsel perioodil läbi käinud tähelepandava arengutee, on avardunud luule ideelis-temaatiline ja žanriline diapasoon, kasvanud kunstiline väljendusjõud. Selle kasvu ja edasiliikumise aluseks oli sotsialismi ehitamine Eestis, kiiresti arenev nõukogulik elu, uus tegelikkus ja uued inimesed. Mida aktiivsemalt luule elu tungis ja suuri elulisi teemasid haaras, tundes end seisvat «eesmisel tuleliinil», seda tugevam oli areng, seda paremad ja püsivama väärtusega on tulemused.

Meil aeg on elav loova mõtte pingest,
mis hõõgab nagu ääsidegi lõõm.
Ning meie laulud vaba rahva hingest
on uue inimese elurõõm.[26]

(M. Raud, «Meie viisaastak»)

Eesti nõukogude luule parimad saavutused oleksid mõeldamatud ilma luuletajate tuliise kaasaelamiseta rahva elus toimunud tohututele muutustele, ilma võitluseta luules nende ümberkujunduste eduka teostamise eest, ilma rõõmu ja erutuseta, mida meie saavutused igas nõukogude patrioodis esile kutsuvad.

Kogu meie luule kasvamine ja areng on toimunud pidevas võitluses kodanliku ideoloogia ja vana esteetika igandite, antirealistiike tendentside jäänuste vastu. Selles võitluses, toetudes partei poolt kirjanduse ja kunsti küsimustes antud juhenditele ja nõukogude kirjanduse läbikäidud arengutee kogemustele, kindlustus eesti luules sotsialistliku realismi meetod, mis avab piiramatud võimalused iga luuletaja loominguliste eelduste ja isikupärase palge kõige täielikumaks väljakujunemiseks.

Üheks tähtsamaks arenguprotsessi soodustavaks teguriks oli teiste nõukogude rahvaste ja eeskätt vene nõukogude luule parimate saavutuste eeskuju. Ilma selleta ei oleks eesti luulel suhteliselt lühikese aja jooksul korda läinud saavutada niisugust taset, nagu tal praegu on. Suur on olnud Majakovski luule tulise patriotismi, ühiskondliku aktiivsuse ja novaatorliku poee-

[26] M. Raud, Valitud luuletused, lk. 261.

tika mõju kahtlemata kõigile väljapaistvamatele eesti luuletajatele. Palju väärtuslikku on meie luuletajad õppinud Issakovskilt, Tvardovskiit jt. kaasaja juhtivatelt vene nõukogude poeetitelt, aga samuti — olgu otseselt või vene keele vahendusel — ka teiste vennasrahvaste luule silmapaistvatelt esindajatelt.

Luule arutluselt eesti kirjanduse dekaadil Moskvas 1950. a. Pildil (vasakult) istuvad: M. Kesamaa, N. Tihhonov, J. Smuul, D. Vaarandi, R. Parve, A. Kaal; seisavad: M. Raud, A. Surkov, A. Perventsev, M. Lukonin, S. Štšipatšov.

Mida tihedamaks on muutunud eesti luule side kogu paljurahvuselise nõukogude poeesiaga, seda intensiivsem on olnud tema kasv ja edasiliikumine. Seile kõrval on olnud olulise tähtsusega samuti vene ja teiste rahvaste klassikalise luule parimate traditsioonide tundmaõppimine.

Teatav edasiviiv osa luule arengus on kahtlemata olnud ka kriitikal, mis ise on vaadeldava aja jooksul tunduvalt kasvanud. Küllaltki märkimisväärseid teeneid luulekriitika alal on seejuures luuletajail endil. Kriitika on põhiliselt õigesti (kuigi mitte igakord vajaliku operatiivsusega) esile tõstnud luule saavutusi, ja samuti välja astunud mitmesuguste vigade ja puuduste, igandlike nähtuste ning ideelise ebaselguse vastu. Kuid samal ajal oli luulekriitikal ka olulisi puudujääke. Kriitika ei suutnud

täita oma ülesannet võitluses «konfliktitu», tegelikkust ilustava luule vastu, poeesias tekkinud üksluisuse ja hälluse vastu. On esinenud ka mitteobjektiivset, kildkondlikku kriitikat — näiteks M. Raua loomingu alavääristamist (A. Kaalu, K. Kivi jt. poolt). Suurema osa ilmunud kirjutuste tõsiseks nõrkuseks on kunstilise analüüsi pinnalisus ja abitus, üldse põgus ülelibisemine vormiküsimustest; läbitöötamist ei ole leidnud luule traditsioonide ja novaatorluse, rahvusliku spetsiifika jt. probleemid.

Eesti luules on sõjajärgsel ajal leidnud üsnagi laiaulatusliku poeetilise kajastuse rahva elu tegelikkuse olulisemad küljed, tähtsamad muutused ja ümberkujundused meie elus, inimeste muutumine ja kasvamine. Seda kriipsutati tunnustavalt alla ka eesti kirjanduse dekaadi puhul luule arutlemisel. Võib kahtlemata kinnitada, et kaasajal eesti luule väljendab vahetumalt ja selgemini kui kunagi varem rahvahulkade tundeid ja mõtteid, meie inimeste eluliste huvide mitmekesisust ja rikkust.

Oma nõukogulikul arenemisteel on eesti luule tõusnud uuele kvalitatiivsele astmele. Kasutades ja loovalt edasi arendades mineviku demokraatliku luule parimaid traditsioone, on eesti nõukogude poeedid oma loomingu paremiku näol pannud kindla aluse sotsialistliku realismi luule edasisele kasvule. Võime õigusega kõnelda uuest kvaliteedist mitte üksnes meie poeesia ideestikus ja temaatikas, mis on enesestmõistetav, vaid ka luule kui kunsti spetsiifiliste nähtuste osas, luule meisterlikkuse, elunähtuste haaramise laiuse ja sügavuse, luule elamusliku jõu poolest.

Luule nagu kogu kirjanduse kesksemaid probleeme on kujude, kangelaste loomine. Eesti nõukogude luule on selles suhtes läbi teinud tunduva arengu ja andnud elavaid, meeldejäävaid kujusid — olgu need siis poeemide üksikasjaliselt väljajoonistatud tegelased või lühiluuletuste lüürilised kangelased. Kui esimestel sõjajärgsetel aastatel luuletajad tihtipeale piirdusid ainult mingi nime toomisega luuletusse, ilma et oleksime näinud selle nime kandjat tegelikult elava inimesena, või kasutasid visandlikult joonistatud kuju ainult illustratsioonina loosungi või väite juurde, siis koondus hiljem tähelepanu ikka teadlikumalt inimese sisemaailma avamisele, tüüpiliste ja samal ajal selgelt individualiseeritud kujude loomisele. Meie luule üldises arengus deklaratiivsuselt kujundlikkuse suunas on kangelased ikka rohkem omandanud realistlikult täpsemaid jooni, elulist konkreetsust ja nende kujude kaudu saabki luule kõige jõulisemalt näidata meie kaasaega kogu tema suuruses. Selleks, «et ise n ä i d a suurem», ei saa nõukogude luuletaja «minna küürakate juurde» ega «kirjutada kääbustest», ütleb J. Smuul oma poeemis «Mina — kommunistlik noor».

Poeedi teevad kangelased,
ta kangelastes on ta jõud![27]

Nõukogude poeetide iseloomulik püüdlus meie aja kangelase kuju näitamisele on andnud eesti luulele palju väärtuslikku ja uut — uut mitte ainult selles mõttes, et niisuguseid kangelasi ei saanud olla varasemas eesti luules, vaid ka üldse inimese, tema töö ja võitluse, tunnete ja mõtete, kasvamise ja küpsemise poeetilise kujutamise oskuse poolest. Niisugused elulise soojuse, veenvuse ja haaravusega loodud kujud J. Smuuli, D. Vaarandi ja M. Raua poeemides ja luuletustes, nagu näiteks Paul Külvija, Peeter Hülgekütt, K. L. Stepanov, Alla Mari, Nuka Mihkel, Nikolai Kolomiets, Peeter Kaarup jt. — need on ilmekaks tõendiks eesti nõukogude luule edusammudest.

Üheks iseloomustavaks uueks nähtuseks on varasemas luules vähe või üldse mitte kasutatud žanride viljelemine. Siin tuleb veel kord rõhutada eesti nõukogude luuletajate saavutusi poeemi alal, mis kunstilisest seisukohast on uueks kvaliteediks eesti luules. Alates lüürilistest lühipoeemidest ja lõpetades ulatuslike, eri raamatutena ilmunud värssteostega, on meie poeedid loonud palju väärtuslikku, nende kunstilised otsingud poeemi alal on olnud tulemusrikkad ja tähistavad olulist edasiliikumist eesti luules. Täiesti uus on luuletajate töö muusikalis-dramaturgilises žanris, ooperilibretode loomisel. Nagu nõukogude-eelsel perioodil loodud vähesed eesti ooperid üldse kujutavad endast ainult ettevalmistavat järku, nii ei ulatu kirjanduseni ka asjaarmastajalike autorite poolt nendele kirjutatud libretod. Nõukogude heliloojate ja poeetide koostööna valminud ooperid tähistavad varasemate katsetustega võrreldes igas suhtes uut kunstilisuse astet. Silmapaistev on nõukogude luuletajate töö lasteluule viljelemisel, mis varem oli jäetud peamiselt diletantide asjaks.

Tähelepandav ja oluline meie luule arengule on rahvusliku vormi, rahvusliku spetsiifika novaatorlik kasutamine. Rahvuslikku omapära taotles oma värssides teatavasti ka osa kodanlikke luuletajaid, lähtudes aga natsionalismi rahvavaenulikelt positsioonidelt, mis juba ette ära määras nende taotluste olemuse. Eesti nõukogude luuletajate loomingus on täiesti vastupidiselt rahvuslikkus lahutamatult seotud rahvalikkusega, aitab eredalt ja eluliselt väljendada luule sotsialistlikku sisu.

Meie luule rahvuslik spetsiifika ilmneb nii kangelaste rahvusliku karakteri erijoontes kui ka sünnimaa looduse südamlikes ja elavates kujutustes, nii pöördumises rahva võitlusterohke aja-

---

[27] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 119.

loo poole kui ka rahvuslikule kirjandusele, kunstile ja folkloorile eriomaste motiivide kasutamises, nii eredas olustikulise konkreetsuse (nn. kohaliku koloriidi) edasiandmises kui ka Eesti ühiskondliku arengu iseärasuste kajastamises (nn. rahvuslikus temaatikas). Need on poeesia rahvuslikkuse kõige üldisemad tunnused, mis on omased eesti nõukogude luulele tervikuna. Seejuures on aga oluline, et meie luuletajad ei käsitle rahvusliku spetsiifika jooni mitte kui igavesi ja muutumatuid, vaid nende ajaloolises tingituses, olenevalt suurtest muutustest ja murrangutest ühiskondlikus elus. Kõneldes näiteks eesti talupojast minevikus, ütleb J. Smuul:

Su talupojad ... .
Krundi kitsus
ka hinge kägarasse litsus.
Peal pangavõla rängad rahnud,
ees vabrikute viletsus,
nii kasvas neisse tige ahnus
ja «soome-ugri» kinnisus.[28]

Hoopis teisiti kujutavad luuletajad aga inimesi, kes võitlevad nõukogude võimu eest, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest, kolhoosikorra võidu eest. Seoses sotsialistliku eesti rahvuse kujunemisega tekivad olulised muutused ka inimeste iseloomus ja rahvuslikus spetsiifikas, mis ei võinud jääda kajastumata luules. Kaasaja tegelikkuses on uued jooned olustikus, harjumustes ja tavandites («Pole pappi ja laulatussõrmuseid: / kell seinal lööb Moskva aega!»[29]); teise silmaga näeb nõukogude inimene kodumaa loodust — ja ka maa enda ilme on paljuski hoopis muutunud.

Olulisi saavutusi on eesti poeetidel luule rahvusliku vormi arendamisel. Püüe tõelise rahvalikkuse poole juhtis luuletajaid oma loomingus lähenema rahvakeelele, rahvapäraselt lihtsale, kuid kujundlikule ja nimelt oma kujundlikkusega rahvuslikult omapärasele väljendusviisile. See on eriti selgesti märgatav nende luuletajate juures, kellel on elav ja tihe side kaasaegse tegelikkusega, kes pole laskunud retoorikasse, vaid väsimatult otsivad poeetilisele kavatsusele värsket ning isikupärast lahendust.

Sügavalt tajutud ja väljapaistva oskusega edasi antud rahvusliku psüühika, eestipärase mõtlemis- ja ütlemisviisi erijooni tunneme D. Vaarandi luules. Süvenemine rahvaluulesse, nii vanemate kui ka uuemate rahvalaulude hoolikas tundmaõppimine on aidanud luuletajal paljude oma teoste kunstilis-keele-

[28] J. Schmuul, Poeem Stalinile. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1949, lk. 56.
[29] Sealsamas, lk. 18.

liste kujundite süsteemis, rütmikas ja meloodikas saavutada tähelepanuväärseid tulemusi. Oluline on just D. Vaarandi loov, edasiarendav lähenemine folkloorile, rahvalaulu vormielementide kasutamisele, — täiesti erinevalt mõnede luuletajate (näiteks M. Veetamme) vana regivärsilise rahvalaulu imiteerimiskatsetest, kus uut sisu püüti mehaaniliselt suruda vanasse vormi. J. Smuuli loomingu rahvuslikkus põhineb eesti tegelikkuse ja eesti inimeste sügaval tundmisel ning oskusel neid elavalt ning konkreetselt kujutada. Selles, kuidas mõtlevad, kõnelevad ja toimivad J. Smuuli kangelased, tunneme, et nad ei kanna ainult eesti nimesid, vaid väljendavad endas tõepoolest rahvuslikku iseloomu. Folkloorist on J. Smuul kasutanud peamiselt uuema ja kaasaegse rahvalaulu ning üldlevinud rahvalike laulude eeskujusid, mis oma intonatsioonide ja struktuuriga on soodustanud tema luule rahvuslike erijoonte väljakujunemist. Silmapaistva meisterlikkusega valitseb luuletaja elavat rahvakeelt. Kuid paiguti, seal kus J. Smuuli värssides esiplaanile tungivad deklaratiivsuse elemendid, tuhmub tema luule rahvuslik eredus. Teiste luuletajate juures tundub niisugust «neutraalsust» märksa rohkem, sest mida suurem on «üldiste» värsside hulk, seda vähem saab luules kaasa kõlada intiimne rahvuslik meloodia. Kus aga M. Raual, samuti kui P. Rummol, R. Parvel, F. Kottal jt. nende luule paremikus elab tõeline, siiras tunne ja vahetu tegelikkuse tajumine, seal avaldub üheaegselt autori kordumatu individuaalsusega ka luule rahvuslik omapära.

Eesti nõukogude luule on sõjajärgsel perioodil omandanud vabariigi töötajate elus küllaltki olulise koha, luule parimad saavutused on võitnud rahva seas tähelepanuväärse populaarsuse. Väljapaistvamate luuletajate suures eksemplaride arvus ilmunud kogud (luulekogusid trükitakse nüüd mitukümmend korda suuremas tiraažis kui kodanlikus Eestis) müüakse läbi suhteliselt lühikese ajaga, — kuigi selle kõrval leidub ka niisuguseid kogusid, mis on jäänud aastaiks seisma raamatukaupluste riiulitele. See kõneleb lugejate arenevast poeetilisest maitsest. Head luulet tuntakse ja armastatakse, seda esitatakse isetegevuslavadelt, arutletakse kirjandusõhtutel, tsiteeritakse kõnedes ja ettekannetes, sageli võtavad töötajad ka ajakirjanduses sõna luuleküsimuste kohta. Elav huvi luule vastu valitseb noorsoo hulgas, miliest kõnelevad omakorda ka noorte endi intensiivsed katsetused värsiloomingu alal.

Käesoleval ajal võime kõnelda kümmekonnast loominguliselt tegevast eesti luuletajast. See ei ole eriti suur kollektiiv, kuid on käsitletaval perioodil ometi suutnud anda rahva kätte paljugi head ja väärtuslikku. Meie luuletajad on kasvavad, arenevad autorid, enamik nendest seisab alles oma loomingulise tee

algul. Seda võib pidada kogu eesti nõukogude luule edasise kasvu kindlaks tagatiseks.

Eesti luule on tänapäeval saavutanud nõukogude poeesias väärilise koha ja rida eesti luuletajaid on tõusmas üleliiduliselt väljapaistvateks sõnameistriteks. Kaasaegsete eesti poeetide looming on põhiliselt vabanenud lokaalsest kitsusest ja perspektiivi ahtusest ning suudab sellepärast huvitada mitte ainult vabariigi lugejat, vaid kõiki nõukogude inimesi, kõiki progressiivselt mõtlevaid inimesi.

Eesti luuletajad on lisanud nõukogude luulesse küllaltki palju uut, kordumatut, spetsiifiliselt eestipärast. Siin on näiteks rannaelu, mere, kalurite töö ja võitluse kujutused, milles väljendub Eesti kui kõige merelisema liiduvabariigi üks iseloomustavamaid jooni. Meie luuletajate loomingus elustub sünnimaa looduse karge põhjamaine ilu — valgekaselised heinamaad, järsud paekaldad ja sünk-tõsiselt kohisevad metsad, valged suveööd ja ähvardavad sügistormid. Erinevalt suurest enamusest meie kodumaa rahvastest on eesti rahvas üle elanud kodanliku «omariikluse» aastakümned, mille tõelise olemuse näitamine, kodanliku natsionalismi rahvavaenulikkuse paljastamine on luules olulisel kohal. Eesti luules on kajastunud mitmedki rahvapärased tavad ja pärimused (näiteks iidne jaanitulepidu), väikese, kuid väljakujunenud kultuuritraditsioonidega rahva niisugused üritused, nagu seda on ülemaalised laulupeod jne. Ei saa märkimata jätta ka eesti luule tugevaid rahvalikkuse traditsioone ja kõrgetasemelist poeetilist kultuuri, mis on ette valmistatud klassikalise luule meistrite mitme põlvkonna poolt, kes omakorda toetusid erakordselt rikkalikule ja oma laadis täiuslikkuseni arendatud rahvalaululoomingule.

Väga olulise tähtsusega eesti nõukogude luule parimate saavutuste üldkättesaadavaks tegemisel on selle tõlkimine vene keelde. Siin on mõningaid saavutusi, kuigi esialgu pigem kvantiteedi kui kvaliteedi mõttes. Ennekõike tuleb märkida J. Sütiste, J. Kärneri ja J. Barbaruse luulevalimikke; tagasihoidlik valimik on ilmunud J. Semperi luuletustest. Ulatuslikult ja suhteliselt väiksemate poeetiliste «kadudega» on tõlgitud M. Raua luulet, võrdlemisi rahuldaval tasemel on R. Parve valikkogu. J. Smuuli loomingust annab läbilõike tema Stalini preemiaga autasustatud valimik, kuid ka selles on luuletaja individuaalsusest paljugi kaotsi läinud. D. Vaarandi venekeelse kogu kunstilised puudujäägid on veelgi suuremad — selle järgi otsustades näib olevat tegemist üsna keskpärase andega, mitte aga kaasaegse nõukogude luule ühe omapärasema ja väljapaistvama esindajaga. Eriti on eesti poeetide loomingu tõlkimisel kannatanud nende luule rahvusliku erilaadi edasiandmine. Teiste

tänapäeva luuletajate tõlkimine on seni olnud hoopis piiratud ja juhuslik ega võimalda saada kuigi selget ettekujutust nende loomingust. Et eesti luule aga nendegi tõlgete kaudu on suutnud äratada laiemat tähelepanu, sellest kõnelevad teistes vennasvabariikides (Leedus, Ukrainas, Gruusias, Lätis jm.) ilmunud tõlked; eesti poeetide luuletusi on avaldatud ka väljaspool Nõukogudemaa piire (Hiinas, Bulgaarias jm.).

Suure nõukogude kirjanduse lahutamatu koostisosana on eesti luulel ees avarad kasvu- ja arenguperspektiivid, tee uutele loomingulistele saavutustele. Võimsate ajalooliste murrangute ning sotsiaalsete ümberkujunduste poolest enneolematu kaasaja tegelikkuse poeetilisel kajastamisel kuulub ka eesti luulele asendamatu koht ja tal on täita oma väärikas ülesanne. Mida sügavamalt, mitmekülgsemalt ja suurema kunstilise jõuga meie luule suudab näidata uue kujunemist ja kasvamist eesti rahva elus, seda rohkem annab ta ühtlasi üldhuvitavat ning toob omapoolse lisa meie paljurahvuselise nõukogude poeesia varasalve.

EESTI DRAAMAKIRJANDUS SÕJAJÄRGSEL AJAL

P. Izmestjev

I

Eesti nõukogude kirjanduses on tähelepandav koht draamaloomingul. Selle arenemine langeb peamiselt sõjajärgsetele aastatele ja on tihedalt seotud sotsialistliku ülesehitustöö, rahvusliku kultuuri kasvu ja partei ajalooliste otsustega. 1946. a. võttis ÜK(b)P Keskkomitee vastu otsuse «Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks», milles öeldakse: «Näitekirjanikud ja teatrid peavad näidendeis ja etendustes kajastama nõukogude ühiskonna elu selle lakkamatus edasiliikumises, igati kaasa aitama nende nõukogude inimese parimate iseloomujoonte edasisele arenemisele, mis ilmnesid eriilise jõuga Suure Isamaasõja ajal».[1]

Selleks ajaks oli eesti nõukogude draamakirjandus alles teinud oma esimesed sammud. Draamateostest tuleb märkida kaht M. Raua näidendit — «Mõõk väravas» (1941) ja «Karastus» (1946). Esimese näidendi aineks on poliitvangide vabastamine kodanliku Eesti vanglast 1940. a. suvel. Teises näidendis püüab autor kujutada seda, kuidas Suure Isamaasõja käigus, võitluses saksa fašistliike röövvallutajate ja nende käsilaste vastu karastusid noore Nõukogude Eesti inimesed. J. Sütiste ajalooline draama «Lembitu», mis on kirjutatud aastatel 1944—1945, kujutab 1217. aasta sündmusi, eestlaste kangelaslikku võitlust saksa penirüütlite vastu vanem Lembitu juhtimisel. Kangelaste ustavus oma rahvale, reeturite raevukas hukkamõist, eesti ja vene rahva põlise sõpruse idee kajastamine — kõik see andis teosele suure kasvatusliku väärtuse. Näidendit lavastati

[1] Propaganda ja agitatsioon ÜK(b)P otsustes ja dokumentides. RK «Poliitiline Kirjandus», Tallinn 1949, lk. 574.

menukalt teatris ja 1947. a. kanti see ette Tallinnas lauluväljakul vabaõhuetendusena, mida jälgis enam kui sada tuhat pealtvaatajat.

Suure Isamaasõja lõppjärgul kirjutas Paul Rummo libreto E. Kapi ooperile «Tasuleegid», mis kõneleb eestlaste Jüriöölestõusust 1343. a. See oli esimene eesti nõukogude ooper. J. Sütiste ajalooline draama ja P. Rummo ooperilibreto on kaheldamatult tähelepanuväärivad teosed, mis on pühendatud rahva võitlusele minevikus.

Kuid samal ajal olid eesti teatrid raskes seisukorras kaasaja teemasid käsitlevate näidendite puudumise tõttu. Üha enam kasvas eluline vajadus näidendite järele, mis oleksid vastanud teatrikülastajaid erutavatele küsimustele, mis oleksid teatrilaval näidanud vabariigi sotsialistliku ümberkujundamise kangelasivõitlejaid ja paljastanud vaenlaste sepitsusi. Niisugused näidendid oleksid samal ajal tugevdanud sidet lavakunsti ja elu vahel. Eesti nõukogude kirjanikud ei saanud jääda ükskõikseks ühiskondliku ja kultuurilise arengu vajadustest välja kasvanud nõuete suhtes.

Eesti nõukogude draamakirjandus arendab loovalt edasi E. Vilde, A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare jt. loomingu parimaid, realistlikke traditsioone. Lahates kodanliku ühiskonna paiseid, mõistsid eesti näitekirjanduse klassikud, et tõeline kunst ei saa seista väljaspool rahvast erutavaid küsimusi, tema mõtteid ja tundeid.

Paljurahvuseline nõukogude kirjandus on võimsaks toeks ja eeskujuks noorele eesti nõukogude kirjandusele. M. Gorki, A. Korneitšuki, B. Romašovi, N. Pogodini, B. Lavrenjovi, K. Krapiva ja teiste näidendid on saanud tähtsa koha Nõukogude Eesti teatrite repertuaaris ja on eesti draamakirjanikele eeskujuks nende loomingulises töös.

Noore eesti nõukogude draamakirjanduse kõige väljapaistvamaks esindajaks sõjajärgsetel aastatel kujunes August Jakobson. Tema dramaatilised jutustused «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» (1946) kutsusid esile terava kirjandusliku võitluse. Kodanlik-natsionalistlikult meelestatud kriitikute mõjutusel keeldus ajakiri «Looming» avaldamast A. Jakobsoni dramaatilist jutustust «Elu tsitadellis» ettekäändel, et teose kunstiline tase olevat madal. Samal ajal leidsid soosivat suhtumist mõned ideeliselt viidakad ja mannetud H. Raudsepa näidendid, mida trükiti ja lavastati teatrites. Partei Keskkomitee 1946. a. otsustel oli ka eesti nõukogude draamakirjanduse arenemises väga suur tähtsus. Need ajaloolised otsused keskendasid kirjanike tähelepanu sotsialistliku realismi meetodi omandamise vajadusele, kutsusid neid üles otsustavale võitlusele ideetuse ja

apoliitilisuse vastu kirjanduses ja kunstis. Varsti pärast nende partei otsuste avaldamist lavastati A. Jakobsoni näidend «Elu tsitadellis» Tartu ja Tallinna teatreis ja see sai suure menu osaliseks. 1946. a. «Loomingu» oktoobri-novembri-numbris avaldati näidend «Võitlus rindejooneta». A. Jakobsoni mõlemad näidendid ilmusid Leningradi ajakirjas «Zvezda», leidsid nõukogude avalikkuse poolt sooja tunnustust ja neid autasustati Stalini preemiaga.

Pole juhuslik, et A. Jakobsoni (samuti A. Hindi) näidendid kutsusid esile kodanlike natsionalistide ja iga liiki «puhta kunsti» jüngrite raevu. Need teosed peegeldasid eesti rahva elu ja võitlust sotsialismi eest, paljastasid kodanlike natsionalistide rahvavastast tegevust ja kutsusid üles valvsusele.

Noore Nõukogude Eesti tingimustes võttis võitlus kodanliku ideoloogia, klassivaenlaste rünnakute vastu eriti terava iseloomu. Tuleb arvestada seda, et osa eesti intelligentsist ei vabanenud ka nõukogude perioodil veel nii pea mitmesugustest kodanlikest iganditest. A. Jakobsoni «Elu tsitadellis» näitas ilmekalt nende haritlaste eksirännakuid, kes subjektiivselt ei mõtelnud ega tahtnud minna rahva vastu, kuid katse toimuvatest sündmustest kõrvale hoida viis nad objektiivselt vaenlase abistamise teele.

Näidendi tegevus toimub 1944. aasta sügisel, s. o. ajal, millal toimus Eesti NSV vabastamine fašistlike okupantide ikke alt. Antiikkeelte professor August Miilas püüab ennast isoleerida poliitilistest sündmustest ning elada ainult oma teadusele. Temale näib, et ta oli neutraalne hitlerlaste suhtes, ja ta kavatseb jääda neutraalseks ka nõukogude võimu suhtes. Tal ei teki kahtlustki selles, et just tema tsitadellis võivad end varjata fašistid, et just tema maja on muudetud nende rahvavastase tegevuse keskuseks. Ainult nõukogude patriootide, eriti major Kuslapi valvsus teeb lõpu fašistide kuritegevusele. Professor Miilas on oma eksiarvamuste, oma apoliitilisuse tagajärgedest sügavalt vapustatud. Autor märgib remargina, et Miilas äkki silmanähtavalt vananeb, kaotades talle iseloomuliku enesekindluse. Professor Miilase apoliitilisuse pankrotti on autor rõhutanud ka sümboolika abil: professori kõrge taraga ümbritsetud maja on nimetatud tsitadelliks; näidendi käigus näeme, kuidas seliesse tsitadelli tekivad mõrad, teose lõpus aga teatatakse, et torm on paisanud tara ümber.

Autor ei kirjelda professori edasist saatust, kuid teatrikülastaja ja lugeja on veendunud, et ta sotsialistliku ülesehitustöö käigus vabaneb oma endistest vildakaist vaadetest. Olla apoliitiline, mitte seista aktiivsete uue elu ehitajate ridades, tähendab

mängida end kätte vaenlasele — selline ongi näidendi sündmustikust tulenev järeldus. Rahva püha võitlus oma eluliste huvide eest pühib tormina oma teelt tsitadellide tarad ja vabastab inimesed kõigest vanast ning iganenust. Seda pole näidatud mitte üksi professor Miilase kujus, vaid ka tema naise Eeva ja kirjanik Ants Lillaku kujudes.

Otsekohe pärast linna vabastamist Nõukogude Armee poolt ütleb Eeva Miilas erutatult Lillakule: «Mulle paistis nimelt, nagu peaks just minu isiklikus elus — selles teistele nähtamatus ja tajumatus osas minust — nüüd midagi sündima ja arenema hakkama...»[2] Lillak, kes jagab kaasvestleja mõtteid, vastab: «Arvestage, palun, et tolle vaevalt seitsekümmend kaks tundi tagasi lõppenud lahinguga saabus meie siinsetele teedele t õ e p o o l e s t midagi sootuks uut, midagi sellist, kust peale pole enam mingit tagasiminekut vana juurde.»[3]

Vanas ühiskonnas võrsunud intelligentsile, tema seesmisele ümbersünnile avaldavad määratu suurt mõju nõukogude rahva võidud saksa fašismi üle, kommunistide Ants Kuslapi ja Jaan Sanderi tähelepanelik ning abistav suhtumine inimestesse.

Major Ants Kuslap on võrsunud rahva hulgast, teda on kasvatanud kommunistlik partei, ta on läbi teinud karmi elukooli. Kuslap on võidelnud Andaluusia väljadel vabariikliku Hispaania eest ja aktiivselt osa võtnud Suure Isamaasõja lahinguist. Ta elas läbi fašistliku koonduslaagri koledused, kuid ei paindunud timukate ees. Raskused ja kannatused karastasid Kuslapi kui kommunisti iseloomu, õpetasid talle enesevalitsemist ja karastasid ta vastupidavust. Kohates professor Miilase majas oma endisi timukaid surmalaagrist, ei anna ta neile kuidagi märku, et tunneb neid, vaid tegutseb läbimõeldult ja kindlalt. Selle tulemusena tehakse kahjutuks mitte ainult Ralf ja Richard Miilas, vaid ka nende peremehed. Samal ajal erutab Kuslapit sügavalt professor Miilase perekonnaliikmete ja kirjanik Lillaku saatus. Ta selgitab inimestele kannatlikult nende väärseisukohti, aitab neil toimuvaid sündmusi õigesti mõista. Autor kujutab Kuslapit delikaatse ja hoolitseva inimesena. Professor Miilase lapsed Karl ja Lydia püüavad Kuslapit jäljendada, näevad temas kui kommunistis püsivuse ja õilsuse eeskuju. Kuslapi mõjul otsustab Lydia sõita Tartusse ja jätkata õpinguid nõukogude ülikoolis. Karl aga loeb oma patriootiliseks kohuseks olla võitleva Nõukogude Armee ridades. Kuslapit võtavad kuulda ja toimivad tema sõnade järgi ka kirjanik Lillak ja Eeva Miilas. Lükates ümber väikekodanlaste targutused, kutsub

[2] A. J a k o b s o n, Autasustatud näidendid. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1949, lk. 38.
[3] Sealsamas, lk. 40.

Kuslap üles eeskuju võtma nõukogude patriootide visadusest ja ustavusest kodumaale.

Kuslapi kõrval suhtub tähelepanelikult professor Miilasesse kirjanik Jaan Sander, endine partisan. Sander püüab aidata Miilasel vabaneda kodanlikest iganditest, «apoliitilisuse» teooriast. Kui elu ise kummutab professori väärvaated, soovitab Sander mitte unustada mütoloogilist kangelast Antaiost, keda kommunistid sageli meenutavad. Pannes need sõnad Sandri

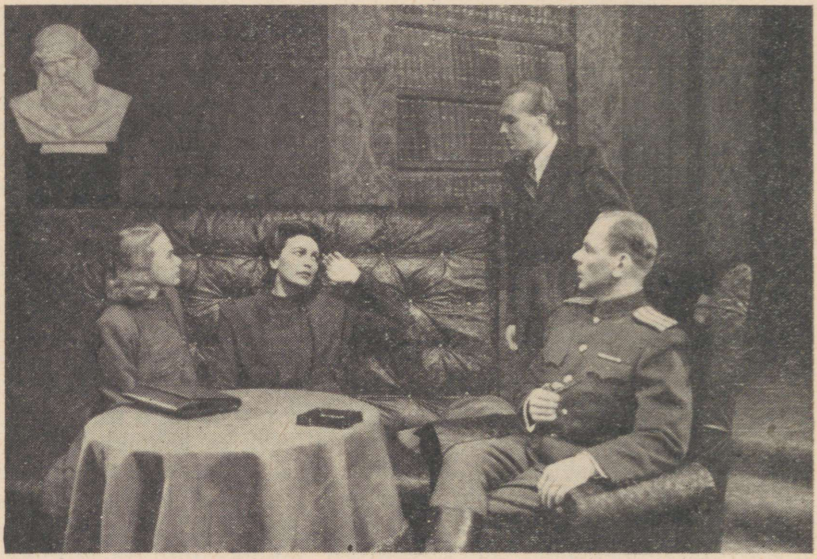

«Elu tsitadellis» «Estonia» teatri laval.
Eva Miilase osas Aino Talvi, major Kuslapi osas Rudolf Nuude

suhu, rõhutab kirjanik, et kommunistide jõud ja võitmatus seisab lahutamatus seoses rahvaga ja seda kommunistide traditsiooni tuleb silmas pidada ka nõukogude teadlastel.

Teravalt paljastavas laadis on autor joonistanud fašistide Ralf ja Richard Miilase kujud. Nad püüavad oma tõelist olemust varjata, et lojaalsuse maski all jätkata oma kuritegusid. Ent suhtumises inimestesse avaldub varsti Ralfi elajalik olemus. Ta on valmis tapma oma isa, et seejärel vägivalda tarvitada võõrasema kallal. Tal pole südametunnistust, aumõistet ega sugulaslikke tundeid. Eeva Miilas näeb temas õigusega ainult kiskjat. Samasuguse kiskjana on antud teoses doktor Richard Miilas, kes surmalaagris on mürgitanud kümneid tuhandeid

inimesi. Vaenlasi paljastades näitab autor nende lüüasaamise paratamatust ja kutsub üles võitlema fašistide vastu.

Satiiriliselt kujutab kirjanik näidendis väikekodanlasi — arhitekti ja luuletajat-diletanti Friedrich Väriheina ning tema naist Emiliet. Väriheinad püüavad end näidata tähtsatena, kuid nende toiminguis ja arutlustes avaldub lootusetuile väikekodanlastele omane tühisus.

Näidendil «Elu tsitadellis» oli väga suur ideelis-kasvatuslik mõju, eriti intelligentsi ringkondades. Ta aitas kõhklevatel haritlastel end julgemalt lahti kiskuda sellest, mis sidus neid endise maailmaga, ja suunas nad ühisele teele oma rahvaga.

Eesti nõukogude kirjanduse üheks tähtsamaks teemaks on eesti proletariaadi kangelaslik võitlus oma rahvusest kodanluse vastu. Vajalikuks ja tähtsaks ülesandeks sai paljastada kodanlike natsionalistide poolt väljamõeldud müüti klassirahust, eesti tööliste ja kapitalistide «rahvuslike huvide ühtsusest». Sellele teemale on pühendatud A. Jakobsoni teine dramaatiline jutustus «Võitlus rindejooneta». Autor näitab, et kodanlikus Eestis käis terav klassivõitlus, mis oli paratamatu isegi vendade vahel, kui üks neist oli tööandja-ekspluateerija, teine aga müüs oma töötõudu — oli ekspluateeritav.

Näidendis kujutatakse tööliste streiki. Streigist osavõtjad nõuavad töötasu suurendamist. Streigi mahasurumiseks ja tööliste rahustamiseks korraldavad vabrikandid streigi organiseerijate tapmise, poiitsei aga ajab demonstratsiooni laiali ja areteerib selle aktiivsemad osavõtjad. Klassivastuolud ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel on näidendi süžee teljeks, need vastuolud määravad ka tegelaste ühiskondlikke, isiklikke ja perekondlikke suhteid, nende tegusid ja mõtteid.

Tiit Kondor oli kunagi ka ise lihttööline ja madrus, sai aga siis pootsmaniks, tüürimeheks, lõpuks kapteniks ja transpordiettevõtte aktsionäriks. Ta uputas ettekavatsetuit laevu, et saada kindlustusraha. Inimesed hukkusid, aktsionäri rikkus aga kasvas. Tiit Kondori rikastumise tee kulges läbi teiste inimeste kannatuste ja hukkumise.

Näidendis näeme Tiit Kondorit juba saeveski omanikuna, kelle juures on tööl tema lihased vennad — proletaarlased. Ta püüab neid teha oma käsilasteks, kuid see kavatsus nurjub. Töölisklassi huvid on vendadele isiklikest ja sugulaslikest huvidest kõrgemal. Peeter Kondor ütleb talle: «N-noh, olen ma's nüüd mõni peainsener või... midagi selletaolist ... *(Paus.)* Peale selle — ja mis pole kah just päris tähtsusetu — ma olen seni ikka oma inimeste seas ringi liikunud püsti peaga ja ausa näoga... *(Naeratab.)* Kuhu see's kõlbab, — Kondori Peeter, see põline töömees, muutub äkitselt oma

isanda silmaks ja kõrvaks... olgugi see tema isand ta enda lihane vend.»[4]

Tiit Kondor võtab enda juurde Peetri poja — noore töölise Augusti, lubades anda talle kõrgema hariduse, kavatsedes ühtlasi rakendada ta kapitalistide teenistusse. Selles Tiit Kondori teos väljendub kodanluse taktika — ähvarduste ja äraostmise, meelituse ja petmise teel nüristada nende töölisklassi hulgast tulnud haritlaste teadvust, kellel raskete pingutuste hinnaga on õnnestunud omandada haridust. Aga seegi kavatsus variseb kokku: nähes läbi onu-ekspluataatori tehingute ebainimlikkust, pöördub August tagasi oma koju, töölisperekonda. «Koju lähen... mõrtsukad,» ütleb ta raevukalt onule ja teistele kapitalistidele.

Ainsateks mõtteosalisteks sugulaste hulgast saavad Tiit Kondorile lurjus Hans Kondor ja sotsialist-reetur Samuel Kondor. Hans oli varem viibinud Ameerikas ja saanud seal gangsteritööks vilumuse, mida kapitalistid kasutavad töölisliikumise juhtide kõrvaldamiseks.

Vabrikant Joosep Kangru kujus on antud kapitalistide kildkonna kogenud tegelase tüüp. Tema õpetab Tiit Kondorit olema oma tegevuses otsustav, kasutama oma mustadeks tehinguteks politseid, tema näpunäidete järgi tegutsevad poliitilise politsei komissar Artur Markus, kohaliku ajalehe toimetaja Jürisson ja teised.

Nii Kangur kui ka Tiit Kondor tuginevad raha võimule, vägivallale ja pettusele. Nad on roiskumise ja amoraalsuse kandjaiks ja levitajateks. Vanemate jälgedes astuvad nende lapsed — Villi Kangur, Silvi ja Rudolf Kondor. Silmakirjalikkus, lodevus ja tööpõlgus on manduva kodanluse noorsoo tüüpilised iseloomujooned.

Viktor Suurorg on nende kodanlike haritlaste tüüpiline esindaja, kes diplomiga taskus said ise ekspluateerijateks. Suurorg on insener, kalevivabriku teine peaaktsionär ja palju osavam kiskja kui vabrikant Kangur või kapten Kondor. Pole juhuslik see, et kapitalistid nimetavad Suurorgu oma ideoloogiks. Ta õpetab oma kolleege manitsevalt ja küüniliselt: «Punased rõhutavad klassivõitlust, ja ärgem salakem: selles on nende tugevus. Meie eitame seda ning jutlustame rahvuslikku üksmeelt ja «perekondlikku» head läbisaamist, «kuna me oleme üks veri ja üks liha»; see üksmeele ja hea läbisaamise jutlustamine on m e i e relv, millega me punaste relva tasapisi nüriks taome. Tubli. Nagu ma tähendasin — nõnda peab see olemagi. *(Pöördub kpt. Tiit Kondori poole.)* Viga on aga see, kui me ise kah

[4] A. Jakobson, Autasustatud näidendid, lk. 187.

oma sõnade külge rippuma jääme, oma väiteid uskuma hakkame ja ... pehmust näitame. *(Naerab.)* Muide — asjade loogika ise sunnib teid talitama nõnda, nagu te p e a t e talitama. Olete hunt — peate ka murdma! ... Olete madu — peate ka neelama.»[5] Suurorg kaitseb hoolikalt kodanliku ühiskonna hundimoraali ja esineb kapitalistide leeri organisaatorina võitluses tööliisklassi vastu.

Tööliisklassi vaenlane on ka arst Samuel Kondor, kes mässib end liberaali toogasse, püüab näiliku opositsiooniga ettevõtjate vastu rõhutada oma vabameelsust. Tema mesimagusad sõnad perekonnarahust, leplikkusest ja «ühtsest eesti verest» kujutavad endast klassivaenlase, kodanliku natsionalisti võtteid tööliisklassi võitlusrinde lõhkumiseks. Samuel Kondor püüab end näidata heasüdamlikuna, kuid siis, kui valatakse proletaarlaste süütut verd, heidab ta maski kõrvale, tõstab klaasi timukate terviseks ja ruttab koju hävitama pabereid, mis võiksid anda politseile põhjust kahtlustada teda ebalojaalsuses. Tema kartused olid asjatud. Selliseid «opositsionääre», nagu Samuel, ei heitnud kodanlik politsei türmi, vaid hoidis neid kui ustavaid abimehi.

Kodanluse müüdavaid lakeisid häbimärgistab A. Jakobson «sotsiaaldemokraatliku» ajalehekese toimetaja Jürissoni näol. See väikesekaliibriline suli ei pretendeeri suurele mängule, vaid korjab lipitsevalt altkäemakse, ei põlga aga ka väljapressimist, on alati valmis kasutama valet ja laimu.

Vastukaaluks kodanlastele ja nende palgasulastele lõi kirjanik revolutsiooniliste tööliste, oma saatuse tõeliste peremeeste kujud. Need on inimesed, kes armastavad ausat tööd ja võitlevad tõe ja ilu eest elus. Nende võitlus on raske, kuid see karastab inimesi ja selles avalduvad tööliste solidaarsus, humanism ja uue, proletaarse moraali jooned. Peeter Kondor, tema vanem poeg Toomas ja onu Siim on eesti proletariaadi kangelaslikud kujud. Nende karakterid erinevad oma individuaalsete joonte poolest, kuid neid ühendavad kodanluse vastu peetav võitlus ja ustavus tööliisklassile. Toomas Kondor paistab silma noorusliku, trotsliku temperamendi, julguse ja ühtlasi ka ägeduse poolest. Ta on terav kõnelustes paanikassesattujatega ja ironiseerib alati kokkuleplase Samuel Kondori üle. Kui tema noorem vend August otsustab asuda elama Tiit Kondori juurde, ütleb ta temale raevukalt: «Roomaja, vaat kes sa oled!» Ta astub julgelt ja teravalt välja Samueli, Augusti ja Tiidu vastu, mõistes avalikult hukka oma eksimused minevikus. Tiit Kondori mürgisele märkusele, et tema, Toomas, võitles kunagi ka meie

[5] A. J a k o b s o n, Autasustatud näidendid, lk. 290—291.

riigi, meie Eesti eest, vastab Toomas julgelt: «Õige, võitlesin. Võitlesin t e i e riigi eest, mitte m e i e riigi eest. Võitlesin t e i e Eesti eest, mitte m e i e Eesti eest!»

TIIT KONDOR: «N õ n d a v i i s i sa siis... tõlgitsed seda küsimust. Jahah! Ja nüüd muidugi... kahetsed?»

TOOMAS: «Ei salga, onu, — kahetsen! Jah, kahetsen! Kahetsen, et lasksin tol korral oma silmad pimedaks kõnelda.»

TIIT KONDOR: «Mür-gi-ta-tud oled! Kuni kondiüdini... oled mürgitatud!...»

TOOMAS: «O l i n mürgitatud. Nüüd enam ei ole.»[6]

«Võitlus rindejooneta» TR Draamateatri laval.
Siim (Aarne Ruus), Peeter (Ado Hõimre), Toomas (Alfred Rebane), kapten Kondor (Arno Suurorg)

Kodusõja aastatel õnnestus eesti kodanlusel pettuse ja vägivalla teel mobiliseerida eesti töölisi oma valgesse armeesse, varjata oma kontrrevolutsioonilisi plaane ja tegusid rahvusliku sõltumatuse võltsi lipuga. Selliste väärale teele viidud tööliste revolutsioonilise teadvuse ärkamine ongi antud Tooma kujus. Oma minevikueksimuste aus ja avameelne hukkamõistmine annab kangelasele jõudu saada vankumatuks, sihikindlaks võitlejaks tööliste ja talupoegade vabariigi eest.

Vana töölise Siimu iseloomus pole teravust ega ägedust. Kuu-

[6] A. J a k o b s o n, Autasustatud näidendid, lk. 223.

lates tähelepanelikult teiste kõnelusi, püüab ta mõne sõnaga või lühikese lausega kindlaks määrata streigi tähtsuse, toetada oma venda või jälle Toomast. Tiidu ja Samueli «teooria» kohta Eesti ettevõtjate ja tööliste ühtsusest teeb ta märkuse: «Eks see veri ole muidugi kõigil üht värvi ... ja lihagi — ühest ainest tehtud.»[7] Ta ei armasta vaielda, kuid ei varja ka oma revolutsioonilisi veendumusi. Temale on selge töölisklassi võitluse raskus, ja sellelt teelt ei pöördu ta mitte kunagi kõrvale.

Peeter Kondorile on nagu Siimulegi omane rahulikkus ja kindlameelsus. Ta ei ägestu, mõtleb läbi iga oma sammu. Vastupidiselt oma pojale Toomale ei nimeta ta Augustit «roomajaks», ta usub, et August tuleb tagasi oma isa juurde, tööliste juurde. Peetri tegevuses on tunda sihikindlust ja püsivust. Milliseid hoope talle ka antakse, ükski neist ei suuda teda murda. Hoolimata sellest, et streik maha suruti, demonstratsioon laiali aeti, Siim ja Toomas areteeriti ja kaks organisaatorit tapeti, ei kaota ta pead ega pane käsi rüppe. Töölisklassi vankumatu usk oma võidusse kõlab proletaarlase Peeter Kondori sõnadest, kui ta illegaalsele revolutsioonilisele tööle minnes ütleb: «Ei, me ei ole löödud ... ka selle praegusega mitte. Kaotasime selle lahingu ... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud ... see on õige. Aga see ei tähenda midagi, — tuleb aeg, ja meie hoop äigab teid seda rängemini ... Tapsite meist kaks? Mis siis — kakskümmend ja veelgi enam seltsimeest asub nende tapetute asemele. Sulete meid vanglamüüride taha? Mis siis, me kõneleme ka läbi paksude raudkivide ... Jälgite meid ... nagu metsloomi? Jälgige — teisiti te ei saagi. Tuleb aeg, ja pakkupugejad olete ... teie ise ... Hoia ennast, hoia ennast, poiss! Kas sa's ei näe, et redelipulgad, mida mööda sa ronid, on mädad ja pehkinud. Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda? Temast teist Samueli teha? ... Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku ja riivi taha toimetab ... Mina ... ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämblaga! Ko-gu kämblaga!»[8]

Jakobsoni näidendite «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» ilmumine oli tähelepanuväärivaks sündmuseks kogu eesti nõukogude kirjanduses. Nendes teostes lahendas autor kõige akuutsemaid kaasaegse ühiskondliku elu küsimusi kommunistliku parteilisuse positsioonilt. Eesti draamateatrite repertuaar täienes algupäraste sotsialistliku realismi näidenditega. Teatrikülastaja nägi laval uusi kangelasi, nende hulgas revolutsionäär Peeter Kondorit ja mehist nõukogude sõjameest — kommu-

[7] A. Jakobson, Autasustatud näidendid, lk. 185.
[8] Sealsamas, lk. 301.

nist Ants Kuslapit. Jakobsoni dramaatilised jutustused leidsid üleliidulise tunnustuse ja said väärika koha paljurahvuselise nõukogude kirjanduse parimate näidendite hulgas. Selle tõsiasja üle tundis oma südames uhkust eesti töörahvas, see tõsiasi pani ka vabariigi kirjanikke loominguliste küsimuste üle sügavamalt ja tõsisemalt järele mõtlema. Näidendid kutsusid kirjanikke üles julgemalt ellu tungima, paljastama kõike reaktsioonilist, iganenut ja tugevdama võitlust uue elu eest, looma nõukogude võimu ja sotsialismi eest võitlejate eredaid kujusid.

Eesti nõukogude kirjanikud lõid rea näidendeid rahva elust ja tööst rahvamajanduse taastamise ning põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise perioodil.

Tähtsale kohale kerkis draamakirjanduses probleem, milline peab olema nõukogude asutuse juhtiv töötaja. Seda teemat on käsitletud A. Jakobsoni näidendis «Rooste» (1947). Vabriku direktor Holm, kes varem on ise olnud tööline ja võtnud osa Isamaasõjast, juhib alguses ettevõtet hästi. Kuid peagi satub Holm peainsener Lehtmetsa mõju alla, kes on maskeeritud klassivaenlane. Lehtmets nüristab direktori valvsust, tõmbab ta tasapisi joomingutesse, äratab temas kalduvusi väikekodanliku mugavuse vastu, saavutab seda, et direktor hakkab ettevõtte huve allutama oma isiklikele huvidele. Holm kaotab uue tunnetamise võime, ta suhtub kriitikasse halvustavalt, ei toeta ratsionaliseerimisettepanekuid. Parteiorganisatsiooni juhtimisel paljastavad töölised kahjur Lehtmetsa ja toovad päevavalgele ettevõtte direktor Holmi «roostetamise». Kahjuks on aga näidendi positiivsed kujud, eriti partorg Tui jäänud kahvatuks; partorg ei tegutse aktiivselt ja tema kõnes on palju deklaratiivsust.

Näidendis «Ehitajad» (1950) ei piirdu A. Jakobson ainult selle näitamisega, milline nõukogude juhtiv töötaja olla ei tohi, vaid joonistab ka positiivseid kujusid, näitab eredamalt tööliste ja teenistujate sotsialistliku teadvuse kasvu. Sadamaülema Jonn Malmi näol on kujutatud juhtivat töötajat, kes nõuab distsipliini, kuid ei taha mõista seda, et nõukogulik distsipliin põhineb töötajate teadlikkusel. Temas elavad veel endisaegse kapteni harjumused. Püüdes säilitada enda vankumalöönud autoriteeti, ei luba ta mingeid vastuväiteid ja peab oma otsuseid ilmeksimatuiks. Veenmise meetod on talle võõras. Töötajate initsiatiivi mahasurumisega takistab Malm sõja ajal purustatud sadama taastamist. Tema asetäitja ja partei-algorganisatsiooni sekretär Liivak aga kuulub selliste juhtivate töötajate hulka, kes ei taha oma vana sõpra ja võitluskaaslast avalikult kritiseerida, kuigi südames mõistab tema kahjulikku ja halba käitumist hukka. Omavahelistes vestlustes püüab Liivak Malmile selgeks

teha tema vigu, kuid kollektiivi ees ei söanda viimase vastu otsustavalt välja astuda. Alles partei linnakomitee bürool on ta sunnitud enesekriitiliselt oma teguviisi hukka mõistma.

Eesrindlike juhtivate töötajate kujud on antud laadimistööde juhataja Mihkel Kuuse ja Keskkomitee voliniku Toomas Kotka näol.

Mihkel Kuuse kuju on näidendis vastandatud Malmile ja Liivakule. Kuuse jõud ja autoriteet seisab tema tihedas sidemes töölistega. Tema suhted töötajatega on tõeliselt seltsimehelikud — printsipiaalsed, õiglased ja põhinevad vastastikusel lugupidamisel. Kuusk astub avalikult välja oma äia Jonn Malmi käsutamisvaimu ning Liivaku otsustusvõimetuse ja pehmuse vastu. Tema tegevust toetavad töölised ja parteiorganid.

Näidendis on tõepäraselt joonistatud juhtiva parteitöötaja Kotka kuju. Kotkas on kaua aega elanud Nõukogude Venemaal, omandanud seal parteitöö ja kollektiivi juhtimise viiumuse. Ta oskab näha inimestes head, innustada töölisi raskuste võitmisele. Ta selgitab Malmile omavolitsemise, kriitikasse üleoleva suhtumise lubamatust. Nähes, et Malm ei paranda ennast, ei säästa ta oma sõpra ja taotleb Malmi kohalt mahavõtmist, nõuab, et ta tööliste ees oma väära juhtimisstiili hukka mõistaks. Kotkas süüdistab teravalt ka oma teist sõpra Liivakut selle eest, et viimane ei söandanud Malmi puudusi printsipiaalselt arvustada. «Muudkui — ära aga sina, vennas, oma pehme südamega jälle unustama kipu, et vana ja iganenu haletseminegi on atentaat uue vastu, asugu siis see vana ja iganenu meist väljaspool, asugu ta siis meis enestes!»[9] Kotkas toetab Kuuske, tema ettepaneku kohaselt edutatakse Kuusk sadamaülema kohale.

Kotka parteiline printsipiaalsus kaadri valikul ja kasvatamisel ühtib tähelepaneliku suhtumisega tööliste vajadustesse ja meeleoludesse, oskusega liita töölisi, äratada neis loomingulist initsiatiivi ja toetada seda. Kirjanik ei ole jätnud varju ka kangelase isiklikke intiimseid elamusi, tema helget armastust Jonn Malmi tütre — kooliõpetaja Maia vastu.

Näidendis on leidnud peegeldamist ka sellised uued nähtused vabariigi elus, nagu osa teenistujate üleminek tootmistööle. Noor Vahtrik kannatab selle tõttu, et istub kontoris telefoni juures, aga ometi võiks ta olla kasulikum tootval tööl. Kotka nõuandel loobub ta kontoritööst ja asub tööpingi taha; lõpupildis näemegi teda juba treialina ja see töö pakub talle suurt moraalset rahuldust.

---

[9] A. Jakobson, Ehitajad. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 127.

Nende kahe Jakobsoni näidendiga piirdub draamateoste arv, milles kõneldakse inimestest, kes esimesel sõjajärgsel viisaastakul töötavad Nõukogude Eesti tööstuses ja ehitustel.

Märksa aktiivsemalt püüdsid kirjanikud valgustada Nõukogude Eesti külaelu, kolhoositeele astuva eesti talupoja ja kaluri elu. Sellel teemal on loonud näidendeid Aadu Hint, Johannes Semper ja August Jakobson. Draamakirjanduse alal esinesid esmakordselt just kolhoosiaineliste näidenditega ka noored jõud (V. Gross, M. Talvest jt.).

Eesti kalurite elu esimestel sõjajärgsetel aastatel kujutab Aadu Hint oma näidendites «Tagaranna meeste kalakuunar» ja «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1947). Mõlema näidendi tegevuskohaks on Tagaranna küla, tegelasteks selle küla elanikud. Kirjaniku tähelepanu keskuses on nõukogude kalurite kollektiivi kujunemine ja seniste rõhutud inimeste poliitilise teadlikkuse kasv. Esimeses näidendis näeme kalurite käitumises kõhklemist, kartust avalikult välja astuda oma vaenlase Vihvelini vastu, kes on pugenud kalakombinaadi direktori asetäitja tööpostile. Peategelasena, kes asub julgelt Vihveliniga võitlusse, toob autor esile endise rindemehe — kommunisti Tiudur Jõgeli. Tema parimad iseloomujooned — julgus ja vankumatu tahtejõud võitluses vaenlaste vastu avaldusid Suures Isamaasõjas ja arenevad veelgi sõjajärgse sotsialistliku ülesehitustöö tingimustes. Ta aitab töötavatel kaluritel paljastada kulakute käsilast Vihvelini. Klassivõitluse tingimustes kasvab ka kalurite teadlikkus, nende usk oma jõusse.

Näidendis «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» näitab autor kalurite edasise aktiivsuse kasvu, mis on seotud materiaalsete elutingimuste tunduva paranemisega ja uue kalapüügitehnika rakendamisega. Näidendis on eelmisega võrreldes uusi tegelasi: maskeeritud fašist — ühistu raamatupidaja Lauer ja tema õde Liidia. Nad ei saa enam nii avalikult tegutseda, nagu tegi seda Vihvelin. Nende vaenulik tegevus on suunatud kollektiivi ühtsuse õõnestamisele, ühistu eesrindlike kalurite keskelt ühistu esimeheks edutatud Tõnis Hoopkauba moraalsele laostamisele. Neil õnnestub Tõnist meelituste ja joomingutega väärale teele viia, sisendada talle, et tema on ülemus ja võib tegutseda «iseseisvalt», juhatuse ja kalurite arvamust ignoreerides. Konfliktis kollektiiviga saab Tõnis lüüa. Autor on toonud eredalt päevavalgele kollektiivist eemaldumise kahjulikkuse ja ohtlikkuse. Kalurid ei lase fašist Laueril ja tema õel põgeneda, ning panevad oma eksimuste eest aru andma õigelt teelt kõrvale astunud esimehe. Kollektiivi jõudu mõistab hästi kommunist Tiudur Jõgel. Töötades kalakombinaadi direktorina, tugineb ta kaluritele, äratab neis initsiatiivi, arendab neis peremehetunnet ühis-

«Kuhu lähed, seltsimees direktor?» TR Draamateatri laval. Esiplaanil Tõnis Hoopkaup (Rudolf Nuude) ja Pime-Juhan (Aleksander Randviir)

kondliku vara suhtes, aitab neil kindlustada kollektiivse majandi põhialuseid.

Näidendis on edasi antud nõukogude kalurite üha kasvavat monoliitsust. Nende käitumises pole enam seda ebakindlust, mis ilmnes A. Hindi esimeses näidendis. On kadunud vana kaluri Peetri kahtlused ja kõhklused, on kasvanud uued aktivistid. Kalurite poliitilist kasvu on näidatud ka nende kõnes. Nii kõneleb näiteks Peeter raamatupidajast: «Asja tunneb? — Tunneb! Poliitiliselt kahtlane? — Paberid on ka siin korras, keegi pole samuti kuulnud, et ta midagi riigivastast oleks ütelnud. Poolt räägib, ja mitte niiviisi lärmates, nagu Vihvelin, vaid tasa, haritud inimese kombel. Noh — mis ta siis on? Näed sa, keegi ei mõista ütelda, mis ta on, aga igaüks tunneb, kui ütled talle — seltsimees Lauer, siis viimane sõna on õige, aga esimene pole.»[10]

[10] A. Hint, Kuhu lähed, seltsimees direktor? RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1949, lk. 70.

Juhatuse liige Jaagup püüab õigustada oma lipitsevat käitumist esimehe suhtes: «Teen, mis ülemus käsib, lähen, kuhu ülemus nõuab! Mis ratas teab, kuhu rong jookseb!» Järise Juula aga vastab talle: «Heldene valitsus! Ratas — ega sa ratas pole — sa oled inimene!»[11]

A. Hindi näidendite peategelasteks on lihtsad inimesed — kalurid; mõlema näidendi jooksul kujuneb välja nende üksmeelne kollektiiv. Lugedes NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrust abinõudest põllumajandusliku artelli põhikirja rikkumiste likvideerimiseks, selgitab Riina: «Meil pole küll kolhoos — meil on ühistu, aga peaaegu niisamasugune asi.»[12] Kalurid püüavadki toimida nii, nagu kutsub seda tegema partei ja valitsus. A. Hint kirjeldab õigesti kaluriühistut kui tähtsat astet kolhoosikorra poole, kuna töö ühistus arendab kollektivismitunnet, õpetab inimesi kollektiivselt töötama ja tõmbab neid kaasa elama kogu ühismajandi eluga.

A. Hindi näidendid on teatrikülastajate poolt saanud kõrge hinnangu osaliseks. Näidendi eest «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» määrati kirjanikule vabariiklik preemia.

1949. aastal ilmusid kollektiviseerimise ajajärku kujutavad näidendid — J. Semperi «Murrang» ja A. Jakobsoni «Meie elu». Töötavate talupoegade võitluse teravnemine kulakluse vastu kolhooside loomise perioodil on J. Semperi «Murrangus» põhikonfliktiks. Näidend algab kulakute salakavala riukaga. Kehvikud kogunevad koosolekule, et arutada kolhoosi loomise küsimust. Selgub aga, et koosolek on juba lõppenud ning sellest osavõtjaile demonstreeritakse filmi. Kehvikutele oli ettekavatsetult valesti teatatud koosoleku alguse aeg.

Kui kulakud Haamer ja Luts näevad, et kehvikud Nõukogude Armeest demobiliseeritud Rannitiga eesotsas siiski organiseerivad kolhoosi, muudavad nad oma taktikat. Kolhooside-vastase kihutustöö asemel püüavad nad nüüd kolhoosi organiseerimist oma kätte saada selleks, et hiljem kolhoosi seestpoolt õõnestada. Kulakutel õnnestubki Rannitit mõneks ajaks oma mõju alla saada. Kui aga kulakute plaanid nurjuvad, kui kehvikud koos keskmikega nende vaenulikud kavatsused paljastavad, siis asuvad nad oma kapitalistliku hundimoraali kaitsmiseks terrori teele.

Juhan Teearu kujus on kirjanikul õnnestunud avada kesktalupoja hingeelu sisemisi vastuolusid. Teearul ei ole kerge vabaneda sissekasvanud eraomandlikust mõtteviisist. Kuid

[11] A. Hint, Kuhu lähed, seltsimees direktor? lk. 86.
[12] Sealsamas, lk. 74.

«Murrangu» lavastusest «Vanemuise» teatris:
Rannit (Benno Mikkal) ja partorg Nirk (Erich Jaansoo)

kulakute tegevus näitab talle vaenlase tõelist olemust. Kommunistide selgitustöö aitab tal omaenda kõhklemisest ja oma igandlike vaadetega naise Roosi vastuseisust üle saada ning asuda koos kehvikutega kolhoositeele.

A. Jakobsoni näidend «Meie elu», mis ilmus pärast J. Semperi «Murrangut», kujutab samuti klassivõitlust esimeste kolhooside organiseerimise perioodil. Autor on näidendis raevukalt paljastanud kulakuist vendade Kristjan ja Paul Saulepi ning endise fašistliku ohvitseri, nüüd bandiidijõugu peamehe Jaan Maide kiskjapalet. Nad ei suuda leppida sellega, et nende võim on lõppenud. Kulakud võitlevad igati nõukogude võimu vastu: põletavad maha viljaladusid, tulistavad punavoore, saboteerivad viljavarumist, tapavad aktiviste. Nähes aga kolhoosi loomise paratamatust, püüavad nad ka ise kolhoosi pugeda.

Kommunistide juhtivat osa külas on näidatud partorg Peeter Karmi kujus. Karm asus maale selleks, et abistada talupoegi kolhoosi ühinemisel. Selle ülesande lahendamisele suunab ta kogu oma tegevuse. Kehvikutele toetudes saavutabki ta eesmärgi. Kulakud tapavad kommunist Karmi, kuid tema üritus, mille eest ta ennastsalgavalt võitles, pääseb võidule.

Kõigi vaadeldud näidendite põhimotiiviks on üleskutse tõsta valvsust kulakute ja maskeeritud vaenlaste salasepitsuste vastu.

Eesti nõukogude draamakirjandus ei läinud vaikides mööda uue maailmasõja õhutajate inimvaenulikest plaanidest. Maailm jagunes teravalt kaheks leeriks: sotsialismi ja demokraatia, õigluse ning humanismi leeriks ühelt poolt ja imperialismi, reaktsiooni ning agressiivsete sõdade leeriks teiselt poolt. Need töötajaid sügavalt erutavad probleemid innustasid A. Jakobsoni kirjutama näidendi «Kaks leeri» (1948). Ühe perekonna piirides näitab autor nõukogude inimeste rahutaotluse ja loova töö paatost ning demokraatia ja sotsialismi vaenlaste alatuid kavatsusi.

Laaguste perekonna monoliitsus on eluline ja õige. Laagused erinevad teravalt Miilaste perekonnast («Elu tsitadelliis»). Oli aeg, kui helilooja Märt Laagus oli kitsalt sulgunud oma kunsti sfääri, kuid nüüd on ta sellest kodanliku kasvatuse igandist üle saanud. Suure Isamaasõja ajal evakueerus Laaguste perekond Nõukogudemaa tagalasse, nad karastusid sõjatules ja annavad nüüd kogu oma jõu rahvast teenivale kunstile ja teadusele. Nõukogude patrioodina loob helilooja Laagus sümfoonia meie rahva vägilaslikust võitlusest vaenlase vastu. Ta võtab arvesse kriitika oma teose lõpuosa kohta ja töötab selle uuesti ümber; temale on võõrad auahnus ja egoism, kõrgi iseteadvuse ja ilmeksimatuse tunded. Laaguse vanem poeg Peeter on bakterioloog ja viimase naine Katriin arst, noorem poeg Jaak on andekas muusik; kõik nad võtavad aktiivselt osa ühiskondlikust elust. Koos Laagustega elab noor viiuldaja Paul Kaalep, partisani poeg. Kõik nad on uue, nõukogude intelligentsi esindajad.

Ja äkki tuleb helilooja Märt Laaguse perekonda välismaalt tagasi poeg Johannes oma naise Riitaga. Johannes tuleb kodumaale tagasi selleks, et teadusliku uurimise instituudis, kus töötab tema vend Peeter, salaja lõpule viia erakordse hävitamisjõuga tuberkuloosibatsilli väljaarendamine ja oma «leiutis» hiljem bakterioloogilise relvana müüa lääne imperialistidele. Kohe, niipea kui Johannes ja Riita saabuvad kodumaale, tekib paratamatult konflikt, mille arengus avanevad nõukogude inimeste iseloomujooned ja ilmneb imperialiste teenivate kosmopoliitide alatus.

A. Jakobson paljastab oma näidendis kosmopolitismi kui imperialistide ideoloogilise relva.

«Lobised siin igal võimalikul puhul mõtte-, sõna- ja teovabadusest,» ütleb Peeter Johannesele. «T e g e l i k u l t on see vabadus, mida sa siin nõnda jutlustad, vabadus ainult üksikutele kiskjatele, orjapõli aga miljonitele töömesilastele. Ja säärase vabaduse vastu võitleme me kogu hingest, kogu jõuga!... Vabadus, mille eest võitleb m e i e leer... on aga vabadus ja

õnn miljonitele töömesilastele, profülaktiline isolatsioon üksikutele kiskjatele. Ja s e l l e vabaduse nimel tõukame me kõik takistused oma teelt kõrvale . . .»[13]

Peeter rõhutab, et Johannes on mees «teisest leerist». Perekond tõukab selle näruse inimese enese keskelt välja. Johannese ema ütleb talle: «Ma sünnitasin su kord . . . Ma hellitasin sind . . . Sa aga läksid huntidega . . . Ja nüüd . . . nüüd kisun ma su endast välja kas või veelgi suurema valuga, kui ma su kord ilmale tõin!»[14]

Samas näidendis toob autor luuletaja Nigul Härma kujus esile vana intelligentsi ümberkasvamise protsessi. Samm-sammult mõistab Härm vanade eelarvamuste ekslikkust ja hakkab osa võtma sotsialistliku kultuuri ülesehitamisest ning võitlusest uue sõja õhutajate vastu.

Oma näidendi «Kaks leeri» epigraafiks võttis A. Jakobson tšehhi kirjaniku-kommunisti Julius Fučiki surmaeelsed sõnad: «Inimesed, ma armastan teid! Olge valvsad!» A. Jakobson kutsub oma näidendiga nõukogude inimesi üles olema valvsad, jälgima teravalt reaktsiooni mustade jõudude salasepitsusi, andma enesele aru selle kohta, milline ajalooline ülesanne ja vastutus lasub meie suurel kodumaal — rahu lipukandjal.

Kuigi neljakümnendate aastate draamateosed oma ideeliskunstiliste väärtuste poolest polnud ühtlasel tasemel, tähistasid nad ometi eesti nõukogude draamakirjanduse pideva arenemise algust. Nad valgustasid lugeja ja teatrikülastaja ees eesti rahva elu kõige olulisemaid külgi sotsialismi ülesehitamise etapil Eestis. Neid teoseid ühendavaks ideeks on nõukogude inimese iseloomu kujunemine sotsialistliku ümberkorraldustöö käigus vabariigis, võitluses vaenulike elementidega linnas ja kulaklusega maal.

Eesti draamakirjanikud lõid kaasaja kangelaste kujusid, ja seda eelkõige Suurest Isamaasõjast osavõtjate näol. Noore Nõukogude Eesti tingimustes etendasid rindelt tagasi tulnud võitlejad eriti suurt osa rahvamajanduse ja kultuuri taastamisel. Nad said asutuste juhatajaiks, uute meetodite ellurakendajaiks tootmises, kolhooside loomise initsiaatoreiks ja organiseerijateks, abistasid parteid vana intelligentsi ümberkasvatamisel ja uue, nõukogude intelligentsi loomisel. Seepärast ongi tüüpilised need eesti nõukogude näidendeis antud kujud, mis kehastavad endiste rindevõitlejate eesrindlikku osa rahuaja loovas töös ja väljendavad elutõde selle sügavas mõttes.

---

[13] A. J a k o b s o n, Kaks leeri. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 117.

[14] Sealsamas, lk. 122.

Eesti nõukogude draamakirjandus paljastas kodanlike natsionalistide demagoogilise väljamõeldise «rahvusühtsusest» kodanlikus Eestis, näitas lugejale-teatrikülastajale eesti proletariaadi võitlust kodanluse vastu.

2

Eesti nõukogude draamakirjanduse kõige tähtsamaks teemaks viiekümnendate aastate esimesel poolel sai võitlus rahu eest. Nõukogude kunstimeister ei saa vaikida, kui mõnedes maades valmistatakse ette kolmandat maailmasõda, ähvardatakse aatomi- ja vesinikupommidega. Vene nõukogude draamakirjandus oli selleks ajaks juba loonud rea teoseid, mis olid pühendatud rahu eest toimuva võitluse õilsale teemale (K. Simonovi «Vene küsimus», B. Lavrenjovi «Ameerika hääl», N. Pogodini «Missouri valss»). Selliste teoste hulka kuuluvad ka A. Jakobsoni näidendid «Öö ja päeva piiril», «Šaakalid» ja «Kaitseingel Nebraskast».

Näidendi «Öö ja päeva piiril» (1950) tegevus toimub ühel maršaliseeritud maal Euroopas. Oskar Andersi ja Henriku kujudes on näidatud kommunistide avangardlikku osa kõigi ausate inimeste koondamisel võitlusse sõjasüütajate ja ameerika imperialismi maailmavallutamise plaanide vastu. Esimesest pildist alates näidatakse Oskar Andersit julge ja suure tahtejõuga inimesena, kellel partei esindajana on suur autoriteet ja kes on andunud oma rahva huvide teenimisele. Ta kõneleb rahvale julgesti Nõukogude Liidu suurest vabastuslikust missioonist Teises maailmasõjas ja Nõukogudemaa järjekindlast rahuarmastavast välispoliitikast. Oskari tahe ja veendumus on vankumatu, kogu tema tegevus on pühendatud rahu eest võitlemisele. Ta on tugev ja püüab seda tugevust sisendada ka oma seltsimeestele. Kui tema armastatu Ingrid, imetledes sõbra julgust, ütleb talle valuga, et vaenlased võivad tappa nii tema kui ka ta seltsimehed, vastab Anders: «Võivad. Ja teevadki seda. Mis ei muuda aga põrmugi ajaloo käiku. Langevad üksikud võitlejad, nende asemele tulevad uued... jääb rasketelegi kaotustele vaatamata p a r t e i! *(Silitab naeratades Ingridi allakummardatud pead.)* Ja see on peaasi, Ingrid! See on peaasi!»[15]

Fašistid tapsid Oskar Andersi. Tema hoogsa tegevuse traagiline finaal on võimsaks üleskutseks edasisele võitlusele. Rahu eest võitlejate liikumise etteotsa asub kommunist Henrik, kes

[15] A. J a k o b s o n, Öö ja päeva piiril. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 118—119.

annab tõotuse võidelda Andersi ürituse võiduni. Rahu eest võitlejate read laienevad üha enam: aktiivselt astuvad võitlusse lesk Anna Olsen, kirjandusõpetaja Ingrid, insener Asmus ja teised. Kommuniste on näidatud tõetruult, tihedas seoses kõigi progressiivsete inimestega ja eelkõige töölistega, nad on rahu eest peetava võitluse juhtijateks ja innustajateks.

Reaktsioonileeri esindajateks näidendis on kapitalistid Kurt Troll ja tema poeg, samuti nende käsilased Karl Haake ja Hermann Olsen, parempoolne sotsialist Martin Hagart ja baptistide jutlustaja Sörenson. Nad teevad laimupropagandat NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade vastu, alustavad rahupooldajate metsikut tagakiusamist ja organiseerivad tööliste juhtide tapmist. Kapitalistide tahte elluviijateks kasutatakse inimesi, kes on isikliku kasu saamise huvides nõus toime panema ükskõik milliseid kuritegusid. Üheks selliseks müüdavaks isikuks on Hermann Olsen. Tema peamiseks ülesandeks on fašistliku propaganda tegemine kooliõpilaste hulgas ja noorte värbamine fašistlikesse jõukudesse. Ääretu künismiga väljendab ta oma ellusuhtumist: «Inimese kaks k-kõige aluse-li-se-mat põhiinstinkti on kurjus ja egoism. Jah! Ja n-neist kasvab v-välja v-võitlus! Jah! Õieti põhimõte, et ... kõik, mis sa pead endale kasulikuks, on ka m-moraalne, see tähendab l-lubatud ... jah!»[16]

Sellest elajalikust printsiibist juhinduvad Trollid ja nende käsilased, sooritades ühe kuriteo teise järel.

Kapitalistide huvide kaitsja tõepäraselt joonistatud kujuks on parlamendiliige sotsialist Hagart, endine tööline. Oma esinemistel tööliste koosolekuil püüab just tema näidata, nagu oleks üleminek sotsialismile võimalik tööliste ja kapitalistide sõbraliku koostöö tingimustes; ta jagab ohtralt kiidusõnu ameerika «abile» ja levitab laimu Nõukogude Liidu aadressil.

Üheks vahendiks, mille abil kodanlikud võimumehed püüavad hoida rahvahulki oma mõju all, on religioon. Seda rõhutab kirjanik jutlustaja Sörensoni kujus.

Reaktsiooni ja sõja leerile vastandab A. Jakobson oma näidendis rahvahulkade jõu, rahupooldajate liikumise võimsuse. Teoses jääb kõlama veendumus, et rahu jõud paratamatult saavutavad võidu sõjaõhutajate üle.

1951. a. avaldas A. Jakobson uue näidendi «Šaakalid», milles paljastatakse Ameerika Ühendriikide imperialistlike ringkondade esindajaid, ärimehi, keda autor võrdleb šaakalitega. Niisugused on teose kesksed tegelased — keemik, kindral ja Sõjaministeeriumi Teadusliku Uurimise Osakonna juhataja asetäitja Edgar McCannedy, Lõuna Värvitööstuse Trusti üks tegev-

[16] A. Jakobson, Öö ja päeva piiril, lk. 142.

direktoreid Upton Bruce ja keemiaprofessor Steel — massilise hävitamise relva, nn. hõbehalli tolmu leiutaja. Nad peavad end ameerika tsivilisatsiooni esindajaiks, kuid oma olemuselt on nad inimvihkajalikud, moodsad kannibalid. Steel tahab katsete tegemiseks kasutada elavaid inimesi. Altkäemaksu eest antakse talle võimalus katsetada oma leiutist kuue neegri kallal, kes on rahuliikumisest osavõtmise pärast surma mõistetud ettekäändel, nagu oleksid nad tarvitanud vägivalda valge naise kallal. Kapitalist Bruce kõneleb Taani, Norra ja Iraani vallutamisest kui kõige lähema aja sündmusest. Pentagoni esindaja kindral McCannedy avaldab küüniliselt oma kavatsusi kogu maailma orjastamisest: «Kord tulid meie kanged esivanemad üle ookeani ja vallutasid oma plaanvankrites s i i n s e maailmajao. Tänapäeval aga läheme meie t a g a s i üle ookeani ja vallutame oma lennukitel ja tankidel k õ i k v i i s maailmajagu.»[17] McCannedy unistab ajast, millal nende lapsed ja lapselapsed võiksid öelda: «Kus maa, seal Ameerika.»[18] Baptistide jutlustaja Gideon Prisly korraldab oma teosoofilis-spiritistliku ringi koosolekuid, et samuti õhutada «püha sõda» venelaste ja hiina kommunistide vastu.

A. Jakobsoni terav satiir paljastab Bruce'i, McCannedy, Steeli ja Prisly kujudes ameerika imperialistide kavatsuse vallutada kogu maailm ja orjastada kõik rahvad. Kurt Schneideri kujus, kes on Steeli esimeseks abimeheks «hõbehalli tolmu» leiutamisel, paljastab autor hitlerliku keemiku-sadisti ja näitab tõepäraselt, milleks ameerika imperialistid kasutavad hitlerlasi, kelle vastu võitlemiseks maailma rahvad kandsid suuri ohvreid.

Näidendis on kujutatud tänapäeva «ameerika elulaadi» teatavaid külgi satiirilise teravdamisega. Võidujooks maksimaalse kasumi järele määrabki monopolistlike ringkondade teod ja toimingud. Katse eest müüa oma «leiutis» teisele värvitööstuse trustile tuleb professor Steelil maksta oma eluga: šaakalid murravad üksteist. Kohutav vägivald ja metsikused ning südametunnistuse puudumine valitsevad nendes «kollase saatana» kummardajate ringkondades.

A. Jakobsoni teoses on näidatud kaht Ameerikat: imperialistlike šaakalite Ameerikat ja ausate, õilsate inimeste Ameerikat, nende Ameerikat, kes on võimelised võitlema iseenda ja kogu maailma rahvaste huvide eest. «Mu isamaa,» ütleb erus olev lennuväemajor Allan O'Connel, «koosneb rohkem kui saja neljakümnest miljonist inimesest, ja enamik sellest saja neljaküm-

---

[17] A. J a k o b s o n, Šaakalid. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1952, lk. 20.

[18] Sealsamas, lk. 21.

nest miljonist tahavad töötada ja elada rahus. See ongi m i n u isamaa, m i n u Ameerika, ja s e d a Ameerikat ma armastan. T e i e aga tahate püsti upitada Ameerikat-kägistajat, Ameerikat-röövvallutajat, Ameerikat-massimõrvarit, ja s e d a Ameerikat ei armasta ma iialgi!»[19]

Näidendi positiivseteks kangelasteks on Allan O'Connel, arstiteaduse doktor Charles Armstrong, joonestaja Charles Mead, ehitustööline-monteerija Jack Ready, neegrinooruk Ben ja tema ema Mary. Need kangelased oskavad mitte ainult avaldada õigeid mõtteid, vaid nad ka tegutsevad aktiivselt, peavad võitlust — ning selles ongi nende elulisus. Eriti ilmselt võib seda näha Allan O'Conneli ja Charles Armstrongi kujust. Töölised ja demokraatiikult meelestatud haritlased hoiavad ära süütute neegrite hukkumise, hävitavad kõik materjalid, mis on seotud surmatoova relva leiutamisega. Autoril on korda läinud näidendis edasi anda ärevat õhkkonda, rahvahulkade pahameele ja raevu jõudu, Ameerika Ühendriikide progressiivsete inimeste rahutaotlust. Teost läbib kindel veendumus, et rahu ja demokraatia jõud saavad võitu sõja- ja reaktsioonileeri üle.

A. Jakobsoni satiiri kunstiline väärtus, kirjutas «Saakalite» puhul V. Jermilov, seisab esmajoones just autori poolt esiletoodud karakterite, arutluste ja seisukohtade tüüpilisuses.[20]

Draamakirjanike loomingu edasises arendamises etendas suunavat ja juhtivat osa «Pravdas» avaldatud artikkel «Ületada dramaturgia mahajäämus». Artiklis mõisteti hukka konfliktituse väär teooria ning juhiti tähelepanu sellele, et paljudes näidendeis puuduvad sügavad elulised konfliktid, elavad karakterid, inimeste individuaalsed iseärasused. «Dramaturgide ja teatri loovate töötajate tähtsamaks ülesandeks,» öeldakse artiklis, «on nõukogude inimese vaimse rikkuse, tema suurepäraste iseloomujoonte kajastamine, mis avalduvad loova töö protsessis ja võitluses kommunistliku ühiskonna ehitamise eest; meie kodumaa suuruse ja võimsuse, kogu maailma kasvavate vabaduse, rahu ja demokraatia jõudude, nende võitluse ülistamine, mida nad peavad reaktsiooni, sõja ja obskurantismi hävitavate jõudude vastu.»[21]

Partei XIX kongressi juhised ja «Pravda» näpunäited satiiri ja komöödia arendamisest, teravate eluliste konfliktide näitamisest ja inimeste igakülgsest kujutamisest osutasid suurt abi eesti nõukogude draamakirjandusele. See avaldus eelkõige satiirilise draama ja komöödia edasises arenemises, katsetes mitmekülgsemalt esile tuua tegelaskujude olemust.

---

[19] A. J a k o b s o n, Saakalid, lk. 94.
[20] Vt. «Pravda», 10. XII 1952.
[21] «Pravda», 7. IV 1952.

«Loomingu» 1952. a. juulinumbris ilmus A. Jakobsoni satiiriline komöödia «Kaitseingel Nebraskast». See komöödia ja dramaatiline satiir «Šaakalid» kõnelevad eesti nõukogude draamakirjanduse edasisest kasvust.

Kui «Šaakaleis» on näidatud seda hullumeelset elulaadi, mida ameerika imperialistid tahavad peale suruda kogu maailmale, siis näidendis «Kaitseingel Nebraskast» on kujutatud seda, k u i d a s nimelt ameerika «üliinimesed» oma elulaadi teistele rahvastele peale suruvad, miliist «kultuuri» ja millist moraali nad endiga kaasa toovad. Näidendi tegevus toimub ühes Euroopa maršalliseeritud väikeriigis. Autor naerab välja ameeriklastest peremeeste piiritu kaabaklikkuse ning parempoolsete sotsialistide pugemise ja lömitamise ameerika «abistajate» ees.

Andes «kaitseingel» Theodor N. Trumani kujus labasuse ja jultumuse teravdatud jooni ja näidates parempoolse sotsialisti Samuel Sunne ning teiste temataoliste kujudes neile iseloomulikku lömitamist, toob autor esile tõsiasja, et ameerika imperialistlikud ringkonnad suhtuvad maršaliseeritud riikidesse kui oma provintsidesse Euroopas. Asudes elama Sunne majasse, saab Truman Sunne ajalehe kaasomanikuks; seejärel võtab ta üle tema naise ja saab kingiks maja; lõpuks müüb ta maja maha ja ostab suure krundi. Kuid näidendis ei kujutata ainult kaabaklikku prassimist ja märatsemist. Ookeanitagused «kaitseinglid» toovad Euroopa rahvastele «kingiks» ka elektritoole ja kumminuute, ennekuulmatuid repressioone ja ohjeldamatut terrorit, politseilikku omavoli ja tööpuudust.

Kirjanik näitab, et ookeanitaguste «külaliste» jultumus on võimalik ainult valitsevate klasside ja parempoolsete sotsialistide ringkondade kaasaaitamise tõttu, kes pole enam võimelised ilma väljastpoolt tuleva abita jagu saama oma rahvast ning on seetõttu sunnitud ära andma osa oma kasumitest, müüma maapõuevarasid ja olema nõus maa paljaksriisumisega. Kõik kohalikud kapitalistid — linnapea Hansen, ajalehetoimetaja Sunne, linnanõunik Möller ja teised, kes kardavad rahva kättemaksu oma rahvavastaste tegude eest, on valmis loobuma rahvuslikust sõltumatusest ja riiklikust suveräänsusest, nad muutuvad ameerika «külaliste» teenriteks ja aitavad neil ette valmistada uut maailmasõda.

Näidendis kajastub rahvahulkade suhtumine ameerika imperialistide poliitikasse. Rahvas ei osta ajalehte, mis on läinud ameerika bossi Theodor N. Trumani valdusse. Saades teada, et Truman on tõstnud maa renti, peksavad naised «Omaha üliinimese» läbi. Läbipekstud Trumani lavale ilmumine näidendi finaalis on nagu üldistuseks rahva vihast kutsumatute ookeanitaguste külaliste vastu.

Dramaatilises satiiris «Suremine» (1953; A. Jakobsoni Valitud teoste 5. köites ilmus peaikirja all «Kaotatud paradiis») püüdis A. Jakobson kujutada sureva kodanluse kuulsusetut lõppu ühes rahvademokraatlikus riigis, anda terve galerii tüüpe sureva kapitalismi esindajaist, kes unistavad ookeani tagant tulevast abist ja on valmis omaenda kätega puruks kiskuma uue elu ehitajaid. Samal ajal kui linnas käib vilgas taastamistöö, tegeleb käputäis kunagist härrasrahvast spekulatsiooniga; nad müüvad hõbelusikaid, kuldasjakesi ja siidi, hinge ja südametunnistust. Väljasurevate parasiitlike klasside jäänused ei lepi ainult endise aja mälestamisega, vaid on organiseerinud vandenõu rahvademokraatliku korra vastu.

Näidendis «Suremine» on tõsiseid puudujääke. Vana ja sureva kujutamine on varjutanud seda uut, mis tegelikult rahvademokraatiamaades päevast päeva ikka enam võidule pääseb. Tegelased, võitlus vana ja uue vahel, olukorrad ja situatsioonid on antud abstraktselt, ilma teatava konkreetse maa ajaloolise omapärata ja rahvusliku koloriidita.

Võitluses uue, kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest meie maal tõusis veelgi teravamalt päevakorda küsimus inimeste sotsialistliku teadvuse kujundamisest ja arendamisest kui meie edasiliikumise võimsast tegurist. Eesti nõukogude draamakirjanikud, kes kajastavad elu nõudeid, koondasid reas näidendeis õigustatult tähelepanu võitlusele kodanliku ideoloogia igandite vastu, mis ikka veel pesitsevad mõninga osa nõukogude inimeste teadvuses.

1953. a. ilmus «Loomingus» ja lavastati V. Kingissepa nimelises Tallinna Riiklikus Draamateatris V. Grossi näidend «Ankeet». V. Grossi esimesed kolhoosiainelised draamateosed «Jää sulab» (1949) ja «Suures perekonnas» (1951) on loodud kogemuste ja tähelepanekute najal, mis ta omandas ajalehekirjasaatjana. Viimastel aastatel, tutvudes kohalike ettevõtete eluga, pani V. Gross tähele, et esineb sageli juhtumeid, kus inimeste üle otsustatakse ainult ankeediandmete järgi. See andis talle tõuke teose loomiseks, milles ta paljastab seesugust ebaõiget kaadripoliitikat, seab üles nõude suhtuda inimestesse tähelepanelikult. Näidendi tegelane, tselluloosi- ja paberikombinaadi peamehaanik Valter Mõtus ei varja oma ankeedis seda, et ta kuulus kodanliku diktatuuri ajal kaitseliitu. Ta mõistis seda omaaegset viga ja lunastas oma süü osavõtuga saksa fašistlike okupantide vastu peetavaist lahinguist. Kombinaadis töötab ta ausalt ja arvustab julgelt peainsener Oskar Härma töös esinevaid vigu. Härm, kes osutub karjeristiks, hakkab koos teistega, kes varjavad oma endist tegevust, mustama Mõtust «tumeda pleki» pärast ankeedis ja taotleb tema töölt

«Ankeet» V. Kingissepa nim. TR Draamateatri laval: peainsener Oskar Härm (Valdeko Ratassepp), partorg Riina Maripuu (Meta Luts), kombinaadi direktor Pavel Saar (Rudolf Nuude)

vallandamist. Härma toetab peavalitsuse juhataja Harald Pakitsus. Kiideldes oma varasemate teenetega — ta oli olnud polgukomandöriks Nõukogude Armees — ei tunne Pakitsus huvi oma poliitilise ja tööalase kvalifikatsiooni tõstmise vastu ja on muutunud väikekodanlaseks. Ta usub vaid ankeedi jõusse ning saab karjeristide ja konjunktuurikasutajate kaasaaitajaks.

Karjeristidele ja bürokraatidele on näidendis vastandatud ausad nõukogude inimesed: kombinaadi direktor Pavel Saar, konstruktor Elsa Raag ja parteiorganisaator Riina Maripuu. Kõige õnnestunumaks kujuks teoses on kombinaadi direktor Saar. Ta ei rahuldu saavutustega, vaid otsib võimalusi edasiliikumiseks. Ta ei lömita bürokraadistunud Pakitsuse ees, ta astub välja peainsener Härma vastu, Mõtuse kaitseks. Suurt vaimset jõudu ja vastupidavust ilmutab Saar ka siis, kui peavalitsuses istuvail bürokraatidel läheb korda teda töökohalt vallandada.

V. Gross tõstis oma näidendis üles aktuaalse küsimuse: tõsiselt ja pidevalt on vaja tundma õppida kaadrit ning hinnata inimesi mitte bürokraatlikult ankeediandmete ega sõbramehe-

likkuse «printsiibi» alusel, vaid poliitiliste ja tööalaste omaduste põhjal. Ent teose kunstilist mõjujõudu kahandavad mõned kahvatult antud tegelased; selline on näiteks partorg Riina Maripuu.

Dramaatilises jutustuses «Meie elu hommik» (1953) taotlesid autorid H. Leberecht ja F. Einbaum kujutada seda, kuidas vana spetsialist Udras sotsialistliku ülesehitustöö protsessis ja tööliste kollektiivi ning kommunistide mõjutusel vabaneb kapitalismi sünnimärkidest ning astub uude noorusse, uue elu hommikusse. Autorite kavatsus on huvitav ja tähelepanuväärne. Nad püüavad igakülgselt kujutada oma kangelaste elu ja tegevust, kuid teose peamise probleemi lahendus on ebarahuldav. Näidendis ei ole ühtki tegelaskuju, kes aktiivselt võitleks Udrase ümberkasvatamise eest, kes avalikult arvustaks tema eksisamme. Tegelaskujude suhu — esimesest pildist kuni viimaseni — on pandud ainult kiidusõnu ja ülistusi Udrase aadressil. Kummardamine Udrase ees ei saanud muidugi olla tema ümberkasvatamise teguriks. Näidendi puudusi on õiglaselt arvustatud vabariiklikus ajakirjanduses.

Võitlust kodanlike natsionalistide vastu, kes on pugenud ülikooli ja propageerivad kosmopolitismi, idealistlikku filosoofiat ja esteetikat, on püüdnud kujutada Aira Kaal oma näidendis «Tõele lähedal» (1954). Kuid suure poliitilise tähtsusega teema ei ole leidnud kunstiliselt rahuldavat lahendust. Nõukogude ülikooli eesrindlikke inimesi on kujutatud passiivsete vaatlejatena: nad tegutsevad loiult, ei usalda üksteist, on jõuetud vaenlasi paljastama. Autor ei ole näidanud neid reaalseid jõude, mis annavad ilme nõukogulikule ülikoolile, määravad professorite, õppejõudude ja üliõpilaste monoliitsuse, kommunistliku ideelisuse.

Väikeomandliku psühholoogia vastu on sihitud M. Talvesti komöödia «Sookollid» (1954). M. Talvest on kirjutanud mitu lühinäidendit («Brigadir», «Perekondlik küsimus», «Meest sõnast, härga sarvist» jt.). Komöödias «Sookollid» naerab autor välja eraomandlikku hingeelu ja individualismi. Komöödia keskseks tegelaseks on üksiktalupidaja Märt, kelle talu asub soosaarel ning kes jätkab oma virelevat eksisteerimist üksiktalunikuna ka pärast kolhoosikorra võitu. Märdi hooplemine, et ta on o m a talu peremees, et jääbki elama väljaspool kolhoosi, on naeruväärne. Tuleb aeg võtta pojale naine, poeg Aaralt aga armastab tüdrukut kolhoosist. Vanemad püüavad talle naiseks sokutada usklikku vanatüdrukut, kuid see neil ei õnnestu. Uue elu puhang murrab paratamatult sisse «sookollide» ellu. Hakatakse ehitama gaasijuhet ja nende tallu saabub koos teiste gaasijuhtme ehitajatega ka Aaralti armastatu Hilda. Isa ja poja

vaheline kokkupõrge lõpeb sellega, et ka viimane üksiktalupoeg Märt astub kolhoosi. Selle pöörde edasiandmine on teoses võrdlemisi pinnapealne, komöödia hinnatavaks osaks on aga väikeomaniku igandlike vaadete, tavade ja kommete humoorikas naeruvääristamine.

Kodanlike vaadete ja harjumuste kokkusobimatust nõukogude teadlase moraalse palgega näidatakse A. Jakobsoni draamas «Vana tamm» (1954). Näidendi keskne kuju akadeemik Gustav Räni on antud suure kunstilise üldistusena: ta kehastab nende väära teed, kes ei suuda võita individualismi ja saavad paratamatult nõukogude teaduse arenemise pidurdajaiks. Räni on andekas ja energiliselt tegutsev õpetlane, kes oma aastatest hoolimata juhib teadusliku uurimise instituuti, töötab välja põlevkivi töötlemise meetodi. On juba alanud tehase ehitamine, kus hakatakse rakendama seda meetodit. Koos nende positiivsete momentidega, mis esialgu silma paistavad, avab autor meie ees õpetlase vildaka vaimse olemuse, mis ei sobi kokku meie nõukoguliku eluga. Ränile tundub, et ta on põlevkivi uurimise alal ületamatuks teadlaseks. Ta on jõudnud ette keemikute Liigandi ja Leinuse teaduslikest saavutustest ja naerab oma kolleegide üle. Ta peab normaalseks allutada teda ümbritsevate inimeste tegevust oma isiklikele huvidele. Kõik instituudi teaduslikud kaastöölised peavad vastuvaidlematult järgima ainult temale. Oma õest Martast, keemiateaduste kandidaadist, on akadeemik Räni teinud enda isikliku sekretäri ja majateenija.

Äkki saab aga «ületamatu» Räni teada, et noor teadlane, instituudi kaastööline Soobik on täiustanud oluliselt tema meetodit põlevkivi töötlemise alal ning loodab saada tema heakskiidu ja toetuse osaliseks. See tõsiasi saab Ränile katsumuseks, mis paljastab tema sisemaailma pehkimuse. Kujunenud vastuolud akadeemiku egoistlike taotluste ja nõukogude teaduse arendamise üldiste huvide vahel kasvavad suureks konfliktiks. Autor ei ähmasta seda, vaid arendab konflikti loogilise lõpuni: eesrindlik, uus peab võitma, vana, iganenu — kaotama.

Kasutades oma seisundit ja õpetlase autoriteeti, püüab akadeemik Räni takistada Soobiku teadusliku avastuse rakendamist. Räni ei tunnista ega tunne, et ta on toiminud nõukogude teadlase eetika vastaselt. Soobiku avastuse ja selle tähtsuse tunnustamine teadusliku avalikkuse poolt mõjub veelgi enam Räni enesearmastusele. Ta astub teise, nõukogude teadlasele ebaväärika sammu — loobub demonstratiivselt oma ametikohast instituudis ja eraldub teaduslike töötajate kollektiivist. Ta on veendunud, et varsti hakatakse teda kui «asendamatut» spetsialisti tööle tagasi paluma. Auahnus ja egoism varjutavad tema eest ühiskonna, rahva huvid. Niiviisi läheb Räni vastuollu kogu

ümbritseva eluga, mis kutsub temas esile ränga sisemise konflikti. Selle raskuse all vana teadlane murdub ja tema füüsiline surm rõhutab selle paindumatu karakteriga inimese väärhoiaku traagikat. Kui inimene töötab vastu elu edasiarenemise huvidele, hakkab pidurdama uue arenemist, siis saab ta paratamatult lüüa, ja kui ta pole võimeline ennast muutma, siis võtab ta ise endalt koha elus.

Satiiriliselt on näidendis joonistatud doktor Reinola — karjeristi ja pugeja kuju. Pettuse teel poeb ta partei ridadesse, pugemise teel võidab ta Räni usalduse ja saab viimase väimeheks. Toetudes Ränile, kasutades teiste töid oma väitekirja koostamiseks, hangib Reinola endale doktorikraadi. Reinola näol paljastab A. Jakobson neid pseudoteadlasi, kes katsuvad tungida teadusliku uurimise instituutidesse, et seal karjääri teha.

Paralleelselt negatiivsete kujudega on kirjanik andnud rea vanema põlvkonna spetsialistide positiivseid kujusid. Maria Räni, akadeemik Räni abikaasa ja lastehaigla peaarst, on oma elus üle elanud ligikaudu sama, mis nüüd sünnib Räni endaga. Tema doktoritöö, millel oli oma oluline tähtsus, hakkas aja jooksul maha jääma edasiareneva teaduse tasemest. Maria Räni tundis rasket südamevalu ja piinles selle pärast, aga ta suutis võita isikliku mure, tõusta kõrgemale omaenda «minast». Tagasihoidlik oma karakterilt, sidus ta oma töö rahva vajadustega ja oma eriala tõepoolest armastades suutiski ta võita oma töös esinenud raskused.

A. Jakobsoni näidendist õhkub loova töö paatost, rõõmu noore teadusliku kaadri pealekasvu üle. Räni poeg Toomas mõistab hukka oma isa käitumise ja toetab palavalt Soobiku teaduslikku avastust. Tuleb aga märkida, et autor ei ole suutnud anda kõiki ja sealhulgas väga olulisi kujusid ühesuguse meisterlikkusega (näiteks Soobiku kuju on kunstilise väljaarenduse, oma tegevuse ja käitumise poolest märksa kahvatum kui teised).

3

Viimase kümne aasta jooksul on näitekirjandus asunud eesti kirjanduse arengu protsessis silmapaistval ja peaaegu alati kõige aktiivsemalt võitleval kohal. Draamateatrite repertuaar on täienenud uute näidenditega kaasaja teemadel.

Eesti nõukogude draamakirjandus on andnud oma jõukohase panuse paljurahvuselise nõukogude näitekirjanduse varasalve. A. Jakobsoni näidendeid «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Šaakalid» ja «Kaitseingel Nebraskast» on lavastatud Moskvas, reas liiduvabariikides ja rahvademokraa-

tiamaades. Näidendite «Elu tsitadellis» ja «Šaakalid» alusel on loodud filmid.

Teatrite lavadele ilmusid paljud nähtused, inimesed ja olukorrad eesti rahva võitlusest sotsialismi eest. Paljurahvuselise nõukogude draamakirjanduse rahvakangelaste kujude galerii täienes uute nimedega, nagu eesti revolutsiooniline proletaarlane Peeter Kondor, nõukogude patrioodid, kommunistid Ants Kuslap, Tiudur Jõgel, Peeter Karm, eesti nõukogude intelligentsi esindajad ja paljud teised.

Paljud kujud hoiatavad nõukogude rahvast vaenlaste (fašist Ralf Miilas) või meie inimesi ohustavate pahede eest. Professor Miilase kuju hoiatab apoliitilisuse eest, akadeemik Räni kuju — enesearmastuse ja auahnuse hukutava mõju eest.

Eesti nõukogude draamakirjanduses laienes rahvusvahelise elu nähtuste kajastamine. Rahuarmastavate rahvaste võitlus rahu eest kogu maailmas, võitlus ameerika imperialismi vastu leidis elava kajastuse A. Jakobsoni draamaloomingus.

Meie draamakirjanduse arengut jälgides võib aga tähele panna ka suuri, olulisi lünki. Kuni viimase ajani ilmneb tunduv mahajäämus Nõukogude Eesti töölisklassi elu kajastamise alal. Eesti nõukogude kirjanike näidendeis on nõrgalt esile toodud tööliste, tehnikute ja inseneride sisemaailma, nende mõtteid ja taotlusi. Ei ole veel näidendeid eesti kolhoosnikute elust ja olust, neist muutustest, mida on toonud külasse kolhoosikord.

Märkimata ei saa jätta ka eesti nõukogude draamakirjanduses esinevaid kunstilisi puudusi. Olulisemaks puudujäägiks meie draamakirjanduses on see, et reas näidendeis on positiivsed kujud antud kahe-kolme joonega, lihtsustatult, negatiivsed aga mõnigi kord mitmekülgsemalt, palju rohkem kunstilisi vahendeid kasutades.

NLKP Keskkomitee läkituses teisele üleliidulisele kirjanike kongressile öeldakse: «Partei kutsub kirjanikke üles julgetele loomingulistele üritustele, kirjanduse kõigi liikide rikastamisele ja edasiarendamisele, kunstimeisterlikkuse taseme tõstmisele, et täiel määral rahuldada nõukogude lugeja järjest kasvavaid vaimseid vajadusi».[22]

A. Jakobson on mitmed oma näidendid nimetanud draamaatilisteks jutustusteks, rõhutades sellega, et nendes on orgaaniliselt ühendatud jutustav ja dramaatiline element. Nende draamaatilisus tuleneb sisust enesest, lavategevuses kehastatud reaalsetest konfliktidest, intriigidest ja tegelaste vahekordadest. Mõnedes A. Jakobsoni dramaatilistes jutustustes on kapitalistide, poliitiliste tegelinskite, teadlaste-barbarite, baptistijutlusta-

[22] «Looming» nr. 1, 1955, lk. 5.

jate, parempoolsete sotsialistide ja palgaliste mõrvarite satiiriline kujutamine saanud domineerivaks kunstiliseks vahendiks. Süžee arenemise taustaks on nendes teostes progressiivsete jõudude võitlus sõja ja reaktsiooni leeri vastu.

Komöödia teeb Eesti nõukogude draamakirjanduses alles esimesi samme, kuigi vajadus tema järele on väga suur. Ei olnud juhus, et M. Talvesti komöödia «Sookollid» teose vähenõudlikkusest hoolimata soojalt vastu võeti nii L. Koidula nim. Pärnu Draamateatri kui Riikliku Vene Draamateatri lavastuses ja et ta on leidnud tee ka väljapoole vabariiki. Nõukogude komöödia naerab välja kapitalismi igandid inimeste teadvuses, näidates aga ühtlasi ka head ja rõõmustavat meie elus. Eesti nõukogude kirjanikel tuleb õppida V. Majakovski, A. Korneitšuki, V. Minko, K. Krapiva, A. Makajonoki, N. Zarjani ja teiste loomingulistest kogemustest komöödia alal; mõningate nende autorite komöödiaid on edukalt esitatud Nõukogude Eesti teatrite laval.

Klubide ja rahvamajade isetegevuskollektiivide põhirepertuaariks on ühevaatuslikud näidendid. Kuid sellele nõndanimetatud «väikesele dramaturgiale» pühendatakse vähe tähelepanu. Eesti kirjanikest on sel alal töötanud M. Talvest ja E. Rannet. Mõned Talvesti ühevaatuslikud näidendid on avaldamist leidnud keskkirjastuste poolt ning tõlgitud mitme vennasrahva keelde. Ühevaatuslik näidend, mis teenindab kunstilise isetegevuse kollektiive, väärib meie kirjanike senisest suuremat tähelepanu.

Eesti nõukogude draamakirjanduses ei ole seni ühtegi tragöödiat. See seletub osalt draamakirjanduse noorusega, osalt aga tragöödiažanri lubamatu unarussejätmisega. Sotsialistliku realismi esteetika vaatleb tragöödiat kui väga tähtsat dramaturgilist vormi, milles leiavad kajastamist suured kokkupõrked ühiskondlik-poliitilises elus. V. Višnevski lõi kodusõja teemal oma «Optimistliku tragöödia», millega ta on tabavalt rõhutanud nõukogude tragöödia iseärasust — tema optimismi. Tragöödia vormi on kasutanud paljud nõukogude kirjanikud, on täielik õigus oodata tragöödia ilmumist ka eesti nõukogude kirjandusse.

Nõue arendada nõukogude dramaturgias mitmesuguseid vorme tuleneb eesmärgist igakülgselt kujutada rahva elu ja kogu meie nõukogude tegelikkust. On absurdne ja kahjulik alahinnata üht või teist žanri. A. Korneitšuk ütles oma kaasaruandes teisel nõukogude kirjanike kongressil: «Millised žanrid on meile vajalikud? Millised lavakunsti vormid on meile vajalikud? Kus leida vastust?

Kui dramaturg sügavalt ja siiralt mõistab seda, millest ta kirjutab, mõistab oma vastutust rahva ees, kui näitleja, näitejuht sügavalt ja siiralt mõistab elu positsioonilt, mida ta peab

avama, — siis ärgu keegi hoidku teda tagasi julgest lahendusest, selle vormi julgest valikust, mis annab loojale võimaluse kõige eredamalt avada ja viia otse vaataja südamesse liigutavaid elulisi nähtusi.»[23]

Žanride mitmekesisus pole eesmärk omaette, vaid draamakirjanduse nagu kogu nõukogude kirjanduse arengu seaduspärasus. Nõukogude ühiskonna mitmekülgset elu, kogu tema eelnevat ajalugu ei saa väljendada ainult mõnes üksikus žanris. Sütiste algatus ajaloolise draama valdkonnas peab leidma seaduspärast jätkamist eesti nõukogude draamakirjanduses. Kangelaslikus võitluses isevalitsuse ja mõisnike, kodanluse ja interventide vastu kerkisid esile eesti rahva suurepärased pojad ja tütred, kelle tegevus võib saada ajalooliste draamade süžeeks.

Võitlus sotsialistliku ülesehitustöö plaanide elluviimise eest, raskuste ja puuduste näitamine, maa ja linna eesrindlike inimeste, meie kaasaegsete töö ja ühiskondliku tegevuse igakülgne kujutamine, võitlus rahu eest ja teised erutavad küsimused ootavad kunstilist kehastamist terava konfliktiga draamades, mis jaatavad kommunistlikku moraali meie elus.

Partei näitab, et meie draamateatrite repertuaari aluseks peavad olema kaasaegsed näidendid. Need määravad eelkõige ära teatrite palge. See ei vähenda sugugi vene ja maailmakirjanduse klassikalise draamakirjanduse tähtsust. Just nõukogude ajal on eesti teatrid oma vaatajaid laialdaselt tutvustanud eesti ja vene klassikute teostega. Selles ilmneb meie kõrge hinnang klassikalisele pärandile, aga samuti klassikalise draamakirjanduse kasvatav tähtsus nõukogude inimestele. Nõukogude draamakirjandus on kutsutud jätkama mineviku draamakirjanduse parimaid traditsioone, loovalt edasi arendama sotsialistliku realismi meetodit, eluga sammu pidama, vastama poliitiliselt ja kultuuriliselt kasvanud kaasaja teatrikülastaja nõuetele.

Et täita neid ülesandeid, on vaja näidendeid, mis mitte üksnes ei peegalda uut, vaid aitavad kaasa selle võidule; on vaja näidendeid, milles vaataja laval näeb kaasaegseid kangelasi, nende visa võitlust partei poolt püstitatud kommunismi ülesehitamise ülesannete täitmise eest.

Partei osutab erilist tähelepanu satiirile, kutsub kirjanikke üles «... kõigest jõust ja kogu kirglikkusega piitsutama vana, eraomandusliku maailma igandeid inimeste teadvuses, piitsutama ükskõikseid ja inertseid inimesi, aitama meie elust välja juurida kõike ebaühiskondlikku ja pehkinut, mis takistab sotsialistliku majanduse ja kultuuri kiiret kasvu.»[24]

---

[23] «Literaturnaja Gazeta», 19. XII 1954.
[24] «Looming» nr. 1, 1955, lk. 5.

Eesti nõukogude draamakirjanduses on veel vähe satiiri, mis piitsutab inertseid ja ükskõikseid inimesi, bürokraate ja kriitikalämmatajaid, päevavargaid ja väikekodanlasi meie elus, naerab välja kõik selle, mis takistab meie edasiliikumist. Satiir võib esineda erinevates dramaatilistes teostes. Terav nali ja raevukas naer tabavad ebaterveid nähtusi meie elus, sunnivad inimesi järele mõtlema oma käitumise üle. Kahjuks on meie näidendite positiivsete kangelaste keeles vähe löövaid vaimukusi, teravmeelseid ütlusi, rahvalikke kõnekäände, mis on suunatud negatiivsete nähtuste vastu ja avavad eredamalt positiivse kuju.

Eesti nõukogude draamakirjandus, toetudes oma senistele parimatele kogemustele ja paljurahvuselise nõukogude draamakirjanduse saavutustele, tugevdades sidet oma rahva ja kogu maa eluga, suudab kahtlemata ületada puudused ja täita lüngad ning anda uusi ideeliselt jõulisemaid ning kunstiliselt meisterlikumaid teoseid.

SÕJAJÄRGSE EESTI PROOSAKIRJANDUSE ARENGUJOONI

R. Alekõrs

Pärast Suure Isamaasõja lõppu astus eesti nõukogude kirjandus arengujärku, mida iseloomustab võitlus sotsialistliku realismi kui nõukogude kirjanduse loomingulise meetodi täielikuma omandamise eest, kirjanike ideoloogilise taseme ja kunstimeisterlikkuse tõstmise eest. Ajavahemikus 1945—1955 võib märkida järkjärgulist edenemist ka eesti nõukogude proosakirjanduses. Võrreldes teiste eesti nõukogude kirjanduse põhiliikidega — luule ja draamaga — on proosas käidud küll mõnevõrra aeglasemat, kuid siiski pidevat ideelis-kunstilise arengu teed.

Paljude eesti kirjanike arengule kujunes tähtsaks teguriks Suur Isamaasõda. Sõja ajal tutvuti vanemate vennasvabariikide eluga ja kirjanikega, veenduti sotsialismimaa ühiskondlikus ja riiklikus jõus, nõukogude rahvaste vankumatus sõpruses. On tähelepandav, et just nende kirjanike juures, kes kestvamalt viibisid vanemais Nõukogude Liidu vabariikides, avaldus kasvamine sotsialistliku realismi teel kõige kiiremini.

Mis puutub proosakirjanike kaadrisse, siis jätkab sõjajärgseil aastail oma tegevust rida autoreid, kes pöördusid tagasi rindelt või tagalast: A. Jakobson, A. Hint, E. Männik, M. Raud. Need kirjanikud olid oma loomingut alustanud juba kodanlikus Eestis, nagu mitmed teisedki. R. Sirge ja E. Krusten, kes olid üle elanud fašistliku okupatsiooni, alustasid oma tegevust nõukogude kirjanikena õieti alles sõjajärgsetel aastatel. Neist, kes kirjanikuteele astusid nõukogude võimu ajal, Suure Isamaasõja päevil või sõjajärgseil aastail, on andnud proosasse panuse esijoones O. Tooming, J. Smuul, E. Rannet, I. Sikemäe ja A. Saar. Eesti NSV-s hakkab töötama varem Leningradis elanud H. Leberecht. Häid loomingulise töö eeldusi on viimastel aastatel näidanud ka mitmed algajad. Kirjanike hulgas on rida

autoreid, kes on avaldanud silmapaistvaid teoseid draama (A. Jakobson, A. Hint) või luule alal (J. Smuul, M. Raud), kuid samal ajal on öelnud kaaluka sõna ka prosaistidena.

1

Suurele Isamaasõjale vahetult järgnevail aastail võib märgata eesti nõukogude proosakirjanduse alal üsna vilgast tegevust.

A. Jakobson, meie proosa silmapaistvamaid viljelejaid ajavahemikus 1940—1946, pühendas esimestel sõjajärgsetel aastatel peamise tähelepanu oma kodanlikul ajal kirjutatud jutustuste ümbertöötamisele, mis ilmusid kogudena «Sadam udu taga» (1945) ja «Aovalgus» (1946); nendes paljastab autor kapitalismi mandumist ja ründab mitmesuguseid kodanliku korra igandeid inimeste teadvuses. Muus osas on neil aastail mõningaid saavutusi Suure Isamaasõja ja osalt ka fašistliku okupatsiooni käsitlemisel. Siin tuleb välja tõsta E. Männiku jutustustekogu «Südamete proov» (1946), mis sisaldab osalt juba varem, Suure Isamaasõja ajal kirjutatud töid. Jutustustes kujutab E. Männik nõukogude inimeste kangelaslikku võitlust Suure Isamaasõja rindel või tagalas. Paaris novellis («Tagasitulek», «Lahingusõna») haarab E. Männik ka sõjajärgse ülesehitustöö teemat.

Elu okupeeritud Eesti NSV-s käsitles A. Hint oma 1945. aasta algul ilmunud kogus «Metshaned». Jutustustes, millest osa ilmus juba sõjapäevil, kujutab ta rahva kannatusi fašistliku okupatsiooni kanna all, okupantide-metslaste tapatööd rahulike elanike kallal, näitab rahva viha, ta raugematut võitlust fašistide vastu, Nõukogudemaa rahvaste sõprust. Talupoegade ja käsitööliste elu fašistliku okupatsiooni ajal ja rahva võitlust okupantide vastu kujutab R. Sirge novellikogus «Algava päeva eel» (1947), milles leidub üsna õnnestunud lehekülgi, näiteks pikemas jutustuses «Samm-sammult». Kuigi me jutustustes paiguti kohtame veel naturalismi sugemeid, võib nimetatud jutustustekogu puhul kõnelda autori ideelis-kunstilisest kasvust. Tuleb märkida, et reas teistes selle ajajärgu teostes võime leida suuri ideelisi ja kunstilisi puudujääke, näiteks E. Krusteni romaanis «Pekside raamat» (1946), mis käsitleb külaelu kodanliku diktatuuri perioodil, samuti M. Nurme jutustustekogus «Lämbumine» (1946), R. Rohu romaanis «Kaks perekonda» (1947) jt. Neis esineb ebatüüpiliste detailide kuhjamist ja inimeste kujutamise pinnalisust. Puudulikult kajastus nende aas-

tate proosas kaasaja ülesehitav töö. Üldse võib märkida, et esimestel sõjajärgsetel aastatel rida eesti nõukogude prosaiste tegi alles esimesi samme sotsialistliku realismi meetodi omandamisel, arenes võitlus naturalismi, formalismi ja teiste antirealistlike tendentside mõjudest vabanemiseks.

Eesti nõukogude proosa edasisel kujunemisel osutusid tähtsaks teguriks partei Keskkomitee ajaloolised otsused ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad» jt. Partei otsused kutsusid kirjanikke üles sammuma ideoloogilise võitluse avangardis, innustasid neid kaasa lööma suurte ülesannete lahendamisel, mis seisid nõukogude rahva ees, kutsusid võitlusse kodanliku natsionalismi, apoliitilisuse, ideelageduse ja teiste mineviku igandite vastu. Partei otsused ja parteiline kriitika, samuti eesti nõukogude kirjanike kongress 1946. aasta sügisel õhutasid kirjanikke ennast täiendama nii ideelis-poliitiliselt kui ka kunstilise meisterlikkuse osas, võitlema formalismi ja naturalismi vastu. Üha selgemini hakkas meie prosaistide loomingus avalduma võitlev, parteiline hoiak.

Neil aastail jätkus eesti proosas kõigepealt nõukogude rahva elu ja võitluse kujutamine Suure Isamaasõja päevil. Suure Isamaasõja võitluste kirjeldajana on saavutanud eesti nõukogude proosakirjanduses silmapaistvamaid tulemusi E. Männik, kelle loomingus see teema oli mitme aasta jooksul keskse kohal. Jutustustekogule «Südamete proov» järgnesid autori teised kogud — «Viisteist sammu» (1947) ja «Võitlus kestab» (1950). Huvitavates, tihedalt sõnastatud jutustustes haarab E. Männik mitmekesiseid tegevuspaiku üle kogu Nõukogudemaa, tõstab esile Nõukogude Liidu rahvaste sõprust ja nõukogude patriotismi. Kirjanik näitab, kuidas ühine võitlus lahinguväljadel seob kõiki Nõukogude Liidu rahvaid, kuidas õlg õla kõrval võitlevad venelane ja kasahh, eestlane ja grusiinlane.

E. Männiku jutustuste enamiku teemaks on nõukogude sõjameeste kangelaslikkus rindel. Lihtsat nõukogude sõdurit või ohvitseri (eraelus tööline, talupoeg või kalur) tiivustab ühine eesmärk: võidelda sotsialistliku kodumaa eest. Seda eesmärki rõhutab kirjanik korduvalt, näiteks jutustuses «Tõotus» vanemleitnant Ristjärve, kulak Hirmu-Jaani endise sulase sõnades: «Ma tõotan võidelda viimse hingetõmbeni nõukogude korra eest... selle eest, et mitte kunagi enam ei saaks võimutseda mu kodusaarel Hirmu-Jaanid... Ma tahan lõpuni võidelda selle uue elu eest... parema tuleviku pärast, mida ehitame üles töötava rahva jõul.»[1]

---

[1] E. Männik, Võitlus kestab. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 231.

Eduard Männik

See kõrge eesmärk, patriotism ja humanism saavadki lähtekohaks visadusele ja vaprusele, mis kujunevad nõukogude võitlejate iseloomulikeks joonteks. Autor, kes ise on võidelnud hävituspataljonis ja armees kuni Saaremaa vabastamiseni, kus ta sai raskesti haavata, näitab konkreetsete kujude ja haaravate lahingukirjelduste kaudu, kuidas nõukogude sõdur teeb iga päev kangelastegusid ja kuidas ta karastub selles võitluses («Kuues pealetung» jt.). Jutustuses «Südamete proov» kujutatakse noori sõjamehi algul inimestena, keda tuleristsed rööpast välja löövad; seda veenvam ja tunduvam on nende edaspidine kasv. Lihtsad inimesed, nagu punaarmeelane Valgeorg, seersant Saar, pataljoni kokk Tuuberg, endine hülgekütt, nüüd sanitar Veström, kommunistlik noor Muru ja rida teisi «kasvasid siin lagedal ning tuulisel võitlustandril mõne tunni jooksul hiiglasteks.»[2] Kuid tuleb märkida, et E. Männik reas oma jutustustes pöörab siiski liiga vähe tähelepanu inimeste kasvu kujutamisele.

Samal ajal näitab E. Männik nõukogude inimeste sangarlikkust tagalas, rõhutades kõikjal Nõukogudemaa sõjarinde ja tagala ühtsust. Ta esitab meeldejäävaid episoode sellest, kuidas rindel võitlevaid mehi tagalas asendavad naised, vanad ja noorukid, pingutades kõiki jõude rinde heaks. Jutustustes «Soolajärve perenaine» ja «Nelja tee» näemegi selliseid noorukeid, kes asuvad vapralt oma ülesannete kallale, olgu see tarbeainete tootmine või raskekaaluliste laskemoonarongide rindele toimetamine. Soojas, südamlikus toonis on kirjanik kujutanud rahva hoolitsust rindevõitlejate eest (näiteks jutustustes «Tervitus põhjast», «Võitleme käsikäes»). Kirjanik on loonud mitmeid ennastsalgavate arstide, õdede ja sanitaride kujusid («Minu palat»).

E. Männiku jutustused on süžeeliselt lihtsad; kirjaniku lause

[2] E. Männik, Südamete proov. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 125.

on tasakaalukas ja rütmiline, üksikasjaliselt vaatlev ja kirjeldav, kujundiline ja konkreetne. Autor näitab inimesi elavalt ja mitmepalgeliselt, ta suudab lahingukirjelduste või tagalaepisoodide kaudu edasi anda võitlemise ja tegutsemise motiive, inimeste sisemise hõõgumise, mõtte- ja tundeelu. Kirjeldades loodust seob kirjanik selle inimeste võitlusega, nende meeleoludega. E. Männiku jutustused kuuluvad eesti nõukogude proosa paremate saavutuste hulka.

A. Jakobson, kes sõjajärgsel perioodil pühendas oma talendi jõu draamale, avaldas nõukogude võimu ajal loodud jutustused kogus «Tulikuum päev» (1949). Selles leiduv «Kojutulek» (kirjutatud 1944—1948), mis kujuneb Suure Isamaasõja ajal avaldatud jutustustele (kogudes «Tules ja veres», «Hiiglaste tee») otsekui kokkuvõtteks, toob eredalt esile nõukogude sõjameeste karastumise, ideelise küpsemise sõja käigus.

Alates 1946.—1947. aastast võib märkida eesti nõukogude proosakirjanduses üha silmapaistvamaks muutuvat temaatika avardumist. Suure Isamaasõja, samuti ka rahva elu kujutamise kõrval saksa fašistliku okupatsiooni ikke all hakkab proosas üha suuremat tähelepanu köitma meie rahva sõjajärgne ülesehitustöö. Võitlus sotsialismi ülesehitamise eest noores Nõukogude Eestis, tööliste elu ja tööstuse areng, küla kollektiviseerimine ja uus elu külas — need on nähtused, mis leiavad käsitlemist juba selle perioodi proosateostes ja moodustavad põhilise temaatika aastail 1947—1950. Nende aastate proosas kajastub paiguti üsna eredalt uue, sotsialistliku ühiskonna ehitamise protsess oma mitmepalgelistes avaldustes.

Tööliste elust, nende panusest viisaastaku rindel on kirjutatud rida jutustusi. Need on ilmunud ajakirjade (peamiselt «Loomingu») veergudel ja koguteoses «Viisaastaku tähistel» (1949); koguteostes «Võitlev sõna» (1949), «Sütitav aeg» (1949) ja «Uus vahetus» (1950) esinevad noored, algajad prosaistid.

Sõjajärgsete aastate elu kujutavates jutustustes tõstetakse esile tööd nõukogude ühiskonnas kui inimest kujundavat, kasvatavat tegurit; neis kujutatakse sotsialistliku töö eesrindlasi ning töövõite käitistes ja töökodades.

Tööliste elu kujutamisel on saavutanud märkimisväärsemaid tulemusi O. Tooming, R. Sirge ja A. Jakobson.

Esimesi tähelepandavamaid jutustusi sõjajärgsest tööliste elust on O. Toominga «Uued inimesed» (1947); kogus «Uued inimesed» (1948) ilmus jutustus pealkirja all «Kaevandus elab». Selles haaras autor eesti nõukogude proosakirjanduses uudset aineala — tööd põlevkivikaevanduses. Kirjanik tunneb hästi kujutatavat keskkonda ja on loonud üldiselt elava ning värvika

pildi võitlusest kaevandusse tunginud vee vastu. Selle pingelise võitluse käigus, mis haarab kogu kaevanduse kollektiivi lihtsatest töötajatest kuni juhtkonnani, näeme inimesi karastuvat ja kasvavat, nagu see eriti ilmekalt avaldub markšeider Toome kujus. Võitluses uputuse ja klassivaenlastega saab ta üle oma individualismist ning mitmesugustest väärvaadetest ja kujuneb veendunud nõukogude inimeseks. Jutustuses avaldub selgesti autori andekus fabuleerimisel ja ta oskus käsitletavat küsimust siduda mitmesuguste laiemalt haaravate elunähtustega. Suuremad puudujäägid esinevad keeles. Lause on tihtigi raskepärane ja tegelaste, eriti positiivsete tegelaste keeles ei peegeldu alati küllaldaselt kujutatav keskkond ega kõneleja individuaalne omapära.

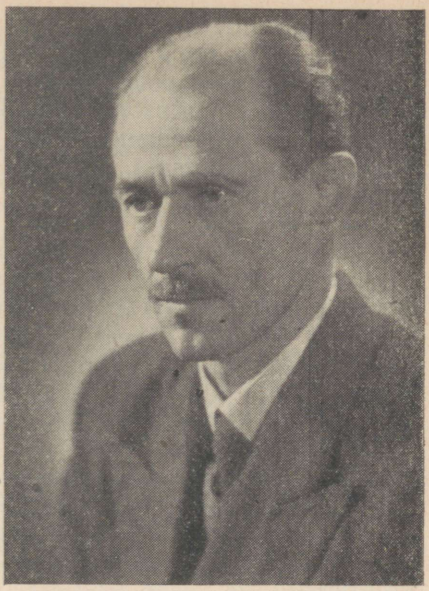

Rudolf Sirge

R. Sirgelt ilmus enne nõukogude võimu taaskehtestamist rida jutustustekogusid ja mitu romaani, milles on antud pilte lihtsate tööinimeste elust maal ja linnas. Vana ühiskonna tingimustes ei suutnud kirjanik aga täielikult vabaneda naturalismi mõjudest, ei jõudnud kaugeltki mitte igakord välja tüüpilise, olulise rõhutamiseni. Nõukogude võimu esimesest aastast alates sai R. Sirgest aktiivne uue elu ehitaja. Fašistliku okupatsiooni ajal (1941. a. sügisel) heitsid hitlerlased ta koonduslaagrisse. Pärast Eesti NSV vabastamist astus R. Sirge aktiivselt kirjandusellu, avaldades oma esimesed nõukogudeaegsed tööd. Jutustustekogus «Algava päeva eel» kujutab ta talupoegade ja käsitööliste elu fašistliku okupatsiooni tingimustes. Näidates poliitiliselt vähe aktiivsete ja ebateadlike inimeste arengut, rõhutab kirjanik oma jutustustega rahva usku kindlasse võidusse, algavasse päevasse, mis järgneb fašistliku okupatsiooniaja ööle. See teos ja mitmed samal ajal ilmunud üksikud jutustused näitavad kirjaniku püüet välja jõuda sotsialistliku realismi teele.

Kui kirjanik esimestes sõjajärgsete aastate töödes tihtipeale veel ei suuda üksikuid elunähtusi ja olukordi vajalikult

siduda ühiskondliku arenguga, aktiivse võitlusega sotsialismi eest, siis võib tema hilisemates jutustustes näha autori üha tunduvamat kasvu sotsialistliku realismi meetodi omandamisel. Selle näiteks on jutustus «Kruvikene».

Jutustuses «Kruvikene» (1948) rõhutab R. Sirge kohuse- ja vastutustunde tähtsust, näidates lihtsate tööinimeste kui «kruvikeste» osa meie ühiskonnas. Jutustuses kujutatakse kombinaadi varustajate ja tööliste teekonda kolme veomasinaga 200 km kaugusel olevasse metsa — kombinaadi küttevarustamise brigaadi juurde. Kirjanikul on õnnestunud luua elulisi töötajate kujusid, eeskätt kommunistlike noorte ja endiste rindevõitlejate hulgast. Elavalt, üksikasjalise kunstilise läbitöötusega on kujutatud teekonna raskusi, võitlust lumega, eelkõige aga varustaja Kalju Saare võitlust kaaslaste lootusetu meeleolu vastu. Kirjanik näitab, et ka Saar lööb ajuti kõhklema, kuid ta tunneb oma ülesande vastutavust. Ühiste jõupingutustega viiakse masinad lõpuks sihtkohta; sel kombel lähevad täide Kalju Saare sõnades väljendatud mõtted: «Inimestele on vaja julgustavat eeskuju... On vaja näidata neile, et raskused on võidetavad — ja nad võidavad ise...»[3]

A. Jakobson oma proosateostes tööliste elu kujutades pühendab tähelepanu kõigepealt lähemale minevikule. 1949. aastal pääsesid lugejate ette A. Jakobsoni varem (1940—1943) kirjutatud jutustused «Kasvutung», «Tuusik» ja «Pööriöö», milles on käsitlemist leidnud tööliste elu taaskehtestatud nõukogude võimu esimesel aastal (1940—1941). Jutustustes on hästi edasi antud uue, nõukoguliku elu rajamise hoog ja paatos, mis on haaranud töötajaid. Vana, karastatud töömehe isa Kuuteri kujus näeme, kuidas stiihilisest teotungist saab nüüd, nõukogude korra tingimusis, ausate töötajate juures otse pidurdamatu kasvutung, mille kommunistid suunavad õigele teele («Kasvutung»). Kirjanik tõstab esile partei ja valitsuse hoolitsuse töötajate heaolu, puhkuse ja tervise eest, avades sügava kontrasti nende elutingimuste vahel, mis olid töölistel kodanlikus Eestis ja nende vahel, mis on loonud nõukogude võim. Kangur Kudisiim oma perekonnaga tunneb, et ta on nüüd vabanenud orjatööst ja saanud täisväärtuslikuks inimeseks, oma elu juhtijaks («Tuusik»). Hoolimata ähvardava sõja varjust ei rauge nõukogude inimeste tööhoog, võitlus õnneliku elu rajamise eest («Pööriöö»). Jutustused kuuluvad tööliste elu kujutamise osas ideeliselt ja kunstiliselt väärtuselt eesti nõukogude sõjajärgse proosa paremiku hulka. Kirjanik avab neis elavate

[3] R. Sirge, Kruvikene. «Looming» nr. 8, 1948, lk. 923.

kujude kaudu selle suure, murrangulise tähenduse, mis oli nõukogude võimu taaskehtestamisel töötavale rahvale.

Sõjajärgset elu käsitleb A. Jakobson jutustuses «Vestlus vagunis» (1948). Selles rõhutab kirjanik mõtet, et linnatööline peab olema mitte ainult tubli oma erialal, vaid tal on vaja kaasa lüüa ka nõukoguliku elu arendamiseks külas.

Kirjeldades Tallinna taastamistöid sõjajärgseil aastail, kujutab noor prosaist I. Sikemäe jutustuses «Liitunud käed» (1948) kollektiivse töö üha süvenevat mõistmist rahva hulgas.

Tuleb märkida, et paljusid sõjajärgseil aastail tööliste eluga seotud küsimusi on käsitletud peamiselt algajate autorite poolt ja seda enamasti lühijutustustes. Üldse on tähelepandav, et noorte autorite reageerimine kaasaja küsimustele on märksa elavam kui vanematel kirjanikel. Sealjuures ei saa aga veel kõnelda noorte omapärasest kirjanduslikust palgest ega tõsisemast kunstimeisterlikkusest. Paljudest jutustustest tööliste elu ja sotsialistliku töö teemal võib välja lugeda ka autorite vähest kirjeldatava ala ja töötava inimese tundmist.

Tööliste elu käsitlust eesti proosakirjanduses sõjajärgseil aastail täiendavad olukirjeldused. Olukirjeldust kui operatiivset, kaasaja küsimustele kiiret reageerimist võimaldavat lühivormi on viljelnud peaaegu kõik tuntumad eesti prosaistid — A. Hint, H. Leberecht, R. Sirge jt.; olukirjeldustega alustas oma loomingulist teed ka rida noori kirjanikke (E. Rannet, A. Saar jt.). Tööliste elu kujutamise osas tuleb eelkõige esile tõsta A. Hinti kui üht selle teema käsitlemise algatajat. Tema olukirjelduste kogus «Töömeeste portreid» (1948) antakse mitmed tööeesrindlaste ja novaatorite-leidurite kujud, näiteks olukirjeldustes «Kuulus sepp», «Töömehe portree», «Leidur»; nendes on esile toodud inimeste kasvamine, uus, nõukogulik suhtumine töösse. Iseloomulikud selles mõttes on juba sõnadki, mis tööeesrindlane kirjanikule ütleb: «Kirjutage mitte minust, vaid meist . . .»

H. Leberecht jutustab olukirjelduses «Gaas Kohtla-Järvelt» (1948) maailma esimese põlevkivi-gaasitehase ja Kohtla-Järve—Leningradi gaasijuhtme ehitamisest. Kirjanik loob oma olukirjelduses pildi Nõukogudemaa rahvaste sõprusest ja koostööst: ehitustöödest võtab osa tuhandeid töölisi, tehnikuid ja insenere paljudest rahvustest; siin näeme kõrvuti eestlastega venelasi, ukrainlasi, armeenlasi ja tatarlasi, — töötajaid, kes on tulnud siia Donbassist, Uraalist, Moskvast, Leningradist ja mujalt.

Kuid kõike kokku võttes tuleb öelda, et tänapäeva tööliste ja käitise elu, tööpaatos ja töövõidud nõukogude ühiskonnas on neil aastail leidnud veel vähe kehastamist eredates kunstilistes

kujudes, seda nii eesti nõukogude proosakirjanduses kui ka meie kirjanduse teistes põhiliikides.

Märksa ulatuslikumat käsitlust on vaadeldava ajajärgu jutustustes ja novellides leidnud talurahva elu, kusjuures mõnegi autori poolt on saavutatud silmapaistvaid tulemusi.

Sõjajärgsete aastate (1945—1947) eesti külaelu ja seal arenevat klassivõitlust on käsitlenud mitmed prosaistid, näiteks E. Krusten kogus «Pöördepunktid» (1946), I. Sikemäe jutustuses «Tavaline inimene» (1946). Põllumajanduse kollektiviseerimist ettevalmistava perioodi külast annab üsna õnnestunud läbilõike E. Männiku pikem novell «Võitlus kestab» (1947, samanimelises kogus). Selles on näidatud, et külas nõukoguliku elu eest toimuv võitlus moodustab tegelikult jätku Suure Isamaasõja võitlusele. Nõukogude korra kindlustamisel toetuvad hobulaenutuspunkti juhataja Tarmak ja valla parteiorganisaator Taavel, kes sõjast võtsid osa rindevõitlejatena, eeskätt uusmaasaajatele — endistele kehvikutele, popsidele ja sulastele.

O. Tooming jutustuses «Rajad suunduvad suurele teele» (1948) käsitleb samuti nõukogude võimu kindlustamist ja klassivõitlust sõjajärgses külas. Oma peamise tähelepanu pöörab autor seejuures kesktalupojale, tema ümberkasvamisele. Jutustuses näidatakse, kuidas töötav talupoeg Juhan Kivikild jõuab läbi raskete kahtluste ja siseheitluste uue, nõukoguliku elu avarate teede mõistmiseni.

Silmapaistvate ideelis-kunstiliste saavutusteni jõuti eesti nõukogude proosas sõjajärgse külaelu järgmise etapi, kollektiviseerimisliikumise kujutamisel. Sel teemal kujunes märkimisväärseks teoseks H. Leberechti pikem jutustus «Valgus Koordis» (1948).

«Valgus Koordis» näitab, kuidas talupojad teevad lõpu vanale, eramajanduslikule süsteemile ja valivad ainuõige tee — kolhoosikorra, tee uuele elule. Tagasihaaravalt, tegelaste minevikku valgustades, on kirjanik teoses kajastanud ka küla sünget tegelikkust kulakluse võimutsemise päevil kodanlikus Eestis, kehvikute viletsust ja kesktalupoegade virelemist.

Jutustuse tegelaste kujudega annab autor ammendava läbilõike sõjajärgse eesti küla sotsiaalsetest jõududest, kujutades kehvikuid ja sulaseid, kesktalupoegi ja kulakuid. Nendest, kes jutustuses saavad uue, nõukoguliku küla eest võitlejaiks, on kujutatud rida omapärase individuaalse palgega inimesi. Elavalt on joonistatud Paul Runge, kulak Kurvesti endise sulase kuju, veenvalt on näidatud ta kasvamist. Semidori kujus näitab kirjanik, et inimene, kes oli küll «kuldsete kätega» töötaja, ei saanud kodanliku korra ajal jalgu alla; nüüd, uutes tingimustes

leiab see endine «hädavares» usu oma võimetesse ja tee nende võimete õigeks rakendamiseks. Seda, kuidas endised kulakute-orjad nüüd selja sirgu ajavad, on kujutatud suure psüühilise veenvusega ka teenijatüdruku Roosi Risti kujus. Sügavalt on kodanlik kord nende inimeste arusaamisi moonutanud ja sügavalt istub neis see pärand alaväärsustunde ja harjumuste näol. Kõik need jooned esile toonud, kujutab autor kunstilise tõepäraga, kuidas inimesed neid vana ühiskonna igandeid nüüd enesest välja kisuvad, järk-järgult oma inimliku enesetunde tagasi saavad, uue elu peremeesteks kujunevad.

Keskmike kujudest on jutustuses põhjalikumalt välja töötatud Johannes Vao. See on teose üks tähtsamaid kujusid nii ideelises kui ka kunstikavatsuslikus mõttes. Temas on kirjanik näidanud keerukat ja rasket võitlust, mis kesktalupoja hinges toimub töötaja ja peremehe-omaniku vahel. Seda, kuidas Vao vanast järk-järgult vabaneb, kuidas uus võidule pääseb, kuidas küpseb veendumus kolhoositee ainuõigsuses — seda kõike on näidatud elavalt ja usutavalt.

Võitlust uue elu eest külas juhib ja innustab parteiorganisaator Muuli. Eeskätt tema ongi see, kes oma arukuse, printsipiaalsuse ja õiglase rangusega kasvatab töötavates talupoegades usaldust partei vastu, juhib ja suunab neid nõuandega või isikliku eeskujuga.

Kulakute Koori, Kurvesti ja nende käsiku Kännu tegevust, nende mitmesuguseid ekspluateerimisvõtteid ja nõukogude võimu saboteerimist on näidatud konkreetsete sündmuste kaudu; sel teel on saavutatud eluline ja kunstiline tõepärasus. Jõuliselt jääb teoses kõlama mõte: purustatud ekspluataatorlike klasside esindajad ei suuda mingil viisil, ei avalikkude ega varjatud vaenuaktsioonidega tõkestada küla edasiliikumist kolhoositeel.

Jutustuse «Valgus Koordis» ideelis-kunstiline mõju tuleneb elavatest tegelaskujudest ja meisterlikkudest kirjeldustest. H. Leberechti jutustuses avaldub põhjalik sõjajärgse elu tundmine, samal ajal aga ka vanemate liiduvabariikide sotsialistliku realismi kirjanduse viljastav mõju. Tegelaste kujutamise aluseks on olnud tõsielu, mida autor õppis tundma ajalehekirjasaatjana maal liikudes ja mida ta on kujutanud reas olukirjeldustes. Autor kirjeldab usutavalt talupoegade hingeelu, nende püüdlusi ja arengut. Ta loob elamuslikke pilte talutöödest, viljast ja loodusest, sidudes need orgaaniliselt inimeste mõtte- ja tundemaailma avaldustega, inimeste kasvuga. Jutustus on kompositsioonilt harmooniline, stiili iseloomustab rahulikkus ja lihtsus, seejuures avaldub sageli ka elustav lürism.

«Valgus Koordis» on esimeseks eesti proosateoseks, mis kuns-

tiliselt õnnestunud vormis käsitleb küla kollektiviseerimist. Kõrvutades minevikku ja olevikku, on H. Leberechtil korda läinud reljeefselt näidata elu edasiminekut, seda, kuidas külast, kus võimutsesid kulakud, jõutakse välja nõukoguliku külani. Jutustus toob eesti proosakirjandusse uudse ainestiku ja uudselt, ajaloolise arengu perspektiivist nähtud tegelaskujude süsteemi, näitab eesti talurahvast uutes ajaloolistes tingimustes, tema poliitilist kasvamist ja uut osa ühiskonnas. Kollektiviseerimise teemal on kirjutatud ka õnnestunud draamateoseid, nagu A. Jakobsoni «Meie elu», J. Semperi «Murrang». Oma üldistava jõu ja ühiskondliku tähenduse poolest seisab «Valgus Koordis» sel teemal väljapaistvaimate teoste hulgas eesti nõukogude kirjanduses.

R. Sirge pikema jutustuse «Otsustav pöörak» (1949; ümbertöötatult kogus «Kutsuv rada» — 1954) põhiprobleemiks on mahajäänud kehviku klassiteadvuse kujunemine maa eest peetavas võitluses. Jutustus hõlmab ajajärku 1940. a. maareformist kuni küla asumiseni kolhoositeele, kajastab teravnenud klassivõitlust maal.

Teose keskseks tegelaseks on väikemaapidaja-käsitööline Ants Paju, kelles näidatakse passiivse, eraomandlike igandite kütkeis oleva kehviku arenemist aktiivseks sotsialistliku ühismajandi loomisest osavõtjaks. Taaskehtestatud nõukogude võimu esimesel aastal viib hirm küla jõukate ees Paju kompromissile kulak Vakkusega. Kuid juba siis tekitavad kulaku riukad temas protesti. Protest süveneb okupatsiooniaastatel, kui uusmaasaaja on taas sunnitud asuma kulaku orjusse. Ants Paju jõuab nüüd arusaamisele, et Vakkused on tema ja teiste temataoliste vaenlased, kellega tuleb asuda otsustavasse võitlusse. See arusaamine aitab tal ka vabaneda igandeist, mis teda esialgu hoiavad eemal kollektiviseerimisküsimusest. Meeldejäävalt on jutustuses antud kulak Vakkuse kuju, «pärivett ujuv kõnts», kes teeb õõnestustööd olukorraga välise kohanemise katte all.

Kolhooside loomise perioodi kajastab õigesti ja üsna hea elutundmisega ka I. Sikemäe jutustustes «Algus» (1948) ja «Õige elu tuleb randa» (1949). Autor näitab paiguti päris õnnestunult inimeste kasvu, kõhklejate jõudmist veendumusele, et ainuõige tee on liituda kolhoosiga. 1949. a. ilmus ka kollektiviseerimise-aineline koguteos «Uued sihid».

Rööbiti kaasaja teemadega leidis eesti nõukogude proosas vaadeldaval ajajärgul kujutamist töötava rahva elu minevikus. Mineviku kriitilisel hindamisel on eriti nooremate nõukogude vabariikide kirjanduses teravalt aktuaalne tähendus. Sotsialistliku realismi seisukohast nähtud rahva elu ja võitlus minevikus

aitab meil paremini mõista tänapäeva suuri eesmärke ja ülesandeid. On iseloomulik, et kuni 1950. aastani valgustati minevikuainelistes proosateostes eeskätt kodanliku diktatuuri perioodi.

Töötava rahva elu kodanlikus Eestis on käsitlenud J. Smuul pikemas jutustuses «Endel Kangur» (1947). Jutustuses näeme tööliisnooruki kibedat võitlust tööpuudusega, ta alandamist ettevõtjate poolt, ta ajutist teenistust jooksupoisina vabrikus ja äris ning lõpuks madrusena laeval. Teose esimene pool on kirjutatud huvitavalt, see esitab nappide vahenditega, kuid meeldejäävalt joonistatud inimkujusid. Lõpupoolel areneb sündmustik üldisemate ja vähemhaaravate kirjelduste kaudu.

Sugestiivselt joonistatud pilte kodanliku Eesti külast 1930-ndail aastail on andnud E. Männik jutustustes «Traataed» (1947) ja «Valgus» (1949). Jutustuses «Traataed» kujutatakse tööliste rasket elu, näidatakse töötuid, kes poolnälginutena rändavad tihti koos perega paigast paika, pakkudes end ettevõtjate või kulakute orjusse kas või ainult söögi eest. Kuid selles masendavas ja umbses õhkkonnas ei kustu töötavas rahvas lootusesäde. Kommunist Simmo, kelle tervise on murdnud kodanluse vangla ja sookraavide põhjavesi, ei mõtlegi loobuda võitlusest. Hoolimata terrorist tööliste vastu jätkub kommunistide organiseerimistöö, kasvab tööinimeste teadlikkus. Jutustuses «Valgus», mille lõpposa tegevus areneb juba nõukogude korra ajal, näidatakse, kuidas töötav rahvas kodanlikus Eestis oli jäetud ilma töökaitsest ja arstiabist; selle kaudu on kirjanik avanud vanas ühiskonnas valitsenud ebaõigluse.

A. Jakobsoni jutustustekogus «Tulikuum päev» (1949) ilmunud töödest haaravad mõned ka elu kodanlikus Eestis; need on kirjutatud juba taaskehtestatud nõukogude võimu esimestel aastatel, kuid pääsesid alles nüüd esmakordselt lugejate ette. Jutustuses «Isa Angervaksa lugu» areneb sündmustik saeveskitööliste palgavõitluse ümber kodanliku diktatuuriperioodi algaastail; töölisklassi teadlikkuse kasvamist esitab kirjanik mitme elavalt joonistatud tegelaskuju kaudu. Niisugused on põranda all tegutsev kommunist Karl Angervaks, vana tööline isa Angervaks, masinist Mihkel jt. Vabrikant Mandre kujus piitsutab autor satiiriliselt kodanluse propagandat «ühtsete huvidega» eesti rahvast, üldrahvalikust «perekondlikult heast» läbisaamisest. Jutustuses «Aristokraadid ehk proua Fatiima ja teised» annab kirjanik rea ärimeeste, suurtööstarite, suurekaliibriliste kapitalistide ja kodanliku armee ohvitseride kujusid; terava satiiriga naerdakse siin välja töörahva kõige õelamaid vaenlasi — kodanlikke natsionaliste ja nende plaane luua «meie endi eesti aadel».

1950. aastal anti uuesti välja J. Madariku romaan «Riigikukutajad», mis on kirjutatud kodanliku Eesti vanglas. Sellega pääses teos, mis ilmus esmakordselt 1929. aastal Leningradis, nüüd laiema eesti lugejaskonna ette. Romaan valgustab töölisklassi võitlust kommunistide juhtimisel nõukogude võimu taaskehtestamise eest kodanliku Eesti algaastail (1922—1924).

Töötava rahva elu murranguline ajajärk — revolutsioonilise liikumise tõus aastail 1939—1940, kodanluse kukutamine ja nõukogude võimu taaskehtestamine 1940. a. suvel on leidnud kajastamist R. Sirge ja A. Jakobsoni jutustustes. R. Sirge käsitleb oma jutustuses «Logi» («Algava päeva eel», 1947) meremeeste võitlust laeval 1940. aasta juunipäevil, võitlust kapteni vastu, kes tahab laeva juhtida Rootsi randa, eemale taaskehtestatud nõukogude võimu piirkonnast. Jutustusel on pingeline sündmustik, teos näitab kirjaniku head keskkonna, madruste elu ja meresõidu tundmist. Jutustuses «Pasunapuhuja» (kirjutatud 1941, ilmunud kogus «Tulikuum päev» 1949) kujutab A. Jakobson, kuidas eesti töölisklass on jõudnud otsese poliitilise võitluseni, nimelt selle otsustava järguni. Eredalt on esile toodud kapitalistide ja kodanlike natsionalistide hirm töörahva hulkade ees, hirm, mis 1940. aasta 21. juuni sündmuste puhul areneb paaniliseks peakaotuseks. Tööliste esindajana näeme siin endist valukojatöölist, kommunist Kalmust — vabanenud poliitvangi. 1939.—1940. aasta sündmustest ja juunipöördest on andnud läbilõike Nõukogude Eestis tegutsev vene kirjanik I. Kurtšavov pikemas jutustuses «Moskva aeg» (1950). Selles teoses (ilmus täiendatud ja ümbertöötatud kujul vene keeles 1953. a.) tõstab autor esile nõukogude võimu taaskehtestamise ajaloolise tähenduse eesti rahvale, eesti ja vene rahva sõpruse, näitab EKP tegevust ja võitlust.

Ülalnimetatud tööde kõrval on mitmes proosateoses, mis põhiliselt käsitlevad kaasaja teemasid, leidnud tagasihaaravalt valgustamist ka kodanliku korra tingimused mitmesugustel elualadel (H. Leberechti jutustuses «Valgus Koordis» jt.). Neis on näidatud, kust oleme tulnud ja kuhu jõudnud, on käsitletud kapitalismi igandeid ja neist vabanemist; on maha rebitud mitmesuguseid rahvavaenlaste maske, mis kodanliku korra ajal ekspluateerijateklassi kuulunud inimesed nüüd, nõukogude võimu ajal on endale ette tõmmanud.

Eesti nõukogude proosateostes, mis käsitlevad töötava rahva elu kodanluse diktatuuri perioodil, kujutatakse klassivastuolusid ja klassivõitlust sotsialistliku realismi meetodiga, neis näidatakse rahva võitlust kodanliku natsionalismi ja kodanluse terrori ning igasuguse rõhumise vastu. Jutustustes tõstetakse esile kommunistliku partei juhtiv osa rahva võitluses ja töö-

rahva võidu ajalooline paratamatus.

Rahva võitlusest ja tema kasvamisest jutustab ka O. Tooming oma romaanis «Pruuni katku aastail» (1950). See on tähelepandav teos kõigepealt oma ainestikult — romaan käsitleb fašistliku okupatsiooni aega, mis meie kirjanduses oli varem võrdlemisi vähe valgustamist leidnud; aga samuti väärib teos väljatõstmist kui eesti nõukogude proosa esimesi märkimisväärseid saavutusi suuremas vormis — romaanižanris.

Osvald Tooming

Romaanis tuuakse lugeja ette rahva kannatused okupantide vägivalla ja terrori all, nõukogude patriootide sangarlikkus, vankumatu usk fašistide purustamisse ja nõukogude rahva võidusse. Peamine tähelepanu teoses on pühendatud noore haritlase Ilmar Maametsa arengu kujutamisele. Alatu kaebuse tagajärjel okupantide poolt vanglasse suletud, tutvub ta siin kommunistidega ja hakkab sügavalt mõistma ning hindama neid kui inimesi ja kui võitlejaid. Need nõukogude patrioodid, eeskätt kommunist Järvis — romaani meeldejäävamaid kujusid — avavad lõplikult Maametsa silmad. Fašistide ja nende käsilaste tapamasin töötab halastamatult: üksteise järel kaovad Maametsa kõrvalt parimad seltsimehed. Kõik nad lähevad surmale vastu püsti päi, vankumatus usus oma idee võidusse. Maamets on sellest kõigest sügavalt haaratud.

Ilmar Maametsa kasvuprotsessi kujutatakse üldjoontes veenvalt. See kasvamine toimub rasketes ja karmides tingimustes, suure otsustava võitluse päevil, kus iga inimene peab oma koha suhtes jõudma kindlale selgusele. Tuleb hinnata kirjaniku püüdu näidata Maametsa kasvamist võitlejaks mitte lihtsustatult, sirgjoonelise protsessina, vaid elulise tõepäraga avada tema hinges küllaltki raskesti ületatavaid igandeid ja vastuolusid, isegi ajutisi ideoloogilisi tagasilangusi. Selle kunstilise teostamise osas on aga romaanis mõningaid puudujääke.

Usutavalt on joonistatud mitmed kujud vastasleerist, inim-

palge kaotanud metslaste hulgast. Niisugune on näiteks julgeolekupolitsei assistent Renee Loik, kes on endale eesmärgiks seadnud rahvast «kommunismipisikust terveks arstida», samuti Renee isa — kulak ja vallavanem jt.

Teataval määral kannatab autori esikromaan veel vähese läbitöötuse all, seda eeskätt keele osas. O. Toominga lause on sagedasti täienditega üle koormatud, mõnikord isegi raskesti mõistetav. Tegelaste kõnes esineb mingi ühetaoline ütlemisviis, kirjakeelele omane maneer. Autor ei ole veel küllaldaselt silmas pidanud asjaolu, et üks või teine kõneleja ei pea väljendama oma kõnes mitte ainult teatavat mõtet, vaid peab selle esile tooma ka ainuüksi temale omases sõnastuses.

Oma järgmises romaanis «Roheline kuld» (1950) on O. Tooming võtnud vaatluse alla pingelise töö ühes metskonnas. Kirjanik näitab võitlust nõukoguliku suhtumise eest hinnalisse loodusvarasse, metsasse, kujutab inimeste arusaamise süvenemist rahva ühise omandi — «rohelise kulla» säästliku majandamise ja heaperemehelliku hooldamise vajaduses.

Kohaliku metsapunkti juhataja Osmus, kelle minevikki ei ole päris puhas, teeb metsa kallal hoolimatut laastamistööd, lastes maha raiuda ühendusteedele lähemal olevad noore metsa kvartalid, samal ajal kui eemal mädaneb vana mets ja roiskuvad rabavee all kannatavad alad. Seda kõike teeb karjerist Osmus plaanitäitmise ja -ületamise sildi all.

Uue metsaülema, kommunist Remmelga kohalesaabumisega algab võitlus. Tema algatusel ja eestvõttel asutakse Kulliaru jõe õgvendamisele ning süvendamisele, töötatakse välja plaanid ratsionaalseks metsakasutamiseks ja uute kultuuride istutamiseks. Selles töös, mida toetavad «Tuleviku» kolhoosi esimees Tamm ja teised kommunistid, tuleb ületada mitmesuguseid raskusi ja takistusi, nende hulgas ka Osmuse sepitsused, kes lõpuks oma käsiku kaudu üritab purustada jõesüvendamisel töötavaid ekskavaatoreid.

Kui Remmelgas, romaani peamisi tegelasi, kipub paiguti jääma abstraktseks, siis on üsna elavalt antud kolhoosi esimehe Tamme energiaküllane, tahtejõuline kuju. Hästi on joonistatud ka vana, aus töömees, metsavaht Nugis, kes samm-sammult läheneb õigele arusaamisele uues ühiskonnas tehtava töö olemusest ja eesmärkidest. Üldse avaldub romaanis autori oskus näidata inimeste vabanemist senistest harjumustest ja tõekspidamistest, nende jõudmist uutele veendumustele, laiema, ühiskondliku töö ja tegevuse mõistmiseni.

Kirjanik kujutab elavalt ja küllaltki pingerikkalt eesrindlaste võitlust oma plaanide teostamise eest, samuti kokkupõrkeid

Osmusega. O. Tooming tunneb hästi keskkonda, kujutab armastusega töötavaid inimesi. Seoses inimese kujutamisega maalib ta ka ümbritsevat loodust, suudab lugeja silmade ette manada haaravaid, meeleolukaid pilte metsamassiividest, padrikutest, jõest.

Heade kujude ja värskelt mõjuvate kirjelduste kõrval on aga romaanis ka skemaatilisust ja hallilt mõjuvaid kohti, näiteks Nugise tütre Anne ja Remmelga armastusvahekorra kujutamine, peatükk pühapäevakust jm. Autoril on hea sündmustiku arendamise oskus ja ilmselt töötab ta suure loomingulise pingega. Samal ajal aga annab end mitmelgi puhul tunda vähene süvenemine. Kõike kokku võttes tuleb «Rohelist kulda» siiski hinnata kui silmapaistvat saavutust, milles küllaltki haaravalt kujutatakse inimese tööd ja võitlust looduse ümberkujundamisel.

Aastail 1947—1950 pandi eesti nõukogude proosas põhilisem alus ka laste- ja noorsookirjandusele. Selles on teeneid kõigepealt A. Jakobsonil ja A. Hindil. Õnnestunud saavutuseks on A. Jakobsoni poolt ümbertöötatud rahvamuinasjutud kogus «Ööbik ja Vaskuss» (1947), A. Hindi ajalooline jutustus «Vesse poeg» (1948) ja populaarteaduslik jutustus «Angerja teekond» (1950). Proosat lastele kirjutavad A. Tigane ja L. Tigane; ka luuletajaist on mitmed esinenud jutustuste autoritena. On välja kujunemas rida andekaid noori autoreid (H. Pukk jt.). Hakkab ilmnema laste- ja noorsookirjanduse areng temaatilise ja žanrilise mitmekesisuse suunas.

Eesti nõukogude kirjanduse, sealhulgas ka proosa arengule oli neil aastail iseloomulik, et see toimus võitluses naturalismi ja formalismi mõjude vastu, aga ühtlasi ka võitluses kodanliku natsionalismi ja antipatriootlik-kosmopoliitlike tendentside vastu. Pidurdavaist teguritest hoolimata ilmnes neil aastail eesti nõukogude proosakirjanduse edasiminek — temaatika avardumine, kirjandus-kunstilise oskuse täienemine, autorite kasvamine sotsialistliku realismi kirjanikena. Kõige ilmekamalt avaldus see E. Männiku, H. Leberechti, A. Jakobsoni, O. Toominga ja R. Sirge töödes. Proosa olulisemaks puuduseks oli see, et tihtigi kujutati uusi, nõukogude inimesi, igavalt ja halliilt; sagedasti esitati neid selgitavate seisukohavõttude väljendajana, kuid mitte teose intriigi arenguga orgaaniliselt seotud ja selles otsustava tähtsusega tegelastena.

NLKP XIX kongressi poolt vastuvõetud viie aasta plaani (1951—1955) elluviimisel tõusid nõukogude rahva ette uued ülesanded. Seoses nende suurte ülesannete lahendamisega kerkib tähtsale kohale rahva sotsialistliku teadlikkuse edasine kasvatamine nõukogude patriotismi ja kommunismi vaimus, võitlus kõige negatiivse ja pehkinu vastu, mis pidurdab meie edasiminekut.

Sellelt pinnalt võrsub ka viimaste aastate eesti nõukogude proosas tendents asuda otsustavamalt võitlusse meie elus paiguti veel esinevate väärnähtuste vastu; kirjanikud püüavad aidata kaasa sellele, et inimeste teadvusest lõplikult välja juurida mitmesugused kapitalismi igandid, nagu eraomandusetung, bürokratism, kodanlik individualism ja egoism, paljastada religiooni reaktsioonilist olemust.

Eesti kirjanduse arenguteel kujunes tähtsaks sündmuseks eesti kirjanduse dekaad Moskvas (1950. a.), kus võeti printsipiaalse kriitika alla ka eesti nõukogude proosa. Dekaadil märgiti proosažanri suhtelist mahajäämust võrreldes draama ja luulega, vähest tähelepanu osutamist uuele, nõukogude inimesele ja tänapäeva ülesehitavale tööle. NLKP XIX kongressil ja parteilises kriitikas rõhutati teravalt vajadust kujutada elu tõetruult ja mitmepalgeliselt, näidata nõukogude inimesi nende täies ilmekuses; pöörati tähelepanu tüüpilisuse ja satiiri probleemidele, kutsuti võitlema «konfliktituse teooria» vastu.

Sel ajal võime märgata eesti nõukogude proosakirjanduses uut elavnemist, temaatilist ja žanrilist avardumist. Ilmneb kirjanike edasine ideeline kasv, suurem süvenemine elu tundmaõppimisel ning kunstimeisterlikkuse omandamisel.

Neil aastail jätkub eesti nõukogude proosas tööliste elu kujutamine, mõnevõrra pööratakse tähelepanu ka intelligentsile. Tähtsale kohale kerkib kolhoositalurahva elu, samuti võitlus rahu eest; asutakse juba põhjalikumalt käsitlema töötava rahva revolutsioonilist võitlust minevikus.

Ka aastail 1951—1955 ei ole eesti nõukogude proosa andnud ulatuslikumaid töid tööliste kaasaegsest elust, välja arvatud H. Leberechti romaan «Kaptenid», mis seni ei ole aga veel tervikuna eesti keeles ilmunud. Mõnevõrra on aidanud seda lünka täita reisi- ja olukirjeldused. Kirjanikud M. Raud, P. Rummo, R. Sirge, D. Vaarandi jt. külastasid 1951. a. suurehitusi Volgal, Dnepril ja Turkmeenias ning avaldasid seejärel rea huvitavaid reisi- ja olukirjeldusi (koguteos «Kommunismi suurehitustel», 1952). Neis näidatakse nõukogude inimeste suurejoonelisi võite looduse alistamisel, inimeste kasvamist ja

sotsialismimaa edasiarenemist. Võimsate hüdroelektrijaamade ja niisutussüsteemide rajamist kirjeldab M. Raud reisikirjas «Kommunismi kevad». P. Rummo kõneleb pulbitsevast elust ja tööst Volga—Doni kanali ehitustandril («Volgal ja Donil»). R. Sirge tutvustab lugejaid Turkmeenia inimeste ja eluga, «valge kulla» — puuvilla tootmisega minevikus ja tänapäeval, kirjeldab suuri saake ja jõukust, mille põhjustab niisutussüsteemide rajamine («Vesi ja puuvill»). Neid teoseid tuleb esile tõsta kui õnnestunud saavutusi reisikirjelduste alal, kui elamuslikke, kunstiliselt tihedaid töid. Reisikirjeldused aitavad näha meie vabariigi piirides toimuvaid üritusi seoses ülesannetega üleliidulises mastaabis, hiigeltööga kommunismi poole liikumisel, tööga rahu nimel.

Juba ajavahemikus 1947—1950 ilmus proosateoseid, kus käsitleti elu kolhoosides. Näiteks kujutas R. Sirge ühise töö osa inimeste ümberkasvatamisel 1947—1951 ilmunud jutustustes (kogus «Ühise töö rütmis», 1951); ta kangelased — lihtsad inimesed talurahva ja kalurite, samuti linnatööliste hulgast — kasvavad pidevalt, vabanevad esiisade iganenud töövõtetest ja hakkavad mõistma kollektiivse töö tähtsust. Paiguti üsna õnnestunud pilte kolhoosielust ja inimeste kasvamisest joonistas E. Krusten jutustustes «Kännumürakas» (1949) ja «Meie uudismaa» (1950). Viimases, pikemas jutustuses «Meie uudismaa», kirjeldatakse elulise tõepäraga väikemaapidaja Kannu Gustavi kahtlusi ja siseheitlusi, mis lõpevad ta astumisega kolhoosi. H. Leberecht on kirjutanud rea olukirjeldusi talupoegade elust, sealjuures ka esimestest võitudest noortes kolhoosides («Kirjad kolhoosist «Võit»», «Uued inimesed» jt.). Olukirjelduste kogus «Töömeeste portreed» kujutas A. Hint ka talupoegade ja kalurite uut elu («Töö- ja saagirohke päev» jt.). H. Leberechti jutustuses «Teel» (1950) on võetud keskseks küsimuseks looduse ümberkujundamise plaani elluviimine kolhoosides. Teoses näidatakse, et sotsialistlikus ühiskonnas on loov töö inimese kõige tähtsamaks kasvatajaks. Ent tegelaskujude ilmekuse ja üldise kunstilise läbitöötuse poolest ei küüni «Teel» jutustuse «Valgus Koordis» tasemele.

Kolhoosielu kujutamisel jõuti eesti nõukogude proosas küpsemate saavutusteni 1950-ndail aastail. Kolhoosielu ja -inimeste tugeva kujutajana kerkis esile Juhan Smuul, avaldades sarja jutustusi «Kirjad Sõgedate külast». Neis «Kirjades» on leidnud valgustamist mitmesugused lõigud rannaküla kolhoosielust. Jutustusi seovad ühised tegelased, kelle hulgas esineb ka autor, ja sama keskkond — «Majaka» kolhoos, kuid iga kiri on üles ehitatud omaette süžeele ja valgustab eri küsimust. Näiteks käsitleb esimene kiri «Tapetud puud» (1951) suhtumist ühis-

kondlikku omandisse; teine — «Naised», kolhoosikorda kui eeldust selleks, et tegelikkuses ellu viia meestele ja naistele võrdseid õigusi; kirjas «Seafarmi juhataja» näitab autor, kuidas uus elu lööb praod ususektandi senistesse veendumustesse. Kuuendas kirjas «Ahastus» (1954) tõstab autor üles küsimuse vananeva töömehe kohast kollektiivis. Kõikjal näitab kirjanik inimeste kasvamist uutes ühiskondlikes tingimusis ning annab tabava ja kriitilise kunstilise üldistuse tänapäeva kolhoosielu tegelikkusest. Seda on tehtud niivõrd eluliste, eredalt ja tõetruult joonistatud kujude, konkreetsete karakterite ja olukordade kaudu, et vaadeldud küsimused saavad tugeva üldistamisjõu ka mistahes teiste meie elualade kohta. J. Smuul kujutab võitlust uue ja vana vahel nii, nagu see tõeliselt elus sünnib, ta jutustuste konflikt kasvab välja elust enesest ja tegelaste karakteritest. Kirjaniku suhtumine ainesse on värske ja omapärane, tema poolt käsitletud küsimused on aktuaalsed. «Kirjades Sõgedate külast» näitab J. Smuul end andeka prosaistina, kelle sõnal on tugev, elavalt kujundav jõud. Nappide vahenditega joonistab ta inimesi ja haaravaid inimsaatusi, esitab häid, värvikaid looduskirjeldusi, põimib kujutamisse rohkesti lüürilist elementi. Erga, sädeleva stiili, tähelepanekute ja muljete kiire, elava vaheldumise ja üldise kujundamislaadi poolest esineb J. Smuul ka proosas eeskätt poeedina. Kolmandas kirjas «Õhtu Nekrassoviga» näemegi, kuidas autor, kes alustab teost sidumata kõnes, läheb peagi üle luulevormile, leides selle antud korral olevat sobivama mõtete ja kujutluste kunstipäraseks, emotsionaalseks väljendamiseks. «Kirjad Sõgedate külast» kuuluvad eesti nõukogude proosakirjanduse väärtuslikumate lehekülgede hulka.

Kindlat edusammu inimeste ja olukordade tõetruul kujutamisel märgib ka M. Raua jutustus «Uudsevili» (1954). Ehitades oma jutustuse üles koosoleku organiseerimisele kolhoosis, esitab kirjanik rea elavaid, omapärase palgega inimkujusid, näitab kolhoosnikute tõsist tööindu. Rajooniajalehe toimetaja Evald Kihnu kujus häbimärgistatakse linnast tulnud lobisejat-karjeristi kui töötajate kalli aja raiskajat. Vähem on kirjanikul õnnestunud teose lõpposa: valgustades ühekülgselt põhjusi, mis tingivad kolhoosnikute tööhoo uue tõusu, kaldub ta siin pealiskaudsusse.

Inimeste kasvamist ülesannete lahendamisel, mis on esile kerkinud seoses põllumajanduse ja loomakasvatuse arendamisega 1950-ndate aastate algupoolel, on kujutatud mitmes olukirjelduses. E. Ranneti «Seltsimehed Torist» (1953), milles kirjeldatakse töötajate elu ja tegevust Tori hobusekasvanduses, oli eesti nõukogude kirjanduses esimeseks katseks anda ulatuslikum teos olukirjelduse žanris. Märkimisväärset autori edene-

mist võib tähele panna romaanimõõtmelises olukirjelduses «Tugevate tee» (1954). Oma õigete üldistustega mineviku ja tänapäeva külaelust ning oma kunstilise ilmekusega on teosel tunnustust vääriv koht eesti nõukogude proosa arengus. Nii mitmeski paari viimase aasta jooksul kirjutatud töös kaasaja külaelust võime näha kirjanike elavnevat, kuigi veel mitte rahuldavat reageerimist NLKP Keskkomitee otsustele põllumajanduse edasise arendamise kohta. Viimasel ajal on ilmunud olukirjeldusi ja jutustusi A. Saarelt, U. Lahelt, V. Ilusalt jt., milles käsitletakse mitmesuguseid kolhoosielu küsimusi, kolhooside majandusliku ja kultuurilise olukorra parandamise võimalusi.

Tuleb öelda, et kuigi eesti nõukogude proosas kolhoosielu kujutamise alal on juba üksikuid häid saavutusi, ei saa tulemustega selles osas kaugeltki rahul olla. Proosakirjandus ei ole seni suutnud elu kolhoosides kajastada sellise üldistava jõuga nagu kolhooside loomise ajajärku. Seni ei ole ilmunud ühtki romaani, mis annaks põhjalikuma, laiemahaardelise läbilõike meie tänapäeva külaelust.

Vähe tähelepanu on eesti nõukogude prosaistid pühendanud intelligentsi elule. Ajavahemikus 1945—1950 tulevad haritlaste elu käsitlevaist töödest tõsisemalt arvesse ainult paar-kolm — O. Toominga ja A. Jakobsoni jutustused.

O. Tooming oma jutustuses «Viirmäe koolis» (1947; kogus «Uued inimesed» ümbertöötatuna pealkirja all «Seljad vastamisi») võtab vaatluse alla elu nõukogude koolis. Tegevuskohaks on väike alevik. Haarates küsimust laiemalt, sidudes selle külas toimuva klassivõitlusega, käsitletakse jutustuses õpetajate ja vähemal määral ka õpilaste maailmavaatelise kasvu küsimust. Peamine tähelepanu on koondatud kahele erinevale, meeldejäävalt joonistatud kujule — direktor Mesilasele ja õpetaja Laanelale. Neist esimene kujutab endast ausat ja kohusetruud vana pedagoogi, kes püüab aru saada ümbritsevast elust ja uuega kaasa sammuda. Seevastu aga Laanela, noor keigar, kelle pea on täis tuubitud igasuguseid idealistlik-formalistlikke «tarkusi», on oma sisemuses alatu intrigaan ja nõukogude korra vaenlane; ta sõbrutseb kulakuga ja saab rahvavaenlaste käsikuks.

Mis puutub A. Jakobsoni jutustustesse «Pööriöö» ja «Tondid», siis on need tegelikult kirjutatud varem (1943. a.), kuid ilmusid trükis 1949. aastal. Nagu sõja ajal avaldatud jutustuses «Lunastus» ja hiljem mõnel puhul draamaloomingus, nii käsitleb autor ka jutustustes «Pööriöö» ja «Tondid» töölisklassist võrsunud haritlase koha küsimust kahe maailma vahelises võitluses. Teoste sündmustik areneb nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal Eestis (1940—1941). Jutustuses «Pööriöö» näidatakse Toomas Karmi kujus haritlast, kes algusest lõpuni jääb

ustavaks töötava rahva pojaks. Jutustuses «Tondid» aga kujutab autor, eeskätt üliõpilase Paul Korneri kujus, neid töölisklassist võrsunud haritlasi, kes leiavad oma õige tee alles raskete siseheitluste järel.

Tähelepandavaks käsitluseks intelligentsi elust sõjajärgseil aastail on E. Krusteni pikem jutustus «Rahu nimel» (1950). Jutustuse peategelaseks on Meeta Kriistal, agronoom, kes tuleb Suure Isamaasõja lõpuaastal sovhoosi aiandus-osakonna juhataja kohale. See on meeldejäävalt joonistatud kuju, keda on eluliselt näidatud tegelikus töös. Temas tunneme niisugust inimest, kes oma silmaringilt ja moraalilt on üle oma ümbrusest, kes sellisena kujuneb inimeste innustajaks ja kasvatajaks, toimugu see siis puukooli ja aia rajamisel või suhtumises sotsialistlikku omandisse. Meeta Kriistali kujus näeme printsipiaalset, teovõimsat haritlast, niisugust, nagu intelligent meie ühiskonnas peabki olema.

Hoopis teistsugust intelligenti näeme J. Smuuli jutustuses «Hõbedased lained» («Kirjad Sõgedate külast», 1954). Siin esitab autor noore inseneri Roul Ronga kujul haritlase, kes on kasvanud kodanlike pärimustega ringkondades ja satub vastuollu uue, nõukogude elu rütmiga ning tervete arusaamadega. J. Smuul kõrvutab kaks elusaatust: ühel pool Ronga naine, lihtne, vähese koolihariduse gа tüdruk tekstiilivabrikust, kes kasvab üle oma mehest ja kelle ees ta õpihimu tõttu on avatud edasimineku perspektiiv; teisel pool Ronk ise, tühine, kivinenud hingega egoist — tema väljavaateks on allakäik. Kirjanik näitab, et seesugune «rongalik» tüüp mõjub kui terav anakronism ja kuulub minevikku, — tahtmata ja suutmata leida ühist keelt kaasaja elu ga, ei ole tal selles ka õiget kohta. Nõukogude inimese hinges ei saa olla paika kodanlikul individualismil ega egoismil — sellisele järeldusele viib meid jutustus «Hõbedased lained».

Üldse tuleb märkida, et meie elus esinevaid igandeid ja väärnähtusi käsitledes hakatakse viimastel aastatel üha enam tähelepanu pöörama inimeste omavahelistele suhetele, armastusvahekorra ja perekonnaelu probleemidele, intiimsemate psüühiliste avalduste jälgimisele. Selles osas on esimesi õnnestunumaid saavutusi J. Smuuli ülalvaadeldud jutustused «Ahastus» ja «Hõbedased lained», E. Männiku «Ühe armastuse lugu» ja V. Panso «Näitleja Joller» (kõik 1954. aastal).

Eesti nõukogude proosas kajastuv võitlus rahu eest on osalt seotud Suure Isamaasõja ainestikuga, nagu nägime E. Männiku, A. Jakobsoni jt. jutustustes. Peamiselt väljendab aga rahuteema kirjanduses viimastel aastatel ülemaailmses ulatuses toimuvat võitlust rahu eest, mille avaldused eesti nõukogude kirjanduses

on seni kõige jõulisemad A. Jakobsoni draamades. Proosakirjanduses kajastub otsene võitlus rahu eest alates 1950. aastast reas jutustustes, lühijuttudes ja olukirjeldustes, kuid püsivamat, kunstilist kaalu on neist teostest ainult üksikutel. Kirglikult, tulise sõnaga astub rahu kaitseks välja J. Smuul oma artiklites («Püha võitlus», 1950 jt.). E. Krusteni pikemas jutustuses «Rahu nimel» (1950), mille sündmustik, nagu nägime, toimub Suure Isamaasõja lõpuaastal taasvabastatud Eesti NSV-s, on hästi kujutatud inimeste kasvamist tööprotsessis — rahu nimel. Vabrikutööliste reageerimist sõja puhkemisele Koreas näitab I. Sikemäe jutustuses «Viies poolmasin» (1950; pealkirja all «Nii me võitleme» kogus «Teekond jätkub», 1951). Selles on autor esile toonud käitise töötajate rahutahte, kollektiivi tööpaatose ja rahvaste sõpruse. Proletaarse internatsionalismi ja rahuvõitluse teema läbib A. Kaalu jutustust «Sajandite vangla» (1949), mis kujutab Inglismaa olustikku Teise maailmasõja eelõhtul.

Heaks saavutuseks selle teema käsitlemisel eesti nõukogude proosas on R. Sirge jutustus «Võitjate laul» (1953); teos valgustab fašismi- ja imperialismivastast võitlust tänapäeva kapitalimaades, kujutab hispaania rahva võitlust rahu ja vabaduse eest Kanaari saartel. Eestlasest peategelase Anton Erviti näol on autor loonud elulise, karastatud ja vankumatu kommunisti-võitleja meeldejääva kuju. Jutustus on huvitavalt kirjutatud, annab rea elavaid kujusid, kaasakiskuvat sündmustikku, eredat kohalikku koloriiti. Siin esineb R. Sirge meistrina, kes põneva faabula ja värvikate piltide kaudu oskab esile tuua sügavat ideelist sisu. Oma teosega on autor andnud laiahaardelise üldistuse, näidates kõigi maade rahvaste rahuvõitluse ühtsust. Kuigi teose tegevuspaik on meist kaugel, on selle sisu ja idee meile lähedane ja aktuaalne ning aitab süvendada meie inimeste solidaarsust kogu maailma töötava rahvaga.

Eesti nõukogude proosakirjanduse esileulatuvateks saavutusteks kujunesid teosed, milles käsitletakse rahva elu ja võitlust minevikus.

Jutustuse žanris on selles osas parimaks E. Männiku jutustustekogu «Traataed» (1954). See sisaldab juba varem avaldatud jutustused «Traataed» ja «Valgus» ning 1953. aastal ilmunud jutustuse «Kutse» (kogus «Traataed» pealkirja all «Kahekümne aasta eest»). Jutustused moodustavad tervikliku tsükli, mis oma põhilises osas käsitleb töötava rahva rasket elu ja revolutsioonilist võitlust kodanliku Eesti külas. Jutustustekogu motoks on Juhan Liivi sõnad: «Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta». Sellega on selgelt alla kriipsutatud teose idee — minevikku ja olevikku võrreldes kaasa aidata sotsialistliku teadlikkuse kasvule. Nagu J. Madariku romaanis «Riigikujutajad» nii

tähistab ka E. Männiku jutustustes traataed kodanliku Eesti kui töötava rahva vangla piiri. Hulk inimesi, eriti aga noorsugu, püüdis elu kaalule pannes ületada traattõkkeid, et pääseda Nõukogude Liitu, kus oleks võimalik haridust saada. Noorte siirdumine sinna kujuneb vastuseks Stalini üleskutsele: töölisklass peab — töölistalurahva noorsoo näol — looma omaenda tootmistehnilise intelligentsi. Jutustuses «Kahekümne aasta eest» soovitab kommunist Peeter Aller omal pojal, kelle koolitamise kulusid ta ei suuda kanda, siirduda üle piiri sotsialismimaale, öeldes: «... ainult seal võid sa kasvada i-ni-me-seks.» Silmas pidades tulevikuperspektiive, ta lisab: «Ja sina, poeg, saaksid seda teha, mida mina olen veel võlgu jäänud.»[4] Kogu «Traataed» jutustused on kunstiliselt hästi läbi töötatud; mitmekülgselt, isikupärases sõnastuses avab kirjanik oma tegelaskujud kui sotsiaalse jõu kehastajad individuaalse karakteri vormis. Tõepäraselt on joonistatud ekspluateerijate kujud — kulak Varimõisa-jõmm («Valgus»), kaupmehest-kiskja Kääri («Kahekümne aasta eest»), samuti konstaablite ja kaitseliitlaste kujud.

Eesti töötava rahva elu ja revolutsioonilise võitluse kujutamisel minevikus on viimastel aastatel saavutatud silmapaistvaid ideelis-kunstilisi võite romaanižanris. Enne lähemat peatumist nende juures olgu märgitud Juhan Madariku romaani «Vabariik» ilmumine (I osa 1947, kõik säilinud osad 1953). Romaanil «Vabariik» on eesti nõukogude kirjanduses tähtis koht; seda võime lugeda eesti kirjanduses esimeseks sotsialistliku realismi teoseks, mis ulatuslikumas vormis haarab rahva võitlust alates juba 1905.—1907. a. revolutsiooni eelsest perioodist.

Nagu märgitud, tuleb esimesi sõjajärgsel ajal ilmunud romaane (E. Krusteni «Pekside raamat», 1946 ja R. Rohu «Kaks perekonda», 1947) võtta kui katsetusi. Tõsisemalt arvestatavate saavutustena saab hinnata juba O. Toominga romaane «Pruuni katku aastail» ja «Roheline kuld» (1950), mis tähistavad kindlat edasiminekut nii autori loomingulisel teel kui ka eesti nõukogude proosakirjanduse arengus.

Tähelepandavat sammu edasi, nii ideeliselt kui ka kunstilise läbitöötuse poolest, märgib A. Hindi «Tuuline rand» I (1951). Varsti järgnevad sellele E. Krusteni «Noorte südamed» I (1953) ja II (1955), A. Hindi «Tuuline rand» II (1954). Mõlemad teosed, mis on kavatsetud mitmeköitelisena, käsitlevad seniilmunud osades rahva elu ja revolutsioonilist võitlust eesti külas käesoleva sajandi algul.

---

[4] E. Männik, Traataed. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1954, lk. 156.

A. Hindi romaan «Tuuline rand» I näitab klassiteadlikkuse kasvu talurahvahulkades, tööinimeste jõudmist veendumusele, et revolutsioon on ainuõige tee võitluses tsarismi ja kodanluse vastu.

«Tuulise ranna» sündmustik toimub Saaremaal, kehva paeklibuse põllumaaga Kaugatoma kihelkonnas. Romaani süžeeliseks teljeks on ühe perekonna — Tihude — saatus, mida on jälgitud seoses ühiskondlike sündmuste, revolutsioonilise liikumise arenguga ajavahemikus 1901—1905. Teoses kirjeldab autor rannaküla talupoegade viletsat elu, tööd ja ekspluateerijatevastase viha pidevat kasvamist. Romaanis valgustatakse ka linna proletariaadi teadlikkuse tõusu kommunistide selgitustöö tulemusena ja näidatakse, kuidas linnast tulnud tööliste mõjul küpseb revolutsiooniline mõte ka talupoegades.

Oma romaanis esitab A. Hint terve hulga meisterlikult kujutatud inimesi. Mitmekülgselt valgustatuna on kirjanik kujutanud inimesi rahva hulgast, avanud nende rikka inimliku mõtteja tundemaailma, esitanud tegelasi nende kordumatu individuaalse palgega. Tüüpilise talupoja-võitleja kuju on kirjanik andnud Matis Tihu näol. Parun Rennenkampfi vägivallatsemine Matise vanemate ja ta enda kallal olid teinud temast mõisnike vihkaja. Kuid romaani sündmustiku vältel on kujukalt esile toodud Matise areng: temast kasvab teadlik võitleja ekspluateerijate vastu. Matise kõrval esineb rida teisigi elavalt nähtud kujusid — laevaehitaja Vanaõue Mihkel, külalaulik Pime-Kaarel jt. Tuleb rõhutada «Tuulises rannas» rahva kui kollektiivse jõu võimsat, värvikat kujutamist: on esitatud hulk suurepäraseid pilte rahva tööst «Kaugatoma» ehitamisel, samuti revolutsioonilise võitluse reast üksikaktidest — näiteks töölise Juuli Teearu matused kui demonstratsioon tsaarirežiimi vastu ja oktoobrimeelevaldus Tallinnas, talupoegade käik mõisasse paruni juurde jm.

Külas kujunenud meeleolud suunab teadliku revolutsioonilise võitluse teele Matise poeg, Tallinna tööline Peeter Tihu, kelle klassiteadlikkuse kujunemisel etendas suurt osa Karl Ratas — VSDTP Tallinna Komitee liige; viimane on üks nendest, keda oli kasvatanud M. I. Kalinin. Peeter tuleb rannaküla juba teadliku kommunisti-revolutsionäärina. Tema kaudu on konkreetses kunstilises kujus esile toodud töölisklassi juhtiv osa revolutsioonilises liikumises. Peetri suhetes vene töölise Kossorjovi perekonnaga on kirjanik näidanud eesti ja vene töötava rahva sõprust ja solidaarsust võitluses ekspluateerijate vastu.

Ekspluateerijate-leeri kujudest on saanud kõige üksikasjalisema valgustuse osaliseks Matise vend Tõnis Tihu. Tema kaudu on kujutatud kodanluse rikastumist rahva arvel kõigi kodanlu-

sele tüüpiliste võtetega, nende hulgas demagoogiaga verevendlusest, «ühtsete huvidega» eesti rahvast; tema kujus on näidatud kodanluse rahaahnust ja variserlikkust ning lõpuks seda, kuidas kodanlus, asunud võitlema rahva vastu, liitub tsaarivõimude ja mõisnikega. Tõnis Tihu näol on konkreetselt ja meeldejäävalt, meisterliku kunstilise väljatöötusega toodud lugeja ette kapitalisti-rahvareeturi kujunemiskäik. Ka feodaalist ekspluateerija parun Rennenkampfi ja rahva turjal istuvate kurnajate käsiku pastor Girgensohni kujud on autor esitanud selgete piirjoontega. Rahvavaenlaste kujutamisel rakendab kirjanik peent, tabavat satiiri.

A. Hint on oma romaani tegelaste enamikku näidanud arengus. Ta on leidnud kujude iseloomustamiseks tabavaid detaile, mille kaudu avaneb nende minevik, karakter, klassikuuluvus. Autor elab soojalt kaasa töötava rahvaga; järk-järgult, romaani arenedes avab ta üha selgemini lugeja ees inimeste tõelise palge. Andeka sõnakunstnikuna on A. Hint, silmas pidades elu- ja kunstitõe ühtsust, suutnud oma romaani kujudesse kätkeda suure üldistava jõu.

Nii kujudes kui ka oma romaani üldises kunstilises teostuses on A. Hint sügavalt rahvalik. Selle üheks eelduseks on kahtlemata autori hea inimeste- ja olustikutundmine, tema kui loova kunstniku sisseelamisvõime kujutatavaisse inimestesse ja olukordadesse. Kirjanik on teinud suurt tööd keele ja stiili kallal. Teoses kasutab autor mahlakat, tabavat rahvakeelt, vanasõnu, kõnekäände, mõistuütlemisi, humoristlikke väljendusi. Kirjanik on rahvakeele elemendid, näiteks dialektismid, kunstiliselt ümber töötanud ja teostanud sõnavara hoolikat valikut. Autor on suutnud keele kaudu väljendada tegelaste isikupära, kajastada romaani tegevusaega, kirjeldatava keskkonna omapärast koloriiti. A. Hindi stiilile on iseloomulik asjalik, rahulik süvenemine, mõtteline ja kujundiline tuumakus, tugev emotsionaalne värving.

Võrreldes O. Toominga romaanidega näeme A. Hindi romaanis suuremat põhjalikkust tegelaste karakterite joonistamisel, veelgi silmapaistvam on edasiminek keele ja stiili kunstipärase läbitöötamise osas.

Nagu «Tuuline rand» I, nii leidis rahva poolt sooja vastuvõtu ka romaani teine köide. «Tuuline rand» II annab läbilõike Kaugatoma rahva elust Stolõpini reaktsiooni ajal ja Esimese maailmasõja eelsetel aastatel. See on revolutsioonilise võitluse mõõnaaeg. 1905. aasta revolutsioonilise liikumise juhtivad tegelased Kaugatomal on maha lastud või Siberisse sunnitööle saadetud. Tsaari sandarmid ja urjadnikud on valvel, et juba eos lämmatada igasugune vastuhakuvaim. Ent — vastavalt ajaloo-

lisele tõele — näitab kirjanik, et kõigest hoolimata rahva revolutsiooniline mõte hõõgus sel ajal nagu tuli tuha all, aegamööda hakatakse uuesti tegema ettevalmistusi jõudude koondamiseks.

Romaani teises köites on peamine tähelepanu koondatud Matis Tihu poja Sandri naisele Marele ja — teiselt poolt — kapitalist Tõnis Tihule. Mare kehastab lihtsate inimeste võitlust oma õnne ja moraalse puhtuse eest, autori vankumatut optimismi töötava inimese suhtes. Mare kujus on kirjanik näidanud töötavat naist tema elulises mitmepalgelisuses. Me näeme Maret väsimatus töös oma perekonna heaks, aga samal ajal ka Kaugatoma ühiskaupluse asutajate hulgas; selgesti ja usutavalt avaldub ta isikliku õnne seos rahva elu ja püüdlustega.

Tõnis Tihu kujus tuuakse esile kapitalisti järkjärguline «areng» ta kiskjateel, ta lõplik paljastumine rahvavaenlasena. Tõnis Tihu näol on antud põhjalikult lahatud ekspluateerija kuju kapitalismi edasise arengu perioodist — suurte monopolide tekkimise ajajärgust. Nagu kirjanik märgib, on teda Tõnis Tihu ja teiste kapitalistide kujutamisel ning ajajärgu iseloomustamisel suunanud V. I. Lenini teos «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium». Mare ja Tõnise kujude joonistamisel avaldub autori kasv karakterite mitmekülgses kujutamises, psühholoogilises süvenemises. Ilmselt võib selles märgata klassikalise kirjanduse viljastavat mõju.

Romaanis ei esine selliseid teravaid kokkupõrkeid ühiskondlikes või isiklikes vahekordades nagu teose esimeses köites; peamiseks sündmustiku arengut edasiviivaks teguriks on siin inimeste töö ja igapäevane tegevus. Siiski on ka selles romaanis suudetud sotsiaalset tausta õige mõjukalt edasi anda, näidata töötava rahva vastuolu kapitalistide ja tsaarivõimuga, ta teadlikkuse kasvamist. Suurte pingutuste hinnaga asutab rahvas oma ühiskaupluse. Ainuüksi oma jõu ja oskusega tõstetakse üles purjekas «Kaugatoma», miile Tõnis Tihu ajas karile, et saada suuri kindlustussummasid; see rahva vankumatut üksmeelt väljendav üritus põhjustab Tõnise südames jäise hirmu. Samal ajal on romaanis õnnestunud kohapealseid olusid kujutada seoses kaasaja ühiskondlik-poliitilise olukorraga kogu tsaaririigis, seoses kapitalismi arenguga ülemaailmses ulatuses.

A. Hint ilmutab oma romaanis silmapaistvat meisterlikkust ka üksikpiltide esitamisel. Meeldejäävalt on kirjeldatud Tõnis Tihu kaupluse sildivahetamise tseremooniat, millest võtavad osa papid ja palvevennad (10. peatükk); uus, kõlav silt — «Kaugatoma r a h v a ühiskauplus» — pidi aitama kaasa selleks, et tõelisel rahva ühiskauplusel hõlpsamini jalgu alt ära lüüa. Hästi on kujutatud urjadnik Kirill Kirillovitš Kiisa poolt toimepandud läbiotsimisi Külasool (3. ja 21. peatükk). Romaani üks

kõige haaravamaid osi on 6. peatükk, milles kirjeldatakse Lätist kojusõitvate karjalaste hukkumist mihklipäeva marus. Selle aluseks on olnud tõsieluline sündmus 1910. aastal. Võib öelda, et see paarikümne leheküljeline mereõnnetuse kirjeldus, mis jääb küll lõdvalt seotuks romaani sündmustiku arenemise peajoonega, on oma üksikasjalise kunstilise läbitöötuse ja haaravuse poolest ainulaadne kogu eesti kirjanduses.

A. Hindi romaan paistab silma kunstiliste võtete rikkuse, mitmekesisuse ja värskuse poolest. Teoses rakendatakse kirjavahetust (kirjad Mare ja merdsõitva Sandri vahel), kunstiliselt ümbertöötatud publitsistlikku materjali (ajaleheartiklid jms.). Emotsionaalse mõju tugevdamise eesmärgil on autor kasutanud Juhan Liivi luuletuste ja rahvalaulude katkendeid, meeleolukalt on antud pildid talutööst ja loodusest; hästi peegeldub rannaelu ja mere koloriit. Romaanist tajume Stolõpini reaktsiooni aja ängistust ja Esimese maailmasõja eelse ähvardava vaikuse õhkkonda. «Tuulise ranna» II köitele on põhiliselt võttes iseloomustav kõik see, mis oli omane romaani I köitele: rahvalikkus ja piltlikkus, sõnastuse ladusus ja sugestiivselt kujundav jõud.

«Tuulise ranna» näol on eesti nõukogude proosa rikastunud huvitava, väärtusliku teosega, romaaniga, mis on väljapaistev hulga elavalt joonistatud, tüüpiliste karakterite ja rahva elu sügava kujutamise poolest.

Romaani «Noorte südamed» autor Erni Krusten alustas oma loomingulist teed juba kodanlikus Eestis. Sel ajal aga ta oma teostega silma ei paistnud. Vahetult Suurele Isamaasõjale järgnevail aastail avaldas kirjanik ühe romaani («Pekside raamat»), novellikogu («Pöördepunktid», 1946) ja rea lühijutustusi ajakirjanduses. Neis võib märgata veel kujutamisviisi hallust ja takerdumist üksikasjadesse. E. Krusten kirjutas rea jutustusi lastele ja katsetas ka värsivormis (näit. valimikus «Sinisulg depoost», 1949). Autori kasvamist sotsialistliku realismi kirjanikuna näitavad jutustused ja olukirjeldused, mis on ilmunud ajavahemikus 1949—1952. Pealkirja all «Rahu nimel» (1951) ilmus kolm jutustust («Kännumürakas», «Meie uudismaa», «Rahu nimel»). Kuigi ka siin esineb paiguti veel stiili konarlikkust ja keele raamatulisust, märkis arvustus siiski õigesti, et jutustustekogu näitab autori arengus suurt sammu edasi.

1953. aastal ilmunud romaanis «Noorte südamed» I avaldub E. Krusteni õige silmapaistev kasvamine. Paiguti tundub, nagu oleks selle teosega meie ette astunud sootuks uus autor.

E. Krusteni romaan «Noorte südamed» I viib meid põhijoontes samasse ajajärku kui A. Hindi «Tuuline rand» I, tegevus sünnib ainult mõni aasta varem: romaani esimese köite lõpp ei jõua veel välja 1905. aasta sündmusteni. «Noorte südametes»

on peategelasteks talupojad, eeskätt mõisamoonakad. Kujudelt, tegevustikult ja miljöölt on romaan omapärane, värskelt mõjuv teos.

E. Krusteni romaani «Noorte südamed» I tegevustik toimub Rakvere läheduses — Viru-Jaagupis. Romaan annab läbilõike külaühiskonnast selle klassilises diferentseerituses, nagu see oli täie teravusega välja kujunenud sajandite vahetusel. Sotsiaalsed jõud on «Noorte südametes» esindatud rohkete konkreetsete, elavate tegelaste kujul. Ühelt poolt esitab teos rea töötavaid talupoegi, mõisamoonakaid, teomehi — Jüri Hein, tema soldatist vend Juhan, isa Mart, sepp Kivistik jt. Teise liinina näeme romaanis mõisnikke — Võhunõmme Taubet ja Kulina Babinit, praost Hoffmanni, samuti rahva hulgast värvatud sundijaid — valitsejat, kubjast, koolmeistrit. Ja kolmanda ühiskondliku jõuna kujutab romaan kapitalismi arenguprotsessis tekkinud taluomanike jõukat klassi Rikka Aabrami jt. näol. Neile, antud sotsiaalsete jõudude konkreetsetele kehastajatele, nende suhetele, võitlusele ongi romaan üles ehitatud.

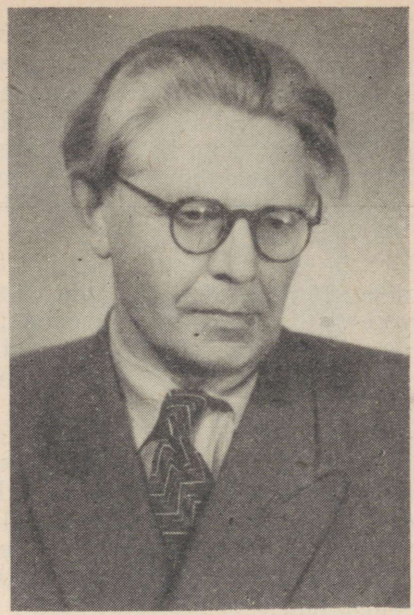

Erni Krusten

Teose esimeses köites on autoril õnnestunud näidata inimeste ühiskondliku teadlikkuse esimeste algete kujunemist. Siin on tähtsaks kujuks tööline-revolutsionäär Oskar Müür; tema, Kreenholmis ja mujal vabrikuis töötanud revolutsioonilise võitleja selgitustöö leiab Võhunõmmel soodsa pinna. Romaanis on elulise tõepäraga näidatud, et Jüri Heina ja teiste talupoegade viha kurnajate vastu, mis teose jooksul avaldub enamasti veel stiihiliselt, võrsub tegelikkusest; Oskar Müüri osaks on avada võitluse perspektiiv.

Siduvaks süžeelõngaks romaanis «Noorte südamed» on mõisa noore teomehe Jüri ja Toomatare peretütre Anu armastuslugu, mis kujuneb traagiliseks selle tõttu, et Anu isa Rikas Aabram jõuka peremehena seisab raudselt vastu oma tütre abiellumisele puupalja teomehega ning et Jüri oma tegevuse ja meelsuse tõttu

satub vastamisi mõisniku ja praostiga. Selle vahekorra areng on romaanis antud tihedas orgaanilises seoses laiema ühiskondliku võitlusega. Nii talupoegade vastuhakumeeleolude kui ka Jüri ja Anu vahekorra arengu liinis kasvab pinevus ühteviisi; see saavutab oma hariastme romaani viimastel lehekülgedel — Jüri Siberisse-saatmise aktis, mis on mõisnik Taube, praost Hoffmanni ja Rikka Aabrami ühise sepitsuse tulemus.

E. Krusten on rea oma romaani kujusid, nende hulgas ka Jüri ja Anu, võtnud tegelikust elust. Mitmed neist, näiteks mõisnikud Taube ja Babin ning praost Hoffmann esinevad romaanis oma tõeliste nimedega; muutmata on ka enamik kohanimesid. Kirjanik elas romaani tegevuspaigas Viru-Jaagupis, tutvus kohaliku ümbrusega, kõneles sealsete inimestega, Jüri ja Anu veel elavate sugulastega ja teiste kaasaegsetega.[5] Andeka kunstnikuna on autor suutnud lugeja ees elavaks teha inimesed ja ajajärgu, on suutnud näidata inimesi ranges vastavuses nende sotsiaalsele kuuluvusele, karakterile, ajajärgu tingimustele. Kirjanik on tugev eepiliselt laiades kirjeldustes, kuid ta oskab meisterlikult leida ka detaile, millega avab tegelaste hingeelu, näitab nende armastust või viha, muresid või kasinaid rõõme.

«Noorte südametes» kujutab kirjanik inimesi julgelt nende mitmepalgelisuses, nende vigade ja voorustega, iseloomustab neid nende käitumise, kõne ja võitluste kaudu, tuues esile nende sotsiaalse olemuse ja karakteri omapära. Täie usutavuse, kunstilise ja elulise tõepäraga näidatakse romaanis noore teomehe Jüri, endise Toomatare sulase kasvu; oma arenguteel tuleb tal kõigepealt võita umbusk revolutsionäär Oskar Müüri vastu. Oma vihas oleks Jüri valmis kas või maha lööma mõne mõisniku. Oskar Müür, kes tuleb Võhunõmme mõisasse pilpaid lõikama ja kelle selgitustöö siin peagi kõlapinna leiab, suhtub Jürisse suurte lootustega. «Ma armastan Jürit ja tema suurt viha», kõneleb Oskar Müür. «Kui ta mõne mõisniku maha lööks, ei oleks mul kahju mõisnikust, nagu Jüri praegu arvab, vaid Jürist endast. Ja kahju oleks teistelgi, et Jüri oma suure vihaga nii vähe ära tegi. Asi on seda väärt ja Jüri viha on seda väärt, et sellega hoopis rohkem korda saata» (lk. 146).[6]

Romaanis näemegi Jüri ja mitme teise talupoja järkjärgulist kasvamist hoopis suurema eesmärgi poole. Jüri jõuab arusaamisele, et senist olukorda on töötaval rahval võimatu taluda, seda enam, et tulevikus ei ole näha mingit paranemist; ka noori, lapsi, kes praegu veel muretult kilkavad, ootab sama saatus:

[5] Vt. E. Krusten, Teenida rahva huve. «Rahva Hääl» 1. V 1953.
[6] Siin ja edaspidi esitatud tsitaadid on toodud väljaande järgi: E. Krusten, Noorte südamed. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1954.

«Mõisa härjatallid, viinavabrikud, turbaraba, lubjaahjud, paemurrud ja põllud ootavad pikisilmi uusi orje. Lähkris hapupiim, märsis silgud ja leivakannikas, peas kümme käsku, südames ränk viha oma isandate vastu ja — söögivahes vakamaa, vakamaa söögivahes... Niisugune on varsti nendegi elu, kes seal praegu laulavad ja huikavad! Hakkab välkuma härra kepp, ja siis ununeb käo kukkumine ning heledast päikesepaistest, mis neid praegu nii sõbralikult ümbritseb, jääb tuhm mälestus, nagu oleks kunagi nähtud mingit viirastust.» (lk. 250.) Jüris kääriv viha leiab avaldumist konkreetseis tegudes: ristikheinaväljal rebib Jüri parun Taube käest kepi ja murrab selle tükkideks; ta sihiliku eksiteate järelduseks on töö katkestamine turbarabas ja naiste minek mõisaõuele. Nende ennekuulmatute tegudega põhjustab Jüri mõisas tõelise ärevuse, paneb rahva liikuma, kuigi veel stiihiliselt; oma julguse ja trotsiga, oma vastuhakkamise vaimuga tõmbab ta endale paruni, pastori ja urjadnik Pupi viha.

«Noorte südamete» I osa kaas

Samal ajal avab autor Jüri hingeelu ka rea episoodidega, kus tuuakse esile Jüri inimlikkus ja ta erk loodusetunne. Kirjanik kujutab romaani algupooles noore teomehe unistusi oma kodu rajamisest metsas. Siin näitab autor end meistrina looduse kirjeldamisel; ta oskab hästi edasi anda intiimseid, meeleolukaid momente kodumaa loodusest, väljendades nende kaudu kangelase tundemaailma rikkust. Jüri kujutelmadesse elust uudismaal põimub ka armastatu Anu kuju.

«Aga rukis on juba tõsisem asi. See kasvab alemaal hästi. Ja jälle on raiesmik täis kuuma päikesepaistet, jälle õõtsub seal üksik seemnemänd ja jälle roomab seal madu, kuid nüüd juba lõikaja sirbi eest läbi. Lõikajalt pääseb ehmatushüüe, ja hääl, mis ennegi on armas, tekitab nüüd südames rõõmuvärinaid...

«Ära karda», ütleb Jüri rahustavalt, «seda elukat ma pean siin kassi asemel — see on minu kass». — «Jah, oleksin ma su kassi nüüd tapnud», vastab Anu. «Siis oleks kahju suur olnud, maja oleks ilma kassita jäänud», vastab Jüri naerdes. Aga lõikaja, kes alles praegu naeris, jääb nüüd tõsiseks, kohendab sirpihoidva käega juukseid ja ütleb: «Pole sul siin maja ega midagi, pole sul naistki» (lk. 110). Nii uneleb Jüri; tegelikkus on aga hoopis teistsugune: Jüri on puupaljas teomees, parun Taube moonakas, kel pole hobust, atra ega viljaseemetki. Selle lüürilise pildi kaudu tõstab autor teravamalt esile Jüri arengu: teose lõpul ütleb Jüri, et ta enam ei taha «inimeste eest metsa usside juurde põgeneda» (lk. 308); tema ees hakkab selguma, kuigi esialgu veel ähmaselt, hoopis teine perspektiiv — võitluse tee.

Südamlikus, hellas toonis on joonistatud Toomatare peretütre Anu kuju. Jüri ja Anu armastusvahekorda kujutades avab kirjanik reas episoodides Anu sisemaailma, näitab teda töötamas, unistamas, Jüri pärast oma variserist isa vastu võitlemas. Jäädes reaalsuse ja psüühilise tõepära pinnale, kujutab kirjanik Anu hingeelu kõiges selle puhtuses, peenuses, naiselikus veetlevuses.

Sügavalt on nähtud ka vanad mõisamoonakad Märt Hein, Silva Pärt ja teised töötavad talupojad. Jüri isa, vana teomees Märt Hein on antud sellisena, nagu see tema keskkonnas ja eas täiesti loomulik. Praegu on ta veel hoolas paruni ees mütsi kahmama, kuid kõigest võib järeldada, et temagi varsti leiab oma õige koha.

Kurnajaid, neid, kes on äratanud enese vastu rahva kustumatu viha, on romaanis tihti näidatud satiirilises valguses. Selliselt on kujutatud jõukad peremehed-silmakirjateenrid, eesotsas Anu isa, kiriku vöörmündri Rikka Aabramiga, mõisnikud parun Taube ja Babin, praost Hoffmann. Võhunõmme parunis Taubes näeme tüüpilist jõhkrat feodaalmõisnikku, kes keerutab keppi, sõimab talupoegi, sülgab neile näkku. Satiiriliselt annab autor edasi parun Taube mõtisklused sellest, kuidas edaspidisekski kindlustada endale ekspluateerimisvõimalusi: «Ja mis oli selleks tarvis? Selleks oli tarvis, et rahvas austaks oma härrat, oma jumalat ja oma keisrit, et ta elaks alandlikus meeles ega tõstaks nurinat seaduste vastu, mis riigiülemad oma tarkuses on andnud» (lk. 221). Nagu sagedasti mujal, nii ilmneb ka siin E. Krusteni oskus meisterlikult kasutada ühest või teisest keskkonnast pärinevate tegelaste kõne elemente, nende maailmavaatele, hariduslikule tasemele jne. iseloomuliku mõtteviisi avaldusi.

Kulina mõisnik Babin esindab juba teistsugust, kaasaja tingi-

mustes samuti tüüpilist kuju — kapitalistlikku mõisnikku. Babini kujus on paljastatud «lahke», «populaarse» mõisniku tõeline olemus. Kirjanik näitab järk-järgult, kuidas selline mõisniku «headus» on tegelikult paljas näivus. Kõik see, mida Babinist paljude konkreetsete näidete kaudu esile tuuakse, leiab kokkuvõtte Babini naise Sofia Nikolajevna sõnades: «Kogu teie elu on vale: teie petate oma lahkusega, silmavaatega, oma tembutustega ja isegi lobaga, mida te inimestele ajate» (lk. 280—281). Babini «heategude» ja «helduse» kohta ütleb rahvas: «See on nagu vanapagana seaniitmine — palju kära, vähe villa» (lk. 287). Babini-taolised, kes kerkisid põlisaadli kõrvale areneva kapitalismi tõttu — Babin oli algul hoovipidaja ja ülesostja — on tegelikult niisama julmad ekspluateerijad, talupoegade alandajad ja koorijad nagu parunidki.

Romaanis on rakendatud mitmekesiseid kunstilise kujundamise võtteid, mis on orgaaniliselt välja kasvanud sisust ja mille abil on saavutatud esitamisviisi uudsust ja värskust. Teoses leidub rida silmapaistva meisterlikkusega joonistatud pilte rahva elust, tööst ja võitlusest. Paljudes stseenides on autor saavutanud elamuslikku jõudu ja dramaatiliselt tõusvat pinget. Üheks selliseks on näiteks pilt, milles kujutatakse Jüri areteerimist; urjadnik Pupi elajalikult toore käitumise tõttu kasvab juuresolevate inimeste viha iga silmapilguga, olukord areneb äärmise pinevuse ja ähvardavuseni. Urjadnik Pupp hoopleb, et tema on kõikvõimas, et tema võib teha «nõelast kangi ja kangist nõela». Kui ta aga Jüri ema ähvardab, karjub Jüri talle otse näkku: «Kui sa peaksid mu ema külge sõrmegi panema, siis ei jää sinust järele ei kangi ega nõela, vaid käputäis sodi. Saagu siis mulle rauad või lauad!» (lk. 331).

E. Krusteni romaan ilmutab autori võimeid kompositsioonis, intriigi arendamisel, stiili alal. Kuskil ei jäta kirjanik «otsi lahtiseks», vaid kasutab varem esitatud motiivid hiljem leidlikult ära. On iseloomulik, et autor ei püüa kõike alati otseselt välja öelda, vaid jätab ka lugejale midagi aimata, mõtelda, kujutleda; ta lausesse on tihti kätketud haarav sümboolika, mõttekäikudesse laiemalt üldistav jõud.

Keelelised väärtused ilmnevad «Noorte südametes» eriti selgesti just tegelaste kõnes. Siin võime igal sammul näha, kuidas lihtsate inimeste kõnest õhkub vastu keeleline avaldumine kui elav loominguprotsess, pidev ja lakkamatu püüd panna sõnadesse tihe sisu, tabavus, piltlikkus.

Näiteks hoopleb külapoiss kõrtsis: «Kas on mul rahast puudu või võlga vähe!» (lk. 24); «Oled mul ikka va ohelik!» ütleb Udu Indrek oma pojale, kes kündis nii lohakalt, et «kividel olid laiad rohelised sallid kaelas!» (lk. 28, 29). Vana Okka Leenut, kes

käib mõisas keelt kandmas, kutsub rahvas «nahkseitungiks». Mõisa teomehed tavatsevad öelda: «Ega jumal pole kiiret loonud» (lk. 160). Silmas pidades raha võimu õigusemõistmisel või ennustades kurnajate tegevuse tagajärgi, räägivad talupojad: «Oleks minu rahakott Taube omast suurem, siis ma läheksin kohtusse kohe rõõmsa meelega, sest mis see kohuski palju parem on kui laat, kust sa võid endale õiguse osta nagu lehma või hobuse» (lk. 217); «Kus tuult külvatakse, seal tormi lõigatakse» (lk. 137). Mitmel puhul on põimitud tekstisse rahvalaulude katkendeid, näiteks värsid, milles rahvas väljendab oma viha mõisa vastu:

> Küll mina teaksin, mis mina teeksin:
> paneksin härrad härgadeksi,
> prouad peale pulkadeksi . . . *(lk. 294).*

Või rahva tööd ja kombeid kajastav vastlasõidulaul:

> Nõnda pikad minu linad
> kui see liumäekene,
> nõnda valged minu linad
> kui see lumehangekene! *(lk. 151).*

E. Krusteni romaan «Noorte südamed» I on elamuslikult kirjutatud ja huviga loetav teos. Inimeste ja nende kasvu tõetruu kujutamise, armastusvahekorra ja looduse kirjeldamise, samuti jõulise dramatismi ja peene, hingestatud lürismi poolest on see romaan eesti nõukogude proosa suureks võiduks.

A. Hindi ja E. Krusteni romaane tuleb esile tõsta kui tähtsaid, etapilisi saavutusi eesti nõukogude proosa arengus. Neis kajastub noore eesti nõukogude kirjanduse ideeline ja kunstiline kasvamine juba täie selgusega. Kui seni võis proosas sageli tähele panna tegelaste karakteriseerimise ühekülgsust, eriti nende klassiolemuse esiletoomisel, siis on «Tuulises rannas» ja «Noorte südametes» jõutud tegelaskujude esitamisele elulises mitmekülgsuses. Romaanides näeme mitmepalgeliselt valgustatud positiivseid kangelasi, kes on tihedalt seotud teose intriigiga ja kes esinevad arenevate, kasvavate inimestena, nagu Matis Tihu («Tuuline rand») ja Jüri Hein («Noorte südamed»). Samal ajal on A. Hindi ja E. Krusteni teostes astutud samm edasi ka rahvavaenlaste usutaval, tõetruul kujutamisel (mõisnikud Taube ja Babin «Noorte südametes», Tõnis Tihu «Tuulises rannas»). Kunstiliste kujundamisvahendite rakendamisel — kujude väljajoonistamises, kompositsioonis, stiilis ja rahvaliku, kujundikülllase keele kasutamises on nende romaanidega saavutatud tõsist edu eesti nõukogude proosa ja ühtlasi kogu eesti nõukogude kirjanduse arengus.

Eesti nõukogude kirjanike ajaloolised romaanid, nende hulgas J. Madariku «Vabariik», on toonud eesti ajaloolise romaani žanri käsitlusse paljugi uudset, edasiviivat. Neis teostes näidatakse — alates üldjoontes sajandite vahetusest — töölisklassi hoogsat kasvamist klassiteadlikkusele, valgustatakse nii feodaalide vastu suunatud võitlust kui ka talurahva klassilist diferentseeritust juba sotsialistliku realismi positsioonilt. Sotsiaalsete nähtuste läbivalgustamisel ja revolutsioonilise võitluse tüüpiliste avaldusvormide kujutamisel on nõukogude ajaloolistes romaanides näidatud ühiskonna arengut selle seaduspärasuses. Teatavasti moonutas kodanlik kirjandus sihilikult tõde 1905. aasta revolutsiooni sündmustest, püüdes näidata, nagu oleks rahva ülestõus suunatud ainuüksi tsaari ja mõisnike vastu. J. Madariku, A. Hindi ja E. Krusteni romaanid on andnud neist sündmustest ajalooliselt õige käsitluse. Nad näitavad rahva võitlust igasuguse rõhumise, sealhulgas ka kapitalistliku rõhumise vastu, kusjuures tõstetakse esile eesti ja vene töörahva solidaarsust selles võitluses. Kõige selle tõttu on teostel, mis käsitlevad rahva revolutsioonilist võitlust minevikus, teravalt aktuaalne tähendus ka tänapäevale.

1955. aastal lisandus eesti nõukogude proosakirjandusse veel kaks romaani — J. Semperi «Punased nelgid» ja I. Pau «Tormi eel». Mõlemas võetakse vaatluse alla kodanliku diktatuuriperioodi viimased aastad ja arendatakse sündmusi nõukogude võimu taaskehtestamiseni 1940. aastal.

J. Semperi romaan «Punased nelgid» on teos eeskätt intelligentsi elust. Tegevuskohaks on üks Eesti provintsilinn, kõigi tunnuste järgi otsustades ilmsesti ülikoolilinn Tartu. Peategelasena esineb vabrikutöölise perekonnast võrsunud noor haritlane Paul Riuhkrand, kelle isa võttis osa 1924. aasta 1. detsembri ülestõusust ja hiljem põgenemisel maha lasti. Paul tutvub professor Kännu tütre Rutiga, tutvusest kasvab sõprus, mis areneb vastastikuseks armastuseks. Paul, kes majanduslike raskuste tõttu ei ole jõudnud keskkoolist kaugemale, on teadlik töölisklassi ürituse eest võitleja. Tema vahekorras Rutiga on kesksel kohal Ruti ümberkasvatamise küsimus. See, kuidas Rutt järkjärgult ikka enam vabaneb oma senise tutvusringkonna mõjudest, kuidas tas süveneb viha fašismi ja kõige reaktsioonilise vastu, samal ajal aga kasvab poolehoid Nõukogude Liidule ning sotsialismile, kuidas ta aeg-ajalt esilekerkivaid kahtlusi võites lõpuks jõuab aktiivseks võitlejaks Pauli kõrval, — kõike seda on romaanis kujutatud usutavalt, siiralt ja meeldiva lihtsusega.

Seoses selle süžeeliiniga antakse romaanis läbilõige haritlaskonna diferentseerumisest, temas toimuvast käärimisprotsessist

neil ajaloolisil päevil. Nüüd peab selguma ja selgubki igaühe tõeline nägu, ta seisukoht arenevate sündmuste suhtes.

Paul Riuhkrand ja mitmed teised kujud romaanis esindavad neid haritlasi, kelle tee on selge: see on töötava rahva võitluse tee. Osa aga, näiteks Ruti isa prof. Känd ja dr. Milistver vajavad ümberkasvamiseks pikemat aega. Nende kasvamise eelduseks saab see, et nad lahtise südamega suhtuvad ümbritsevasse elusse, näevad klassiühiskonna ebaõiglust. Eriti kehtib see dr. Milistveri kohta, kes on romaani üks huvitavamaid, meeldejäävamaid kujusid. Ta elab üksikuna, enesessetõmbununa, leidmata elust rahuldust; ta elab «kuskil vahepeal, kuhu juuri ei saa ajada». Milistver on elu üle palju mõtelnud, kuid — «mis on mõtted, kui neid teod ei kinnita?» Ja nii on ta seni elanud — «ühest kaldast ära, teiseni ise ei jõua, kuigi purjed on sinnapoole.»[7] Romaani vältel näeme, kuidas dr. Milistver siiski jõuab otsustavalt teisele kaldale, kujunedes aktiivseks võitlejaks.

Sellevastu näeme keeleteadlases Piiberis kodanlikku literaati, kes külmalt argumenteerib «erapooletusega», tüüpilise liberaalina opereerib poolt- ja vastuväidetega, «valgustab» küsimusi «igakülgselt». Ja selliseks ta sisemiselt jääbki, kuigi ta lõpuks tõmbab ette variserimaski; Pauli suu kaudu iseloomustatakse teda kui sotside sabarakku. Tööiisklassi raevuka vaenlasena esineb inglise orientatsiooniga literaat Kits, kes on abielus suurärimehe Vinnali tütre Bellaga. Romaani viimastel lehekülgedel kuuleme, et Kits tabatakse metsast koos bandiitidekaitseliitlastega.

Samal ajal on romaanis antud rida kapitalistide, poliitikategelaste, sõjaväelaste ja teiste kodanlike «tuusade» kujusid. Elavalt on joonistatud ärimees Vinnal ja ta korporandist poeg Ferdinand, ohvitser ja kaitseliidu pealik. Tabava paljastusega esitatakse teoses ka saksa fašiste, kujutatakse nende vaenu sotsialismi ja Nõukogude Liidu vastu, paljastatakse nende rassistlikke jampsimisi.

Üldse tuleb öelda, et J. Semper on suutnud oma romaanis anda rohkesti tüüpilisi karaktereid ja nende kaudu ajajärku mitmekülgselt valgustada. Mõneski kujus võib leida jooni tolle aja Tartu haritlastest, ülikooli õppejõududest, samuti ka laiemalt tuntud ärimeestest ja poliitikategelastest.

Romaan annab hulga elavaid, omapärase palgega kujusid. Ka peategelane Paul Riuhkrand on teose algupoolel üsna huvitav, lõpposas aga kipub ta jääma skemaatiliseks. Tema kuju-

[7] J. Semper, Punased nelgid. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955, lk. 52.

tamises on mõningaid vastuolusid ja ebaselgust. Vahel paistab, et ta kuulub tööliskiassi võitlust organiseerivasse avangardi, vahel aga käitub ta kui üsnagi tagasihoidlikkude ülesannete täitja. Samasugune on lugu ka endise poliitilise vangi Tammemäega, kelle osa romaanis kipub jääma episoodiliseks.

Ülesehituselt on «Punased nelgid» põhiliselt võttes kompaktne, tihe teos. Romaanis on hulk tabavaid ja meeldesööbivaid kirjeldusi, näiteks tagavaraväelaste kordusõppused, saksa kindralstaabi ülema Halderi «külaskäik», kokkupõrge haritlaste vahel prof. Kännu pool, vana Vinnali juubelipidu jne. Teose lõpupoole, 1940. aasta suve pöördeliste päevade kirjeldamisel aga ei ole poliitilised sündmused mitte alati seotud romaani konkreetsete tegelastega, vaid neist minnakse sageli üle ajaleheliku publitsistikaga, mille tõttu kipub paiguti jääma hajuvuse ja hõreduse mulje. Nendele mõningatele puudujääkidele vaatamata tuleb «Punaseid nelke» hinnata kui õnnestunud teost ja kirjaniku loomingulist saavutust.

I. Pau «Tormi eel» on romaan külaelust. Selles valgustatakse töötava talurahva võitlust hallparunite ja teiste kodanlike raha- ja võimumeeste vastu kodanliku Eesti lõpuaastail. Teoses näeme väikekohapidajaid, popse, sulaseid, kellest enamik tunneb oma teed ja areneb õiges suunas. Samas näitab autor elulise tõepäraga, et töötavate talupoegade hulgas leidub ka kõhklejaid, hallparunite poole piilujaid. Poliitiliselt teadlikumateks inimesteks külas osutuvad pops Muda Märt ja keskmik Otsamardi Karla poeg Paul, kellest viimane on jõudnud ka pisut haridust saada. Vastasleeri esindajaist on peamine tähelepanu pööratud linnast tulnud äritsejale-kelmile Riuka Jaanile, kes suurtalu omanikuks saanud, hakkab mängima tüüpilist külakurnajat.

Autori esikromaanis on veel tunduvaid puudujääke, patustamisi esijoones tegelaste karakterite ja süžee järjekindla arendamise osas. Tegelaste vahekordadesse viimisel võib tunda paiguti ilmset autori abistavat, vaevaga tõukavat kätt; kompositsioonis esineb konarusi, stiilis — märgatavat ühtlusetust jne. I. Pau romaan annab aga lugejale põhijoontes õige läbilõike eesti külaühiskonnast kõnesoleval perioodil; teoses leidub ka värskeid ja värvikaid talupoja elu kujutusi, mis on tõendiks autori kirjanduslikest eeldustest.

Kõneldes eesti nõukogude proosast alates 1951. aastast, võime märkida silmapaistva edenemise avaldusi. Eelkõige ilmneb kasvamine temaatilises ja žanrilises avardumises ning kunstimeisterlikkuse taseme tunduvas tõusus. Kui seni oli mõnevõrra põhjust rääkida proosa mahajäämusest võrreldes draama ja luulega, siis on see mahajäämus viimaste aastate jooksul ületatud.

Seda tänu eeskätt A. Hindi, E. Krusteni ja J. Semperi romaanidele, J. Smuuli, R. Sirge ja M. Raua kaasaegse külaelu või rahu eest peetava võitluse teemal kirjutatud jutustustele ning E. Ranneti olukirjeldustele.

*

Nagu kogu noore eesti nõukogude kirjanduse, nii ka sõjajärgsete aastate proosakirjanduse arenguteed iseloomustab võitlus sotsialistliku realismi meetodi üha kindlama omandamise eest. Kirjanike ideeline kasvamine, nende edasiliikumine sotsialistliku realismi teel on toimunud visas ja lakkamatus võitluses kapitalismi igandite vastu, naturalismi ja formalismi, igasuguste kodanliku ideoloogia avalduste, kiretuse ja objektivismi vastu.

Sõjajärgsete aastate jooksul on tunduvalt mitmekesisemaks muutunud eesti nõukogude proosa temaatika, on avardunud vaadeldavate küsimuste ring ja aineala. On leidnud käsitlemist mitmesugused kaasaja elu ja ühiskonna arenguga seotud probleemid. Silmapaistvaimate saavutustena nõukogude inimeste elu ja võitluse kujutamisel tuleb välja tõsta E. Männiku ja A. Jakobsoni jutustusi Suurest Isamaasõjast, H. Leberechti jutustust kolhooside rajamise perioodist («Valgus Koordis»), O. Toominga romaane, jutustusi rahu eest peetava võitluse teemal (R. Sirge «Võitjate laul») ja külaelu käsitlevaid teoseid (J. Smuuli ja M. Raua jutustused, E. Ranneti «Tugevate tee»). Ometi tuleb märkida, et kirjanike reageerimine kaasaja aktuaalsetele küsimustele on mitmeski osas veel aeglane ja kunstilisest küljest mitterahuldav. Tänapäeva tööliste elu kujutamine on seni eesti nõukogude proosas nõrgavõitu. Ja mitte ainult tööliste elu, vaid ka mitmed teised lõigud meie kaasajast, eelkõige kolhooside ja intelligentsi elu ootavad põhjalikumat ja ulatuslikumat käsitlust. Tõsist ja hinnatavat tähelepanu on prosaistid pühendanud eesti rahva elule ja revolutsioonilisele võitlusele minevikus, kusjuures proosakirjanduse parimate tulemusteni ongi jõutud just selle, ajaloolise teema käsitlemisel (A. Hindi ja E. Krusteni romaanid).

Seoses temaatilise avardumisega ja sobivamate kunstiliste väljendusvormide otsingutega ilmneb areng žanrilise mitmekesisuse suunas. Sõjapäevil oli eesti nõukogude proosas valitseval kohal operatiivne lühivorm — jutustus, novell, olukirjeldus. Sõjajärgseil aastail võib märkida nende lühivormide täielikumat väljaarenemist; kuid nende kõrvale tekivad ka teised žanrid — romaan ja pikem jutustus. Kuigi on jõutud kõigi põhiliste proosažanride viljelemiseni, tuleb öelda, et ei ole veel kasutatud kaugeltki kõiki võimalusi, mida üks või teine žanr

tegelikult pakub; öeldu kehtib eeskätt lühijutu ja olukirjelduse kohta.

Eesti nõukogude proosas nagu teisteski meie kirjanduse põhiliikides on toimunud pidevalt võitlus positiivse kangelase ereda, mitmekülgse kujutamise eest. Rea aastate jooksul andis end tunda nõukogude inimeste, tööeesrindlaste, uue eest võitlejate kujutamise nõrkus. Tõsi küll, juba esimestel sõjajärgsetel aastatel on meie proosakirjanduses loodud mitmedki ilmekad nõukogude inimeste kujud, keda on näidatud aktiivses võitluses uue eest, näiteks E. Männiku, H. Leberechti jt. jutustustes; sama võib öelda ka O. Toominga romaanide kohta. Kuid tõsisemad saavutused selles osas kuuluvad viimastesse aastatesse. Selgemini kui varasemais eesti nõukogude proosateostes on A. Hindi, E. Krusteni, J. Smuuli ja J. Semperi viimase aja loomingus suudetud positiivsetele kujudele anda keskne koht teose kompositsioonis ja sündmustiku arengus, on näidatud neid arenevate, kasvavate inimestena. Kõige selle juures tuleb välja tõsta seda, et inimeste sisemaailm avatakse selle täies rikkuses, mitmekülgsuses, kordumatus individuaalsuses. Otsese ühiskondliku võitluse kõrval hakatakse inimest ikka rohkem näitama tema isiklikus elus, kujutama armastusintriigi, psüühika peenemakoelisi avaldusi, suhtumist kaasinimestesse ja loodusesse. Nii astuvad meie ette inimesed, kes on huvitavad oma elulises tões, kes suudavad lugejat sügavalt haarata, tema mõtte- ja tundemaailma liikuma panna.

Jõudmist üha suuremale elulise, psühholoogilise ja kunstilise tõe silmaspidamisele näeme mitte ainult positiivsete kangelaste, vaid ka rahvavaenlaste kujutamisel. Ikka rohkem võib märgata püüdu siduda ekspluateerijate kujusid nende kaasajaga ja ühiskondlike tingimustega, arvestada inimkarakteri kujunemise mitmepalgseid ja keerukaid tegureid. Vabanemine vulgaarsotsioloogilisest suhtumisviisist rahvavaenlaste kujutamisel ilmneb eriti selgesti paaril viimasel aastal. On selge, et inimeste mitmekülgne kujutamine ei ähmasta nende kui sotsiaalse jõu esindajate tüüpilist olemust, vaid vastupidi — aitab seda tõetruult, elamuslikult ja haaravalt esile tuua.

Pidevalt on suurenenud prosaistide nõudlikkus kunstiliste kujundamisvahendite rakendamise suhtes ka kompositsiooni, stiili ja keele alal. Üsna tähelepandavalt esineb viimaste aastate proosas lüürika ja huumori elemente. Rahvavaenlaste paljastamisel, samuti ka nõukogude elus esinevate väärnähtuste piitsutamisel kasutatakse ikka rohkem satiirilist käsitlusviisi.

Heites pilku üle senise eesti nõukogude proosakirjanduse, võime märgata, et kõige paremini on õnnestunud need teosed, mis on välja kasvanud autorite elutundmisest, isiklikult kuul-

dust-nähtust ja läbielatust või põhjalikumast tutvumisest kirjeldatavate inimestega ja keskkonnaga (E. Männiku sõjaainelised jutustused, H. Leberechti «Valgus Koordis», O. Toominga, A. Hindi, E. Krusteni ja J. Semperi romaanid, J. Smuuli «Kirjad», R. Sirge «Võitjate laul»). See asjaolu peaks kõiki meie prosaiste innustama elu sügavamale tundmaõppimisele.

Hoolimata eesti nõukogude proosakirjanduse paljudestki puudustest jääb kehtima tõsiasi, et rea prosaistide juures ilmneb silmapaistev ideelise ja kirjanduskunstilise taseme tõus. Mõnedki viimase nelja-viie aasta jooksul ilmunud tööd on otse tähisteosed, — nende puhul võime rääkida tõeliselt püsiva väärtusega kirjandusest, eesti nõukogude proosakirjanduse klassikast.

Eesti proosakirjanduse arengus tähistab nõukogude kirjanike looming uut etappi. See on uudse ellusuhtumise ja uudse meetodiga kirjandus, milles kajastub sotsialismiteele asumise suur tähtsus eesti rahvale ja mis ühtlasi on võimeline rahvale näitama tema ainuõiget teed. Selles peegeldub rahvaste sõprus, rahutahe, vankumatu usk sotsialismi-idee võidusse.

Eesti nõukogude prosaistide parimad tööd on hinnatavaks panuseks nõukogude proosakirjandusse üleliidulises ulatuses. Vene keelde tõlgituna on laiadele hulkadele kättesaadavaks tehtud A. Jakobsoni, A. Hindi, H. Leberechti, O. Toominga, J. Smuuli, E. Männiku ja R. Sirge teoseid. Nende kaudu on vennasvabariikide lugejail võimalus tutvuda eesti rahva mineviku ja tänapäevaga, võitluse ja kasvamisega.

AUGUST JAKOBSON

R. Alekõrs

Eesti NSV rahvakirjaniku ja väljapaistva ühiskonna- ning riigitegelase August Jakobsoni elukäik ja loominguline tee on lahutamatult seotud töötava rahva elu ja võitlusega. Alustanud oma kirjanduslikku tegevust 1920-ndate aastate keskel kodanliku diktatuuri tingimustes, saavutas kirjanik oma loomingulise küpsuse Nõukogude Eestis ja kujunes eriti silmapaistvaks draamakirjanduse viljelejaks.

1

August Jakobson sündis 2. septembril 1904. aastal Pärnus Rääma töölisagulis, mis siis kuulus Rääma valla piiridesse. Tema isa, väikemaapidaja-kalur, oli sel ajal tööliseks Waldhofi puupapivabrikus.

Alghariduse sai A. Jakobson kohalikus 3-klassilises algkoolis ning Pärnu linna kõrgemas algkoolis. Õppimist jätkas ta Pärnu Ühisgümnaasiumis, mille lõpetas 1926. a. kevadel. Tulevase kirjaniku kasvuaastad möödusid kibedas võitluses igapäevase leivapala ja hariduse omandamise eest. Iseseisvat elatise hankimist alustas nooruk juba aastail 1919—1920, leides teenistust sadamas ja mujal mitmesugustel juhuslikel töödel, seda eeskätt suvistel koolivaheaegadel. Ta oli ehitustööliseks, palgiparvetajaks, saeveski- ja turbatööliseks.

Kodukohast ja neilt töödelt saadud tähelepanekud ning kogemused kujunesid ta kirjandusliku loomingu olulisteks lähtekohtadeks.

Samal ajal, alates juba koolipõlvest, on A. Jakobson innukalt lugenud eesti ja vene klassikalist kirjandust. Eesti kriitilistest realistidest on teda eriti köitnud E. Vilde. Kooliõpilasena, alates oma 16. eluaastast tutvus ta ka M. Gorki teostega. Noor-

mehele, kes oli varasest lapsepõlvest peale näinud «härraste kogu üleolekut ja agulisse surutud töörahva alandamist ning viletsust», osutus M. Gorki näidend «Põhjas» esimeseks valguskiireks klassivastuolude mõistmisel.[1] Eesti ja vene klassikaline kirjandus aitas A. Jakobsonil lahti mõtestada omaenda elukogemusi ja tähelepanekuid, kasvatas temas humanismi ja demokraatlikku meelsust, lähendas teda rahva püüdlustele; klassikalisest kirjandusest õppis ta kunstilise kujundamise oskust.

Orienteerudes Lääne-Euroopa turgudele, viis kodanlus mitmed Eesti tööstusharud laostumisele, mis põhjustas üha kasvavat tööpuudust ja viletsust töötavatele inimestele. Samal ajal aga rikastusid töötava rahva arvel töösturid, äritsejad, spekulandid. Õppides Pärnu gümnaasiumis ja käies suviti lihttöödel, nägi A. Jakobson töölisklassi 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu mahasurumise metsikust ja sellele järgneva verise terrori lainet, kodanluse julma arveteõiendamist töötava rahvaga.

Nende aastate sündmused, isiklikud kogemused ja tähelepanekud panid aluse noormehe maailmavaate kujunemisele. Ühtlasi kasvas mõte kirjandusliku loomingu kaudu avaldada hukkamõistu kodanliku korra ja rõhumise vastu, valjul häälel kõnelda töölisklassi viletsast elust, tööpuudusest, näljast ja nendega kaasnevatest pahedest.

Esikteoses — kaheköitelises romaanis «Vaeste-patuste alev» (1927) võtab noor autor vaatluse alla töölisaguli elu kodanlikus Eestis, esinedes vihase, kuigi veel stiihilise protestiga kodanliku ühiskonnakorra vastu. Romaani kirjutamisel on kirjanikul kahtlemata seisnud silmade ees ta kodukoht — Rääma agul, seal elavate inimestega, vaesuse, tööpuuduse ja harimatusega, aga ka rahva vihaga kurnajate vastu. Noor autor paistab silma agulielu ja sündmuste eepiliselt laiade kirjeldustega. Romaani kirjutamise juures on avaldanud mõju E. Zola «Söekaevurid», mida A. Jakobson oli sel ajal lugenud. Oma romaaniga tõi A. Jakobson kaasaja kirjandusse uudse ainestiku — agulielu karjuva viletsuse, kodanliku vabariigi «põhja» kujutamise näol; kurnajate vastu suunatud viha, kibeduse ja võitluse meeleolu teravuselt esindas teos tol ajal uudset elutunnetust meie realistlikus kirjanduses. Samal ajal esineb teoses ka rida puudusi, millele juhtis tähelepanu juba kaasaegne demokraatlik kriitika: autor on oma romaanis laskunud tihti naturalismi ja biologismi, kujutanud eesti töölisklassi ühekülgselt; ta näeb

---

[1] A. Jakobson, Sõber ja õpetaja. «Literaturnaja Gazeta» 19. VI 1951.

ainult süngeid värve, mitte aga klassivõitluse perspektiivi. Katse kujutada romaanis revolutsionääre-kommuniste on A. Jakobsonil siin ebaõnnestunud. Teoses esinevad tugevad ja nõrgad küljed avalduvad mitmel puhul ka kirjaniku hilisemas kodanliku diktatuuri perioodi loomingus.

Immatrikuleerunud 1926. aasta sügisel Tartu Ülikooli majandusteaduskonda, asus A. Jakobson varsti pärast esikteose ilmumist Tartusse elama. Tartus hakkas A. Jakobson töötama kutselise kirjanikuna. Temast kujunes silmapaistvalt suure produktiivsusega autor, kes avaldas rea mitmeköitelisi romaane ja arvuka hulga jutustusi. Katkestanud õpingud majandusteaduskonnas, jätkas ta mõne aasta pärast õppimist arstiteaduskon-

nas (1932—1935). Tähelepanekuid intelligentsi, eeskätt ülikooli ringkondade elust kasutas A. Jakobson hiljem oma kirjanduslikus loomingus.

Juba esikteoses oli noor autor väljendanud mõtet — aidata oma loominguga kaasa sellele, et kasvaks teadlik töölisklass. Kuid kirjanikule endalegi ei olnud veel selge, kuidas seda teha. Sel ajal puudus tal küllaldane ideelis-poliitiline teadlikkus, ta ei tundnud ühiskonna arengu ajaloolisi seaduspärasusi.

A. Jakobsoni looming kasvas välja elavast seosest nende rahvakihtidega, kust autor ise pärines. Kodanlikul ajal loodud tööde enamikus kujutab kirjanik sügava poolehoiuga töötavate inimeste elu ja saatust, näitab lihtsate tööliste ägamist kodanluse halastamatu ekspluateerimise all. Hoolimata oma tööde mitmeistki puudustest, juhib ta lugejat mõistma seda ummikut, kuhu kodanluse võimutsemine oli rahva viinud. Tema teostes esile tõstetud probleemid juhtisid otsima väljapääsu sellest ummikust. Samal ajal süüdistab ja paljastab A. Jakobson teravalt kodanlust.

A. Jakobsoni maailmavaatelised eksirännakud ja vastuolud ta loomingus olid tihedasti seotud ajajärgu tingimustega. Mitmesuguste kodanliku ühiskonna vastuolude keerukad avaldused, ajakirjanduse, raadio, kooli kaudu levitatud kodanluse propaganda, laim Nõukogude Liidu ja kommunistide aadressil mõjusid kaasa sellele, et kirjanik pikemat aega ei suutnud mõista töölisklassi revolutsioonilise võitluse tõelist olemust ega kajastada seda õigesti oma loomingus.

Majandusliku kriisi aastad (1928—1933) tõid kaasa kodanliku parlamentarismi kriisi, reaktsiooni suureneva surve töölisklassile, kodanlik-natsionalistliku demagoogia tugevnemise. Kommunistlik partei oli sunnitud tegutsema sügaval põranda all, töölisajalehed olid suletud. Selles olukorras oli märkimisväärne tähtsus asjaolul, et A. Jakobson oli tihedasti seotud progressiivsete kirjanikega — J. Kärneri, J. Sütiste, J. Barbarusega. Läbikäimises nendega kinnitusid A. Jakobsoni demokraatlikud veendumused. 1928. aastal kritiseeris J. Kärner printsipiaalselt «Vaeste-patuste alevi» puudusi ja näitas, et teoses pole tööliste ja kommunistide tüüpilisi kujusid, et autor lihtsaid inimesi kujutades rõhutab nende madalaid, loomalikke instinkte. J. Kärner juhtis noore kirjaniku tähelepanu sellele, et M. Gorki oskab realistlikult kujutada ka ühiskonna «põhja» esindajaid, näha neis eelkõige inimesi, nendes avalduvaid paremaid püüdlusi.[2]

---

[2] J. Kärner, Eesti proosa 1927. Lehed tuulde II. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1937, lk. 260—261.

Oma loomingus püüdis A. Jakobson jätkata silmapaistvamate klassikute-realistide traditsioone. Ta on haaratud E. Vilde ajaloolisest romaanist «Mahtra sõda», mida ta sel ajal nimetab eesti kirjanduse parimaks teoseks. Aga teda köidavad ka prantsuse klassikute Balzac'i ja Zola romaanid, samuti saksa kirjaniku Thomas Manni «Buddenbrookid». Nende eeskujul püüab A. Jakobson anda oma romaanides laiahaardelisi läbilõikeid eesti rahva elust.

Neljaköitelises romaanis «Tuhkur hobune» (1928—1933) võtab kirjanik vaatluse alla ajajärgu 1914—1920 — Esimese maailmasõja, Oktoobrirevolutsiooni, Saksa okupatsiooni ja 1918.—1920. a. klassisõja sündmused. Nende sündmustega seoses näidatakse romaanis töölise Märt Luuguse ja ta perekonna saatust. Romaanis võime näha kirjaniku kasvu üksikpiltide kujukama loomise, samuti lopsaka, rahvaliku keele kasutamise osas, kuid üldiselt käib suurte ajalooliste sündmuste õige mõistmine ja kujutamine autoril veel üle jõu. Enamik tegelasi esineb passiivsete, «saatuse» tõugatavate inimkujudena, kirjanik ei suuda teha faktidest tarvilikke üldistusi ega leia igakord ajajärgule tüüpilist. Romaan kannatab tugevasti laialivalguvuse all.

«Tuhkru hobuse» kõrval kirjutas A. Jakobson hulga jutustusi, mis enamasti on ilmunud ajakirjas «Looming» ja kogudes «Joonatan Hingemaa eksirännakud» (1930), «Kotkapoeg» (1932), «Reisijad lõppjaamas» (1934). Jutustustes, mis romaanidega võrreldes on tihedamad, süžeeliselt terviklikumad, on kodanliku ühiskonna paljastamisel tabatud mitmeidki tüüpilisi jooni. Kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate algul kujunes A. Jakobson üheks tähelepandavamaks jutustuste autoriks eesti kirjanduses. Asjaliku, terava paljastuse toonis haarab ta oma jutustustes paljusid kodanliku Eesti elualasid, näitab kodanliku ühiskonna roiskumist, kirjeldab lihtsate tööinimeste elu viletsust.

Südamliku, hella suhtumisega kujutab autor inimesi töötava rahva hulgast. Jutustuses «Üks paljudest» (1929) näeme vaest tütarlast Mariet, üht paljudest töötava rahva lastest, kes peab lisateenistust hankima juhusliku tööga. Alatoitlusest kurnatud Marie külmetub ajalehti müütades ja saab surmava kopsuhaiguse. Küüraka poisikese Naatanaela piinlemisest oma eakaaslaste põlguse ja terroriseerimise all, hiljem ta kannatusist luutiisikuses jutustatakse «Kotkapojas» (1932). Jutustuses «Kangelane» (1932) näeme noort naistöölist Anna Katriini, kes tööpuuduse tõttu vallandatuna asjata otsib uut teenistust; kuulnud, et lastekodudesse pääsevad ainult vaeslapsed, hüppab ta merre, et päästa lapsi näljasurmast. Anna Katriini isikliku

tragöödia arendamises võib ehk soovida põhjalikumat psühholoogilist motiveerimist, antud läbilõige kodanliku ühiskonna vastuoludest on aga veenev ja tüüpiline. Meisterlikult on näidatud töötavate inimeste ainelisi raskusi ja moraalse laostumise põhjusi; eredalt on joonistatud pildid härrasrahva muretusest, ta variserlikkusest ja südametust suhtumisest tööliste kannatustesse. Jutustus on terav, emotsionaalselt mõjuv süüdistus kapitalistliku korra vastu. Need vapustavad pildid väljapääsmatust viletsusest olid tüüpilised kodanlikule Eestile 1930. aastate algul, millal majanduskriisi tingimustes aeti hulgaliselt töölisi vabrikute ja tehaste väravate taha.

Neis jutustustes kujutatud tööliste elule luuakse silmapaistvamaid kontraste töödes, kus kirjanik pöörab peamise tähelepanu kodanluse kujutamisele. Siin on lähenemisviis hoopis teistsugune. Jutustuses «Hõbesüdamete ordu» (1932), tabavas ja vaimukusest sädelevas satiiris, naerdakse välja kodanlik «heategevus», mida igavuse peletamiseks ja eneseupitamiseks harrastavad külluses elavad seltskonnadaamid, ärituusade ja kõrgemate sõjaväelaste naised. Teravalt paljastab A. Jakobson kapitalistliku ühiskonna hundiseadusi. Ei ole juhus, et üks ta jutustusi kannab pealkirja «Hundid» (1933). Selles antakse satiiriline pilt sellest, kuidas vana kaupmehe, isa Benjamini lapsed hiilivad kui hundikari maja ümber ja ootavad ta surma. Nad tülitsevad juba loodetava päranduse pärast ja valvavad üksteist, et keegi neist ei saaks ära näpata vanamehe raha. Surivoodil tunnistab isa Benjamin oma arstist pojale Hugole, et ta ei mõista oma lapsi hukka, sest ta ise on olnud samasugune hunt.

Selle ajajärgu jutustustes, nagu veel mitme aasta jooksul hiljemgi, ei näe me otsese klassivõitluse kujutamist. Kuid nende jutustuste tähtsus seisab selles, et A. Jakobson tõi neis lugeja silma ette kodanliku tegelikkuse erinevad küljed ja kodanliku ühiskonna sügavad vastuolud, äratas mõtteid, juhtis järeldusele, et töölisklassi viletsas elus on süüdi valitsevad tingimused.

Kolmekümnendate aastate algupoolel kirjutas A. Jakobson kolmeköitelise romaanitsükli «Andruksonide suguvõsa» (1931—1934), milles kirjanik võtab vaatluse alla talupoegade elu möödunud sajandil. Romaani esimeses köites («Miika Valtsbergi roim») on keskse kohal Miika ja Eeva armastusvahekorra kujutamine; siin kohtame paiguti ülepaisutatud romantilist käsitlusviisi, aga samuti ka kaldumist naturalismi. Järgmine köide («Töö algus») kujutab Miika ja Eeva poja Toomas Andruksoni, jõulise ja uhke talupoja võitlust oma talu rajamisel metsapadrikusse, näitab talupoja kangelaslikku tööd uute maade ülesharimisel. Teose kolmandas köites («Vallutajad») jutusta-

takse Tooma poegadest, kes siirduvad linna, et leida seal tööd, sest talu jääb vanemale pojale. Võitlus olemasolu eest, orjastav töö linnas röövib nende elurõõmu, teeb nad kinnisteks ja karmideks, kuid ei suuda murda nende tugevat iseloomu ja trotsi.

2

Seoses kodanliku parlamentarismi kriisiga intensiivistus Eestis kolmekümnendate aastate algul fašistide tegevus. Progressiivsed haritlased mõistsid selgesti Euroopa rahvaid ähvardava fašismiohu suurust. 1933. aastal, mil Eestis üritati fašistlikku riigipööret, pöördusid kirjanikud E. Vilde, J. Barbarus jt. otseste üleskutsetega rahva poole — mitte lubada maa fašiseerimist, sest see toob endaga kaasa sõja, rassilise diskrimineerimise, orjastamise. Ent ometi kehtestati Eestis peagi fašistlik diktatuur, keelati demokraatlikud parteid, likvideeriti viimasedki kodanliku demokraatia jäänused. Neile sündmustele reageeris A. Jakobson mitme jutustusega ja romaaniga «Metsalise rada».

Ajal, mil töölisklassi vabadusvõitlus toimus äärmiselt raskes olukorras, paljastas A. Jakobson teravalt kodanlikku ühiskonda. Mitmes jutustuses kujutas autor kiskjalikku võitlust omandi pärast nii linnas kui ka maal, ning väljendas oma eitavat suhtumist imperialistide ja nende teenistuses seisva eesti kodanluse hiuvides peetavasse sõjasse. Jutustuses «Katt Jörgensi suur hüpe» (1934, hiljem ilmunud pealkirja all «Saakalite võitlus») näeme, kuidas pikki aastaid sõjas olnud ja seal mõttetu tapmisega loomastunud Katt Jörgens tuleb tagasi ja uputab onupoja Siimoni, et abielluda ta naisega ja saada ta varanduse valdajaks. Vastupidiselt kodanluse propagandale, milles ülistati eraomandlikku süsteemi, näitab A. Jakobson, kuidas egoistlikud kired ja võitlus omandi pärast viivad mitmesuguste kuritegudeni. Jutustuses «Vennad Sakkeused» (1935, hiljem ilmunud pealkirja all «Maaomanik Sakkeus») lööb talupoeg Ott Sakkeus raudkangiga surnuks sõjaväest deserteerunud venna, kes tema juures varju otsib; teo põhjustab kartus, et vend kunagi hiljem võib hakata nõudma oma osa — poolt talu, kuigi ta on end sellest lahti öelnud. Võrreldes olukorraga romaanis «Andruksonide suguvõsa», kus talupoega näidati eeskätt uute väärtuste loojana, näeme siin kapitalismi edasises arengus üha sagedamini esilekerkivat omaniku-kiskja palet.

Jutustustes «Reamees Mattias» ja «Kapten Lepp» (1935) arendab kirjanik teravat kriitikat kodanluse propaganda pihta 1918.—1920. aastal toimunud klassisõja, nn. «vabadussõja» suh-

tes, — nii palju kui seda lubasid fašistliku diktatuuri tingimused. Kirjanik näitab, et klassisõja päevil töötavas rahvas kujunes terav protest «härraste» isamaa vastu, tagalas hangeldavate parasiitide ja karjeristide vastu, kelle eest neid sunniti sõdima. Ta teeb selgeks, et kodanluse poolt ülistatud «heroismi» aluseks «vabadussõjas» oli kas argus, auahnus või seiklusteiha, kuid mitte isamaakaitsmise õilis eesmärk. Mõttetu sõda moonutab inimeste seesmise olemuse, hävitab neis kõik ilusa ja inimliku, teeb nad metsalisteks.

Nende jutustuste ideega on otseselt seotud romaan «Metsalise rada» (1936), mis käsitleb endiste «vabadussõjalaste» — fašistide liikumist 1933. aastal. Romaani peategelaseks on pangaametnik Tiit Pärtels, endine kodanliku armee ohvitser, igasuguse inimpalge kaotanud metsaline. Tiit Pärtels ei tunnusta mingisugust moraali ega aumõistet, ta elab ainult oma madalate kirgede rahuldamiseks. Tema ja teiste temataoliste vaimses palges näeb kirjanik fašistliku liikumise peamist lähtekohta, kuna aga fašiseerimise tõelisi, sotsiaalseid põhjusi on mõistetud piiratult või neid ei ole küllaldaselt esile toodud. Autor ei näinud või ei pidanud antud poliitilises olukorras võimalikuks näidata, et need riigitegelased, kes likvideerisid «vapside» liikumise, olid ise samasugused fašistid ja kehtestasid fašistliku diktatuuri. Kuid kõigest hoolimata oli romaanil tähtis koht võitluses fašismi vastu, fašismi ohtlikkuse paljastamisel. Samal ajal tuleb «Metsalise rada» hinnata kui kõige teravamat ja mitmekülgsemat kapitalistliku korra kriitikat A. Jakobsoni varasemas loomingus. Romaanis paljastatakse rahva majanduslikke raskusi ja kodanliku ühiskonna vastuolusid, «rahvustervikluse» propagandat, kodanlike parteide omavahelisi purelemisi.

Alates kolmekümnendate aastate keskpaigast hakkas A. Jakobsoni tähelepanu köitma intelligentsi elu, mis kujunes peagi ta loomingus üheks keskseks teemaks. Tartu üliõpilaskonna elu on kirjanik võtnud vaatluse alla romaanis «Vana kaardivägi» (1935). Selles piitsutab ta buršikombeid, joominguid ja kombelist lõtvust, mis olid levinud kodanliku Eesti nn. igaveste üliõpilaste («vana kaardiväe») hulgas. Näidates, et nende üliõpilaste ulaelu eelduseks oli vanemate raha, mis oli saadud spekulatsiooni, riigivarguse jne. teel, paljastab kirjanik siingi eredates värvides kodanliku ühiskonna roiskumist. Romaanis mõistetakse hukka kodanliku haritlaskonna eraldumine rahvast, lõmitamine «euroopaliku» ees. Töötavast rahvast võrsunud intelligentsi võõrdumist rahvast, ta moraalset laostumist, tühisust ja sihitust käsitleb A. Jakobson mitmes jutustuses («Kaks vana varest» jt.).

Neljaköitelises romaanisarjas «Igavesed eestlased» (1937—1940) pöördub A. Jakobson jälle Esimese maailmasõja sündmuste juurde. Kirjanik annab selles romaanisarjas, keskendades peamise tähelepanu Kubelikkude suguvõsale, eepiliselt laia läbilõike Oktoobrirevolutsiooni-eelsete aastate eesti kodanlusest, paljastab selle moraalset roiskumist, piitsutab terava satiiriga kodanlikku natsionalismi ja võltspatriotismi. Sarja kolmes esimeses romaanis («Vaikne õhtu», «Oktoobrituul» I ja II) on peamine tähelepanu pööratud Kubelikkude suguvõsa jõukale osale (kaupmees Justus Kubelik-Kubbelich ja ta naine, vennad — mõisaomanik Martin Kubeljajev ja arst Hans Kubelik, kapten Kubelik jt.), kellest enamik on kodanliku ühiskonna «tugedeks», aga samal ajal ka selle laostumise esindajateks. Sarja neljandas romaanis «Lumi sulab» leiab seevastu peamist valgustamist töölisaguli elu, sõjast tingitud majanduslik viletsus ja sõja laostav mõju perekonnaelule ja moraalile. Romaani kesksemateks kujudeks on rindesõdurid Peeter ja Andres Kubelik, endised töölised, kelles autor näitab eeldusi kujuneda tulevastes sündmustes juhtivateks tegelasteks. Üha kasvava rahulolematuse kaudu annab kirjanik edasi Oktoobrirevolutsiooni-eelset õhkkonda, annab mõista, et lume sulamisest tekkivad veed hakkavad peagi võimsalt voolama.

A. Jakobson on oma loomingus peamise tähelepanu pööranud kodanliku ühiskonnakorra kriitikale, töötava rahva elu viletsuse kujutamisele, sotsiaalsete probleemide käsitlemisele. Kuid selle kõrval on vahetevahel avaldunud ka ta loomingulise laadi teine palgepool. A. Jakobson on kirjutanud rea psühholoogilise ja olustikulise põhikoega jutustusi, mis on ilmunud kogudes «Kotkapoeg» (1932), «Üksiklased» (1935), «Esimesed meheteod» (1936) jm. Neis jutustustes kirjeldatakse huvitavalt ja kaasahaaravalt noorte hingeelu, unistusi, armastusvahekordi («Tung kaugustesse», «Mirjam ja armastus»); neis käsitletakse haiguste — nägemise kaotamise ja tuberkuloosiga seotud probleeme, elu- ja perekonnaõnne purunemist («Pime mees ja maailm», «Viimne kutse»), antakse edasi vanaduse saabumisest tingitud traagilisi elamusi («Lõppjaamas»); näidatakse, kuidas inimesed kaotavad usu jumalasse («Sadam udu taga», «Mälestus laulvast kuldnokast»).

Iseloomustades A. Jakobsoni loomingut selle algusest kuni 1939. aastani, võime märkida, et kirjanik avaldub selles kriitilise realistina. Selle aja jooksul laieneb pidevalt käsitletavate ainete ja teemade ring, süveneb kirjaniku oskus esitada tüüpilisi kujusid ja olukordi.

A. Jakobsoni loomingu suures osas avaldub terav, kirglik protest kodanliku ühiskonna ja selle varjukülgede vastu, sot-

siaalse ebavõrdsuse ja fašismi vastu. Kuigi ta selleaegseis teoseis enamasti piirdub klassivastuolude näitamisega, tajume siiski selgesti, mida autor tahab öelda: ta mõistab hukka ühiskondliku ebavõrdsuse, kapitalistliku süsteemi. A. Jakobson otsib väljapääsu kodanliku korra ummikust, mida ta kõige teravamal kujul tunnetab ja jõuliselt, huiga tegelaste ning rikka tunnetusliku sisu kaudu kujutab. Kõiges selles avanevad selgesti A. Jakobsoni edasise maailmavaatelise kasvamise tähtsad eeldused.

3

Täiesti õigesti märkis Jaan Kärner juba 1934. aastal, et just maailmavaate edasine kujunemine on see, mida A. Jakobsoni talent enne kõike vajab, et tõeliselt õitsele puhkeda.[3] See kirjaniku edasine ideelis-poiiitiline areng hakkab otsustavamalt ilmnema kodanliku korra lõpuaastail Eestis (1939—1940).

Selle põhjuseks olid mitmesugused tegurid, eeskätt töölisliikumise tõus Eestis kolmekümnendate aastate lõpus. Sotsialistliku ülesehitustöö saavutused Nõukogude Liidus avaldasid revolutsioneerivat mõju Eesti töörahvale. Fašistliku režiimi süvenemisest hoolimata kasvas rahvahulkades Eestimaa Kommunistliku Partei mõju. Kommunistid aitasid oma selgitustööga ka progressiivse intelligentsi esindajail leida õiget suhtumist ühiskonna arenguprotsessi seaduspärasusse, kapitalismi paratamatusse hukkumisse, aitasid mõista vajadust otsustavalt liituda fašismi vastu.

Siitpeale võib märgata ka A. Jakobsoni maailmavaates otsekui käärimisprotsessi, ettevalmistust pöördele uue suunas. Selgemini kui kunagi varem hakkab nüüd A. Jakobsoni teostes avalduma arusaamine sellest, et kodanluse propaganda «rahvusterviklusest», kära «tõulisest omapärast» jms. on kodanliku natsionalismi avaldused ja sügavalt vaenulikud töötavale rahvale (näiteks romaanisarjas «Igavesed eestlased»).

Ent kapitalistliku ühiskonna umbrohi oli ajanud oma sügavad juured isegi intelligentsi parima osa teadvusse. Arendades laimukampaaniat sotsialismi vastu, jutlustasid kodanluse ideoloogid eraldumist rahvast, propageerides kodanlikku individualismi, individuaalpsühholoogiat ja teisi ebateaduslikke rahvavaenulikke teooriaid. Kõigele sellele maksis A. Jakobson maailmavaateliste eksirännakute näol kuni 1939. aastani mõningat lõivu, nagu see kõige ilmekamalt avaldub veel 1939. aasta algul ilmunud jutustuses «Viimne mohikaanlane», osalt ka draamas

[3] J. Kärner, August Jakobson: Üheksas laine. «Looming» nr. 5, 1934, lk. 605.

«Viirastused» (1939). «Viimses mohikaanlases», kus peategelaseks on vanglast vabanenud poliitiline vang, avaldab autor veel ilmset mõistmatust kommunistide võitluse ja selle eesmärkide suhtes.

«Viirastused», A. Jakobsoni esimene trükis ilmunud draamateos on kahtlemata huvitav, demokraatliku sisuga näidend. Draama peategelaste selgelt piiritletud karakterite kaudu on suudetud peegeldada ajajärgu tüüpilisi sotsiaalseid nähtusi. Dr. Lepiku kujus näeme oma kohustustesse ja perekonnasse ausalt suhtuvat intelligenti, kolonel-leitnant Vainos — kodusõja «kangelast», tühist elunautijat ja moraalitut egoisti. Kodanluse moraalne laostumine leiab teoses valusat plitsutamist. Samal ajal aga etendab draama süžeelises arengus tunduvat osa tollal kodanlikus teaduses moodiläinud psühhoanalüütiline «kompleksside teooria».

Alates sama, 1939. aasta teisest poolest, võib näha A. Jakobsoni otsustavat seljapööramist kõigele vanale. 1939. aasta septembris Nõukogude Liidu ja Eesti vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakt ja kaubanduslik kokkulepe hoogustasid rahvahulkade revolutsioonilist aktiivsust. Eestisse saabunud nõukogude inimestes, keda töötajad vaimustusega tervitasid, võis eesti rahvas näha uue ühiskondliku korra ja sotsialistliku kultuuri esindajaid. Sel ajal algas A. Jakobsoni lähem suhtlemine kommunistidega, isiklik kokkupuutumine vabanenud poliitiliste vangidega; see aitas tal näha toimuvaid sündmusi õiges valguses, pani aluse tema kui teadliku marksisti kujunemisele.

Kirjaniku ideeline kasvamine kajastub ilmekalt 1939. aasta sügisel ilmunud jutustuses «See, kes käib tõusuteed». Jutustus on A. Jakobsoni loomingus esimesi teoseid, kus käsitletakse juba tööliste teadlikku klassivõitlust ja kus kirjanik on püüdnud elu kujutada selle revolutsioonilises arengus. Ta teeb selgeks, et töölise õige tee ei ole mingisugune «tõusutee», unistamine majakesest või hoiusummast, vaid osavõtt revolutsioonilisest võitlusest.

Romaanisarja «Igavesed eestlased» neljandas köites «Lumi sulab» (1940) näitab kirjanik juba selgesti, et lihtsõduri vihal tagalas saagitsevate kodanlaste vastu on klassiline sisu. Teoses äratavad tähelepanu kommunistide kujud. On ilmne, et kommunist Peeter Kubeliku kasv teoses kajastab ka autori enese poliitilist kasvu; ta jõuab veendumusele, et kodanlikust ekspluateerimiskorrast võib välja jõuda ainult klassivõitluse teel.

Nimetatud teostes näeme autori katseid kriitilise realismi piiratuse ületamiseks. Tema otsustavamat arengut uue meetodi, sotsialistliku realismi suunas peegeldavad jutustused ««Room-

lased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve», milledes aktuaalsete ühiskondlik-poliitiliste sündmuste taustal kajastub töötava rahva klassiteadlikkuse otsustav tõus kodanliku diktatuurivõimu viimastel kuudel. Esimese jutustuse tegevuse ajaks on 1939. aasta sügis, teise — 1939./1940. aasta talv. Teosed ilmusid 1940. aasta sügisel, juba pärast nõukogude võimu taaskehtestmist. Mõlemas jutustuses on vaatluse alla võetud haritlaskonna suhtumine Nõukogude Liidusse ja sotsialismisse, tema seisukoha küsimus, küsimus: kellega minna? Konflikt ongi rajatud progressiivse ja reaktsioonilise leeri vahel toimuvale võitlusele eesti haritlaskonnas. Jutustuses ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» näeme, kuidas neil pöördelistel päevadel (1939—1940) «eliidi»-Eestit, kuhu kuulub ka intelligentsi tagurlik osa, haarab paaniline hirm töötava rahva Eesti ees. Jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» leiab klasside vastuolu ja klassivõitluse mõte selget rõhutamist: «— igal meist olgu tänapäeval oma lipp hästi nähtaval kohal. Kellel punane, kellel sini-must-valge...»[4] Nendes jutustustes, milledes on rida ühiseid tegelasi, leiavad töötava rahva esindajad, nende hulgas ka progressiivsed haritlased, oma õige koha: saanud kommunistliku kasvatuse, astuvad nad teadliku võitluse teele. Töötava rahva kunstinäituse sulgemise kirjeldus jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» näitab kujukalt, kuidas kaks erinevat maailma on astunud vastamisi: ühel pool tänavat «inimesed agulitest — kehvalt ning juhuslikult riietatud mehed ning naised; teisel pool tänavat... härrad kängrumütsides, mustades kõvakübarates, karakullkraedega palitutes ja keppidega käevangus...»[5] Ühel pool on töötava rahva Eesti, mida teoses esindavad kommunist Pedussaar, tööliskassist võrsunud haritlase Jakob Karmi isa, vend Eedi jt.; teisel pool aga — natsionalistlik-šovinistlike haritlaste ja äritsejate Eesti, mida esindavad tööliskassi ja Nõukogude Liidu raevukad vaenlased prof. Kondor, kohtunik Loomet, advokaat Suurkask, linnapea Pinka, kol.-leitn. Rajandi, vabrikant Kaalep jt. Peategelane Oskar Tiitus, sulase poeg, kes on end suurte pingutustega «üles töötanud» ja jõudnud vanema raamatupidaja kohale, liitub töötava rahvaga. Raskete siseheitluste järel leiab oma õige koha ka ajakirjanik Jakob Karm. Endise poliitilise vangi Pedussaare näol on autor andnud esimese eluliselt tõepärase kommunisti kuju oma loomingus.

Töödes, mis on kirjutatud pärast eesti tööliskassi revolutsioonilise liikumise otsustava tõusuperioodi algust 1939. aastal,

---

[4] A. Jakobson, Oskar Tiitus astub üle läve. «Viisnurk» nr. 3, 1940, lk. 245.

[5] Sealsamas, «Viisnurk» nr. 4, 1940, lk. 387.

eeskätt jutustustes ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve», kajastub ilmekalt autori väljapääs senisest ummikust. Viimased jutustused moodustavad tähtsa etapi kirjaniku arenguteel, olles otsekui sillaks A. Jakobsoni siirdumisel nõukogude kirjanike hulka. Kuigi jutustustes esineb veel üsna rohkesti senise käsitlusviisi ja stiili elemente, on neis väljenduse leidnud juba uus sisu.

4

Kodanliku diktatuurivõimu kukutamist ja nõukogude korra taaskehtestamist Eestis 1940. aasta suvel tervitas A. Jakobson kui ajaloolise tähtsusega sündmust. Progressiivse intelligendina läks ta kõhklematult rahvaga kaasa. Nagu rida teisi kodanlikus Eestis tegutsenud demokraatlikke kirjanikke — J. Sütiste, J. Barbarus, J. Kärner, A. Alle, A. Hint jt. — nii pühendas ka A. Jakobson nüüd oma talendi nõukogude rahva teenimisele. A. Jakobsoni kogemused ja tähelepanekud kodanlikus Eestis viisid ta kodanliku korra eitamiseni, nagu see ilmnes ta tolleaegse ulatusliku loomingu põhilisemast osast. Kirjaniku jõudmine sotsialistliku realismi teele on enesestmõistetav kui edasise arengu seaduspärane etapp.

Eesti NSV astumine Nõukogude Liidu vabariikide perre avas uued, seninähtamatult avarad perspektiivid. See sai tähtsaks eelduseks A. Jakobsoni kujunemisel nõukogude kirjanikuks. Sotsialismi-ajastu ülesehitustöö eesmärgid suunasid A. Jakobsoni kui võitlejat nii kirjanduslike kui ka ühiskondlike ülesannete rindel.

Töötanud lühemat aega ajalehe «Kommunist» toimetuses, asus A. Jakobson Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajaks (1940—1941). A. Jakobson oli Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseeriva Toimkonna esimeheks. Töötav rahvas osutas kirjanikule suurt usaldust, valides ta 1941. a. NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks.

Sel ajal kirjutas A. Jakobson jutustusi, milles kujutatakse äsja toimunud ajaloolisi sündmusi. 1940. aasta juunisündmused mõtestab kirjanik lahti jutustuses «Pasunapuhuja»; jutustustes «Kasvutung» ja «Tuusik» kajastub eredalt sotsialistliku ülesehitustöö elevus, pingeline, rõõmus tööhoog ja uue elu pidurdamatu võidukäik taaskehtestatud nõukogude võimu esimesel aastal Eestis. Trükis ilmusid need jutustused 1949. aastal.

Suure Isamaasõja ajal tegi A. Jakobson propagandistlikku tööd Nõukogude Armee Eesti väeosades ja Eestist evakueerunud

elanikkonna hulgas. Tšeljabinskis, Jegorjevskis, Moskvas ja Leningradis olles jätkas ta pingsalt kirjanduslikku loomingut.

Oma esimeses sõjaaegses novellikogus «Tules ja veres» (Moskva, 1942) tõstab A. Jakobson esile nõukogude inimeste võitluse õilsa eesmärgi. Kirjaniku sulest ilmub jutustusi koguteoses «Võitluse radadel» (Moskva, 1942), almanahhis «Sõjasarv» I, II, III (Moskva, 1943). Oma teises jutustustekogus «Hiiglaste tee» (Leningrad, 1944) kujutab ta nõukogude inimeste karastumist Suure Isamaasõja käigus, nende kasvamist hiiglasteks-võitlejateks. A. Jakobsoni jutustused said mõjukaks ideoloogiliseks relvaks võitluses saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste vastu.

1942. aastal võeti A. Jakobson vastu Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei liikmeks.

Nagu teistele eesti nõukogude kirjanikele, nii avaldas ka A. Jakobsoni kujunemisele erakordselt tugevat mõju Suur Isamaasõda. Sõja käik, mis näitas Nõukogudemaa ühiskondliku ja riikliku korra võimsust, kestvam viibimine vennasvabariikides, tutvumine sealsete kirjanikega, rahvaste elu ja tööga — kõik see kujunes A. Jakobsoni maailmavaatelise ja loomingulise kasvu tähtsaks teguriks.

Nõukogude võimu taaskehtestamise esimese aasta ja Suure Isamaasõja aegne looming märgib A. Jakobsoni järkjärgulist realismi meetodi omandamist, vabanemist endise käsitlusviisi pidurdavatest elementidest.

Pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist töötas A. Jakobson Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimehena (alates õieti juba 1943. aastast) ja Riikliku Kirjastuse «Uuskirjandus ja Kunst» peatoimetajana (1944—1948). Alates 1950. aastast on A. Jakobson Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees ja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja.

Ühiskondlik-poliitiline tegevus, töö rahvasaadikuna ja riiklike ülesannete täitmisel on viinud A. Jakobsoni kokku laiade rahvahulkade otseste vajadustega, püüdluste ja eesmärkidega. Oma teostega õpetab ja kasvatab ta rahvahulki ja õpib pidevalt rahvalt endalt. See on aluseks kirjaniku paremate teoste rahvalikkusele. Sotsialistlik ülesehitustöö, töövõidud käitistes, võitlus põllumajanduse kollektiviseerimise rindel, võidud kultuurilise elu alal — see kujuneb A. Jakobsoni jutustuste ja näidendite käsitlusobjektiks.

A. Jakobsoni tutvumine vene kirjandusega algas juba koolieas. Nõukogude korra tingimusis avanevad tema ees vene klassikalise, samuti ka eesti ja Lääne-Euroopa klassikalise kirjan-

duse sisulis-ideelised ja kirjanduskunstilised väärtused uues valguses. Viljastav tähendus nii sisulises kui vormilises mõttes on olnud A. Jakobsoni loomingule rahvaluulel.

Suur mõju A. Jakobsoni kasvule ja arenemisele on olnud vene nõukogude kirjandusel, sotsialistliku realismi kirjandusel. Sotsialistliku realismi meetodi rajajat Maksim Gorkit peab ta nõukogude kirjanike hulgast enda kõige suuremaks kasvatajaks ja õpetajaks. «Gorki kutsus võitlusele, ta äratas üles mõtte, ta erutas südameid, ta kutsus üles armastama elu õiguse, inimväärtuse, töö eest võitlemise nimel... Ja kui minu enda teostes miski omab püsivat väärtust, siis on see tänu meie Gorkile, kelle õpilaseks ma söandan end lugeda.»[6] Temalt on A. Jakobson õppinud gorkilikku humanismi, oskust haarata kõige tähtsamaid nõukogude rahva ees seisvaid küsimusi, on õppinud rahva elu sügavat ja tõepärast esitamist, võitlejakujude loomist, kapitalistide tüüpide kujutamist. Gorki kõrval on olnud A. Jakobsoni innustajaks ja eeskujuks teisedki vene nõukogude ja teiste vennasvabariikide kirjanikud, nagu prosaistid M. Šolohhov, N. Ostrovski, draamakirjanikud K. Simonov, B. Lavrenjov jt.

Nõukogude kirjanikuna, kes on omandanud sotsialistliku realismi alused, jõudis A. Jakobson oma loomingus kvalitatiivselt uude, kõrgemasse arengujärku.

Sõjajärgseil aastail töötas A. Jakobson kõigepealt ümber oma kodanlus-aegsete jutustuste paremiku ja andis selle välja valikkogudena «Sadam udu taga» (1945) ja «Aovalgus» (1946). Kirjaniku nõukogude-aegsed jutustused ilmusid tema teoste valimiku kolmandas köites — «Tulikuum päev» (1949). Valitud jutustused annavad ereda läbilõike eesti rahva elust, tööst ja võitlusest viimase kolmekümne aasta jooksul.

A. Jakobsoni esimesed võidud sotsialistliku realismi kirjanikuna ilmnevad täie selgusega kogus «Tulikuum päev», mis sisaldab Suure Isamaasõja ajal ning kogus «Kasvutung» (1949) ilmunud jutustusi ja — esmakordselt siin avaldatuna — paar jutustust, mis käsitlevad rahva elu taaskehtestatud nõukogude võimu esimesel aastal («Tuusik» jt.). Rea selle kogu jutustustega esineb A. Jakobson kui silmapaistev Suure Isamaasõja teema käsitleja eesti nõukogude kirjanduses. Teemade aktuaalse tähenduse, kujude ilmekuse ja ülistusjõu, autori kirgliku, parteilise hoiaku tõttu on jutustustel suur sugestiivne, kasvatuslik mõju. «Tulikuuma päeva» jutustustele kuulub silmapaistev koht eesti nõukogude proosakirjanduse arengus.

---

[6] A. Jakobson, Sõber ja õpetaja. «Literaturnaja Gazeta» 19. VI 1951.

Huvitava, väärtusliku raamatuna noorsoole tuleb nimetada A. Jakobsoni poolt ümbertöötatud eesti rahva muinasjuttude valimikku «Ööbik ja Vaskuss» (1947). Väärib märkimist, et A. Jakobson on venekeelse väljaande järgi eesti keelde tõlkinud kasahhi nõukogude kirjaniku H. Musrepovi draama «Laul armastusest» (1948; originaali pealkiri «Kozõ Korpeš ja Bayan Slu»).

A. Jakobsoni kasvamine nõukogude kirjanikuna avaldub kõige silmapaistvamalt draama alal; tema lavateosed kujunevad kogu ta kirjandusliku loomingu kandvaimaks osaks.

Oma draamaloominguga haarab kirjanik esijoones uut etappi eesti rahva elus — sotsialistlikku ülesehitustööd Eestis sõjajärgsel perioodil; sellele lisandub võitlus rahvusvahelise reaktsiooni ja imperialismi vastu, sõjaõhutajate vastu.

Samal ajal on A. Jakobsoni draamad seotud ta varasema kirjandusliku loominguga. Mitmed jutustuste teemad, ideed, paljude tegelaste kujud leiavad edasiarendamist ta draamateostes. A. Jakobsoni proosaloomingus, alates juba kodanliku korra päevist, avaldus kalduvus dramaatiliste sündmuste käsitlemiseks, ilmnes oskus luua tugevaid, jõulisi karaktereid; kodanliku korra lõpuaastail oli ta teinud edukaid katseid ka draamavormis. Need tegurid tulevad arvesse kui eeldused A. Jakobsoni tegevusele nõukogude draamakirjanikuna. A. Jakobsoni pöördumine draamažanri juurde nüüd, nõukogude kirjanikuna, kasvab välja autori otsingutest avaramate kunstilise kujundamise vormide järele. Ja tegelikkuses osutuvad need autori taotlused õigustatuiks. Draamade lavastuste kaudu pääseb A. Jakobsoni kui ühiskondlik-poliitilise võitleja ja kirjaniku-kommunisti sõna oma täies aktuaalsuses ja löögivõimes kõige laiemate hulkade ette.

5

1940-ndatel aastatel kirjutatud näidendeis kajastab autor eesti töötava rahva revolutsioonilist võitlust kodanliku diktatuuri vastu, valdavamas osas aga annab ta läbilõike eesti tööliste, talupoegade ja intelligentsi elust ja sotsialistlikust ülesehitustööst, võitlusest rahvavaenlaste ja kapitalismi igandite vastu nõukogude võimu aastail.

A. Jakobsoni esimese nõukogudeaegse draama «Elu tsitadellis» ilmumine 1946. aastal kujunes tähtsaks ideelis-poliitiliseks ja kunstiliseks sündmuseks. Näidend osutus pöörettekitavaks teoseks nii eesti nõukogude draamakirjanduse kui ka kogu eesti kirjanduse arengus.

Suure Isamaasõja päevil ja osalt veel esimestel sõjajärgsetel

aastatel andis meie proosa ja luule oma parimad saavutused Isamaasõja teemal. Ka A. Jakobsoni dramaatilise jutustuse «Elu tsitadellis» tegevustiku algusosa on seotud sõjasündmustega — Eesti vabastamislahingutega 1944. aasta sügisel. «Elu tsitadellis» kujunes eesti nõukogude kirjanduses esimeseks kunstiliselt õnnestunud reageerimiseks suurtele kaasaja küsimustele ulatuslikumas vormis.

Draama «Elu tsitadellis» on välja kasvanud tegelikust elust, tungivast vajadusest anda hinnang ümbritseva elu aktuaalsetele probleemidele, mis kerkisid üles kaasaja murrangulistes sündmustes. Kirjanikku erutasid sügavalt fašistide ebainimlikud kuriteod ja metsikused rahulike inimeste kallal; samal ajal aga nägi ta, kuidas osa intelligentsist asus suurte, ajalooliste sündmuste suhtes neutraalsel positsioonil. Kirjanik käis fašistlikus surmalaagris Kloogal, ja nagu ta ise märgib, on see olnud peamiseks tõukeks «Elu tsitadellis» loomisele. «Siia liitusid veel teised põlevad päevaküsimused, nagu apoliitilisuse tendents, väikekodanluse katse end taas sirgu ajada jne.», märgib autor.[7]

«Elu tsitadellis» on paljude õnnestunud tegelaskujudega, sisukas, probleemiderohke teos, kusjuures autor keskse küsimusena lahkab nn. «apoliitilisust». Küsimust oli kirjanik käsitlenud juba varem, jutustuses «Ärkamine», kus töötava talupoja Ants Kasemaa kujus on esitatud inimene, kes püüab kahe maailma vahel toimuvast võitlusest kõrvale jääda; kuid tegelik elu, saksa ja eesti fašistide metsik terror töötavate inimeste kallal juhib ta õigele teele — võitlejaks rahva poolel. Draamas «Elu tsitadellis» võtab A. Jakobson vaatluse alla erapooletuse küsimuse intelligentsi hulgas.

Näidendi keskseks kujuks on kodanliku korra tingimustes kasvanud haritlane, vanade keelte professor August Miilas. Ehitanud oma maja ümber kõrge plangu, et temani ei ulatuks «väljas mässavad maruhood», taotleb ta ka nüüd jätkata oma «printsiibi» jälgimist: «Ei poolt ega vastu!» Kuid prof. Miilase tsitadelli tingimusi kasutavad vaenlased-fašistid, luues professori majas baasi oma rahvavaenulike mahhinatsioonide jätkamiseks. Prof. Miilase kujus näitab autor suure kunstilise veenvusega, et «apoliitilisus» võrsub kodanluse rahvavaenulikust ideoloogiast ja tuleb kasuks vaenlastele. Ühtlasi puudutab A. Jakobson oma draamas ka teemat, mille M. Gorki üles tõstis näidendis «Päikese lapsed», näidates, et teadus «teaduse enese pärast», see on töö, mida tehakse eraldatuna ühiskondlikust eesmärgist, jääb viljatuks ja mõttetuks.

---

[7] A. Jakobson lugejatega vestlemas. «Sirp ja Vasar» 20. XII 1947.

Juba siin, oma esimeses nõukogude draamas, arendab A. Jakobson edukalt satiirilist käsitlusviisi. Seda rakendab autor eriti väikekodanlaste — Emilie ja Friedrich Väriheina kujutamisel, paljastades väikekodanluse vaenu tööliste vastu, tema silmakirjalikkust, alatust ja tühisust.

Major Kuslapi kujus on kirjanik toonud eesti nõukogude draamakirjandusse karastatud kommunisti, kõrgete moraalsete omadustega võitleja, keda kohtasime A. Jakobsoni Suure Isamaasõja tsükli jutustustes. Professori abikaasa Eeva Miilase ja laste Karli ja Lydia näol on veenvalt kujutatud inimeste kasvamist — ühiskondlik-poliitiliste sündmuste ja kommunistide, eeskätt major Kuslapi mõjul.

Rahvavaenlaste Ralf Miilase ja dr. Miilase kujudes on lahatud fašistlike jätiste olemust sellise põhjalikkuse, mitmekülgsuse ja kunstilise eredusega, millist meie kirjanduses varem ei leidu.

Üldiselt võib öelda, et autor draamas «Elu tsitadellis» rakendab kunstilise kujundamise vahendeid, mis põhiliselt võttes on iseloomustavad ta järgnevalegi draamaloomingule: terav konflikt kahe antagonistliku maailma vahel, sündmustiku keskendatus peateema ümber, meisterlikult leitud kontrastid. Teoses avaldub kirjaniku kiire reageerimine aktuaalseile ühiskondlik-poliitilistele küsimustele, autori võitlev kommunistlik hoiak, kirglik põlgus rahvavaenlaste vastu.

Draama «Elu tsitadellis» on aidanud meie intelligentsil orienteeruda uues ühiskonnas, seiles oma kohta leida. Teosel oli suur tähtsus kogu eesti nõukogude kirjanduse arengus. A. Jakobsoni näidend sai — esimese teosena eesti kirjanduses — Stalini preemia osaliseks, selle teosega astus eesti draama ka vene ja teiste vennasrahvaste lavadele. Teose järgi valmistatud kunstiline film «Elu tsitadellis» kujunes eesti nõukogude filmiloomingu esikteoseks.

Näidendi «Elu tsitadellis» ilmumine ja lavalepääs sündis ägedas võitluses kodanlik-natsionalistlike tendentsidega, milliseid autor oma teosega teravalt ründas. Järgmise lavateose «Võitlus rindejooneta» (ilmus 1946. aastal pealkirja all «Võitlus») ideeks on anda vastulöök kodanlike natsionalistide rahvavaenulikule propagandale «eesti rahva ühtsusest» kodanlikus Eestis. Kirjanik näitab draamas veenvalt, et kodanlikus Eestis käis terav, lepitamatu klassivõitlus tööliste ja ekspluateerijate vahel.

Draama «Võitlus rindejooneta» ülesehitus on haarav oma otse monumentaalses lihtsuses; see on rajatud kokkupõrkele kahe antagonistliku leeri — töölisklassi ja kapitalistide vahel kodanliku Eesti algaastail. Teose sündmustik areneb Tiit Kondori saeveskis toimuva streigi ja tööliste demonstratsiooni ümber.

Töölisklassi juhtivaks kujuks draamas on vana tööline Peeter Kondor, kes kehastab tolle aja teadlikule töölisele tüüpilisi jooni. See on aeg kahekümnendate aastate algul, millal Eestis toimub töölisliikumise tõus Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel. Teoses on veenvalt näidatud, et töölisklassi ainuõige tee on jõuda palgavõitluselt poliitilise võitluseni. Streik nurjub seekord, kuid autor näitab Peeter Kondori kujus, et klassiteadlikud töölised võtavad kaotust kui ajutist; nende usk töölisklassi võidu paratamatusse jääb kõigutamata.

Kuna autor on draama põhieesmärgiks seadnud kodanluse paljastamise, siis on näidendis domineerivalt esile tõstetud kodanluse miljöö. Kirjanik on andnud suurepäraselt joonistatud kapitalistide kolmiku, kellest igaüks kehastab kapitalistide tüüpilisi jooni. Nende kujude loomisel on A. Jakobsonil ilmsesti silmade ees seisnud M. Gorki kapitalistide kujud (näiteks draamas «Vaenlased»). Vabrikantide kesksema tegelase, Peetri venna Tiit Kondori kujus on antud tõusik-kapitalist kodanlikus Eestis. Teine vabrikant — Joosep Kangur, lärmakas, jämedakoeline tõusik, kehastab eesti kapitalismi tüüpilist «alustala», astet, kuhu Tiit Kondor näidendi vältel välja jõuab. Kolmas — insener Victor Suurorg kui kapitalismi «ideoloog» kriipsutab alla näidendi kunstilistes kujudes kehastatud mõtet «rahvusliku üksmeele» jutlustamisest kui klassivõitluse relvast kodanluse käes.

«Võitlus rindejooneta» mõjub oma elulisuse, ajajärgu läbilõike mitmekülgsuse ja probleemirikkusega. Orgaanilises seoses draama idee ja põhitegevusega näitab autor ühelt poolt kapitalistide parasiteerivaid võsukesi, teiselt poolt aga töötava rahva lapsi; ta kujutab töölisharitlase traagikat, ta kõhklemisi ja sisemisi võitlusi kodanlikus ühiskonnas töölise Peeter Kondori poja Augusti näol, paljastab parempoolseid sotsialiste ja teisi töölisklassi reetjaid. Draamas «Võitlus rindejooneta» avab kirjanik suurepäraselt ekspluateerimise mehhanismi, selle «teooria» ja praktika kõiges selle elulises mitmepalgelisuses, avab sügavad vastuolud kapitalistlikus ühiskonnas, näidates töölisklassi vaesust ja kapitalistide rikastumist töölisklassi arvel.

Draamas võtab kirjanik silmapaistva kunstimeisterlikkusega kokku oma isiklikud tähelepanekud ja kogemused kodanlikus Eestis. Võrreldes «Võitlust rindejooneta» kirjaniku esikteosega, romaaniga «Vaeste-patuste alev», mis käsitles põhijoontes sama ajajärku, näeme, milline edasiminek on toimunud A. Jakobsoni käsitlusviisis, ideelises lähenemises, kunstilises teostuses. Kui esikteoses paiguti avaldub kallak naturalismi ja biologismi, siis näeme «Võitluses rindejooneta» autorit silmapaistva sotsialistliku realismi meistrina. Näidendiga «Võitlus rindejooneta»

on loodud eesti nõukogude draamakirjanduse esimene teos, mis minevikunähtusi marksismi-leninismi seisukohast tõetruult ja sügavalt hinnates valgustab klassivõitlust ja paljastab kapitaliste kodanlikus Eestis.

Kunstiliselt teostuselt on «Võitlus rindejooneta» A. Jakobsoni paremaid draamasid ja ühtlasi väljapaistvamaid teoseid kogu eesti nõukogude kirjanduses. Suure väärtusena tuleb rõhutada seda, et tegelaste karakterid, maailmavaade ja moraalsed omadused avanevad esijoones tegevuse, mitmekesise võitluse kaudu. Selle draama eest autasustati kirjanikku Stalini I järgu preemiaga.

Näidendid «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» ilmusid ajal, millal avaldati partei Keskkomitee otsused ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» ning draamateatrite repertuaari kohta (1946). Need otsused andsid suuna ka eesti nõukogude kirjanduse arengule, nad kutsusid kirjanikke nõukogude ühiskonna aktiivsemale teenimisele. A. Jakobsoni draamad osutusid konkreetseks näiteks sellest, kuidas kirjanduses rakendada parteilisuse printsiipi, arendada võitlust apoliitilisuse ja teiste nõukogude rahva elule vaenulike nähtuste vastu. Sellistena etendasid A. Jakobsoni draamad tähtsat osa eesti nõukogude kirjanduse arengus. Nende näidenditega kujunes draama eesti nõukogude kirjanduse juhtivaks põhiliigiks, püsides sel kohal rea aastaid.

Järgnevates näidendites võtab A. Jakobson käsitluse alla teemad, mis on seotud sotsialistliku ülesehitustööga meie noores nõukogude vabariigis. Ta kujutab tööliste, talupoegade, intelligentsi elu, võitlust sotsialismi ehitamisel, ühtlasi ka võitlust veel säilinud rahvavaenulike elementide vastu, kes igasuguste võtetega püüdsid takistada nõukoguliku elu edasiminekut.

Draamas «Rooste» (1947), mille tegevus toimub ühes tekstiilikäitises, käsitleb autor sotsialistliku töö teemat; oma teosega kutsub ta võitlema juhtivate töötajate «roostetamise» vastu. Näidendis tuuakse esile põhjused, mis pidurdavad tootmisülesannete edukat täitmist käitises, kusjuures tõstetakse teravalt üles valvsuse küsimus. Endisi ekspluateerijaid näidatakse meile nüüdseis, uue ühiskonna tingimusis: vabrikant Kanguri ja insener Suuroru taolistest rahvavaenlastest («Võitlus rindejooneta») on saanud nõukogude ajal õelad, maski kandvad kahjurid — «tööline» Rampmann ja insener Lehtmets. Viimane esindab rafineeritud vaenlast; ta püüab mürgistada sotsialismiehitajate teadvust, eeskätt juhtivat kaadrit, nagu seda on draamas direktor Holm. Kunstiliselt teostuselt jääb «Rooste» A. Jakobsoni draamaloomingus tagasihoidlikule kohale, peamiselt tööliste kujude skemaatilisuse tõttu.

Tugevama näidendi andis kirjanik «Kahe leeri» (1948) näol.

See sisukas, aktuaalne, kirgliku võitlejahoiakuga kirjutatud teos märgib uut temaatilist avardumist A. Jakobsoni loomingus. Dramaatilise jutustuse eesmärki selgitab autor järgmiselt: «Praegu, kus võitlus demokraatliku maailma ja võltsi nn. «lääne demokraatia» vahel on ägenenud, tahan oma näidendiga nende leeride vastuoksust näidata ja aidata teatrikülastajat neid õigesti nägema.»[8]

Dramaatilises jutustuses «Kaks leeri» kujutatakse ühelt poolt rahva saavutusi loova töö alal noores Eesti NSV-s sõjajärgsel perioodil. Teiselt poolt käsitleb A. Jakobson «Kahes leeris» juba rahuvõitluse teemat, paljastades kosmopolitismi kui lääne imperialismi ideoloogiat.

«Kahes leeris» on näidatud nõukogude inimeste tööpaatost, nõukogude kunsti ja teaduse arengut, nõukogude inimese moraalset üleolekut. Komponist Märt Laagus pühendub kogu visadusega tööle nõukoguliku heliloomingu alal; Peeter Laagus, bakterioloog, töötab innukalt selleks, et teha tiisikuse pisikud kahjutuks, ta naine Katriin, arst, annab oma parima inimeste tervise heaks. Kuigi näidend haarab esijoones intelligentsi elu, kajastub teoses siiski ka laiu rahvahulki haaranud tööpaatos, mida kannab arusaamine töö õilsast eesmärgist.

Siinjuures võtab autor põhjalikuma vaatluse alla kaasaja elu ühe tähtsa küsimuse — kodanliku korra tingimustes kujunenud haritlaste ümberkasvamisprotsessi. Vana helilooja Märt Laaguse ja kirjanik Nigul Härma kaudu, kelle näol autor loob oma draamaloomingu eluiisemad, meeldejäävamad kujud, on kunstilise ja psüühilise tõepäraga näidatud, et see ümberkasvamine nõukogude kirjanikuks või kunstnikuks sünnib kibedas võitluses igandite vastu. Noore intelligentsi põlvkonna kujunemine tuuakse draamas esile Jaak Laaguse, Paul Kaalepi jt. kujudes. Draama kunstilised väärtused ilmnevadki esijoones siin, nõukogude inimeste kasvuprotsessi, töö- ja rahutahte kujutamisel.

Vastasleeri kujude kaudu näidatakse kosmopolitismi kui imperialismi ideoloogiist relva demokraatia- ja rahuleeri vastu. Üks helilooja Märt Laaguse poegadest — Johannes Laagus on saabunud koos oma abikaasa Riitaga Saksamaa läänetsoonist. Johannese ja Riita kujudes paljastatakse fašismi ja kosmopolitismi rahvavaenuliku «filosoofia» lähtekohad ja nn. lääne-«demokraatia» tõeline pale, tuuakse esile imperialistide peremehetsemise-pretensioonid ja vaen sotsialismi vastu. Johannes on näide sellest, kuidas reaktsiooniline teadus on muutnuud agressiooni tööriistaks.

---

[8] A. Jakobson, Uus näidend 1. mai tähistamiseks. «Õhtuleht» 30. IV 1948.

Draama kompositsioon on rajatud kahe antagonistliku ideoloogia ning iseloomude kokkupõrkele tegelaste vaidlustes; enamasti puudub dialoogidel sündmustikku otseselt edasiviiv funktsioon. Kirjanikul on korda läinud näidata paljude aktuaalsete probleemide omavahelist seost, selgitada sügavat erinevust kahe maailma vahel ja tõsta üles valvsuse küsimus. «Kaht leeri» on autasustatud Nõukogude Eesti preemiaga.

1940. aastate lõpul leidis meie kirjanduses võrdlemisi elavat kajastamist eesti talurahva elu murranguline pööre — põllumajanduse kollektiviseerimine, nagu näeme H. Leberechti jutustuses «Valgus Koordis» (1948), J. Semperi draamas «Murrang» (1949) jt. Ka A. Jakobson on oma järgmises dramaatilises jutustuses «Meie elu» (1949) võtnud vaatluse alla selle ajaloolise tähendusega perioodi eesti talurahva elus, käsitledes külas arenevat klassivõitlust esimeste kolhooside loomise päevil. Draama näitab töötavate talupoegade võitlust kulakute ja bandiitide vastu ühismajandi rajamisel. Kui võtta A. Jakobsoni kodanluseaegses loomingus (näiteks jutustuses «Vennad Sakkeused» jm.) kajastuvad kapitalistliku külaühiskonna tingimused ja need tingimused, mida kujutab draama «Meie elu» ja võrrelda töötavat talupoega kulakuorjuses ja nüüd, nõukogude korra tingimusis, kus ta omaenda peremehena rajab uut elu, siis näeme selgesti, millise tee meie töötav talupoeg on läbi käinud. Külas uue elu eest võitlejatest on hästi õnnestunud parteiorganisaator Peeter Karmi kuju. Tugeva paljastusliku jõu ja kunstilise ilmekusega kujutab A. Jakobson ka selles draamas rahvavaenlasi. Näidendis jõulisemalt joonistatud tegelase Kristjan Saulepiga on antud üks silmapaistvamaid kulaku-külakurnaja kujusid eesti nõukogude draamakirjanduses.

Järgmises draamas «Ehitajad» (1950) ei põhjusta konflikti mitte otsene võitlus rahvavaenlaste vastu, vaid igandite vastu inimeste teadvuses. Draama sündmustik areneb sõjaajal purustatud sadama taastamis- ja laiendamistööde ümber. Näidendis on keskse kohal juhtimismeetodi, inimestesse suhtumise küsimus. Autor piitsutab iganenud, kodanlikust korrast pärinevat juhtimisviisi, mida rakendab draama keskne tegelane — sadamaülem Malm, endine kapten, kes oma käsutamise ja kärkimisega surub alla töötajate initsiatiivi. Näidendis esitatakse positiivne lahendus nõukoguliku juhtimisprintsiibi näol: juhtivad isikud peavad kuulama kollektiivi häält, arvestama altpoolt tulevat kriitikat, innustama töötajate algatusvõimet.

Ülalvaadeldud A. Jakobsoni draamad on kirjutatud sotsialismi põhilise ülesehitamise aastail meie vabariigis ja oma enamikus käsitlevad need eesti rahva elu mitmesuguseid külgi sel

ajajärgul; neis peegeldub eredalt rahva võitlus uue elu eest. Selle võitluse kujutamisel on õigesti esile tõstetud kommunistide juhtiv osa ja on antud mitmed ilmekalt joonistatud eesrindlike nõukogude inimeste kujud. Samal ajal on loodud rida elavaid, sotsialistliku realismi positsioonilt valgustatud rahvavaenlaste tüüpe, kelle kaudu paljastuvad reaktsioonileeri olemus ja vanad, oma aja ära elanud arusaamised.

A. Jakobsoni näidendid annavad hästi edasi kohalikku koloriiti ja üldse mitmepalgelisi rahvusliku omapära avaldusi. Tema draamade tööliste, talupoegade ja haritlaskonna esindajais tunneme selgesti inimesi meie lähemast ümbrusest. Nagu nende, nii ka rahvavaenlaste kujudes kajastuvad meie endise elu tingimused, ühiskondlik ja majanduslik olukord minevikus, kodanlik diktatuuriperiood, eraldatus sotsialismimaast, saksa fašistlik okupatsioon. Suure Isamaasõja järgsel perioodil ilmnes nende tegurite mõju noore Eesti nõukogude vabariigi ühiskondlikus ja kultuurilises elus teraval kujul. Samal ajal on A. Jakobsoni näidendid rakendatud sotsialismi-idee teenistusse; neis on kohaliku elu aktuaalsed küsimused arendatud suurte üldistusteni.

Eesti rahva elu ja võitlust käsitlevate näidenditega kujunes A. Jakobson juhtivaks autoriks uudse etapi rajamisel eesti draama ajaloos. Tema näidendid peegeldavad elulise ja kunstilise tõega seda suurt, ajaloolist tähendust, mis nõukogude korra taaskehtestamisel oli eesti rahvale. Ta draamadest näeme, kuidas inimestes sotsialismi ülesehitamisel kujuneb uus suhtumine töösse, kuidas kollektiivse töö protsessis kasvab uus inimene, kes tunneb end elu peremehena. Kõike seda ei olnud ega saanudki eesti draamakirjanduses varem olla.

6

1950-ndate aastate algul koondus A. Jakobsoni loomingus peamine tähelepanu rahuvõitluse teemale.

Juba näidendis «Kaks leeri» puudutas A. Jakobson võitlust demokraatia- ja reaktsioonileeri vahel rahvusvahelises ulatuses. 1950. aastal ilmunud dramaatilise jutustusega «Öö ja päeva piiril» pöörab autor kogu tähelepanu nende kahe leeri vahel käivale võitlusele, kuid juba uues keskkonnas — nimelt kaasaja kapitalismi maades. Sellega algas draamade tsükkel, milledes keskseks teemaks on võitlus rahu ja rahvaste vabaduse eest.

Neis draamades käsitleb kirjanik suure põhjalikkusega küsimusi, mis erutavad kogu maailma rahuarmastavaid rahvaid — võitlust rahvusvahelise imperialismi agressiooniplaanide nurja-

ajamiseks. Siin esineb A. Jakobson kui kirglik süüdistaja, kes jagab valusaid hoope sõjaõhutajate pihta.

Seoses uue temaatika, ainestiku ja keskkonnaga ilmneb suurem mitmekesisus ka autori kunstilise kujutamise vahendite rakendamisel. See avaldub selgesti ta tööde kompositsioonis, kujude loomises, rahva osa kujutamisel, reaktsioonileeri paljastamisel. Näidendeid «Saakalid», «Kaitseingel Nebraskast» ja «Suremine» on autor nimetanud dramaatilisteks satiirideks.

Dramaatilise jutustuse «Öö ja päeva piiril» tegevuskohaks on üks Euroopa «maršalliseeritud» väikeriik, koloriidi järgi otsustades ilmsesti Skandinaavias.

«Öö ja päeva piiril» on silmapaistva kunstimeisterlikkusega loodud probleemiderohke, rea ilmekate, sügavalt üldistavate tegelaskujudega draama. Selles teoses, nagu teisteski rahu ja rahvaste vabaduse eest võitlevais draamades, on loodud mitmeid eesti nõukogude kirjanduse uudseid kujusid. Niisugune on kõigepealt Trolli mootoritehase tööline Oskar Anders — kaasaegse kapitalistliku maa tööline-kommunist, keda innustab proletaarse internatsionalismi idee; tema kujunemist on suunanud viibimine Nõukogude Liidus. Vana tööinvaliid Mattias Haake, heroiline emakuju Anna Olsen, kooliõpetaja Ingrid Olsen, tööline-kommunist Henrik jt. — kõik nad kehastavad kapitalismimaade rahva tervet südant ja mõistust, viha sõjasepitsejate vastu, töötava rahva reetjate — parempoolsete sotsiaaldemokraatide vastu; nad esindavad rahva rahutahet, ta poliitilise teadlikkuse kasvu, sõprust Nõukogude Liiduga.

Reaktsioonileeri kujud, eeskätt vabrikant Kurt Troll ja ta poeg, niisamuti kui vabrikandid Martens ja Hansen on antud terava satiiriga. Nende esijoones Kurt Troll vanema kujus on kehastatud tänapäeva ekspluataatori-tööstur tüüpilised jooned alates piiritust kasuihast kuni roiskunud moraalini isiklikus elus, raev kommunistide ja Nõukogude Liidu vastu, paanika rahva jõu ees. Nendes näeme paljusid ühiseid jooni kapitalisti kujudega kodanlikust Eestist, keda autor on tabavalt kujutanud oma varasemas loomingus, näiteks draamas «Võitlus rindejooneta»; osa neist joontest on aga otseselt tingitud tänapäeva ühiskondlik-poliitilistest olukordadest Euroopa kapitalistlikes maades. Kapitalistide poolt finantseeritava terrorijõugu peamehe Hermann Olseni kujus on edasiarendamist leidnud fašist Ralf Miilase tüüpi jälk rahvavaenlane ja kapitalistide kuulekas käsutäitja; ka tema kunstilisel kujundamisel võib märgata võtteid, mida kirjanik varasemates draamades kasutas fašistide kujutamisel. Teose lõpus viiakse meid lähedale tõe tunnetamisele: maailm muutub liiga kitsaks selleks, et Hermann ja ta peremehed võiksid rahva viha eest pääseda.

Kui eesti elu käsitlevais A. Jakobsoni draamades üldiselt domineerib rahva otsene kujutamine konkreetsete tegelaskujude näol, siis alates näidendist «Öö ja päeva piiril» omandab üha suurema osatähtsuse rahva jõu kaudne esitamisviis. Selle mooduse rakendamist lavateoses võib hinnata erinevalt, kuid draamade kompositsiooni ja süžee seisukohast vaadatuna on see põhjendatud, sest neis teostes on peamine tähelepanu laval pööratud reaktsioonileeri kujudele, nende satiirilisele paljastamisele.

Lisaks lavale toodud, intriigiga otseselt seotud tegelastele kujutab kirjanik rahvast kaudselt, nii-öelda lava taga. Ühelt poolt näeme, kuidas draamas avatakse rahva jõud tegelaste suu kaudu: saame teada rahukaitsemiitingu ettevalmistustest jms., tunneme, kuidas tegelaste kõnedest õhkub rahu eest võitlejate üha kasvav jõud. Seile kõrval lastakse rahvahulkade meeleavaldustel otseselt lavale kosta. Sedagi moodust on autor kasutanud juba varem («Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta» jt.), kuid draamas «Öö ja päeva piiril» on asutud selle võimaluse märksa ulatuslikumale rakendamisele. Rahva meeleavaldused on sulatatud teose intriigisse kui selle oluline lüli, mõnikord isegi kui tegevustiku sõlmkoht, mis hargneb lahti väljaspool lava, kuid siiski lugeja või vaataja meelelise taju piirides, kõites tema tähelepanu, erutades ta kujutlust.

Rahva ähvardavat jõudu sõjasepitsejate plaanidele ja kapitalistlikule süsteemile tajume draamas võimsalt; lugejas või vaatajas süveneb veendumus selles, et juba seisavadki rahvad lõppeva öö ja algava päeva piiril.

Järgmises näidendis, dramaatilises satiiris «Šaakalid» (1951) pöörab A. Jakobson tähelepanu otseselt Ameerika Ühendriikidele. «Ameerika elulaadi» kujutamisel jätkab A. Jakobson progressiivse ameerika kirjaniku M. Twaini, nõukogude kirjanike M. Gorki, V. Majakovski ja eesti kirjaniku E. Vilde traditsiooni, kusjuures A. Jakobson esitab oma teoses juba «ameerika elulaadi» tänapäevale tüüpilisi avaldusi.

Teose keskseks kujuks on keemik prof. Steel, eralaboratooriumi omanik, kes katsetab uut massilise hävitamise relva — «hõbehalli tolmu». Sel kombel näeme siin «Kahes leeris» esiletoodud küsimuse edasiarendamist; nimelt ollakse siin jõutud juba konkreetsete tulemusteni: relv on valmis! Mõte, mis «Kahes leeris» esines peamiselt dialoogide sisuna, on «Šaakalites» esile toodud kunstilistes kujudes ja pingsa võitluse olukorras. Võitluses leiutiselt loodetava tulu pärast arenebki dramaatilise satiiri põhiintriig. Lõuna Värvitööstuse Trusti peaaktsionär Upton Bruce ja Sõjaministeeriumi Teadusliku Uurimise Osakonna juhataja kindral McCannedy ruttavad jaole, et prof. Steeli leiutiselt teenida hiiglakasumeid; oma osa pärast

võitleb doktor Schneider, endise hitlerliku armee «teaduslik töötaja», kel on seljataga suur praktika inimeste massilise mõrvamise alal fašistlikes surmalaagreis. Näeme neid kõiki kui «šaakaleid», kes omakasu huvides on valmis ka üksteisele kõrri kargama.

Kapitalistide omavahelist võitlust on A. Jakobson korduvalt näidanud juba varasemas loomingus (jutustustes «Hundid», «Šaakalite võitlus», draamades «Võitlus rindejooneta», «Öö ja päeva piiril»). «Šaakalites» arendab kirjanik selle joone täielikult välja, näidates seda saagitseva kodanluse tüüpilise, lahutamatult ekspluateerijate klassiolemusse kuuluva joonena. Satiir, millega kiskjaid draamas valgustatakse, on oma laadilt sageli lähedane sarkasmile.

Kõrvuti «šaakalite» omavahelise kisklemisega, sellega läbipõimituna areneb draama intriig teises liinis — rahvahulkade võitluses rahu eest. Selle kandjaina näeme laval kommuniste — eesotsas lennuväe erumajor Allan O'Conneliga, ja progressiivse intelligentsi esindajat dr. Armstrongi kujus. Ka «Šaakalites» jääb kõlama rahvahulkade jõud, avaldudes üha laienevas liikumises rahu kaitseks.

«Šaakalites» annab kirjanik tiheda, mitmepalgelise läbilõike niihästi nendest jõududest, kes tänapäeval Ameerika Ühendriikides teenivad sõjasüütamise huvisid, kui ka nendest, kes järjest otsustavamalt astuvad välja rahu kaitseks. Näidend «Šaakalid» on saavutuseks satiirilise žanri alal eesti nõukogude kirjanduses.

Oma järgmise dramaatilise satiiriga «Kaitseingel Nebraskast» (1952) on A. Jakobson andnud huvitava ja mitmeti omapärase teose. Autori uudne lähenemisviis avaldub eeskätt draama kujude süsteemis, satiiri laadis, rahva osa kujutamises.

Näidendiga «Kaitseingel Nebraskast» pöördub kirjanik tagasi maršalliseeritud maade olukorra kujutamisele. Oma draamaloomingu uudse kuju loob autor siin peategelase Theodor Nathan Trumani näol. Tema, samuti kui sõjaväemundris äritseja kolonel Smillsi ülesandeks «teenistuslikus osas» on sõjaliste ettevalmistuste teostamine, rahu- ja demokraatiajõudude mahasurumine. Selle kõrval näeme neid saagitsejatena isiklikes huvides, rahva varanduse riisujaina. Trumani ja kolonel Smillsi kaudu, samuti ka vihjetega teistele nendetaolistele, keda laval otseselt ei näidata, avatakse «kaitsmise» sildi all aetav äritsejate röövpoliitika, paljastatakse «ameerika elulaadi» Euroopas.

Näidendi teiseks tähtsaks küsimuseks on parempoolsete sotsiaaldemokraatide paljastamine rahva reetjaina. Sotsiaaldemokraatide õiget palet on kirjanik kujutanud juba varasemates draamades («Võitlus rindejooneta», «Öö ja päeva piiril»), kuid «Kaitseinglis Nebraskast» saab sellest üks teose põhitee-

masid. Üheski teises meil pärast sõda kirjutatud teoses ei kohta me sotsiaaldemokraatide kujutamist sellises mitmepalgelisuses ega näe neid teose intriigi arenguga nii keskselt seotuna. Ajalehe väljaandja Samuel Sunne ja linnapea Gunnar Hansen kui elavalt ning värvikalt joonistatud tüübid on sotsiaaldemokraatide alatuse ja silmakirjalikkuse võrdkujud. Me kuuleme Samuel Sunne «teooriat» proletaarsest kapitalismist ja meile näidatakse ka selle teooria praktilist teostamist, selle kurbi tagajärgi niihästi rahvale kui ka sotsiaaldemokraatidele endile.

Võrreldes varasemate draamadega on «Kaitseinglis Nebraskast» progressijõudude osa kujutamine erinev. Laval näeme tegelikult ainult paari episoodilist tegelast rahva hulgast; puudub otsene, pidevalt arenev konflikt reaktsioonijõudude ja progressiivse leeri konkreetsete esindajate vahel. Kuid ometi on kirjanik ka selles draamas — enamasti kaudsete vahenditega — suutnud rahvast näidata jõuna, kellel on ütelda otsustav sõna. Kommunistide kasvav mõju ja rahva väljaastumised sõjaõhutajate ning saagitsejate ja sotsiaaldemokraatide vastu — kõigel sellel on draama intriigi arengule oluline mõju. Seda rõhutavad ka Trumani kibestunud sõnad: «Iga lapike maad teil ... on täis kas kommuniste endid või ... teisi sihukesi, kes Ameerikale tüli teevad.»[9] Draamas peegeldub maršalliseeritud maade rahvaste teadlikkuse kasv.

Kujude joonistamisel võib tähele panna kirjaniku kujundamisvõtete amplituudi laienemist: siin näeme tegelasi ka mitmesugustes igapäevase, isikliku elu avaldustes, leidlikult on kasutatud paljusid iseloomulikke detaile. Sealjuures on enamiku tegelaste karakterid antud tegevuse kaudu, reljeefselt ja plastiliselt; intriigi arendus on dünaamiline. Võrreldes «Saakalitega» on draamas «Kaitseingel Nebraskast» satiir pidevam ja ühtlasem. Selle juures on autor võtnud eeskuju N. Gogoli «Revidendist», nagu see ilmneb satiiri üldises laadis ja Gogoli motiivide teadlikus rõhutamises A. Jakobsoni poolt. Reaktsioonileeri kujusid näidatakse siin enamasti koomilises valguses; sellisena esindab «Kaitseingel Nebraskast» eesti nõukogude kirjanduses esimest satiirilist komöödiat.

Dramaatilises satiiris «Suremine» (1953; hiljem pealkirja all «Kaotatud paradiis») kujutatakse võimult tõugatud klasside hääbumist ühel kapitaliorjusest vabanenud Euroopa maal. Intriigi areng draamas, mis seisab mässukatsest osavõtjate paljastamises, jääb nõrgaks ja hajuvaks. Draama tugevaks küljeks on rida eredaid pilte kodanluse mandumisest ja hulk teravda-

[9] A. Jakobson, Kaitseingel Nebraskast. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 135.

tult joonistatud sureva klassi esindajate kujusid. Näidend, mille tegevuspaigaks esimeses käsikirjalises redaktsioonis («Hallid hundid», 1946) oli Eesti NSV, tuletabki mitmeti meelde olukorda meie noore liiduvabariigi lähemast minevikust. Oma ideelt ei esita «Suremine» siiski palju uut, sest ta ainult rõhutab neid järeldusi, millele meid on nagunii viinud autori eelnenud draamad.

Nagu näeme, avaldub kirjaniku loomingus rahu ja rahvaste vabaduse eest peetava võitluse kujutamisel temaatiline ja žanriline avardumine. Nende draamadega on A. Jakobson pannud aluse dramaatilisele satiirile eesti nõukogude kirjanduses. Kunstilised võtted, mille abil autor esile toob tegelaskujude tüüpilised jooned individuaalse karakteri vormis, on muutunud mitmekesisemaks. Suur hulk tegelasi jääb meelde kirjaniku draamaloomingus uudselt ja omapäraselt antud kujudena; niisugused on vabrikant Kurt Troll («Öö ja päeva piiril»), prof. Steel, fašist Schneider («Šaakalid»), ameeriklane-saagitseja Theodor N. Truman, sotsiaaldemokraadid Sunne ja Hansen («Kaitseingel Nebraskast») jt.

Rahu eest võitlevais draamades on A. Jakobson suutnud rahva, selle «nimetu» tegelase, esitada reaalse kollektiivse kujuna, kelle osa on tihtigi varjatud, kuid alati tuntav. Kapitalismimaade rahvaste üha kasvav jõud avaldub kõigepealt võitluses rahu eest. Samal ajal aga näeme üha otsustavamat võitlust ka kapitalistliku korra vastu. Rahvad lõppeva öö ja algava päeva piiril — nii võib iseloomustada nende draamade põhilist meeleolu.

1954. aastal ilmunud draamas «Vana tamm» asus A. Jakobson jälle Nõukogude Eesti elu käsitlemisele. Näidendis on võetud vaatluse alla kaasaja intelligentsi elu. Nõukogude teaduse kiire ja jõulise arengu taustal näidatakse draama peategelase akadeemik Räni kujus igandeid inimeste teadvuses, mis saavad piduriks nõukogude teaduse ja noorte teadlaste kaadri kasvule. Ka mõnes oma varasemas draamas on A. Jakobson käsitlenud kodanlikust korrast tulnud haritlaste juures ilmnevate igandite küsimust; sel puhul oli üldiselt tegu mahajäämusega eeskätt mõtteviisis ja maailmavaates, näit. prof. Miilase, Nigul Härma jt. juures. Akadeemik Räniga on aga antud selline vanema põlvkonna esindaja, kes oma tööga on saavutanud juba tunnustuse kui nõukogude teadlane, kuid kes samal ajal ei ole siiski veel suutnud vabaneda igandeist oma iseloomus, kodanlikust individualismist ja egoismist. Akadeemik Räni on autori draamaloomingu üks meeldejäävamaid kujusid.

A. Jakobsoni senist draamaloomingut selle koguulatuses iseloomustades võime öelda, et oma ideede, konfliktide ja üldise käsitluslaadi poolest kujutab see endast kõige otsesemas mõttes võitluse dramaturgiat. Tema draamad avavad võitluse uue ja vana vahel — sotsialismi ning demokraatia jõudude ja reaktsioonileeri vahel, rahuliku elu ehitajate ja uue sõja õhutajate vahel.

Tuleb öelda, et kirjanikul on üldiselt paremini õnnestunud reaktsioonileeri kujud. Nagu nägime, on autor andnud terve rea eredaid, tabavalt iseloomustatud rahvavaenlaste tüüpe; ta paljastab ekspluateerijaid kodanlikus Eestis, kurnajate klassi jäänuseid Nõukogude Eestis, samuti aga ka sõjaõhutajaid, reaktsioonilise teaduse esindajaid ja rahvaste orjastajaid tänapäeva kapitalismimaades. Rahvavaenlaste jõulise kujutamise tõttu langeb A. Jakobsoni draamades raskuspunkt vana paljastamisele ja hukkamõistmisele sotsialistliku realismi positsioonilt.

Kirjanik on suutnud esile tuua kommunistide juhtivat osa rahva töös ja võitluses, partei ideede üha suurenevat kõlapinda. Kommunistlikku parteid rahva innustajana ja võitluse lipukandjana on suudetud näidata ka juhtumeil, kus kommunistid konkreetsete tegelaskujudena laval ei esine, näiteks «Kaitseinglis Nebraskast».

Autor on loonud mitmed progressiivsete inimeste õnnestunud kujud, nagu major Kuslap («Elu tsitadellis»), tööline Peeter Kondor («Võitlus rindejooneta»), parteiorganisaator Peeter Karm («Meie elu»), helilooja Märt Laagus («Kaks leeri») jt. Nende kõrval esineb A. Jakobsoni draamades uue, sotsialistliku mõtte kandjaid, kes väljendavad oma sõnade kaudu küll positiivset ideaali, kuid kes ise ei pääse mõjule elavate, reljeefsete karakteritena. Võrreldes reaktsioonileeri tegelastega on sotsialismi ja rahu eest võitlejad mõnelgi juhul antud kuidagi kitsamalt, ühekülgsemalt.

Nagu märgitud, areneb A. Jakobsoni draamades konflikt enamasti kahe vastandliku maailma, kahe leeri vahel. Selle kõrval aga võime leida teoseid, kus konflikti aluseks on võitlus kapitalismi igandite vastu, olgu see siis süžee pealiinis, nagu nägime «Ehitajais» (ja osalt ka «Roostes»), olgu paralleel- või kõrvalintriigis (draamades «Elu tsitadellis», «Kaks leeri»). Alates juba teostest «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» valgustab kirjanik konflikti ka rahvavaenlaste leeris eneses, andes sellele kesksema koha dramaatilistes satiirides («Saakalid», «Kaitseingel Nebraskast»).

Tuleb esile tõsta A. Jakobsoni meisterlikkust draamade kom-

positsiooni, intriigi ja süžee arendamisel. Kujude süsteemist, tegelaste klassikuuluvusest ja karakteritest kasvab intriig välja loomulikult, nagu iseenesest, ja areneb üha tõusvas pinevuses. Vahekorrad kujunevad sisemise paratamatusega ja põimuvad loogiliselt.

A. Jakobsoni draamasid iseloomustab eesti nõukogude kirjanduses otse ainulaadne probleemiderikkus, samuti probleemide paigutuse ja üldise käsitlusviisi terav poliitilisus, nagu see avaldub näiteks tegelaste klassikuuluvuse rõhutamises nende karakteriseerimisel ja intriigi arendamisel.

A. Jakobson on oma draamades saavutanud silmapaistvaid tulemusi tegelaste iseloomustamisel nende «omal jõul», s. t. nende keele, dialoogi kaudu. Autor on suutnud tegelaste kõnesse kätkeda selge omapoolse hinnangu kujutatavate nähtuste suhtes, olgu pooldava või hukkamõistva, ning avada kõne kaudu tegelaste klassiolemuse. Kuid keele kunstiline läbitöötus ei ole A. Jakobsoni draamades alati toimunud ühesuguse jõuga. Nii kuuleme näiteks osa tegelaste kõnes elavat rahvakeelt, piltlikke, rahvapäraseid väljendeid, võrdlusi, epiteete, metafoore; nende keele kaudu avanevad elavalt ja huvitavalt ka nende iseloomu mitmesugused küljed. Seevastu on aga mõnede, sealhulgas sageli positiivsete kangelaste kõnele omane deklaratiivsus, retoorilisus, kirjakeelne lauseehitus ja sõnavara hallus; niisugune keel ei peegelda küllaldase kujukusega keskkonda ega oma tegelase enese suhtes sügavamalt individualiseerivat võimet.

Tulemusrikkalt on A. Jakobson oma draamaloomingus rakendanud kontrastiprintsiipi. Kujude süsteem, konflikt kahe antagonistliku maailma vahel, pildid kummagi leeri eluviisist ja moraalist, erinev võitlustaktika ja tulevikuperspektiiv — kõik see on avaldunud eluliste, ajajärgule tüüpiliste kontrastide näol, mida autor on kasutanud silmapaistva meisterlikkusega, valguse-varju kunstikavatsusliku teravdamisega. Nimetagem kas või selliseid vastandlikke kujusid, nagu on major Kuslap ja fašist Ralf («Elu tsitadellis»), vabrikant Tiit Kondor ja tööline Peeter Kondor («Võitlus rindejooneta»), nõukogude teadlane Peeter Laagus ja kosmopoliit Johannes («Kaks leeri») jne.

Mis puutub satiirisse, siis on A. Jakobson seda kasutanud oma loomingus juba varakult — alates kodanliku perioodi töödest. Ta nõukogude-aegses loomingus omandab satiir aga suurema poliitilise löövuse ja teravuse. Draamades näeme satiiritule alla võetuna ekspluateerijaid («Võitlus rindejooneta», «Meie elu»), väikekodanlasi, fašiste, kosmopoliite («Elu tsitadellis», «Kaks leeri»), parempoolseid sotsiaaldemokraate («Võitlus rindejooneta»). Suurima löövuse sel alal saavutas

A. Jakobson dramaatilistes satiirides — sõjaõhutajate, gangsterteadlaste, fašistide, baptistide, «ameerika elulaadi» ja sotsiaaldemokraatide paljastamisel («Šaakalid», «Kaitseingel Nebraskast»).

Kirjanik on suutnud oma draamades väljendada meie ajale iseloomulikku revolutsioonilist romantikat, olgu tänapäeva tegelikkuse ja rahva õnneliku elu eest peetava võitluse kujutamisel või eesrindlike inimeste poolt sõnastatud tulevikuunistustes.

A. Jakobsoni teoseid (eesti ja vene keeles)

Kõrge sisulis-ideelise taseme, teemade aktuaalsuse ja silmapaistva kunstilise meisterlikkuse tõttu on A. Jakobsonil õnnestunud oma draamades haaravalt esile tuua rahva võitlust rahu ja inimkonna progressi nimel.

Hinnates kokkuvõtlikult kogu A. Jakobsoni loomingulist teed, tuleb märkida, et kirjanik on kasvanud koos rahvaga, tema võitlusega ja võitudega. Juba kodanliku diktatuuriperioodi loomingus tõstis kirjanik, kes oli võrsunud töölisklassist, teravalt esile kapitalistliku ühiskonna vastuolud. Oma ideeliste ja kunstiliste väärtuste poolest on ta selle ajajärgu loomingul silmapaistev koht eesti kriitilise realismi arengus. A. Jakobson saavutas oma talendi täiuse nõukogude korra tingimustes — sotsialistliku realismi kirjanikuna. A. Jakobsoni loomingul on kogu eesti nõukogude kirjanduse arengus väga oluline osa. Tema nimega on seotud silmapaistvad võidud jutustava proosa alal. Kuid kõige

tähtsam on see, et A. Jakobson on põhiliselt eesti nõukogude draama rajaja ning tänini meie kõige silmapaistvam draamakirjanik. Tema näidendite paremik — «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Öö ja päeva piiril», «Kaitseingel Nebraskast», «Vana tamm» — on eesti nõukogude draamakirjanduse põhivaraks. Need lavateosed moodustavad väärika jätku eesti mineviku kirjanike — Vilde ja Kitzbergi, Tammsaare ja Lutsu draamaloomingule, kuid ühtlasi esindavad nad uut etappi kirjanduse seaduspärasel arenguteel — sotsialistlikku realismi.

A. Jakobsoni draamasid on lavastatud peaaegu kõigis vabariigi teatrites. Samal ajal on A. Jakobson esimesi ja ühtlasi tähtsamaid autoreid, kelle loominguga eesti nõukogude kirjandus on astunud kaugele üle rahvuskeele piiride. A. Jakobsoni teoseid on ilmunud NSV Liidu rahvaste keeltes 62 korral, üldtiraažiga üle 1 200 000 eksemplari (1954. a. andmeil); vene keelde tõlgituna on välja antud rida jutustusi ja peaaegu kõik ta draamad, neist mitmed korduvalt («Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta»). Tema draamadest ja jutustustest on ilmunud tõlkeid ka rahvademokraatiamaades; «Võitlus rindejooneta» on ilmunud Hiina Rahvavabariigis.

A. Jakobsoni näidendeid on toodud lavale kogu Nõukogude Liidus. Nõukogude kirjandusteadlased ja teatrikriitikud on võtnud tunnustavalt sõna teoste ilmumise või lavastamise puhul. A. Jakobsoni draamasid on kantud ette ka rahvademokraatiamaade teatrites.

1945. aastal omistati A. Jakobsonile Eesti NSV teenelise kirjaniku ja 1947. aastal Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus. 1950. a. autasustati A. Jakobsoni Tööpunalipu ja 1954. a. — Lenini ordeniga.

A. Jakobsoni loomingul, eeskätt ta lavateostel on juhtiv koht noore eesti nõukogude kirjanduse arengus; samal ajal on ta parimad teosed väärtuslikuks osaks kogu paljurahvuselise nõukogude kirjanduse varasalves. Tema teosed, mis peegeldavad võitlust sotsialismi ja rahu eest, on ühtlasi panuseks võitluses maailma aktiivse ümberkujundamise eest.

AADU HINDI LOOMING

A. Sokolov

Kui Eesti töötajad 1940. aasta juunis kukutasid kodanliku valitsuse, oli kirjanik Aadu Hint selle eesti haritlaskonna esiridades, kes hakkas innukalt osa võtma uue, nõukogude elu ülesehitamisest. Ta asus ajakirja «Viisnurk» etteotsa, koondades selle ümber eesrindlike eesti proosakirjanike ja luuletajate aktiivi. Selsamal 1940. aastal astus A. Hint kommunistlikku parteisse. Eesti töörahvas osutas talle suurt usaldust, valides ta vabariigi Ülemnõukogu saadikuks.

A. Hindi kirjandusliku tegevuse algus langeb 30-ndate aastate keskele, kusjuures tema esimesed teosed peegeldavad kirjaniku isikliku elu sündmusi.

A. Hint sündis 1910. aastal. Tema isa oli peaaegu kogu oma elu mööda saatnud laeva pardal — oli olnud laevapuusepp ja tüürimees. Juba lapsepõlves nägi tulevane kirjanik töötavate inimeste karmi saatust ja sai ise sageli tunda kibedat puudust. Õppimisest vabal ajal käis nooruk koos täiskasvanutega merel kalastamas, töötas põllul ja kivimurrus. Lõpetanud 1929. aastal Kuressaares gümnaasiumi, sai A. Hindist algkooliõpetaja Rootsikülas; hiljem, 1936. aastal, kolis ta elama Tartusse, kus jätkas pedagoogilist tegevust kuni 1940. aastani.

«Kümnendast kahekümnenda eluaastani,» kirjutab A. Hint oma autobiograafias, «olin väga usklik.» See usklikkus oli tingitud nendest rasketest oludest, milles kirjanik üles kasvas, eriti kutsus temas seda esile hirm tol ajal ravimatu haiguse — pidalitõve ees, mis saarerahva hulgast endale ohvreid nõudis. A. Hindi sõnade järgi «iga uue pidalitõvejuhu korral tabas küla masendus, mis mul arenes lausa hirmuks.»

Lapse- ja noorpõlves saadud muljed ning õpetajana töötamise aastail külas ja linnas kogutud tähelepanekud olid materjaliks, millele rajanesid kirjaniku teosed. Nendest esimene — romaan «Pidalitõbi» — ilmus 1934. aastal; selle järel töötas ta

teise romaani «Vatku tõbilas» kirjutamisel, mis avaldati kaks aastat hiljem. 1937—1939 ilmus trükist veel kaks A. Hindi raamatut — romaanid «Kuldne värav» ja «Tulemees».

Kõigis nendes teostes on suuremal või vähemal määral tunda dekadentlike kirjandusteooriate mõju, mis olid käibel kodanlikus Eestis. Hästi tundes nimetatud romaanides kujutatud lihtsate inimeste elu-olu, kannatades sügavalt nende vastuolude ja pahede pärast, mis oli sünnitanud tolleaegne riiklik ja ühiskondlik kord, kaldus A. Hint siiski kodanliku keskkonna, tema reaktsiooniliste kontseptsioonide mõjul kõrvale demokraatliku eesti kirjanduse realistlikest traditsioonidest. «Kirjutasin oma kodanluseaegseid raamatuid hea tahtega — ometi nagu poolpime või lühinägelik, ja sellest siis tulevadki mu kodanluseaegsete raamatute peamised vead: kalduvus ühelt poolt müstitsismi, teisalt naturalismi» — nõnda iseloomustab kirjanik ise oma teoste puudusi. Kolmekümnendail aastail köitsid A. Hinti eeskätt inimese kõlbelise täiustumise ideed, varjates kirjaniku pilgu eest klassivastuolusid, milles peitusid ühiskonna tõbede tõelised põhjused.

Tõe otsingud, mida ei toetanud ühiskonna ajaloolise arenemise tõeliste seaduste tundmine, teataval määral kahtlemata ka Dostojevski teoste mõju kirjanikule tingis tema kangelaste kalduvuse eksirännakutele psühholoogilises rägastikus. Nad on pea kaotanud, ja nii nagu autorgi, ei suuda nad leida väljapääsu ummikust, kuhu neid on viinud kapitalismi poolt rikutud elu. Saaremaa noormees Paul Laid (romaan «Pidalitõbi»), kaotanud ema, kes oli jäänud pidalitõppe, ja venna, kes hukkus merel, otsib lohutust palvetamises, pöördumises jumala poole. Tütarlaps Juuli («Vatku tõbilas»), kes paraneb pidalitõvest, ei leia endale tegevust elus ja läheb tagasi leprosooriumi. Neid ümbritsevas roiskunud keskkonnas visklevad, vaevlevad ja piinlevad romaanis «Kuldne värav» kujutatud inimesed. Autori poolt triloogiana kavandatud romaani «Tulemees» kangelane, aurulaeva kütja Erik Kann, laseb end petta inglise obskurantide ja vagatsejate muinasjuttudega mingisugusest humanistlike printsiipide võidust, mis valitsevat Suurbritannias; triloogia järgmistes osades (nendest on ilmunud katkendeid) veendub Kann siiski humanismi-ideede pankrotis kapitalistliku ühiskonna tingimustes.

A. Hindi järkjärguline vabanemine ekslikest vaadetest, realistlike tendentside tugevnemine ja kasv tema teostes kujutavad endast protsessi, mis on lahutamatult seotud kirjaniku elu Tartu perioodi sündmustega kolmekümnendate aastate lõpul, tema lähenemisega kommunistidele, tema osavõtuga illegaalse marksistliku ringi tööst. Kirjaniku silmilt langeb pikkamööda

kae, mis oli viinud ta idealistliku maailmavaate ähmasusse. Tutvumine nõukogude rahva suurte edusammudega tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri alal, marksismi-leninismi klassikute tundmaõppimine — kõik see suunab A. Hinti ümber hindama

oma vaateid, asuma sellele teele, mis hiljem toob kirjaniku sotsialismi leeri.

Jutustused, mis kirjanik oli loonud juba enne kodanliku kliki kukutamist Eestis ning mis osalt ilmusid ajakirjas «Looming» («Tuli Jeesus . . .» — 1939. a. aprillis, «Absoluutne siirus» — 1940. a. aprillis), osalt ajakirjas «Viisnurk» («Eriarvamus» ja teised), tõendavad seda, et A. Hinti hakkasid tol ajal erutama uued teemad, et ta vaatas uutmoodi inimestele, nende suhetele,

nende elu mõttele. Kirjaniku teadvus vabaneb lõplikult usulisest uimastusest. A. Hint hakkab selgelt nägema obskurantide võtteid ja nükkeid, kes suuresõnaliselt eetilistest ideaalidest kõneldes tegelikult demoraliseerisid tööinimeste teadvust. Selles suhtes on tüüpiline pastor Aarne Timmase paljastamine autori poolt (jutustus «Absoluutne siirus»). Pastori teeseldud jumalakartlikkuse, tema kõlavate fraaside taga kristlikust tõearmastusest, aususest ning armastusest näeb lugeja egoisti ja silmakirjatsejat, kellele on täiesti võõras tõeline inimarmastus. Pastori naine, kes on oma loomult tagasihoidlik ja terviklik, ei suuda taluda seda nende kodus valitsevat variserlikku ja vagatsejalikku õhkkonda ja jätab pastori maha. Salme põgeneb Timmase «absoluutse siiruse» eest tagasi oma vanemate juurde, elu juurde, kus inimesed tunnevad rõõmu ja kurbust, kus nad töötavad ja armastavad, kus ei ole mesimagusaid jutte ega alatut tõearmastusega mängimist. Siin astub A. Hint meie ette kirjanikuna, kes on üle saanud oma kunagisest kiindumusest ideesse — välja juurida «maailma kurjus» inimeste kõlbelisele täiustamisele üleskutsumise teel.

Teises valguses kerkib kirjaniku ette kodumaa hiljutine minevik. Jutustus, mis kannab nimetust «23. juuli 1932. a.» («Looming», mai-juuni 1941), kõneleb veenvalt A. Hindi kasvanud oskusest kujutada elu realistlikult, näitab loobumist endistest kirjanduslikest võtetest, mis olid kirjaniku loomingusse siginenud kodanliku «kirjandusmoe» nõuete mõjul. Nimetatud jutustuse lehekülgedel kujutab autor nooruk Antsu, keda puudus on ajanud maale talumehe-rentniku juurde tööle, joonistab mehise naiskommunisti Reiali kuju, kes on kodanlike timukate poolt pikkadeks aastateks vanglamüüride taha heidetud. Nii teema valik, kujude selgus kui ka keel, mis on vabanenud formalistlikust maneerlikkusest, kinnitavad, et kirjanik on visalt töötanud talle uue kirjandusliku meetodi — sotsialistliku realismi omandamiseks.

Iga uue teosega vabanes A. Hindi talent üha enam ahelaist, konventsionaalsusest, ebatervetest kallakutest. Ta karastub võitluses uue inimese eest, sotsialismi poolt sünnitatud uue maailma eest. «Näeme, kuivõrd vajalik on hulkade vabastamine kodanlike reformistlike ideede kütkeist», kirjutas A. Hint 1940. aasta oktoobris, esinedes publitsistliku artikliga ajakirjas «Looming».[1] Need sõnad kuuluvad juba n õ u k o g u d e kirjaniku Hindi sulele, kes marksismi-leninismi positsioonidelt läheneb inimkonna saatuse mõistmisele, kes on aru saanud, kuivõrd

[1] A. H i n t, Mõelgem maakera ulatuses. «Looming» nr. 8, 1940, lk. 853.

kahjulikud on teooriad, mis teevad töötajad kaitsetuks nende vaenlase — kapitali ees.

Uut etappi kirjaniku arenguteel tähistasid tema elu ja töö vennasvabariikides Suure Isamaasõja päevil. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu saatis A. Hindi Araali mere piirkonda, kus ta organiseeris tootmisarteili, mille liikmeteks olid Eestist evakueerunud kalurid; hiljem astus ta Nõukogude armee ridadesse. 1943. aasta juulis siirdus A. Hint pärast demobiliseerimist Jegorjevskisse, kus elas kuni tagasipöördumiseni hitlerlastest vabastatud Eestisse 1944. aastal.

Suure Isamaasõja aastail ei katkestanud kirjanik pingelist loomingulist tegevust. Ta sõitis koos teiste eesti kirjanikega korduvalt rindele, et lugeda võitlejaile ette oma uusi teoseid, mis olid täis viha fašistliike anastajate vastu. Ühtlasi tegi ta kaastööd ajalehele «Rahva Hääl», mida anti välja Moskvas ja hiljem Leningradis, võttis osa eesti raadiosaadete koostamisest.

Töötamine sotsialismimaa paljurahvuselises vennasrahvaste peres ja viibimine Nõukogude armee ridades aitasid kirjanikul lahti saada mineviku igandeist, veel tugevamini tunda kogu rahva vägilasjõudu, kelle loomisvõime Oktoobrirevolutsioon oli köidikuist päästnud.

Kohe 1945. aasta algul ilmus hitlerlikest okupantidest vabastatud Tallinnas A. Hindi poolt sõjapäevil kirjutatud jutustuste kogumik «Metshaned», mis oli tema esimeseks nõukogude korra ajal väljaantud raamatuks. Kogumik sisaldab jutustusi nii eesti rahva kauge mineviku sündmustest, 1343. aasta ülestõusust penirüütlite vastu, kui ka nõukogude rahva Suure Isamaasõjaga seotud episoode. Jutustusi ühendab nende patriootlik suunitlus, rahva kangelaslikkuse paatos, kes tõusis üles oma vabadust ja sõltumatust kaitsma võõramaiste anastajate eest.

Me näeme raamatus kindlameelseid saare kalureid — naisi ja mehi, kes ei alistu rõhujatele. Kirjanik häbimärgistab raevukalt rahva reetureid, end vaenlasele müünud külakurnajaid-ekspluataatoreid. Mõningaid kogumikus esinevaid tegelasi me kohtame hiljem kirjaniku näidendeis ja tema ajaloolises romaanis «Tuuline rand», kus need jutustuste visandlikud kujud on välja arendatud üksikasjaliselt ja mitmekülgselt. Siin ei köida kirjaniku tähelepanu kõlbelise täiustumise ideed, kogumiku lehekülgedelt ei hoova enam vastu kristlikku kõige-andestamist, vaid rahva võitmatu vastupanu elav tunne, rahva poegade ja tütarde valmisolek ennem surra võitluses kui alistuda rõhujatele. See moment — klassivõitluse näitamine teatud ajaloolisel etapil — iseloomustab kirjaniku raamatut kui uut sammu sotsialistliku realismi meetodi omandamisel. Ei muutu mitte ainult A. Hindi loomingu sisu, vaid ta hakkab uutmoodi lahendama

ka kunstilisi probleeme; kirjaniku stiil on vabanemas maneerlikkusest ja keerukusest, mis olid omased tema varasematele teostele.

Jõudnud tagasi vaenlastest vabastatud Nõukogude Eestisse, asus A. Hint uue innuga tööle. Ta astus Kalurite Liidu etteotsa, töötas käsikäes inimestega, kelle elu on talle ammust ajast lähedane ja arusaadav. Ja teema kirjanduslikuks loominguks annab talle nõukogude tegelikkus ise: jäädvustada rahva ennastsalgavat rahulikku tööd. A. Hint loob rea olukirjeldusi vabariigi eesrindlikest inimestest — tootmise novaatoritest, leiutajatest ja ratsionaliseerijatest.

Olukirjeldus tööinimestest oli eesti kirjanduses uueks žanriks, mis tekkis alles nõukogude korra ajal, ja A. Hindist sai üks esimesi olukirjelduse viljelejaid Eestis. Olukirjeldused võimaldasid lugejale operatiivselt ja näitlikult jutustada järjest kasvavatest saavutustest tööstuses ja põllumajanduses.

«Olukirjeldust on arvustajad alati pidanud madalamaks kirjandusvormiks, see arvamine üldiselt on aga vale ja ebaõiglane,» kirjutas M. Gorki. Sotsialistliku realismi meetodi rajaja kinnitas, et olukirjelduse kirjutajate töö «justkui peseks meie reaalelu nahalt maha mineviku mustuse ja tolmu, paljastades tema häbiväärsemad nähtused» ja näitab, «kuidas pinnal, mis on umbe kasvanud harimatuse ja rumaluse sajanditega, mis on mürgitatud passiivse suhtumisega ellu ja väikekodanluse zooloogilise individualismiga, kuidas sellel pinnal võrsub uus inimene: kommunist, kollektivist, inimene, kes hakkab mõistma, et ta töötab mitte ainult enda jaoks, riigi jaoks, kus ta on peremeheks, vaid ka õpetuseks kogu maailma töörahvale, proletariaadile.»[2]

Nendele M. Gorki mõtetele rajanevad ka A. Hindi olukirjeldused, kes oma terava pilguga nägi ajaloo prügimäele heidetud kodanliku korra roiskumust ja pahelisust. Paljastades minevikku, näitab A. Hint oma olukirjeldustes uue elu kangelast — vaba tööinimest, kes kujundab elu ümber uutel sotsialistlikel alustel. A. Hindi poolt kirjeldatud töömeeste hulgas me kohtame ka temale eriti lähedasi inimesi — eesti kalureid, kes nõukogude võimu ajal saadud suuri seisevnootasid kasutades püüavad nüüd mitu korda rohkem kala. «Ialgi varem pole eestlaste rannast saadud nii suuri saake nagu nüüd kakuamidega,» kirjutab autor. «Ja harva on neis rannus nähtud varem nii toredaid mehi, nagu nüüd need artelli mehed . . .»[3]

---

[2] M. Gorki, Kirjandusest. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 48—49.

[3] A. Hint, Töömeeste portreid. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 58.

Ajakirjanduses ilmunud A. Hindi olukirjeldused, mis autor hiljem eri raamatusse koondas («Töömeeste portreid», 1948), ei ole tegude ja sündmuste kiretu ümberjutustus, nad on täis uhkust nõukogude inimeste, vabade õnneloojate üle. Raamat «Töömeeste portreid» on kirjaniku viljaka töö uueks saavutuseks ilukirjanduse alal. Kõrvutades oma kangelaste minevikku ja olevikku, rõhutab autor meie nõukogude ajastu suurejoonelisust. Kuid reas olukirjeldustes («Lihtsa naise lihtne lugu», «Sellest eeskujulikust talumehest») ei ole see vastandamine küllalt jõuline, sest minevikule pühendatakse rohkem tähelepanu kui kaasajale. Siin-seal on ka tunda, et autor kaldub kõrvale selgest ja lihtsast jutustamisviisist, kuid seda esineb vähe ja see ei määra olukirjelduste üldilmet.

Luues olukirjeldusi, töötas A. Hint paralleelselt ka draamakirjanduse valdkonnas. Tema näidendid «Tagaranna meeste kalakuunar» ja «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1947) kõnelevad nii tema võimete kasvust kui ka sotsialistliku realismi meetodi täielikumast omandamisest. Näidendeis viib kirjanik vaataja Saaremaale, mõlema teose tegevuskohaks on rannikuäärne Tagaranna küla esimestel sõjajärgsetel aastatel.

Näidendite loomisel oli kirjanikule suureks abiks tema eelnev tegevus Kalurite Liidu esimehena, mis võimaldas tal üksikasjaliselt tutvuda kollektiivsuse põhimõttel organiseeritud kalapüügi tingimustega, jälgida, kuidas uus töö sisu aitas inimesi ümber kasvatada, muutis nende vastastikuseid suhteid.

Ühistöö ja ühine võitlus rahvavaenlaste vastu liidab Tagaranna kalamehed üksmeelseks nõukogulikuks kollektiiviks. Niisuguse kollektiivi kujunemine ja vaenlaste salasepitsuste paljastamine moodustavad esimese näidendi sisu. Teoses kujutatakse, kuidas pärast hitlerlike anastajate üle saavutatud võitu Tagaranna kaluriühistu oleks pidanud saama oma kätte ehitused, kalapüügiriistad, kuunarid ja inventari, mis kuulusid fašistlike okupantide käsilastele. Kuid vaenulikud elemendid kasutavad igasuguseid riukaid, et jätta ausad kalurid ilma kõigest sellest, mis nõukogude seaduste järgi nüüdsest peale nendele kuulub. Ühe niisuguse vaenlasena kujutatakse näidendis kalakombinaadi direktori asetäitjat Vihvelini. Kalureid ajavad vihale tema mustad tehingud. Nad näevad, et Vihvelin mitmesuguseid võtteid kasutades toimib seadusevastaselt, kuid nad ei söanda kohe avalikult tema vastu välja astuda.

Vihvelini vastu peetava võitluse käigus tuleb pööre, kui külasse saabub kohaliku kaluri poeg Tiudur Jõgel — partei liikmekandidaat, endine rindemees. Kuulnud Vihvelini tegevusest, otsustab ta aidata kalureid. Isa Peeter hoiatab Tiudurit, et ta ei segaks end võitlusse, mis on käimas Vihvelini ja tema

kaasosaliste vastu. «Ära sa jumala pärast ennast selle asja sisse sega!» ütleb vana kalur pojale.[4] Kuid noor kommunist Tiudur ei saa passiivselt pealt vaadata — mitte selleks ei võidelnud ta Isamaasõja rinnetel, et hellitada fašistlikke kurjategijaid. Ta teeb lõpu Vihvelini alatutele kavatsustele ja tuleb võitlusest välja võitjana.

Näidendis arendas kirjanik edasi kollektiivi kujutamist; selle kujutuse mitmekülgsuses avaldub A. Hindi meisterlikkuse kasv. Kirjanik lõi elavad kujud Saaremaa tööinimestest, kelle teadvus kujuneb ümber sotsialismi vaimus. Näidendis on selgesti esile toodud kommunistliku partei ja nõukogude võimu hoolitsus rahva eest.

Kalurite poliitilise teadlikkuse edasist kasvu näitab A. Hint näidendis «Kuhu lähed, seltsimees direktor?». See näidend kutsub üles valvsusele, aga ka kriitika ja enesekriitika arendamisele, mis on sotsialistliku ühiskonna edasiliikumise tähtsaks teguriks.

Tagarannas on ühe aasta jooksul toimunud suured muutused. Inimesed on kasvanud. Endine kehvik Tõnis Hoopkaup on saanud kaluriühistu esimeheks, juhatuse liikmeiks on lihtsad kalurid ja kalurinaised. Kommunist Tiudur, kes paljastas Vihvelini, töötab linnas kalakombinaadi direktorina. Kalurid on hakanud teistviisi elama: nende majades põleb elektrivalgus, nõukogude riik on andnud nende käsutusse uue võimsa kalapüügitehnika.

Esimees Tõnis Hoopkaup, kes alati seisis kogu jõuga kollektiivi eest, töötas käsi rüppe laskmata ja arvestas enamuse arvamust juhatuses, on aga nüüd sattunud raamatupidaja Laueri ja tema õe mõju alla. Maskeeritud fašist Lauer püüab Tõnist kollektiivist eemale tõmmata ja teha ta oma kavatsuste tööriistaks. Lauer kõneleb Tõnisele, et esimees peab kõik küsimused lahendama iseseisvalt, ilma juhatuseta, et mass on pime. «Kultuuri, progressi, elu on edasi viinud üksikud suured vaimud, suured inimesed.»[5] Algul ei mõju vaenlase agitatsioon Tõnisele. «See võib kõik õige olla, aga pisut nagu Hitleri maiku juures», vastab Tõnis Laueri seletustele.[6] Ent vähehaaval ajavad meelitused, lipitsemised ja joomine Tõnise pea segi, ta eemaldub kollektiivist, ei tunne enam, et ta on kollektiivi ees vastutav.

Kirjanik kujutab õigesti ja ilmekalt, kuidas Tõnise konfliktis kaluritega võitjaks jääb kollektiiv. Otsustaval momendil tõkes-

---

[4] A. Hint, Tagaranna meeste kalakuunar. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1947, lk. 70.

[5] A. Hint, Kuhu lähed, seltsimees direktor? RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1949, lk. 33.

[6] Sealsamas, lk. 42.

tavad kalurid tee fašist Lauerile ja tema õele, kes kavatsevad põgeneda üle Nõukogudemaa piiride. Kalurite käitumises ei ole enam seda ebakindlust, mis ilmnes nende juures esimeses näidendis. Siis kahtles kalur Peeter Vihvelini vastu peetava võitluse edus, pidades viimast «kõikvõimsaks», nüüd aga kuulub ta ühistu nende liikmete hulka, kes esimestena tunnevad raamatupidajas ära vaenlase.

Vastupidi Vihvelinile tegutseb fašist Lauer tasa ja targu, teatud ajani kasutab ta ausa inimese maski. Nagu esimeses näidendis, nii toimub vaenlase plaanide paljastamine ka siin kommunist Tiuduri kaasabil, kes õigeaegselt hoiatab Tõnist ning takistab hiljem Laueri põgenemist nõukogude õigusemõistmise eest.

Tõnise käitumist hukka mõistes ütleb Tiudur talle: «Partei õpetab, et ei tohi kunagi kaotada sidet rahvaga. Ole sa mistahes kohal, ikka tuleb kuulda rahva häält, ikka tuleb mõista inimeste vajadusi.»[7] Näidend lõpeb sellega, et Tõnis saab täielikult aru oma süüst. Vaataja näeb Hoopkaubas toimunud murrangut ja on veendunud, et ta tulevikus ei kaldu kõrvale sellelt teelt, mille talle on kätte juhatanud partei.

Mõlemad A. Hindi näidendid ei ole vabad puudustest. Nii näiteks ei ole Vihvelini paljastamist esile toodud süžee arengu käigus, sellest kuuleb vaataja ainult teistelt tegelastelt; ka on Vihvelini käitumine liiga väljakutsuv, selline, et temas võib otsekoha ära tunda vaenlase. Niisugune tegelane, nagu on vabariigi Ülemnõukogu saadik Järvemägi, kes aitab kaluritel vaenlastest jagu saada, kõneleb deklaratiivselt, targutamisena mõjuvad ka mõned Tiuduri repliigid. Näidendis «Tagaranna meeste kalakuunar» on autor vahel ülemäära kasutanud dialektisme tegelaste kõnes.

Kirjaniku esinemised draamakirjanduse alal võeti vabariigi laia avalikkuse poolt soojalt vastu. Näidendid, eriti «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» haarasid vaatajat käsitletud konfliktide teravuse ja elulisusega, sügava rahvalikkusega. A. Hint, kes tundis hästi oma kangelaste, lihtsate tööinimeste psüühikat, oskas oma näidendeis anda elust võetud karaktereid kogu nende püüete, vaadete ja taotluste rikkuses. Kirjaniku mõlemas näidendis kohtame vana Pime-Juhanit, kelle sõnades ja lauludes eriti eredalt avaldub rahvatarkus, kelle tabavad kõnekäänud löövad vaenlast ja ergutavad sõpra.

Näidendite kirjutamise aeg oli A. Hindil tähtsaks ja viljakaks perioodiks, mille jooksul kirjanik õppis sügavamalt kujutama tegelikkust tema revolutsioonilises arenemises, kujutama vana väljasuremist ja uue võidulepääsu.

[7] A. Hint, Kuhu lähed, seltsimees direktor? Lk. 46.

A. Hindi visa tööd sotsialistliku realismi printsiipide täielikumaks rakendamiseks oma teostes näitab ajaloolise romaani «Tuuline rand» loomine. A. Hint hakkas juba Isamaasõja aastail sellele romaanile mõtlema, kulutas palju aega ja jõudu, et sisse elada oma teose kangelaste kujudesse; ta õppis tundma ajastut, kasutades laialdaselt kaasaegsete jutustusi, ajaloolisi dokumente ja tolleaegset ajakirjandust. Oma romaaniga tõstis A. Hint eesti nõukogude proosakirjanduses üles ajaloolis-revolutsioonilise teema. 1951. aastal ilmus romaani esimene osa, mida autor

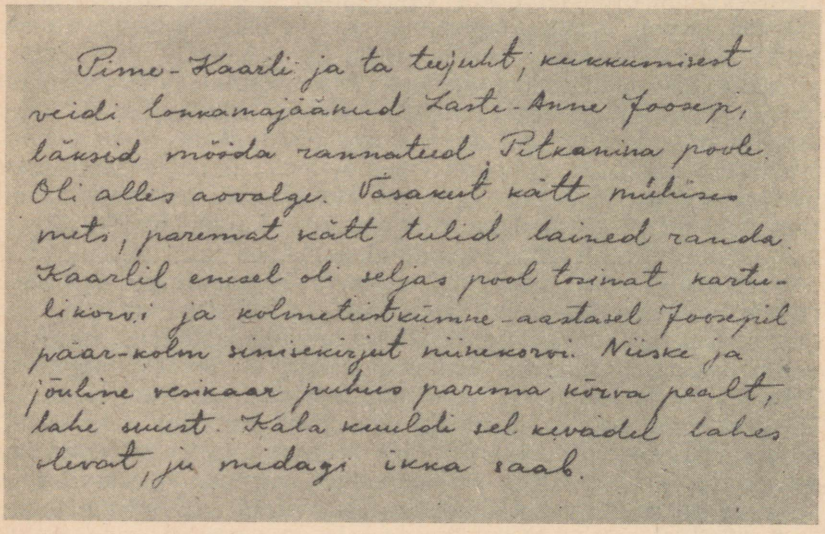

A. Hindi käsikirja näide («Tuulise ranna» I osa algus)

hiljem täiendas. Romaani esimese osa sündmused toimuvad Saaremaal Kaugatoma kihelkonnas ja Tallinnas ajavahemikul 1901. aasta kevadest 1905. aasta lõpuni.

Raamatus kujutatakse Saaremaa talurahva revolutsiooniliste meeleolude tõusu, mis algul kandis stiihilist iseloomu. Kirjanik näitab, kuidas see stiihilisus sotsiaaldemokraatliku partei selgitustöö tulemusena kasvab üle talurahvahulkade teadlikuks klassiliikumiseks, mis on suunatud ekspluataatorliku ühiskondliku ja poliitilise korra kukutamisele.

«Punaseks saareks» nimetas Saaremaad eesti kodanlus, kes kartis saare töörahvast — vastupidavaid ja julgeid, maastmadalast puudusega võitlema harjunud ja visalt oma õigusi

kaitsevaid inimesi. Romaanis öeldakse saarlaste endise saatuse kohta: «Kaugatomamehe talu on niisugune, et mitte üksnes koha sissetulek, vaid ka kalapüüdmisega ja Atlandi ja teiste ookeanide peal teenitud kopikad sügisel mõisa lähevad koha rendi tasumiseks.»[8]

Romaanis ei ole otseseid ajaloolisi kujusid, selle süžee moodustab talupoeg Reedik Tihu perekonnaliikmete saatus. Reedik oli kogu oma elu palehigis orjanud mõisnikke, tema pojad aga ei taha isa saatust jagada. Nende elu kirjeldades näitab autor neid põhilisi protsesse, mis olid iseloomustavad tolleaegsele Eesti külale. Seoses kapitalismi kasvuga toimus vanade patriarhaalsete suhete lagunemine ja süvenes kihistumine, talurahvahulkade proletariseerumise kõrval kerkis esile kulaklik ladvik.

Nõnda on lugu ka vana Reediku perekonnaga. Tema poeg Priidu ja pojapoeg Peeter põgenevad puuduse eest linna ja neist saavad vabrikutöölised. Teine poeg Matis, kes jääb maale, saab tunda kõiki mõisniku poolt laostatud talupoja hädasid. Vastuhakkamise eest kihutab parun Rennenkampf Matise talust minema, teeb temast popsi. Reediku kolmandast, noorimast pojast Tõnisest, kes hakkab meremeheks, saab laevakapten. Mitmesuguseid kahtlasi teid kaudu, midagi ära põlgamata, ajab ta kokku teatava kapitali ja suunab oma tegevuse varanduse edasisele suurendamisele. Ta tuleb Kaugatomasse tagasi ja meelitab kalureid temaga koos alustama laeva ehitamist.

Mitte niivõrd Tõnise lubaduste mõjul, kuivõrd lootuses välja pääseda viletsuse pihtide vahelt, tungist vaba töö poole, usu tõttu nende patriarhaalsete alustugede vankumatusse, mis endistel aegadel iseloomustasid küla elu-olu ja määrasid talurahva kombed, asuvad randlased asja juurde. Laev saab suurepärane, ta ristitakse «Kaugatomaks» ja läheb merele. Kuid ei lähe täide töömeeste lootused parandada selle laeva abil oma elu. Osav ärimees Tõnis saavutab tsaariametnike kaasabil (viimaseid altkäemaksuga ära ostes) laevaseltsi põhikirja muutmise — ja kaasosanikust-aktsionärist saab purjelaeva ainuomanik. Kehvikud veenduvad veel kord, et nende ainsaks väljapääsuks puudusest ja orjusest on ülestõus tsaari, mõisnike ja kapitalistide vastu.

Saabub 1905. aasta. Matise poeg, tööline Peeter, saabub VSDTP Tallinna komitee ülesandel koduküla ja teeb siin selgitustööd. Talupojad lähevad parun Rennenkampfi juurde ja nõuavad rendi alandamist ning teisi soodustusi. Parun ja tema poeg vastavad talupoegadele revolvrilaskudega. Vihale aetud

---

[8] A. Hint, Tuuline rand I. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1952, lk. 41.

rahvas võtab rõhujad kinni, revolutsiooniline liikumine külas kasvab. Kapten Tõnis Tihu keeldub andmast purjelaeva «Kaugatoma» relvade toomiseks, kuid tal ei ole enam võimu käsutada laeva üle: rahva ehitatud «Kaugatoma» läheb uuesti oma seadusliku peremehe — rahva kätte.

Vihjega raamatu rea kangelaste surmale tsaari karistussalga liikmete käe läbi lõpeb romaani esimene osa. Kuid lugejasse jääb püsima veendumus, et see suur tõde, miile eest läksid surma Kaugatoma kalurid, võidab varem või hiljem. «... See oli «Internatsionaali» kirglike sõnade tuli, mis leegitses edasi tuha all, et aastaid hiljem uuesti võimsalt lõkkele lüüa,» — nende sõnadega lõpeb «Tuulise ranna» esimene raamat.[9]

Põhiideeks, mis punase niidina läbib kogu romaani, on tõekspidamine, et rahvas on materiaalsete ja vaimsete väärtuste looja, kõrgete inimideaalide kandja, et rahvas on ennastsalgav võitleja vabaduse eest. Rahvas ei ole A. Hindil ilmetu mass, vaid elavad, ereda individuaalsusega inimesed, kelledest igaühel on oma iseärasused, neid iseloomustav kõnelemisviis, harjumused.

Näidates töötava ja loova rahva lootusi, jutustab autor kurva loo Vanaõue Mihklist — osavast laevameistrist. Kaukameeste salasepitsuste tõttu tuleb Mihkliil loobuda armastatud tööst. Osavad käed ja taibukas mõistus igatsevad laevaehitustöö järele ja sellepärast haarabki Mihkel nii tuliselt kinni Tõnis Tihu ettepanekust ehitada purjelaev «Kaugatoma».

«Uue laeva mudeli kallal oli meister terve nädala ametis. Ta tõi välja kõik oma senised ressid, laevakere poolmudelid, nii need viis õnnelikku, millede järgi ehitatud laevad sõitsid merel, kui ka need vaesekesed, kes olid vahepealsete tühjade aastate jooksul poolsalamisi sündinud ja siiasamasse meistri kapi otsa kolletama jäänud, ilma et neist ükski oma õiget, võimast suurust oleks võinud ehitusplatsil kätte saada. Ent oma hinge oli meister neisse kõigisse pannud, nende igaühe rinna kumerust, kimmingu kaart ja ahtri saledat joont oli ta armastusega voolinud, ise otse ilmsi seejuures nähes, kuidas nende tugevad täävid laineid lõhuvad ja purjed beidevint-tuules pakatavad.»[10]

Mitte ainult Vanaõue Mihklil ei olnud kuldsed käed. Me näeme romaanis ka teisi kaugatomalasi, kes oskavad ehitada maju ja valmistada kõige keerulisemaid laevadetaile, tunnevad meresõitu ja kaluritööd. Inimese töö suuruse näitamine on raamatus selleks teemaks, mis esineb alati põhiteema — töörahva poolt kapitalistliku ekspluateerimise ikkest vabastamise

---

[9] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 390.
[10] Sealsamas, lk. 80—81.

eest peetava võitluse teema kõrval ja on sellega lahutamatus seoses.

Juba romaani «Tuuline rand» esimestel lehekülgedel kohtame vana laulumeest Pime-Kaarlit, Vene-Türgi sõja invaliidi. Hoolimata sellest, et Kaarli on vigane, võtab ta kogu aeg Kaugatoma elust osa, kajastades oma lauludes selle sündmusi: tabavalt pilkab ta parunit ja tema käsilasi, paljastab isevalitsuslikku korda, kõneleb «Ruusna sõja laulus» talurahva väljaastumisest rõhujate — mõisnike vastu. Pimeda lauliku loodud laulud levivad talurahva hulgas, sest tema lihtsad, südamest tulevad salmid aitavad rahval üle saada raskustest, vastu panna ekspluateerijaile. Kaarli kuju on A. Hindi näidendite Pime-Juhani kuju edasiarenduseks. Mõlemad on rahva mõtete väljendajaks lauludes, milles on tunda kas heatahtlikku naeratust, irooniat või sügavat pahameelt.

Romaanis kujutatakse rahvast suurimate moraalsete väärtuste kandjana. Kirjanik näitab lihtsate külainimeste sügavat ausust. Vana Anu aimab teeseldud «rahvaarmastuse» taga ebaausat kavatsust: «... Ja siiski tundus talle Tõnise plaanis ka mingi mõra sees olevat.»[11] Vanal Reedikul on veel surmatunnil nii palju jõudu, et ta lükkab tagasi pastori silmakirjaliku jumalaarmu andmise ja paljastab alatut kirikuõpetajat Girgensohni: «Seda mõnda kopikat, mis mul siin ... tahad sa ... enese kätte kiskuda ... oma rahakotti kokku kraapida! Välja siit ...»[12] Selletaolisi näiteid, mis räägivad töörahva poegade ja tütarde meelekindlusest ja moraalsest ilust, leppimatusest igasuguse ebaõiglusega, leiame romaanis paljudestki kohtadest. Harmoonilise terviku moodustavad kirjaniku read, mis on pühendatud lihtsate inimeste töö, võitluse, mehisuse ja õilsuse kirjeldamisele. Ja kogu oma suuruses kerkib lugeja ette ülev vägilane — romaani peakangelane — töökas, tagasihoidlik, kaunihingeline Saaremaa rahvas, keda ei ole suutnud murda sajandeid kestnud orjapõli, kes julgelt saadab korda kangelastegusid ega karda surma minna inimese orjuseahelaist, valest ja silmakirjalikkusest vabastamise nimel.

Vabaduse eest võitlevate saarlaste hulgast peatub kirjanik kõige üksikasjalisemalt Matis Tihul, Kaugatoma kehvikute esindajal. Matis kehastab kogu selle viha jõudu, mis oli eesti talupoegade südamesse kogunenud. Mõisnik kihutas ta välja tema talust, Matis pöördus kohtu poole, lootes siit õiglast lahendust leida, kuid pettus oma ootustes. Klassikohus asus paruni poolele. «Matis oli oma südames otsustanud, et kui ta oma kohta ei peaks enam iialgi tagasi saama, ei pea ka parunil ei enesest ega

[11] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 67.
[12] Sealsamas, lk. 39.

oma mõisast mingit kasu olema, juhtugu siis temaga, Matisega, mis tahes. Elatud on ju küll, kuuekümnenelja-aastane pole enam noormees. Kättemaksu kohtki oli tal valmis vaadatud, aga aeg polnud ikka veel nagu paras olnud.»[13] See Matise viha oleks võinud end välja valada üksikus kättemaksuaktis, kuid revolutsioonipartei saadikus, oma pojas leiab Matis õpetaja, kes juhib ta õigele teele, teadlikule väljaastumisele ülestõusnud talupoegade eesotsas.

Romaani «Tuuline rand» autor on osanud Matise tüüpilises kujus avada toile sotsiaalse jõu olemuse, mille esindajaks on see alistamatu kehvik, kes ohverdab oma isikliku heaolu õiguse kättevõitmise nimel, ja ka näidata, kuidas Matise ja tema mõttekaaslaste protestist kasvab välja organiseeritud klassivõitlus. Seda proletaarse klassiarmee võitlejate kujunemist talurahva hulgas näitab kirjanik alles algava protsessina. Lugeja näeb ainult esimest, Matise ja ta lähemate kaaslaste surmaga lõppevat kokkupõrget talurahva ja tsaristliku isevalitsuse jõudude vahel. Selles kokkupõrkes esines ülestõusnud talurahvahulkade juhina töölisklass kui klass-hegemoon.

Töölisklassi kujutatakse romaanis kõige täielikumalt Matis Tihu poja, vabrikutöölise Peetri kujus. Peeter töötas Tallinna ettevõtteis selsamal ajal, kui seal tegutses Mihhail Ivanovitš Kalinin, kes tegeles Tallinnas töölisliikumise organiseerimisega. Peetri väljakujunemisele teadlikuks proletaarseks võitlejaks avaldas suurt mõju tema seltsimees, tööline Karl Ratas, kes tundis Kalininit ja oli omaks võtnud tema õpetused. Peeter ei läinud mitte kohe revolutsionääride ridadesse. Tal ei olnud algul kavatsust kauemaks linna vabrikusse jääda, «... ta tahaks siin enesele ainult nii nõu kui jõu poolest vähekese jalgu alla saada, siis randa tagasi minna ja näidata, et temagi mees on. Seal rannas nad saevad ju laudu ning teevad laeva plankusid ikka alles käsitsi, mis see siis temasugusel mehel, kes kenakesti masinaid tunneb, mõni tuulejõul käiv saekaater Kaugatomas laevakamba jaoks üles lüüa on!»[14] Kuid sedamööda, kuidas laieneb noormehe poliitiline silmaring, mida rohkem ta rikastub elukogemustega, seda tihedamaks muutuvad tema sidemed revolutsionääridega ja seda kiiremini areneb ta võitluses. 1905. aastal tuleb Peeter Kaugatomasse, kuid mitte saekaatrit üles seadma, vaid selleks, et VSDTP ülesandel organiseerida talurahva vastupanu rõhujatele.

Autor ei näita meile kuigi üksikasjaliselt Peetri tegevust Kaugatomas, kuid romaani lugeja võib aimata, et just nimelt Peetri

---

[13] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 258.
[14] Sealsamas, lk. 199.

mõjul muutub Matise stiihiline viha revolutsiooniliseks meelekindluseks ja mehisuseks. Ja just see Matise karm rahu ehmatab parunit rohkem kui koos Matisega tulnud teiste talupoegade ähvardused.

Matis on muutunud. Paruni mõisas me ei näe enam omavolitsemisega vaguraks materdatud kaitseta kalurit, vaid võitlust alustanud rahva saadikut. Matis ilmutab vankumatut meelekindlust ka sel momendil, kui ta on tulnud oma venna-kapitalisti juurde nõudma, et vend annaks purjelaeva «Kaugatoma» ülestõusnud rahvale relvade toomiseks. Niiviisi näitab A. Hint romaani peategelaste tegevuse varal õigesti tööliskiassi ja talurahva liitu.

Romaani tähtsamaid peatükke — sõlmpunkte täiendab kirjanik rea kõrvalepisoodidega, tänu millele talurahva väljaastumine Kaugatomas ei tundu meile mitte omaette seisva faktina, vaid me näeme seda 1905. aasta revolutsiooniliste sündmuste ahelikus. Lugeja näeb otsekui oma silmaga, kuidas jõuab kätte revolutsioon, kuidas ohranka püüab terrori abil arveid õiendada töölisliikumise tegelastega, näeb tragöödiat Tallinna turuplatsil, kus tsaaritimukad tapavad meeleavaldusele kogunenud rahvast jne. Autor näitab veenvalt proletaarlaste solidaarsust, venelaste ja eestlaste sõprust, mis on sepistatud revolutsioonilise võitluse tules.

Kogu oma ande jõuga paljastab A. Hint romaanis igat masti ja kaliibrit reaktsionääre, alates parun Rennenkampfist ja lõpetades salapolitsei nuhi Thickuga. Paruni isikus paljastatakse kogu Balti aadlit. See penirüütlitest orjastajate järeltulija tunneb ennast Venemaal päris hästi ja ütleb seda avalikult välja: «Ainult Venemaal on isevalitsus säilinud mitme aastasaja jooksul oma muutmatus kindluses, (siin on kõik vastuhakud karmilt maha surutud), ainult Venemaal pole konstitutsiooni ämblikuvõrku ega parlamendi hääletajaid segamas valitseja tahet, ainult keiserlik Venemaa on veel ainus kõikumatu kants, kuhu poole on lootusega pööratud kogu maailma aadli silmad.»[15] Toetada roiskunud isevalitsuslikku korda iga hinna eest, niisugune on suund, mis määrab feodaal Rennenkampfi käitumise.

Satiirilise teravusega on autor joonistanud paruni käsilase pastor Girgensohni portree. See eestlane on oma rahva maha salanud ja mammona pärast üle läinud ekspluateerijate poole. Girgensohni isikus näitab kirjanik seda närust osa, mida etendasid pastorid ja kirik eesti rahva ajaloos, teenides mõisnike ja kapitalistide klassihuve.

---

[15] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 292.

Ekspluateerijate leerist kujutatakse kõige lähemalt Tõnis Tihut. Kodanlike kiskjate esindajana on see vaenlane number üks, see on uus rahva orjastaja. Tõnise lubadused on magusad: «... teeme laeva üle ranna, missugust pole enne siinkandis nähtud. Terve Tihude suguselts — ja on seda Kaugatomas vähe — lööb kaasa, hakkab osanikkudeks, kes raha, kes tesliga. Teeme laeva, mis ka laev on!»[16] Tõnis pöördub oma perekonna sugulustunnete poole. Need on needsamad demagoogilised jutud, mida omal ajal kasutas kogu eesti kodanlus, püüdes sõnakõlksudega ühendavast veresidemest tumestada töörahva klassiteadvust ja tekitada lõhet tööliste seas.

Kirjanik näitab, kuidas Tõnisest sündmustiku käigus kujuneb paadunud kapitalist, kes toob ärihuvidele ohvriks õigluse, armastuse ja kõik paremad inimtunded. Lõplikult paljastub see kapten-kulak otsese rahavaenlasena romaani viimases episoodis.

«Rahvasõpra» kapten Tihut vaevab mõte, et ta ei ole laeva täieõiguslik peremees, et mingil tühipaljal Laiakivi Kustil on niisamasugune hääleõigus üldkoosolekul nagu Tõnisel endal. Kapteni mõtiskluste kaudu näitab kirjanik suurepäraselt, kuidas Tõnis otsustab muuta laevaseltsi põhikirja, tema psüühika on selgeilmeline eraomaniku-ekspluataatori psüühika. Tõnis ei usu inimestesse, ei austa neid, tema õpetuse võib kokku võtta sõnades — lõika, pitsita ligimest, rikastu ise. «Orjus pole inimestele mingi võõras asi,» arutleb endamisi Tõnis, «.... mis ime siis, et inimene ka teist omasarnast isuneb orjaks teha.»[17] Tõnis usub ainult rahasse ja austab ainult raha. Ta märkab õigesti, et isevalitsuslik kord on roiskunud, et selles on kõik müüdav. «... Vene keisririik on säärane maa, kus alati saab raha võimu ja võimu raha vastu ringi vahetada. Kurss on küll muutlik, teisalt võib aga päris kindlasti öelda, et alates ühepaelamehest kuni keisri eneseni ei leidu siin vist ainustki ametnikku, kes aitkäemaksu ei võtaks.»[18] Niisiis sobib Tõnisele suurepäraselt isevalitsuslik kord, mille tingimustes kodanlus võis äraostmise ja altkäemaksude abil oma musti tehinguid sooritada. Autor laseb Tõnis Tihu mõtisklused lõppeda järgmise meremehe-ütlusega: «Oi-jah, ka elumerel purjetamise jaoks on vajalikud oma pisukesed peilungid ning traaversi-võtmised.» Need kapteni peilungid ja traaversi-võtmised ei ole midagi muud kui alatus, pettus, silmakirjatsemine. Tõnis teeb peilungi... ja lükkab tagasi oma mõrsja Liisu, kes teda armastab, kuid kellel pole mingit vara kaasa tuua. Tõnis sooritab traaversi-võtmise... ja abi-

---

[16] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 72.
[17] Sealsamas, lk. 158.
[18] Sealsamas, lk. 161.

ellub laevadeomaniku Hollmani lesega mitte armastuse, vaid raha pärast.

Ilmekalt näitab autor Tõnise kiskjaloomust ka merel toimunud episoodis, kus kaks noort madrust tahavad lahkuda «Kau-

«Tuulise ranna» I osa instseneeringust TR Draamateatris: Matis Tihu (Aleksander Randviir) ja Tõnis Tihu (Rudolf Nuude)

gatomalt», mis seisab parajasti välissadamas, kuid nad ei taha salaja ära minna ja otsustavad kaptenile sellest teatada. Tihu on kategooriliselt noormeeste lahkumise vastu, viitab nende nekrutieale ja sõja võimalusele Jaapaniga. Tõnisele ei tähenda sõda rahva viletsust, vaid teed rikastumisele, kasusaamisele.

Tõnis ei ava mitte korraga kõiki oma kaarte, vaid püüab end

algul näidata «rahvasõbrana». Kui Kaugatoma vihale aetud talurahvasumm läheb paruni juurde esitama oma nõudmisi, läheb sinna ka kapten Tõnis koos teise rikka külamehe Taaldriga. Aga mõlemad nad kahjatsevad, et võtsid osa sellest üritusest. «Nadivõitu asi!» ütleb Tõnis Rennenkampfi mõisa minnes. «Nõudmised, mis Matis esitas ja mis esimeses vasikavaimustuses vastu võeti..., tundusid nüüd tagantjärele mõeldes otsekui mõnest sotsiaaldemokraatide kihutuslehest maha kirjutatud.»[19]

Kuid paraku on hilja taganeda, Tõnis Tihu on sunnitud paruni juurde minema. Aga ka siin ei esine ta mitte niivõrd paruni vastasena, kuivõrd näitab end «lepitajana», kaitstes mõisnikku talupoegade õigustatud viha eest. Ja varsti astub Tõnis Tihu avalikult välja isevalitsuse kaitseks, keeldudes andmast «Kaugatomat» ülestõusnud rahvale relvade toomiseks.

Tema hoiak on tüüpiline eesti kodanlusele, kes 1905. aastal koos tsaarivalitsuse ja balti parunitega pingutas oma jõudu selleks, et maha suruda revolutsiooni.

Tõnis Tihu kuju edasist arengut näeb lugeja romaani teise köite lehekülgedel, mis ilmus 1954. aastal. Selle raamatu tegevusajaks on ajavahemik 1905. aasta revolutsiooni ja Esimese maailmasõja vahel. Tõnis on nende aastatega tublisti suurendanud oma rikkust, tal on seitsme purjelaeva kõrval ka juba reisiaurik. Kaugatomas on tal suurtalu ja siin töötab ka talle kuuluv kaubandusettevõte. Ikka laiemaks paisub see vereimeja, näib, et polegi piiri «Kaugatoma kuninga» parasiitlikule kasvule. Kuid äriõnn tekitab aja jooksul kiskjas endas rahutust. — «Nüüd aga, mil ta juba tõesti rikas oli ja vaesust enam karta ei pruukinud, oli koos varandusega hinge roninud uus mure: võimalus varandust kaotada.»[20] See hirm tõukab Tõnist sobingut sõlmima metsakaupmees Vikströmiga, et ära kasutada vangide tööjõudu metsatöödel Venemaa sisekubermangudes. Kui laiaulatuslikud need alatud plaanid ka on, Tõnis Tihu hingeline tasakaal on rikutud. Kõigele lisaks tekivad viperused isiklikus elus: naine «murrab truudust» adventisti jutlustajaga ja Roosi, üks Tõnise kallimatest, kihutab ta oma majast häbistatult minema. Kirjanik näitab samm-sammult seda ummikut, kuhu parataamatult satub kapitalismi poolt sünnitatud hallparun, ärimees ja ettevõtja Tihu. Teise raamatu lugeja ei näe veel Tõnise lõplikku krahhi, kuid ta on veendunud, et kapitalistlik nöörimine, mis rajaneb teiste inimeste rõhumisel ja riisumisel, viib selle kodan-

---

[19] A. Hint, Tuuline rand I, lk. 285.

[20] A. Hint, Tuuline rand II. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1954, lk. 246.

luse esindaja paratamatult moraalsele hukkumisele. Kapitalism teeb inimesed julmadeks ja kombelõtvadeks, ta õõnestab perekonnaelu, ta ässitab venda venna vastu, heidab kõrvale igasuguse inimmoraali, seades sellele vastu džungliseaduse, — niisugusele järeldusele viib meid kirjanik, jätkates teises raamatus kapten Tihu kui kapitalisti halastamatut ja järjekindlat paljastamist.

Romaani teises osas näeme ka neid lihtsaid inimesi, kes seisavad ekspluateerijate leeri vastas ja jätkavad oma võitlust tema vastu, kui ka mitte otseste revolutsiooniliste väljaastumiste näol, siis igasugusel teisel viisil, vastavalt tingimustele, mis olid välja kujunenud pärast 1905. aasta revolutsiooni mahasurumist. Must reaktsioonivari oli langenud kogu maale, mis oli täis ahervaremeid ja karistussalkade poolt mõrvatud võitlejate haudu. Elu Kaugatomas muutus veelgi raskemaks, kuid mingid hädad ega mingi terror ei suuda murda vabadust armastavaid tööinimesi. Et pääseda kapitalist Tihu sõltuvusest, ühinevad nad ja organiseerivad külakooperatiivi, astudes välja Tõnise vastu, kes püüdis end näidata tulise ühistegevuse pooldajana. Lihtsate inimeste töökäed tõstavad merepõhjast üles purjelaeva «Kaugatoma», mille Tõnis Tihu uputas eesmärgiga saada suurt kindlustussummat. Tsaariurjadnikud käivad kaugatomalaste majades nuuskimas, kuid nende ähvardused ei suuda rahvast alandlikuks painutada.

«Tuulise ranna» teises osas vastandab A. Hint meisterlikult Tõnis Tihus ja talle lähedalseisvates inimestes kehastatud kodanluse tühisusele, silmakirjalikkusele ning omakasupüüdlikkusele noore abielupaari — vabadusvõitluses langenud Matis Tihu poja Sandri ja tema naise Mare õilsa vaimulaadi ning moraalse puhtuse. Romaani esimese osa järgi teame, et Sander teenis mereväelasena eskaadris, mille jaapanlased hävitasid Tsušima väinas. Jutustamata lähemalt kõigist tema vintsutustest, toob kirjanik selle noormehe kuju vahetult sisse teise osasse, kus me saame teada, et Sander oli sattunud jaapanlaste kätte vangi ja pöördunud hiljem kodumaale tagasi. Purjelaeva tüürimeheks saanud Sandri uuele kaugesõidule mineku episoodiga algabki «Tuulise ranna» teine osa. Asjata püüab Tõnis Tihu veenda Sandrit astuma tema juurde teenistusse. Ausameelne Sander keeldub igasugusest sobingust oma kapitalistist onuga. Sandri klassiteadlikkus osutub sugulustundeist kõrgemaks, tugevamaks nendest «veresidemeist», millele Tõnis oma klassi huvides nii sageli püüdis toetuda.

Romaani teise osa üheks kesksekskujuks on Sandri naine Mare — töökas ja tõearmastaja, sügava tundemaailma ning hingepuhtusega inimene. Me elame Marega kaasa kogu sündmus-

tiku jooksul, näeme meremehe naise karmi argipäeva. Käsi rüppe laskmata töötab ta Külasoo talu kehvadel nurmedel ja heinamaadel. Talu väljaostmiseks tuleb mõisaomanikele ära anda peaaegu kogu Sandri tüürimehepalk. Üksteise järel langeb hädasid kaela sellele tublile naisele: meresügavuses hukkub traagiliselt tema noor vend, mehe sugulasel avastatud pidalitõve kohutav oht ähvardab Külasood. Pidevalt tülitab taluelanikke urjadnik Kiisk sidemete pidamise pärast bolševik Peeter Tihuga, kelle ohranka 1905. aastal kinni võttis ja kes vaevleb sunnitööl. Lõpuks saabub veel Külasoo majakesse vapustav teade — laev, millel Sander teenis, on hukkunud, ja tõenäoliselt on ka ta ise mere ohvriks langenud.

Kõigest üleelatust oleks võinud sattuda meeleheitesse, kaotada elutahte. Kuid Mare ei ole niisugune. Suur armastus Sandri ja ta poja vastu annab talle jõudu, mis hoiab teda püsti ka kõige raskemal ajal. Kuigi Sandrist ei ole juba ammu mingisuguseid teateid, lükkab Mare pärast rasket hingelist võitlust tagasi teise hea ja tubli inimese käe: ta jääb Sandrile truuks, ta peletab endast eemale mõtte, et mees võiks olla surnud. Ja see usk, mis sai võitu kahtlustest ja kurbusest, muutub ääretu suureks õnneks sel päeval, millal juhuslikult laevahukust pääsenud Sander oma kaugetelt mereteedelt lõppude-lõpuks ometi koju jõuab. Need osad, mis on pühendatud Marele, tema elu kirjeldamisele ja tema elamuste lahtimõtestamisele, on parimaid romaani teises köites. Truu meremehenaise, armastava ema kuju täiendavad romaanis jooned, mis näitavad, et Mare ei ole sulgunud ainult oma perekonna kitsastesse raamidesse. Temal ei lasu mitte ainult hoolitsus kodu ja majapidamise eest ning kohustused poja kasvatamisel, vaid ta on samal ajal tihedalt seotud kogu Kaugatoma eluga, eriti esimese tarbijate kooperatiivi organiseerimisega Kaugatomas. Mare kirjutab Sandrile mere taha:

«Kuid midagi peab ära tegema, sest sinu isavend Tõnis ja vana Veide on ühte komplotti löönud ja võtavad nüüd aga inimeste käest niisugust hinda, nagu ise heaks arvavad... Ega ka ühisusel esiteks kerge ei ole jalgu alla saada...»[21] Veendunud töötajate uue algatuse õigsuses, kirjutab Mare ka Sandri ühistu liikmeks.

Kuid Mare ei näe maja seinte, talu piiripeenra taga mitte ainult tarbijateühistut, vaid tema mõtted ulatuvad Siberisse, kus vaevlevad isevalitsuse vangid ja nende hulgas ka Sandri vend Peeter, samuti nendesse kaugetesse maadesse, milledest talle kirjutab Sander. Koos rahvaga talub Mare mehiselt või-

[21] A. Hint, Tuuline rand II, lk. 141.

mude omavoli, raskel tunnil kordab ta endamisi Juhan Liivi värsse, mis suure südamesoojusega räägivad rahva kannatustest ja mehisusest.

Sandri kuju esitab autor põhiliselt kirjade kaudu, mis meremees naisele saadab nendest sadamatest, kus tema laev peatub. Nii nagu Mare kirjadest, hoovab ka nendest tervikliku iseloomu ehtsat siirust, kes mingil tingimusel ei loobu oma põhimõtetest. Kohusetunne omaste ees, teadmine, et temal kui perekonnapeal lasub vastutus ema, naise, poja ja vangis oleva Peetri eest, tahtmine välja pääseda viletsuse pihtide vahelt, rajada endale elus teed, sunnivad Sandrit aastate viisi kündma merede ja ookeanide vetevälju. Milline kuristik on selle õilsa, ennastsalgava töö vahel, mida teeb Sander merel, ja Tõnise sõitudel üle ookeani, mille eesmärgiks oli rikastumine ning teiste nöörimine.

«Kallis, armas Mare!» kirjutab Sander naisele Cardiffist 1911. aastal, «ma loen nii suure rõõmuga, et sa mind koju ootad, ja siiski, ära seda nii otseselt kirjuta, sest ka mina tahan hirmsasti koju, et sind oma sülle võtta ja tugevasti, tugevasti rinna vastu suruda. Ja nii võib juhtuda, et ma enese ja sinu ühisele suurele tahtmisele enam ei suuda vastu seista, kõik sinnapaika jätan ja siiski koju sõidan. Aga see, Mare, oleks vähemasti praegu veel meeletu tegu. Diplomi jaoks tarvilised kaugesõidud pole veel käes, ja rahaga, nagu isegi näed, ei ole meil samuti mingit pidu. Teie kulutate kodus kolmekesi küll vähe, tulete omaga toime, aitate veel Ottigi, kuid minu teenistus läheb ju enamasti koha ostuvõla katteks mõisa — ja millal see auk ükskord täis saab! Seekord saadan sulle 23 naela, mis Vene rahas teeb pisut enam kui kakssada rubla.»[22]

Need napid read ütlevad väga palju. Nad annavad selge ettekujutuse tööinimesest-tüürimehest, kes suudab oma südames hõõguvat armastust ja kojuigatsust valitseda ainult seetõttu, et ta mõistab endale seatud kohustuse suurust ja vastutusrikkust. Sandri merelviibimine on talle tõsiseks kooliks, kus karastub tema tahe, kus ta saab elukogemusi, kus laieneb tema silmaring. Tõnis Tihu ammutas meretagustes maades kogemusi rikastumiseks, filosoofiaks teemal: inimene on inimesele hunt. Sander aga oskab näha neid viletsusi, mida saab tunda lihtne rahvas kõigis maades. Nii näiteks peatub laev, millel ta teenib, Tšiilis ja tüürimees näeb oma silmaga vapustavat pilti, kuidas sealseid töölisi ekspluateeritakse salpeetri tootmisel ja töötlemisel.

See, kuidas niisugused inimesed, nagu Mare ja Sander, saavad armastuse ja ustavuse nimel jagu karmidest elukatsumus-

---

[22] A. Hint, Tuuline rand II, lk. 154.

test, täidab romaani teise osa elujaatava paatosega. Üle kasvades üksiku perekonna piiridest, ühineb see üldrahvaliku püüdega valgusele, õiglusele, inimese vabanemisele madalatest kirgedest, ahelaist, mida asjatult rahvale tahavad peale sundida Tõnis Tihu ja temataolised vägivalla ja alatuse, pettuse ning kiskjalikkuse apologeedid.

«Tuulise ranna» kangelaste kujud ei ole A. Hindi poolt antud staatilistena, vaid nende arenemises, nende vastastikuses suhtlemises neid ümbritseva keskkonnaga, vastandite kokkupõrkes, klassivõitluses. Ühe või teise tegelase kujutamisel esitab autor tavaliselt peale tema välimuse üksikasjaliselt ka tema mõtete käigu ega jutusta tihtilugu sündmusi iseenda poolt, vaid juhib need läbi romaanis tegutseva isiku teadvusprisma. Võtame näiteks vana Kaarli loo. Rea romaani episoode on A. Hint andnud selle pimeda lauliku tajumuste ja tunnetuste kaudu. Sedasama võtet kasutab kirjanik, tuues ära kirjad, mida teineteisele saadavad Mare ja Sander.

Raamatu lugeja ees esineb A. Hint andeka olustikukujutajana. Eesti kirjanduses ei ole üheski teises teoses Saaremaa talurahva elu-olu näidatud nii värvikalt kui selles romaanis. Kuid peab märkima, et elu-olu kujutamine ei ole kirjanikule mitte omaette eesmärgiks, vaid vahendiks teose põhiideede lahtimõtestamisel. Eriti palju olustikukirjeldusi on romaani nendes peatükkides, mis on seotud purjelaeva «Kaugatoma» ehitamisega, kus autor üksikasjaliselt kirjeldab laeva ehitamise eri staadiume, pidustust selle vettelaskmise puhul jne.

Nende maalide loomisel, mis on jäädvustanud rahva elu-olu, on kirjaniku palett olnud äärmiselt rikas eredate värvide ja toonide mitmekesisuse poolest. Pehme huumor, mis annab elavust jutustusele «Kaugatoma» ehitamisest, asendub piitsutava sarkasmiga, kui kujutatakse näiteks pidustust, mille Tõnis Tihu korraldab pette-kooperatiivi avamise puhul; selle oma kooperatiivi organiseerib ta kohaliku tarbijateühistu õõnestamiseks. Joobnud popp, adventist Peepsoni meelitussõnad, kes on tulnud batjuška Rabanjuki asemele, rahva «esindaja» päheõpitud kõne, kaupluse lähedusse kogunenud rahvasumma repliigid — kõik see paljastab satiiriliselt alatut tseremooniat, mille Tõnis lavastab rahva petmiseks. Ja kuivõrd täis traagilisust on selle episoodi kõrval kirjaniku jutustus karjalastest, kes hukkuvad mihklipäeva marus.

A. Hindi romaanis moodustavad olustikukirjeldused harmoonilise terviku iseloomude spetsiifiliste iseärasuste kirjeldamisega, tegelaste välimuse kujutamine nende kõne omapäraga, kangelaste mõtete ja tunnete omapärase maailma avamisega. See romaani koostiselementide harmoonia annab teosele selle

ereda rahvusliku koloriidi, mis tõstab «Tuulise ranna» sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku eesti nõukogude kirjanduse parimate teoste hulka.

Eraldi tuleb rõhutada «Tuulise ranna» keelelisi väärtusi. Romaani keel on väljendusrikas, emotsionaalne, rahvalik ja täieliikus kooskõlas raamatu sisuga. Kirjanik kasutab kujude loomisel suure oskusega oma kangelaste leksikaalseid iseärasusi, nende keel on hoolikalt individualiseeritud. Kangelaste reljeefsemaks iseloomustamiseks ja ajaloolise olukorra õigeks edasiandmiseks kasutab A. Hint ka dialektismе, ühtlasi aga jälgib ta rangelt seda, et teose sõnavara vastaks romaanis kirjeldatavale ajastule. Autor väldib uusi sõnatuletisi, kuid samal ajal kasutab ta meelega pisut vananenud sõnu ja väljendeid. Romaani lehekülgedel on rikkalikult rahvatarkuse ja teravmeelsuse kalliskive — kõnekäände ja vanasõnu.

Analüüsides üksikasjaliselt romaani «Tuuline rand», märkis kriitika positiivsete külgede kõrval ära ka teatavaid puudusi. On juhitud tähelepanu sellele, et autor oleks võinud lähemalt näidata Peetri tegevust Kaugatomas, et sellega eredamalt valgustada VSDTP tööd maal. Liiga ulatuslikult on esimeses osas tsiteeritud katkendeid L. Tolstoi romaanist «Ülestõusmine», peaasjalikult ainult selleks, et neid võiks «kommenteerida» Peeter Tihu; teises osas on autor mõnevõrra liialdanud pikkade kirjade kasutamisega, samuti liiga palju ruumi on romaanis antud Vikströmi projektile — kasutada enda rikastamiseks tsaaririigi vangide tööjõudu. Kahtlemata oleks teisele osale kasuks tulnud ühiskondliku elu nähtuste laiahaardelisem kujutamine, kui arvestada seda, et jutustus ulatub 1914. aastani, hõlmates seega aega, millal algas töölisliikumise uus tõus, mis ei jäänud kajastumata ka eesti talurahva elus.

Aadu Hindi kui nõukogude kirjaniku loomingut iseloomustavad parteilisus ja sügav rahvapärasus.

Juhindudes kirjanduse kommunistliku parteilisuse printsiibist, näitab kirjanik rahvahulkade organiseeritud revolutsioonilist liikumist kui ajaloolise progressi peamist edasiviivat jõudu. Kirjanik jutustab meile eesti rahva elust ja võitlusest tsaari-isevalitsuse ajal, Suure Isamaasõja päevil ja sõjajärgse ülesehitustöö aastail. Kirjanik-kommunist A. Hint mõtleb, tunneb ja tegutseb koos oma kangelastega — tööinimestega, nendega koos astub ta välja vaenlaste vastu. Relvastatuna marksismi-leninismi teooriaga, näitab ta õigesti rahva elu seaduspärast arenemist. Sealjuures avab ta meile rahva psüühilise ja ühiskondliku elu omapära. Tema tegelased ei ole mitte inimesed üldse väljaspool aega ja ruumi, vaid nad on eestlased nende eredalt väljendatud rahvuslike erijoontega.

A. Hindi teosed tõendavad kirjaniku pidevat edasiminekut. Üksikute inimeste ja episoodide fragmentaarsest kujutamisest jutustustes ja olukirjeldustes läheb ta oma näidendites üle kollektiivi elu-olu terviklikule kujutamisele teatud ajaloolisel etapil ja annab seejärel monumentaalse teose, mis haarab ulatuslikus ajalises läbilõikes suurt hulka inimesi nende tegevuse ja elusaatuse kogu keerukuses. Iga teosega on muutunud täiuslikumaks kirjaniku keel, kasvanud tema oskus kasutada ilukirjanduse väljendusvahendeid.

A. Hindi kui sügavalt rahvaliku kirjaniku looming on võitnud suure populaarsuse ja rahva sooja poolehoiu. Kirjaniku tähtsamad teosed on ilmunud ka vene keeles ja leidnud tee vennasrahvaste kirjandushuviliste juurde. 1955. aastal omistati A. Hindile väljapaistva kirjandusliku tegevuse eest Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

JUHAN SMUUL

E. Nirk

Aeg, suur ja karm, kui kotkatiivul lendab,
täis õnne, kirge, põlemist ja tööd.
Su võimsaid tukseid nagu südant endas
ma kannan kaasas päevad, kannan ööd.
— — — — — — — —
Ja sa ei ela hinges ega veres
kui lahekese kerge vahutus,
vaid nagu suure, rannatuma mere
raudraske laine ürgne rahutus.[1]

Nendes jõulistes värssides, millega Juhan Smuul alustab oma poeemi «Mina — kommunistlik noor», on leidnud väljenduse tema luuletajaolemusele iseloomulik kirglik kaasaelamine meie päevade tegelikkusele, nõukogude rahva võitlusele kommunismi eest. See tuline armastus meie elu ja inimeste, kõige ülla ja kauni, kasvava ning kujuneva vastu ning võitlus selle eest kunstilise sõna jõuga on andnud J. Smuuli loomingule tema elamusliku sisurikkuse, sotsiaalse kõlavuse ja suure üldistava tähenduse. Selle tõttu on noor kirjanik oma suhteliselt lühiajalise loomingulise tegevuse jooksul leidnud lugejate tunnustuse mitte ainult Eestis, vaid ka teistes vennasvabariikides, on astunud paljurahvuselise nõukogude kirjanduse silmapaistvate esindajate hulka.

Nagu teisedki meie noorema põlve kirjanikud, kes alustasid oma loomingulist teed Suure Isamaasõja päevil ja sõjajärgse sotsialistliku ülesehitustöö aastatel, on J. Smuul uut tüüpi eesti kirjanik — kujunenud juba nõukogude korra tingimustes, komsomoli ja partei kasvandikuna. Oma loominguliste saavutustega on J. Smuul eredaks näiteks sellest, kuidas suure ühiskondliku murranguga kerkisid rahva hulgast esile uued jõud, kellele on avatud kõik kasvu ja arengu võimalused.

[1] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 3.

Luuletaja elukäik on tüüpiline paljudele tuhandeile eesti noortele, kelle tõeline elu algas alles vabas Nõukogude Eestis. J. Smuul (kuni 1954. a. Schmuul) on sündinud 1922. a. Muhu saarel talupidaja-kaluri perekonnas. Vaeses rannakülas möödusid lapsepõlv ja noorus, mida luuletaja hiljem sageli meeldejäävalt on kujutanud oma värssides. «Kitsi, tuuline, higile ahne» oli kivine maapind, rasket igapäevast võitlust tuli kaluritel pidada karmi ja tujuka merega. Kuid rängem nendest looduslikest tingimustest oli kodanlikus «vabariigis» valitsenud rahavõimu seadus, mis määras visade, töös ja tormides karastatud randlaste osaks ainult väljapääsutu orjamise igapäevase leiva eest. Noorukil, kes janunes hariduse järele ja tahtis ükskõik mil viisil edasi õppida, läks korda pärast algkooli lõpetamist 1936. a. pääseda ainult pooleks aastaks Jäneda põllumajanduskooli. Siis tuli sealtki lahkuda, sest raha ei jätkunud. Jäi üle igapäevane ränk töö ja ängistav perspektiivitusetunne, elu ebaõigluse kibedus ja tusk.

Öeldakse:
ellu viib tuhandeid teid,
teedel on tuhanded karid.
Näib, et noorukeid, kõiki meid,
luurab must karide vari.[2]

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940. a. tõi otsustava murrangu kogu rahva elus ja avas ka noortele need tuhanded teed, millest varem võidi ainult unistada. See suur pöördepunkt nii ühiskondlikus kui isiklikus elus on J. Smuuli loomingu põhilisi teemasid, mille juurde ta ikka jälle pöördub, püüdes anda nende ajalooliste sündmuste sisule sügavat poeetilist väljendust.

Suure Isamaasõja algus viis J. Smuuli kutsealusena nõukogude tagalasse, kus ta algul töötas Uraalis sõjatehase ehitusel, hiljem tegi läbi väljaõppe eesti rahvusväeosas. Sellest ajast pärinevad J. Smuuli esimesed avaliikkuse ette jõudnud luuletused («Mu noorim õde» jt.). 1944. a. algul tervislikel põhjustel demobiliseerituna asus ta tööle «Rahva Hääle» toimetusse Leningradis, tegeles sel ajal ikka aktiivsemalt luule alal ja tegi ulatuslikult kaastööd raadiole (saadeteks okupeeritud Eestile). Leningradis toimus noore luuletaja elus tähtis sündmus — ta võeti vastu kommunistliku noorsooühingu liikmeks.

Isamaasõja karmid aastad olid rannanoorukile suureks eluliseks kooliks — sel ajal kujunes tema maailmavaade, temast

---

[2] J. Schmuul, Poeem Stalinile. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1949, lk. 10.

kasvas teadlik nõukogude inimene. Seda rõhutab J. Smuul komsomoli vastuvõtmise puhul kirjutatud luuletuses «Komnoore pilet»:

> Ko'mat aastat . . . Ja nüüd vaatan teisiti kõike,
> oskan näha. mis ennem ei näinud.[3]

Vajadus väljendada oma uut ja sügavamat arusaamist elust, oma rohkeid tähelepanekuid, oma mitmekesiseid mõtteid ja elamusi, juhtiski J. Smuuli kirjandusse, poeetilise loomingu teele.

Sõja-aastatel kirjutatud ja perioodikas ilmunud värsid avaldas luuletaja oma esimese koguna «Karm noorus» (1946).

---

[3] J. Schmuul, Karm noorus. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1946, lk. 27.

Selle nimetusega on J. Smuul märkinud nii oma karmides tingimustes möödunud kasvuaastaid kodurannas kui ka vaimse kasvamise karmi teed rasketel sõjapäevadel. Põhiline osa nendest värssidest on kajastuseks autori enda, kuid sellega ühtlasi ka paljude teiste noorte inimeste elamustest, keda Suur Isamaasõda karastas võitlejateks sotsialistliku kodumaa eest. Eeskätt paeluvad meid selles algaja luules rannaelu pildid, milles on suurt värskust ja tundesiirust; lihtsalt ja südamlikult meenutab noor luuletaja kodust rannaküla ja omakseid (näiteks luuletuses «Mälestusi isast»). Ilma erilise rõhutamiseta ilmneb siin see luuletaja seesmine ühtekuuluvustunne töötavate inimestega, mis on kogu tema hilisema loomingulise kasvu aluseks. Tema värssides väljendub uus arusaamine minevikust, armastus lihtsate tööinimeste ja viha kodanliku ühiskonna ebaõigluse vastu.

Juba esikkogus avalduvad J. Smuuli võimed luua meeldejäävaid inimkujusid, näiteks värssides sõdurina oma tööpostil seisvast vanast meremehest («Praamivaht»). «Karmis nooruses» ilmneb ka luuletaja kalduvus eepikasse, mis kujuneski hilisemas loomingus tema peamiseks alaks. Poeem «Pootsman», milles J. Smuul esitab sündmusi ühe Isamaasõja rindevõitleja-meremehe elust, ei ole küll veel küps teos, kuid iseloomulik on luuletaja püüe kujutada Eestis nõukogude võimu taaskehtestamist ja Suure Isamaasõja aega, avada nõukogude inimeste tüüpilisi omadusi laias eepilises maalingus. Selle juurde pöördub J. Smuul oma hilisemas loomingus veel korduvalt.

Elamuslikult kujutab poeet blokaadist vabastatud kangelaslinna Leningradi luuletuses «Purskkaev». Otseselt sõjaainelistes luuletustes tunneme viha röövelliku vaenlase vastu ja nõukogude inimeste võidukindlust, kuid katsed kujutada vahetult rindevõitlust osutavad teatavat ebakindlust (see kehtib ka «Pootsmani» lahingupiltide kohta). Seetõttu tungivad eriti siin (osalt ka Leningradi-tsüklis) esile literaarsed sugemed. Tihtipeale annab end tunda samuti vana luule vormiline mõju, mis avaldub kunstlikus sõnavalikus, inversiooni ja lühendvormide liigses kasutamises jne. Mõnelgi juhul ei ole noor luuletaja suutnud hoiduda plakatlikust lihtsustamisest ja sentimentaalsetest toonidest (näiteks luuletuses «Sõduri tee»). Nagu kriitika juba tollal märkis, oli J. Smuul kiiresti areneva autorina oma esikkogu ilmumise ajaks selle taseme tunduvalt ületanud.

Seda rõhutab ka luuletaja ise oma uue teose, poeemi «Tormi Poeg» (ilmus «Loomingus» 1945—46, raamatuna 1947) prologis:

> Ma tean, et varem oli minu luule
> vast veidi teeseldud ja pehmelt õrn;
> ning teadmata kust kerkis sõnu suule,

tõetules millest jääks vaid tuhk ja põrm.
Kuid nüüd ma jätan selle liigse koli
ja tahan laulda, nagu on ja oli . . .[4]

Ikka teadlikum püüdlus elutõe ja rahvalikkuse poole kõneleb luuletaja arengust ja edasiliikumisest, kuigi ta neid püüdlusi ei suuda veel alati täielikult oma loomingus realiseerida. See on kehtiv ka «Tormi Poja» kohta.

Oma mahukas eepilises teoses on J. Smuul keskse kangelase kujus tahtnud anda meremehe jõu ja visaduse, mehisuse ja julguse võrdkuju, kasutades selleks tunduval määral ka romantika elemente. Tormi Pojas on ta püüdnud luua suurt, monumentaalset, sümboolsuseni ulatuvat üldistust eesti meremehe elusaatusest kodanliku korra tingimustes, näidata tema heitlust loodusejõududega ja ühiskonnas valitsenud hundimoraali vastu, mille ohvrina kangelane hukkub.

Poeemis on paljugi õnnestunut. «Tormi Poeg» märgib J. Smuuli loomingus edasiminekut, kuigi võetud ülesanne mõnes osas osutus autorile tollal veel üle jõu käivaks. Tugevad, meeldejäävad on luuletajale hästi tuntud rannaelu pildid (nii näiteks meisterlik jootude episood); elamuslikult on kangelase lapsepõlve kujutustes edasi antud vaesuse rõhumist, rahutut väljapääsutungi ja kutsuvate mereavaruste karmi hingust. Nende kõrval tuleb esile tõsta sissepõimitud suurepäraseid meremuinasjutte (eriti lugu Sarvikust), millel on omaette terviklike kunstiteoste väärtus. Värsid on sõnastuselt muutunud märksa rahvapärasemaks, paljudes lõikudes võib tunda väljakujunenud isikupärast luulelaadi, J. Smuulile omast värvikat, mehiselt karmi ja jõulist ütlemisviisi.

Teose kui terviku mõju kahandavad aga käsitletava ainestiku mitteküllaldasest tundmisest tingitud puudujäägid; eriti poeemi nendes osades, kus kangelane siirdub maailmameredele, tuleb sisse paljugi võltsi ja ebaveenvat. Tegelikkuse tõepärast näitamist asendavad siin tihti literaarne eksootika ja ühekülgselt romantiseeritud kujutlused mereelust; ka kangelase karakter jääb ebaselgeks, tema käitumisloogika mõnikord arusaamatuks. Selle tõttu muutub poeemi lõpuosa rabedaks ja mitmeti ebamääraseks, millega kaasneb ka vormilist viimistlematust. Ometi jääb «Tormi Poeg» ka oma puuduste juures huvitavaks ja omapäraseks teoseks eesti nõukogude luules, oluliseks astmeks andeka poeedi arengus; poeemi tugevamais osades võib juba selgesti tunda J. Smuuli luule parimate omaduste kristalliseerumist.

---

[4] J. Schmuul, Tormi Poeg. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1947, lk. 6.

Pärast tagasijõudmist vabastatud Nõukogude Eestisse jätkas J. Smuul esialgu ajakirjanduslikku tööd — ta oli vabariigi loominguliste liitude häälekandja «Sirp ja Vasar» toimetaja asetäitja, seejärel lühikest aega ajakirja «Pioneer» toimetaja. 1947. a. alates pühendus J. Smuul täiesti kirjanduslikule tegevusele, liikus palju mööda Eestit ja kogus rikkalikult elulisi tähelepanekuid. Taastamise ja ülesehitustöö suured ülesanded kogu meie maal, sotsialismi ehitamise ülesanded Eestis nõudsid, et iga kirjanik võtaks oma loominguga aktiivselt osa üldrahvalikust loovast tööst, võitlusest sotsialistlike ümberkujunduste eest linnas ja maal — võtaks osa eeskätt inimeste sotsialistliku teadvuse kujundamisest. Suure tähtsusega olid luuletaja arengus partei Keskkomitee otsused kirjanduse ja kunsti küsimustes, mis aitasid selgesti mõista nõukogude kirjanduse võitlusülesandeid. Elu hoolikas tundmaõppimine ja sellele aktiivne kaasaelamine ning kunstimeisterlikkuse pidev arendamine võimaldasid poeedil 1947. a. alates luua rea õnnestunud luuletusi ja poeeme, mis moodustavad silmapaistva kogu «Järvesuu poiste brigaad» (1948). J. Smuuli teine värsikogu näitab, et luuletaja sügavalt mõistis ja tundis partei tarkade juhendite tähendust ning asus looma tõeliselt realistlikku, võitleva sisuga luulet, mis on lahutamatult seotud eluga. Selle kogu paremad teosed kõnelevad luuletaja loominguliste võimete tähelepandavast kasvamisest.

Elava ja meeldejääva portree eesti kalurist on J. Smuul andnud pikemas luuletuses «Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt». Luuletaja käsitleb siin jälle teda eriti lähedalt puudutavat teemat — vaeste randlaste saatust kodanlikus ühiskonnas. Kangelase enda üsna napisõnalise jutu kaudu on suudetud luua üldistav kujutus kaluri elukäigust, põlvest põlve kestnud võitlusest rõhujate vastu. Vastandades kaasaega möödunule väljendab luuletus tööinimeste viha mõisnike ja kulakute vastu, näitab kalurite visadust võitluses oma õiguste eest. Seejuures kõneleb Peeter Hülgekütt minevikust juba nõukogude inimese seisukohalt, meie tänapäeva saavutuste kõrguselt.

Sisutihe ja kunstiküps teos on poeem «Kuidas Koguva küla käis punavooris», milles luuletaja on üles tõstnud sõjajärgse Eesti küla suuri ja olulisi küsimusi. Kujutades ühe rannaküla sõjajärgset tegelikkust, näitab ta siin toimunud muutusi: poeemi lugedes tunneme, et randa on tulnud uus elu, et inimesed elavad uute mõtete ja püüdlustega.

Poeemi tõeliseks kangelaseks on luuletaja koduküla, mille inimestest ta kõneleb erilise soojusega. Esimestest värssidest alates tõstab J. Smuul esile töökuse kui nende inimeste kõige

iseloomustavama külje: kõiki elujuhtumisi Koguvas mäletatakse käsilolnud tööde järgi, sest

> Tulid ilma või läksid siit — alati,
> ikka alati midagi tehti.[5]

Töö on kogu elu alus, töö järgi hinnatakse inimesi ja väsimatult tööd murdvale Koguva mehele on omane sellest tulenev uhke enesekindlus ning väärikus.

Minevikus pidi töötav inimene enese turjal taluma rõhumise ja ebaõigluse koormat, nüüd aga, Nõukogude Eestis, on töö muutunud hoopis rõõmsamaks, sisukamaks — selle vilja ei omasta rõhuja, vaid see läheb tööinimeste endi, kogu rahva hüveks. Luuletaja näeb ja annab edasi poeetilistes kujudes seda uut inimeste mõtteviisis, näitab sotsialistliku teadlikkuse kujunemise protsessi.

Poeemi sündmustik toimub enne kollektiviseerimisliikumise algust, kuid luuletaja on tabavalt edasi andnud selleks suureks murranguks vajalike eelduste tekkimist külas. Inimesi liidab üheks nõukogulikuks pereks tugevnev arusaamine isiklike ja riiklike huvide lahutamatusest — nimelt selletõttu kujuneb vilja viimine riigile nende jaoks pidulikuks sündmuseks.

Poeet juhib meid vahetult nende inimeste hulka, teda ennastki näeme tolmuse rehelisena teiste töömeeste keskel. Nii tuleb loodud piltide kaudu lugejale eluliselt lähedale see eesti külas toimuv arenemisprotsess. Luuletaja ei ole sellejuures mööda läinud ka negatiivsest: ta nüpeldab õllekappa kummutavaid viksitud saabastega loodreid, kõneleb puudustest ja inimeste omavahelistest vastuoludest, eraomandliku individualismi igandidest, — kuid ühine töö ja inimesi ikka tihedamalt liitev nõukogude tegelikkus, uue teadvuse kujunemine on aluseks nende puuduste ja vastuolude ületamisele. Veenvalt ja eluliselt on luuletaja seda näidanud Uuetoa Jaani ja Juuraku Juula leppimise kaudu punavooris, samuti stseeniga kaalude juures vilja vastuvõtupunktis.

Juba seiles teoses seostub J. Smuulil tööteemaga orgaaniliselt ka rahuteema — töötavatele inimestele on rahu hädavajalik, ja nimelt oma teadliku tööga, oma tööviljaga aitavad nad ka rahu kindlustada, nagu kõneleb üks poeemi tegelasi:

> «Vili riigil on relvaks ja rusikaks,
> sõjast-kisajail hambad mis murrab.
> Vili osa on jõust, mis meid hoida võib
> näljast, puudusest, sõjast ja surmast.»[6]

[5] J. Schmuul, Järvesuu poiste brigaad. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 39.
[6] Sealsamas, lk. 46.

Ühe küla töö ja edasiliikumise kaudu avanevad poeemis suured ühiskondlikud küsimused ja näiliselt nii väheoluline ning kitsapiiriline Koguva argipäev seostub lahutamatult kogu maailma lihtsate tööinimeste võitlusega rahu ja parema tuleviku eest.

Poeemis on kõik eluline ja veenev, ta ongi tõepoolest elust «üles kirjutatud» — oluline osa on siin otseselt tegelikkusest võetud materjalil, mida luuletaja on kasutanud poeetiilise olukirjelduse laadis. Edasi antud elavate episoodide kaudu ja meisterlikus kunstilises vormis, haarab teos lugejat oma kargelt-lõbusa, helge ja optimistliku meeleoluga. Siin on kõik põhiidee teenistuses, nii tõsi kui nali on oma kohal, midagi ei ole üleliigset, kõrvalekalduvat. Poeemis ei ole küll üksikuid igakülgselt arendatud kujusid. Kuid andes eredate ja tabavate joontega mõnede Koguva inimeste iseloomustuse, on luuletaja suutnud luua üldistatud kollektiivse kuju eesti külast, mis on jõudnud uue, sotsialistliku arenguetapi künnisele. Tänu sügavale elulisele tõepärale muutub see lühike ja lihtne poeetiline jutustus Koguva inimestest kunstiliseks dokumendiks suurtest nihkumistest kogu eesti töörahva elus ja mõtteviisis.

Oskuslikult on luuletaja poeemis tabanud rahvakeele intonatsioone nii inimeste otseses kõnes kui ka nende kõneluste ja mõtete kaudsel edasiandmisel. «Koguva küla» on väljapaistvaks teoseks mitte üksi J. Smuuli loomingulisel teel, vaid üldse eesti värss-eepikas.

Luuletaja võis nüüd asuda täie loomingulise enesekindlusega uue, suurema ülesande juurde — ta seadis oma eesmärgiks kujutada üht lõiku sotsialistlikust ülesehitustööst Eestis. J. Smuul siirdus pikemaks ajaks Räpina rajooni Leevaku hüdroelektrijaama taastamisele, kuhu komsomoli kutsel oli tulnud tööle noori lähemast ja kaugemast ümbrusest. See ehitustöö ei olnud suhteliselt suur oma välismõõdetelt, kuid suur ja meie tegelikkusele iseloomulik oma sisult — eeskätt selle kasvu ja arenguprotsessi poolest, mille tegid läbi kollektiivses, sotsialistlikus töös jaama taastama tulnud külanoorukid. Nende noorte keskel elades ja neid lähedalt tundma õppides õnnestuski luuletajal luua tugev poeem «Järvesuu poiste brigaad». Ka see on põhiliselt dokumentaalne teos, sest sündmustik ja enamus tegelasi on otseselt elust võetud. Poeemile on omane luuletaja siiras kaasaelamine oma kangelastega, nende töö ja kasvamisega; teoses on haaravat värskust ja poeetilist omapära, julget peremehelikku kindlust ning elurõõmu.

Luuletaja ei seadnud endale ülesandeks mitte Leevaku elektrijaama taastamistöö välise käigu protokollimist, vaid kogu tema tähelepanu on keskendatud elavatele inimestele, nende tegevusele ja hingeelule. Poeemi kangelaseks on J. Smuul valinud

ehitajate hulgast ühe väiksema kollektiivi — Järvesuust saabunud noorukite brigaadi. Nad tulid siia ilma tööoskuseta ja poliitiliselt väheteadlikena, kuid kollektiivses töös toimub nende pidev kasvamine ja areng: nendest saavad mitte ainult tublid meistermehed, vaid ka teadlikud ja aktiivsed nõukogude kodanikud, tõelised sotsialismi ehitajad. Seda on luuletaja näidanud elavate ja iseloomulike stseenide kaudu. Poeem koosnebki niisugustest omaette terviklikest elulistest joonistustest, mis järgnevad üksteisele, avades uusi külgi kangelaste karakteris ja vaimses kasvamises. Sellega on välditud tarbetut ja väheolulist ning saavutatud sündmustiku dünaamiline areng, nooruslik hoog ja pinge.

«Järvesuu poiste brigaadi» tugevaks küljeks on töö novaatorlik kujutamine: tööd on käsitletud kui loomingut, kui meie elu peamist sisu, ja ühtlasi kui inimesi ümberkujundavat tegurit. Luuletaja oskab elavalt ja meeldejäävalt näidata noorte meistrite sisemist elu töö juures. Niisugune on näiteks seinaladumise kujutus (4. ptk.), milles heas rahvapärases sõnastuses ja toreda huumoriga kõneldakse Järvesuu poiste esimesest tööpäevast. Algul teeb telliskivi poiste käes sada imet ja sein «kisub välja, kisub sisse», valmistades algajaile müürseppadele palju muret ning peamurdmist. Kuid töö ise õpetab tegijat, visas ja püüdlikus töös saavad silm ja käsi pikkamööda õige vilumuse ning õhtuks on seinaga lood hoopis teised.

Kaval, punav telliskivi,
mõtlesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Päike pikki varje heidab.
Tuhisevad tuulehood.
Silm on sirkel, nina vinkel —
vaata, millest räägib lood![7]

Niisama meeleolukalt ja nakatava huumoriga kõneleb J. Smuul krohvitööst (8. ptk.): esialgu jõudsid poisid vähe edasi, higistasid ruutjala kallal terve meetri eest ning krohv «tuli laplik ja krobeline». Ometi iga tund töös «tõi kätesse osavust juurde», ja noored meistrid mõtlevad juba normi ületamisest ning autahvlist. Konkreetselt ja huvitavalt annab luuletaja edasi kujutatava tööprotsessi üksikasju ning selle omapära, jutustades dünamosaali lae vineeriga katmisest (11. ptk.) jne. Tööalase vilumuse omandamist on luuletaja seejuures näidanud lahutamatus seoses oma kangelaste teadlikkuse kasvuga, sellega, et töö muutub nendele lihtsast «teenistusest» millekski

[7] J. Schmuul, Järvesuu poiste brigaad, lk. 67.

hoopis rohkemaks — loovaks tegevuseks, auasjaks. Eriti haaravalt on J. Smuulil õnnestunud seda edasi anda noorukese Paul Külvija kuju kaudu.

Päevast päeva avardub Järvesuu poiste silmaring, nad õpivad ümbritsevat elu õigesti nägema ja oma nõukogude kodumaad tõeliselt armastama. Esialgu mehaaniliselt töötanud noored hakkavad ühiskondlikult mõtlema, õpivad teadlikult töötama, hakkavad ikka selgemini tundma end uue, sotsialistliku tegelikkuse ehitamisest osavõtjatena — ja õpivad ühtlasi nägema ning vihkama kõike vana, võitlema selle vastu. Pärast õist töölahingut klassivaenlase poolt tekitatud uputuse ohu likvideerimisel on poistel teisel päeval hääled kähedad, kuid «tööhoog on vihasem, suurem». Ja Jakob Karusoo jutt «pruudiga» on hoopis rangema lõpuga: sõnatult telefonitoru käest pannes mõtleb ta, et on vaja «teha suhted maailmaga klaariks», ja on kindel, et kulakutütre meelitused nüüd enam «oma tee pealt ei vea teda kraavi».[8]

Kulakud vihkavad kerkivat elektrijaama kui nõukogude korra, kui uue, sotsialistliku elu avaldust, ja «seepärast jaama ümber käib / palju õid juba relvades valve»[9]. Kuid vaenlased ei tegele ainult otseste diversioonikatsetega — nad teevad samal ajal katseid ka noori ehitajaid moraalselt laostada, ja kui sellel pole tulemusi, siis pilluvad ööpimeduses oma jõuetuid ähvardusi (10. ptk.). Klassivaenlaste tegutsemine paljastab nende tõelise palge ja kiirendab noorte ümberkujunemist.

J. Smuuli kogu loomingut iseloomustab tugev konfliktitunne, kahe võitleva leeri nägemine. Ka «Järvesuu poiste brigaadis» näeme tõepäraselt ühelt poolt otseseid vastuolusid klassivaenlasega, teiselt poolt aga ka noorte endi sisemisi kasvuraskusi. Luuletaja tõsine ja aus püüe kujutada tegelikkust, nagu ta oli, annab poeemile tema elulise haaravuse. Ta ei idealiseeri mingil viisil ka Järvesuu poisse, ei püüa neid paremaks teha, ei salga, et ka nendel on paratamatult küljes mineviku jälgi. Kuid ennekõike näitab ta meile nende puhast ja tervet tuuma, nende vastuvõtlikkust kõigele heale ja kaunile, nende nooruslikku hoogu ja tarmukust. Noorte pakatavale elurõõmule pole paljuks ka pärast pingutavat päevatööd lahti lüüa «mürtsuv simman» (5. ptk.); hästi on kujutatud, kuidas nukra ja sünge sügisõhtu tujulangusest üles virgutab rahvalik laul, mis liigutab ja kisub kaasa, rebib puruks kõik halva, äratab kauneid unistusi.

Ja tunned — kõik räpane riivab
neid noori vaid pinnapealt,

---

[8] J. Schmuul, Järvesuu poiste brigaad, lk. 74.
[9] Sealsamas, lk. 85.

aga laulude leekivad tiivad
teevad jälle nad puhtaks ja heaks.[10]

Elamuslikult ja tõepäraselt näidatakse poeemis, kuidas vana «kollase kirjanduse» asemele tuleb noorte ehitajate ellu võimsa kasvatusliku tegurina nõukogude kirjandus. Pavel Kortšagini vaimustav eeskuju, tema ja ta seltsimeeste raske töövõitlus Bojarkas haarab neid hingepõhjani, paneb neid sügavalt juurdlema oma elu ja töö üle.

Suur raamat! Ei ole sind kirjutand tint,
vaid punase võitleja veri!
Oled haaravaim, ausaim eksamitöö
inimhingede inseneril!

Suur raamat! Sa oled küll miljoneid
nende elule mõtlema pannud:
kas suudan, mida Kortšagin võis,
kanda seda, mis tema on kannud?[11]

«Järvesuu poiste brigaadil» ei ole tema olukirjeldusliku laadi tõttu mingit erilist, üksikasjaliselt väljaarendatud ja teose tegelasi siduvat süžeed, kuid luuletaja on poeemis suutnud luua tööprotsessis kasvava noortekollektiivi mitmekülgse ja ereda portree. J. Smuul ei ole endale seadnud eesmärgiks välja joonistada kõiki kahtteistkümmend Järvesuu noormeest, kuid seda tabavamalt ja meeldejäävamalt on ta kujutanud mõningaid nende hulgast — mehist ja sirgjoonelist Jakob Karusood, sõnakehva ja kinnist, sügavaloomulist Paul Haavaoksa, elavhõbedana rahutut ja väsimatult õpihimulist Paul Külvijat. Igaühel neist on oma pale, erinev karakter, kõne- ja käitumisviis, aga samal ajal ka palju ühist, nooruslikult tervet ja head — õige tee otsimist elus, sisemist põlemist, liigutavat lihtsust ja ausust. Võrreldes «Koguva külaga» on siin tegelaste iseloomustamisel rohkem psühholoogilist süvenemist, mis kõneleb inimeste kujutamise oskuse arengust. Luuletaja rõhutab otseselt nende kujude üldistavat sisu: need on «koondportreed», kelle kaudu on näidatud Järvesuu poiste «ühine arengurada». Noorte ehitajate kasvatajatest ja juhtijatest on poeemis napisõnaliselt, kuid elulise tõepärasusega kujutatud kommunist Andrus Ojasood komsomoli maakonnakomiteest. See on ka ise aastatelt noor, kuid juba karastatud, raske sõjatee läbi käinud võitleja — visa ja printsipiaalne, nõudlik ja õiglane; ta on kasvatavaks eeskujuks kogu oma olemusega.

Teose ideelise arenduse ja kangelaste kasvamise kujutuse

[10] J. Schmuul. Järvesuu poiste brigaad, lk. 76.
[11] Sealsamas, lk. 79.

viib luuletaja lõpplahendusele komsomoli koosoleku pildis, näidates uute liikmete vastuvõtmist kuulsusrikka leninliku noorsooühingu ridadesse. Ja kui luuletaja epiloogis kujutab elektrijaama käikulaskmist ning uue valguse läbimurdmist pimedasse sügisöösse, siis omandab see ühtlasi laiema, sümboolse tähenduse.

Päiksest taotud mõõga heidab
üle sädeleva vee.
Ja end põgenedes peidab
kaugele öö tema eest.[12]

See on rohkem kui elektrivalgus — see on uue elumõistmise ja maailmavaate valgus, kasvava põlvkonna uue teadlikkuse valgus, mis sunnib taanduma kõik vana, pimeda, minevikku kuuluva.

Poeemide kõrval on J. Smuuli luuletuskogus «Järvesuu poiste brigaad» rida õnnestunud luuletusi. Pojaliku tänu- ja uhkustundega kõneleb luuletaja nõukogude võimust («Miks ma hääletan»), annab lihtsalt ja südamlikult saadikukandidaadi, töömehe ja rahva õnne eest võitleja kuju («Mu teeks on kogu rahva tee»), joonistab lüürilises laadis kodulinna taastajaid («Tütarlaps» I, II). Kaugele merereisile valmistuvate madruste laul kõneleb nendest maadest, kus rahva saatuseks on «nälg, orjus, dollar, käsi siduv kett» ja kuhu nõukogude laev viib maitervitusena võitja rahva leekiva punalipu («Maiõhtu»). Siin on ka häid loodusluurika näiteid («Mai tuli», «Rannake», «Esimene äike») ja humoorikas rahvalik armastuslaul «Ennem Kesselaid see liigub».

J. Smuuli teine luulekogu on tõendiks luuletaja kiiresti saavutatud loomingulisest küpsusest ja sellele kuulub väljapaistev koht eesti nõukogude luule arengus, sotsialistliku realismi meetodi kindlustumisel. 1949. a. määrati kogule «Järvesuu poiste brigaad» vabariiklik preemia.

Pikemaajalise töö tulemusena valmis J. Smuulil 1949. a. libreto ooperile «Tormide rand». Teos on ajaloolise sisuga ja kujutab Hiiumaa olustikku XIX sajandi algul, rahva võitlust mererööviмisega tegeleva juima ning ebainimliku feodaali vastu. Kordaläinult on luuletaja oma töös seejuures kasutanud eesti folkloori ainestikku ning uuemate rahvalaulude motiive, eriti rahvastseenides, ja nimelt need osad ooperist on hiljem võitnud eriti laialdase populaarsuse.

Eesti nõukogude luule silmapaistvaks saavutuseks on J. Smuuli «Poeem Stalinile» (1949). Nagu kogu oma loomingus, nii ka selles teoses toetub poeet eeskätt isiklikele

[12] J. Schmuul, Järvesuu poiste brigaad, lk. 118.

elamustele, väljendab minevikku ja kaasaega kujutades oma mõtteid ja tundeid. Üksikpildid ja episoodid liidab ta üldistatud kujutuseks eesti töötava rahva võitlusest vabaduse ja sotsialismi eest, Nõukogude Liidu juhtivast osast kogu maailma rahvaste vabadusvõitluses. «Poeemis Stalinile» kõneleb luuletaja rahva kannatusist kodanlik-fašistliku diktatuuri tingimustes, annab edasi esimese nõukogude aasta vabanemisrõõmu, näitab meie kodumaa rahvaste võitlust fašistlike hordide vastu Suures Isamaasõjas, laulab võidust ja kättevõidetud rahupäevade saavutustest, eesti rahva edasiliikumisest teel kommunismi poole. Jutustades oma sünnimaast ja rahva ajaloolisest saatusest ning kättevõidetud uuest elust seostab luuletaja seda Stalini kui Lenini õpilase, suure revolutsionääri ja riigitegelase kujuga.

Võrreldes «Järvesuu poiste brigaadiga» on «Poeem Stalinile» lahendatud märksa erinevalt — peamiselt lüürilises laadis, millega lahutamatult seostub publitsistlik paatos. Teoses loodud rahvaelu pildid on aluseks suurtele ja olulistele mõtetele ning üldistustele. Tume õhtune hämarus tinasel, hallil merel, kus aerutavad rannakulaku noored sulased, kujuneb iseloomustuseks kogu kodanlikule «vabariigile» ja kasvab üle valitsenud ühiskondliku õiglusetuse raevukaks paljastuseks (1. ptk.). Vana kaluri kõnelus partorgiga oma möödunud elust, tema tänu- ja tervitussõnad Stalinile, tema valmisolek nõukogude võimu kaitstes oma elugi anda (2. ptk.) väljendab eesti töörahva mõtteid ja tundeid, rõõmu vabanemise üle igasugusest rõhumisest. Suure Isamaasõja kangelaslikest aastaist kõneleb J. Smuul poeemis sügava elamuslikkusega kui inimene, kes ise sel ajal kasvas ja karastus võitlejaks (3. ja 4. ptk.). Selle juures rõhutab poeet Nõukogude Liidu määravat osa sõjas fašismi vastu: meie kodumaa pidi üksi seisma hambuni relvastatud hitlerliku röövarmee vastu, kelle arsenaliks oli kogu allutatud Euroopa.

> Veel rahus norskab «teine rinne» —
> Ameerika ja Inglismaa,
> ja suurde heitlusesse minnes
> me kodumaa on üksinda.[13]

Kõneldes rängadest ohvritest, mida selles võitluses pidi kandma nõukogude rahvas «kõigi kuue mandri eest», rõhutab luuletaja, et mitte «kõlksuv raha» ei võitnud sõda, vaid Nõukogude Liidu sõdur.

> See sõdur sõja saatust muutis
> ka siis, kui ühishauda jäi.
> Neid mälestades suurt saluuti
> me kuulasime palja päi . . .[14]

[13] J. Schmuul, Poeem Stalinile, lk. 35.
[14] Sealsamas, lk. 42.

Teose lõpposas kõrvutab poeet jõulistes publitsistlikes värssides mineviku ja kaasaja Eestit, kõneleb meie suure kodumaa helgetest tulevikuperspektiividest, kommunistlikust homsest.

«Poeem Stalinile» on haarav patriootiline luuleteos, mis ülistab Nõukogudemaad kui kogu maailma töötavate hulkade lootuste kehastust, rahu ja demokraatia kindlat kantsi. Poeemi kandev kommunistlik võitlusvaim ja meie aja suuruse tunnetus on teinud selle eesti nõukogude luule üheks hinnatavamaks teoseks. 1950. a. määrati J. Smuulile poeemi eest Nõukogude Eesti preemia.

Kuid mitte kõigis osades pole luuletajal korda läinud anda suurtele ideedele väärilist poeetilist väljendust; ka teose keerukas ja mitmeplaaniline ülesehitus kannatab mõninga läbitöötamatuse all. See seletub teataval määral kahtlemata asjaoluga, et «Poeem Stalinile» oli mitmeski suhtes loominguliste otsingute esimeseks astmeks selle suure ideelis-kunstilise ülesande realiseerimisel — anda eepiline, monumentaalne kujutus suurimast murrangust rahva käekäigus. Järgmiseks astmeks võib pidada poeemi «Mina — kommunistlik noor», mille juurde luuletaja asus samal 1949. a.

Pidevalt avaldas J. Smuul samaaegselt luuletusi meie kaasaegse elu mitmesugustel teemadel, loovast tööst ja võitlusest rahu eest; 1951. a. ilmusid need luuletused kogus «Et õunapuud õitseksid».

Nagu kõigis oma teisteski teostes kõrvutab poeet ka siin sageli helget ja töörõõmsat nõukogulikku tänapäeva kodanliku «vabariigi» ajaga, tema värssides kõlab kirglik hukkamõist õiglusetu ja ülekohtuse minevikuühiskonna vastu. Sügava kaasaelamise ja uhkusega näitab ta, kuidas ühiskondlike suhete muutumisega tõusevad esile uued inimesed, kuidas meie tegelikkuse avarad perspektiivid ja kommunismi suured ideed valgustavad rahva elu. Mees, kes kogu oma senise elu jooksul on pidanud leppima mõru sulaseleivaga, on kolhoosis jäädavalt vabanenud kulakuorjusest ja saanud ise tõeliseks peremeheks («Omi pühi, Oktoobripühi...»). Andekas ja võimeline inimene, kellele kodanlik ühiskond sulges kõik teed, läheb nüüd oma rahva saadikuna Kremli punaste tähtede alla — otsustama meie sotsialistliku riigi juhtimise suuri küsimusi («Kiri saarlaste kandidaadile seltsimees Pallasele»). Kooliõpetaja, kes varem ei saanud lahti kibedast tundest, et kogu tema elu on ehitatud liivale, on nüüd partei ajalugu uurides leidnud võtme kaasaja mõistmiseks ja vaatamata aastate koormale on temast saanud nõukogude aktivist («Mida rääkis maakooliõpetaja Jaan Tamm»). Ja meie laulikud ei tee värsse fataalselt korisevatest rabalaugastest, vaid laulavad nendest, kes looduse ümberkujundamise eest võideldes

on asunud pealetungile soode ja liigvete vastu («Soolaulikud»). Rahva vaba töö ja ühise jõu ees taganeb puudus ning viletsus, muutub kaugeks minevikuks mure igapäevase leiva pärast.

Südamlikult ja lihtsalt kõneleb luuletaja «Kirjas õpetajale» nõukogude pedagoogi, uue sugupõlve kasvataja vastutusrikka töö ilust. Haaravalt väljendub meie tänapäeva tunnetus ka niisugustes lüürilistes luuletustes, nagu «Õhtu rannas» ja «Keda seal väraval ootad siis sa?», suure populaarsuse on rahvaliku lauluna omandanud nakatavast elurõõmust tulvil «Meie kolhoosis on pulmad».

Tähtis koht J. Smuuli värsikogus on rahuteemalistel luuletustel, milles väljendub meie inimeste otsustavus kaitsta sotsialismi saavutusi, kaitsta rahu kogu maailmas. Läbikäidud karmid võitlused, möödunud sõja kannatused ja katsumused on karastanud nõukogude inimesi ja õpetanud rahu eriti kalliks pidama — sellepärast seisame me rahu eest kindlalt ja vankumatult («Rahu rahvastele!»). Jõuliselt jääb kõlama protest sõja vastu värsikogu nimiluuletuses «Et õunapuud õitseksid». Suveõhtul lokkava viljavälja vahel kõndides ja eelseisvast kaunist elust unistades näevad noored armastajad järsku sõja sünget jälge — varemete kõrval kõrbenud, lehitut õunapuud, mida kunagi enam ei ehi õitega saabuv kevad. See kurvalt seisev puu kõneleb noortele sõjast, hävingust ja surmast, on tummaks meeldetuletuseks,

> . . . et nende kahe õnne kohal ripub
> ta vari, valmis kõrist haarama,
> et oma vaesuse- ja surmalipu
> maailma kohale on tõstnud ta . . .[15]

Mõtted kanduvad nendesse maadesse, kus rahu ja inimsuse vaenlased on lõkkele puhunud sõjaleegi. Tõuseb raevukas hukkamõist nende vastu, kes tahavad paisata sõjatulle ka meie ääretu ja kauni kodumaa, muuta kogu maailma haudadeks ja kõrbeks.

> Ei!
> Muuta meie elu surnud aiaks,
> meid orjadeks —
> ei, iialgi ei saa![16]

Luuletuses «Läksid kalurid hommikul hämaral» näitab poeet, et kõige kindlamini kaitseme rahu oma tööga, oma kodumaa võimsuse kindlustamisega, ja viib mõtted Moskvale kui rahukindlusele. Nii nendes kui ka korea sõbrale-kirjanikule pühendatud luuletuses «Se Man Ir» kasvab rahu- ja vabaduseidee

---

[15] J. Schmuul, Et õunapuud õitseksid. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951, lk. 14.

[16] Sealsamas, lk. 15.

välja eluliste faktide, konkreetsete sündmuste ja kujude alusel. Rahulauludes ilmneb J. Smuuli luulele omane isikupärane värskus, väljenduse tihedus ja realistlik täpsus, nendes tunneme poeedi-kommunisti südametukset ja sisemist põlemist.

Vähem õnnestunud osaks on kogus poeem «Tee Leningradi», milles luuletaja on kujutanud üht episoodi Isamaasõja algusperioodist: taandumist mööda mereteed fašistide õhurünnakute all. Vaatamata mõningaile kordaläinud lõikudele ei ole poeemist saanud terviklikku, küllaldaselt keskendatud teost: kujud jäävad ebaselgeks, sündmustik visandlikuks, värsistus kunstiliselt ebaühtlaseks; paiguti tundub mitteküllaldasest ainestiku tundmisest tingitud melodramaatilist tooni, millesse luuletaja on kaldunud mõnes varasemaski teoses. Ka kodanliku natsionalismi avalduste vastu sihitud pamfleti «Inglise brigg» kordaminek on ainult osaline — üksikutest tõepoolest satiiriliselt löövatest stroofidest hoolimata jääb tõsise poliitilise probleemi käsitlus oma üldtoonilt ometi liig kergeks.

J. Smuuli hilisemast lüürilisest luulest tuleb esile tõsta eeskätt tema tsüklit «Kuidas kalamehed elavad» (1953). Värskelt ja elamuslikult, mehiselt-karge lürismi ning paiguti kerge huumorivarjundiga on poeet nendes luuletustes kujutanud rannaelu ja -inimesi, nende tööd, tundeid ja mõtteid.

J. Smuuli senise luuleloomingu kokkuvõttena ja väljapaistvama saavutusena võime käsitleda tema suurt poeemi «Mina — kommunistlik noor». Teos on valminud aastatepikkuse töö tulemusena: esimesed osad ilmusid juba 1949. a. «Loomingus», poeem tervikuna jõudis aga lugejate ette 1953. a.

See on laiahaardeline kujutus kalurikülа noorukist minakangelase ja tema kaaslaste ning selle kaudu kogu rahva kahest elujärgust: raskustest ja kannatustest kodanluse võimutsemise päevil ja kasvamisest ning karastumisest võitluses nõukogude võimu, sotsialistliku kodumaa eest. Oma uue poeemiga on J. Smuul sellele suurele, tema luules ikka ja jälle esile tõusnud teemale suutnud anda kõige sügavama ja laiahaardelisema käsitluse senises eesti nõukogude luules.

Elulise tõepärasusega näitab luuletaja poeemi esimeses osas töötavate inimeste ja eriti noorte troostitut saatust kodanlikus Eestis, kus nagu hingematvasse tuisku või tardunud sügisuttu hääbuvad kõik helged püüdlused ja eesmärgid.

> Neetud udu on sinus, su silmade ees,
> ta sind piinavalt piirab ja rusub.
> Sesse valgesse seina kui upuks su tee,
> sinu elu.
> Sa õnne ei usu.[17]

[17] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor, lk. 10.

Tolles ühiskonnas kehtis «hambaidnäitav huntide moraal», seal valitses raha, seal määrasid randlaste elusaatust teiste töövaeva ekspluateerimise arvel rikastuvad «kalakuningad». Noorukile kehvikkaluri perest jääb ainult üks tee — minna sulaseks «raudse, kalgi ja hirmsa» rannakulaku juurde. Elu enda kisendavad vastuolud ja varjamatu õiglusetus õpetab noori sulasepoisse vihkama valitsevat julma džungliseadust, põlgama peremehe käsilast Maati, kelle kujus on antud üldistus oma klassi

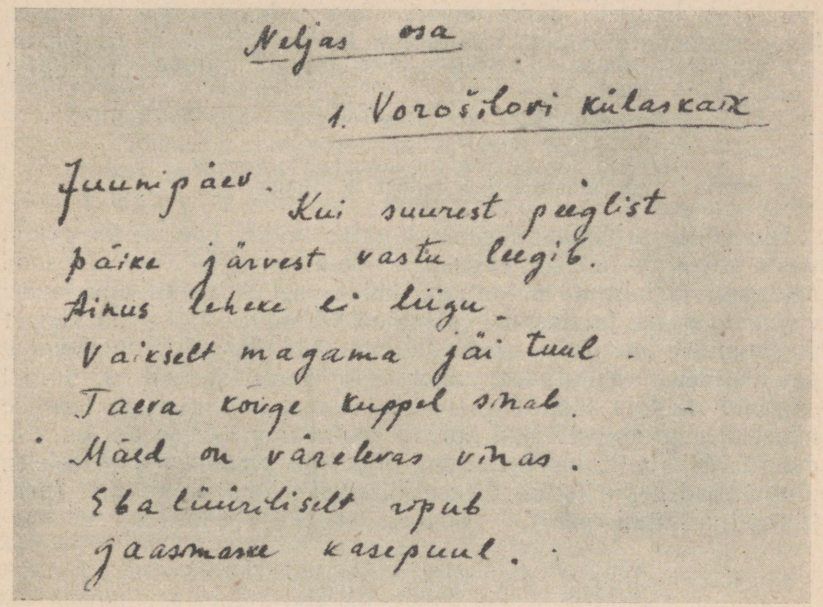
Neljas osa

1. Vorošilovi külaskaik

Juunipäev. Kui suurest peeglist
päike järvest vastu leegib.
Ainus leheke ei liigu.
Vaikselt magama jäi tuul.
Taeva kõrge kuppel sinab.
Mäed on värelevas vinas.
Ebalüüriliselt ripub
gaasimaske kasepuul.

J. Smuuli käsikirja näide (poeemist «Mina — kommunistlik noor»)

reetnud, end rõhujatele müünud inimesest. Kuid aerusulaste seas on ka revolutsiooniline võitleja, endine poliitvang Sepp, kes kõneleb vajadusest astuda peremeeste vastu välja üheskoos ja vihjab peatselt algavale uuele päevale.

Näen ta tarku silmi, kõrget laupa,
kitsast, veretut ja karmi suud.
Uhket pead, mis nagu salakaupa
varjab purustavat, varjab uut.
Tema juba pärivett ei uju!
Ta ei otsi elus kergeid teid.
Tema, vana vangi, julge kuju
haarab, vaimustab ja suunab meid.[18]

[18] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor, lk. 36—37.

Lootusrikkalt, äreva rõõmu ja erutusega elavad rannakehvikud kaasa 1940. a. pöördelistele sündmustele. Teravalt tungivad esile klassivastuolud, eriti seoses maareformiga, kus ka poeemi keskne tegelane kulakupõldudel mõõdurihma vedades asub omalaadsele võitlusliinile. Kuid uus, nõukogulik elu on alles algamas ja kujunemas («Veel vaatab vana-ilma kortsurägu / sul elust vastu uue näoga koos»[19]), kui fašistide röövellik kallaletung kiskus inimesed ära ülesehitava töö juurest. Puhkenud sõda viib kangelase koos kaaslastega kodumaa kaitsjate ridadesse, kaugele sünnisaarest. Suure Isamaasõja esimeste, kõige raskemate aastate kujutamine kolmes järgnevas osas moodustabki poeemi peamise sisu, sest (nagu rõhutatakse proloogis)

> . . . alles sõja raputavas tormis,
> kus kahte rada valida ei saa,
> karm aeg mu südant karastas ja vormis,
> ma leidsin tee ja leidsin Kodumaa.[20]

Elu võitleva Nõukogudemaa tagalas võtab poeemi kangelasi vastu sõjaajale omase ranguse ja nõudlikkusega. Kuid just seda on luuletaja tahtnud näidatagi, kuidas sellel karmil ajal, suuri väliseid raskusi ja sisemisi vastuolusid ületades kasvavad vanast ühiskonnast tulnud inimesed, kujunevad tõelisteks nõukogude patriootideks. Kujutades sõjatehase ehitamist, on J. Smuul suutnud näidata tööprotsessi samaaegselt kui inimeste ideelise küpsemise protsessi. Nad õpivad aru saama, et see töö on võiduks hädavajalik, hakkavad end õigusega pidama sõjameesteks, pingutavad kogu jõudu ehituse kiiremaks lõpuleviimiseks (peatükk «Iga hinna eest»).

> Nüüd me ei nurise, ei taha puhkust,
> ja tööle minnes kajab rivilaul.
> Meis tõuseb püsti inimese uhkus,
> meis kasvab juba sõjamehe au.[21]

Kuid luuletaja ei lähe vaikides mööda ka negatiivsest, ei hakka tegelikkust ilustama. Viha ja lõikava sarkasmiga kujutab ta neid näruseid hingi, kes rahuaja tingimusis jäid enamvähem varjatuks, kuid nüüd kogu oma vastikuses avanevad mineviku võrdpiltidena (peatükk «Desertöörid»). Spekuleerijates, «ennustajates» ja «palvevendades» näevad ausad inimesed otsekui suurendusklaasi läbi minevikust kaasa toodud vanu ja igandlikke jooni ka iseendis, püüavad veel teadlikumalt nendest vabaneda.

---

[19] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor, lk. 49.
[20] Sealsamas, lk. 5.
[21] Sealsamas, lk. 77.

Ja möllavas Uraali tuisus juba rinde jaoks toodangut andvat tehast katuse alla viies tunnevad ehitajad, et kuigi mitte kõik elus pole neile veel selge, ometi ka nendes endis midagi «on valminud ja sarikate all».[22] See on üha kindlamaks kujunev teadmine, et igaühe isiklik saatus on lahutamatult seotud võitleva Nõukogudemaaga.

Me pikkamisi, kindlalt kasvasime,
Tõe poole visalt juhtis meid Partei.
Ja Lenin, Stalin, Kodumaa — need nimed
said elavateks meie südameis.[23]

Nõukogude rahvaste vennalik sõprus ja suure vene rahva eeskujuandev jõud leiab elulise väljenduse poeemi kolmandas osas, kus kangelane töötab ühes Siberi hiigelsovhoosis. Siin õpib ta tundma ja austama vene inimesi, nende hingesuurust, tahtekindlust ja kangelasmeelt. Eesti noormees, kelle sõda on toonud siia kaugele, talle harjumatusse ümbrusse, ei saa end siin ometi tunda võõrana, kodutuna. Raskeil sõjapäevil ulatasid vene inimesed temale ja ta kaaslastele puhtast südamest toetava ja abistava käe, võtsid neid vastu omastena. Vene inimesed õpetavad kangelast sügavamalt armastama kodumaad ja vihkama vaenlast, nende ennastsalgavus, valmisolek anda kõik võidu heaks paneb teda mõistma nõukogude rahva murdumatut jõudu.

Eriti meeldejääv on Odessa kaitsja, madrus-invaliid Stepanovi vägilaskuju. Eesti noorukis kasvab suur hellus, sügav kiindumus selle raudse tahtejõuga, otse üleinimlikult visa inimese vastu, kes on tema suhtes karm ja nõudlik. Oma eluga ja tööga, kogu oma kommunisti-isiksusega saab Stepanov noorele töökaaslasele mehisuse ja kangelaslikkuse vaimustavaks eeskujuks, kelle sarnane ta püüab olla kõiges.

Eru-meremeest
ma armastasin nagu venda.
Ja kaua, kaua kandsin endas
ta häält, ta silmi, ta portreed.
Et ma ei suutnud olla enam,
siis püüdsin olla nagu tema —
niisama kinnine ja karm.
Truult üle võtsin tema jooni,
ta kõnnaku, ta kõnetooni
ja et mul puudus haavaarm,
sest oli kahju . . .[24]

Olles ise komsomoli kasvandik, on J. Smuul loonud terve rea

[22] J. Schmuul, Mina — kommunistlik noor, lk. 88.
[23] Sealsamas, lk. 90.
[24] Sealsamas, lk. 119—120.

noorte kujusid, keda nende arengutee viib kommunistlike noorte ridadesse. «Järvesuu poiste brigaadi» kõrval on poeem «Mina — kommunistlik noor» selle teema käsitlemisel luuletaja tähelepandavamaks loominguliseks võiduks. Kui poeemi keskne tegelane pärast sõjalise ettevalmistuse saamist õppelaagris võetakse Velikije Luki all enne eesliinile asumist vastu kommunistlikuks nooreks, siis teame kogu tema eelnenud arengutee järgi, et ta on jõudnud tõepoolest suure tähiseni oma elus — on saanud teadlikuks ja aktiivseks kommunismi eest võitlejaks.

«Mina — kommunistlik noor» on kirglik ja haarav teos, mis kisub lugejat kaasa oma elutõega ja tundesiirusega. See on eesti nõukogude luules esimene teos, kus nii laiahaardeliselt ja sügavalt käsitletakse seda teed, mille käisid läbi eesti sõjamehed, kes hiljem võtsid kangelaslikult osa sünnimaa vabastamisest, said kaardiväelaste austava nimetuse ja astusid vabastatud Eestis sotsialismi ülesehitajate avangardi.

Ometi ei ole selles mahukas poeemis mitte kõik ühevõrra õnnestunud. Elavate, täisvereliste kujude kõrval on siin ka skemaatilisi, keda me ei näe tegutsemas, vaid ainult kõnelemas; viimastes osades jääb ka keskne tegelane sageli ainult vaatlevale seisukohale. Paiguti on teos üle koormatud nii öelda selgitavate värssidega, kus autor libiseb ka olulistest ja keerukatest kasvuküsimustest kommenteerivalt üle, mistõttu näib, et raskusi ületatakse liiga lihtsalt. Täiesti pole luuletaja suutnud vältida enesekordamisi nii teose piirides kui ka eelnenud loominguga võrreldes. Sellest teatavast ebaühtlusest hoolimata kuulub poeemile viimaseaegses eesti luules väljapaistev koht.

Luule kõrval on J. Smuul saavutanud tähelepandavaid tulemusi ka proosa alal. 1947. a. ilmus «Loomingus» tema pikem jutustus «Endel Kangur» ühe noore meremehe elukäigust kodanliku Eesti päevil. Kuigi veel mitmeti kunstiliselt ebaküps, näitab see esimene katsetus uues žanris siiski tugevaid proosakirjanduslikke eeldusi, tihedat ja isikupärast jutustamisviisi. 1951. a. pöördus J. Smuul uuesti proosa juurde ja esines juba kui küps kunstnik: tema «Kirjad Sõgedate külast» kuuluvad kahtlemata eesti nõukogude proosa paremate saavutuste hulka. 1951. a. «Loomingus» ilmunud viis «Kirja» leidsid lugejate hulgas väga elavat vastuvõttu, peatselt tõlgiti need läti, hiljem ka vene keelde; 1954—1955. a. avaldas kirjanik tsükli ülejäänud neli pikemat jutustust.

«Kirju Sõgedate külast» oleks raske mahutada mõne kindlakskujunenud žanri raamidesse. Siin on nagu novelli-jutustuse süntees olukirjeldusega, kusjuures sissejuhatus, üksikute kirjade kindel järjestus, ühised tegelased, põhiline koha- ja ajaühtsus jne. seovad kogu tsükli omakorda tervikuks, mida veelgi rõhu-

tab teose ideeline ja kunstikavatsuslik ühtsus. Iga kiri haarab uusi ja erinevaid elukülgi, oluiisi, sageli vägagi teravaid probleeme, ja kõik kirjad kokku annavad laiahaardelise ning värvika kujutuse elust kaasaegses eesti külas. See žanriline novaatorlus, huvitav ja omapärane ülesehitus on tulenenud kirjaniku püüdest elutõe kunstiliselt eredama kehastamise poole, vajadusest anda selgeid autoripooiseid hinnanguid vaadeldavaile elunähtustele, mis ongi selle teose loomingulise originaalsuse aluseks.

Teose õnnestumise peamiseks eelduseks on kujutatavate rannaküla inimeste ja olude, meie tänapäeva sügav ja igakülgne tundmine. «Tihe side rahvaga on üks kõige vajalikum eeltingimus iga kirjaniku kasvuks», rõhutab J. Smuul ühes oma artiklis [25]. «Kirjades» kujutatud väike saar oma suure, põhiiise murrangu läbi teinud eluga ja seda elu loovad inimesed, põliste kalurite Aerude, Piitade, Purjede, Saarte jt. arvukad pered — kõik see on meile väga lähedane, teose lehekülgedelt tunneme otse elu enese vahetut hingust. Neid tõeliselt elavaid inimesi ei hakka kirjanik ehtima väljamõeldud voorustega ega varja nende olemasolevaid puudusi, vaid kujutab neid ausalt ja objektiivselt. Sõgedate küla, «Majaka» kolhoosi inimesed ei paelu meid oma valmis «positiivsusega», vaid just sellega, kuidas nad uues kollektiivses töös võitlevad oma puuduste ja vigade vastu ning neid ületavad. Seda on J. Smuul osanud näidata elulise veenvusega, suure taktitunde ja psühholoogilise meisterlikkusega (näiteks lugu Ingel Aeru usuliste eelarvamuste ületamise teest kirjas «Seafarmi juhataja»).

«Kirjade» põhiteemaks on kolhoosiküla inimeste vaimne ja moraalne kasvamine, sotsialistliku teadlikkuse tugevnemine võitluses igasuguste vanade eelarvamuste ja igandite ning nende kandjate vastu. J. Smuul näitab veenvalt, et kiindumine oma töösse, töötava inimese uus väärikustunne nõukogude ühiskonnas aitab vabaneda sellest vanast ja kahjulikust, edasiliikumist takistavast risust, mille on inimhingedele jätnud kodanlik ühiskond. Kirjaniku suhtumist oma kangelastesse iseloomustab kõigutamatu usk inimesesse, tema siiras ja sügav armastus nende lihtsate, kuid tugevate ja ausate, väärtuslike inimeste, h e a d e inimeste vastu. See nõukogulik võitlev humanism — armastus tublide tööinimeste, kuid viha klassivaenlaste ja leppimatus kõige vana, igandliku vastu — annab teosele suure elulise haaravuse, publitsistliku kirglikkuse.

Tuleb rõhutada, et J. Smuul hakkas meie elus esinevatest puudustest, raskustest ja vastuoludest julge häälega kõnelema

---

[25] J. S c h m u u l, Kangelastest. «Õhtuleht» 17. VIII 1950.

ajal, kui «konfliktituse teooria» jutlustamine teatava literaatide ringi poolt oli oma haripunktil; tema «Kirjad» olid sel viisil otseseks väljaastumiseks tolle kahjuliku teooria vastu. Võib ütelda, et J. Smuuli selles teoses kajastusid needsamad nõukogude kirjanduse arengutendentsid, mis on iseloomulikud V. Ovetškini «Rajooni argipäevale» ja rea teiste kirjanike viimaseaegsetele teostele. Autor näitab tõepäraselt ausate kolhoosnikute leppimatut võitlust kolhoosikorra õõnestajate vastu tänapäeva külas, rooskab tööpõlgureid ja ühiskondliku omandi hävitajaid («Tapetud puud»). Ta kisub halastamatult päevavalguse ette parasiitluse ja vaimupimeduse, näruse egoismi ja individualismi («Hõbedased lained»), kaasinimestesse kalgi ja hoolimatu suhtumise avaldused («Ahastus»), piitsutab neid, kes meie ühiskonnas ei oska või ei taha elada ja töötada täiel rinnal, peremeestena («Elu rentnikud»). Kirgliku jaatusega tõstab kirjanik esile inimestes kasvavat ja küpsevat uut, head ning üllast, milles me näeme kommunistliku homse päeva võrseid.

«Kirjades» ei ole konstrueeritud mingit põnevat sündmustikku ega keerukaid väliseid olukordi, kirjanik lihtsalt jutustab temale lähedastest inimestest ja nende elust, olles seejuures ise alati vahetuks osavõtjaks. Tabavalt, läbikaalutult valitud ja sügavalt mõtestatud eluliste episoodide kaudu avab J. Smuul meisterlikult karakterite tüüpilised ja individuaalsed jooned, inimesed hakkavad lugeja ees elama oma iseseisvat elu ja haaravad jäägitult tema kujutluse ning tähelepanu.

«Kirjad Sõgedate külast» on kirjutatud väljendusrikkas, tugeva isikupäraga hoogsas ja rahvalikus jutustamislaadis, mis läheneb kõnekeelele ja annab hästi edasi kohalikku koloriiti. Sõnavara rikkus, rahvakeele kõnekäändude, tabavate ütluste ja võrdluste rohkus, väljenduse tihedus ja täpsus kõnelevad proosavormi heast valitsemisest. Ehkki kõigi «Kirjade» kunstiline tase ei ole ühtlane, tuleb tsüklit tervikuna pidada eesti nõukogude kirjanduse üheks esileulatuvamaks ning huvitavamaks teoseks ja J. Smuuli kui prosaisti küpsustööks.

1951. a. anti J. Smuuli värsiloomingu paremik Moskvas vene keeles välja valikkoguna «Luuletused. Poeemid». Eesti luuletaja värsid leidsid Nõukogudemaa kirjandusliku avalikkuse poolt sooja ja tunnustavat vastuvõttu. Nimetatud valimiku eest määrati luuletajale 1952. a. Stalini preemia.

Oma pingelise loomingulise tegevuse kõrval on J. Smuul aktiivselt osa võtnud ühiskondlikust elust. Rea aastate jooksul on ta olnud ELKNÜ Keskkomitee pleenumi liige. 1951. a. võeti J. Smuul vastu Nõukogude Liidu Kommunistlikku Parteisse. Samal aastal valiti luuletaja vabariikliku Rahukaitsekomitee liikmeks.

Viimastel aastatel on J. Smuul teinud suurt ja vastutusrikast organisatsioonilist tööd EN Kirjanike Liidus — 1951. a. alates töötas ta juhatuse aseesimehena ja 1953. a. saadik esimehena. Sageli on ta esinenud ajakirjanduses eesti nõukogude kirjanduselu aktuaalseid probleeme käsitlevate artiklitega, võideldes kirjanduse ideelisuse ja kõrge kunstimeisterlikkuse eest.

Nõukogude kirjanike teisel üleliidulisel kongressil 1954. a. detsembris valiti J. Smuul Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi koosseisu. 1955. a. omistati J. Smuulile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

J. Smuuli teoseid (eesti ja vene keeles)

1955. a. veebruaris valisid Saaremaa töötajad poeedi oma saadikuks Eesti NSV Ülemnõukogusse.

Juhan Smuuli senine kaheteistkümneaastane kirjanduslik tegevus on olnud erakordselt intensiivne ja viljakas; tema looming on rikas ja mitmekesine kui mitte niivõrd ainestiku (rannaelu-kujutustel on siin ilmne ülekaal), siis seda enam probleemide poolest. Ta on suutnud anda palju väärtuslikku erinevates žanrides ja vormides, on oma loominguga oluliselt mõjutanud kogu eesti nõukogude kirjanduse arengut. J. Smuuli kiire ja jõuline loominguline kasvamine näitab sotsialistliku realismi meetodi tähtsust kirjandusliku ande kõige täielikumaks väljakujunemiseks.

Ennekõike väärivad rõhutamist J. Smuuli saavutused eepilise luule viljelemisel, mille tõttu just poeem omandas sõjajärgses eesti luules erilise tähtsuse. Seejuures on J. Smuuli parimad poeemid oma laadilt üksteisest tunduvalt erinevad ja kõnelevad luuletaja teadlikest otsingutest leida ideelisele sisule vas-

tav poeetiline vorm. Võrreldes ajaliselt ja ruumiliselt üsna kitsapiirilise lühipoeemiga Koguva küla punavoorist on «Mina — kommunistlik noor» otsekui suur, mitmeosaline pannoo oma paljude kujude, aastatepikkuse sündmustiku ja ruumiliste kaugustega. Kunstilises mõttes olulisi erinevusi näeme samuti siis, kui kõrvutame üht sotsialistliku ülesehitustöö konkreetset lõiku ja selle inimesi kujutavat «Järvesuu poiste brigaadi» teise teosega «Poeem Stalinile», mis lüürilis-publitsistlikus laadis kõneleb üldistavalt eesti rahva võitlusest vabaduse ja sotsialismi eest. See mitmekülgsus mõjub rikastavalt ja on soodustanud luuletajal oma võimete ulatuslikumat rakendamist.

Intensiivsete ja lakkamatute loominguliste otsingute juures ei ole luuletaja suutnud vältida ka mõningaid ebaõnnestumisi, tema areng pole olnud alati sirgjooneline. Kunstimeisterlikkuse omandamise raskustest kõneleb see, et üksikute teoste ja mõnikord ka sama teose üksikute osade tase on J. Smuulil õige tunduvalt ebaühtlane. Kirjanikul on ilmselt külluses ideid, sisemist kaasaelamist ja hoogu, kuid mitte igakord ei suuda ta oma energiat küllaldaselt kontsentreerida, mitte alati ei jätku tal lõpuni loomingulist distsipliini ja visadust «materjali vastupanu» ületamiseks: kompositsioon kaotab oma selguse, värsistus muutub paiguti pealiskaudseks ja paljusõnaliselt hõredaks. Küllaltki märgatavad enesekordamised (eriti lähema mineviku kujutamisel) näitavad, et autoril mõnel ainealal on tekkinud puudujääke eluliste kogemuste «loomingulistes varudes». Kahtlemata on J. Smuulil olemas kõik eeldused oma edasises arengus ületada need puudused.

Nõukogude kirjanikule omane tung aktiivselt ellu vahele segada, näidata uut ja kaunist kogu tema ülevuses ja jõus, võidelda kõige hea ning õige eest, selle nimel kõike halba ja vaenulikku paljastada ning purustada, põlgusega häbimärgistada ja pilkega hävitada — selles väljendub J. Smuuli tuline patriotismitunne.

Olla eesmisel tuleliinil! —
See poeetide jaoks pole fraas.
Nimelt seda, ei rohkem, ei vähem,
meilt nõuab suur Kodumaa.[26]

Kindlalt keset kaasaegset elu seistes näeb ja näitab kirjanik igal sammul uue ja vana võitlust, algusest peale on tema loomingus lahutamatult seotud isiklik saatus ja suured ühiskondlikud küsimused. J. Smuuli luulet iseloomustab parteiline kirglikkus ja võitlev hoiak, kaasaelamine oma kangelastele ja kujutatavatele sündmustele.

---

[26] J. Schmuul, Et õunapuud õitseksid, lk. 60.

Toetudes rahvaloomingu ja klassikalise kirjanduse parimate traditsioonide sügavale tundmaõppimisele, on J. Smuul oma loomingus julgelt novaatorlik, loominguliselt iseseisev ja isikupärane. Pidevalt on kasvanud luuletaja keeleline meisterlikkus, tema väljendusviis on rahvapäraselt kujundirikas, sageli sädeleb tema värssides rahvalik huumor. Otsekui sõnadega maalides, värskeid ja lopsakaid värve kasutades esitab ta kujutlust paeluvalt, otse meeltega tajutavalt nähtusi ja üksikasju; tema kujutusviisi iseloomustab konkreetsus. Luuletaja tugevaks küljeks on inimese kujutamine, karakteri näitamine selle kasvamises ja arengus; tabavalt ilmestab ta oma kangelasi nende kõne kaudu. Julgesti haarab J. Smuul elu argipäevanähtusi ja oskab leida selles suurt üldist sisu, oskab ehitada luuletust sündmusele, tegevusele. Range tõenõue ja teadlik hoidumine igasugusest «poeetilisest sahariinist» annab J. Smuuli loomingu paremikule sügava elulise veenvuse.

Suure vastutustundega tajub J. Smuul kirjanduse osa ühiskonnas, rahva elus, mõistab kirjanduse suurt kasvatuslikku tähendust. «Kus lõpeb luuletus?» küsib ta ühes oma «Kirjas» («Õhtu Nekrassoviga»). «Kas seal, kuhu autor asetab viimase punkti? Võib muidugi ka nii. Kuid hea luuletus lõpeb kusagil kaugemal, hoopis kaugemal. Lõpeb nimelt seal, kuhu ta meie mõtted viib; lõpeb järeldustega, mida me tema mõjul teeme kunagi hiljem; lõpeb kangelasteo juures, mille stiimuliks luuletus on».[27] Kirjutada nii, et see ärataks lugejas suuri mõtteid ja tundeid, tugevdaks ning kasvataks inimestes kõike head ja ilusat, üllast ning kangelaslikku — selles näeb ta kui nõukogude kirjanik oma loomingu suurt eesmärki.

Meie kaasaja tegelikkuse, meie inimeste huvide ja taotluste sügav mõistmine, püüe ikka haaravamalt, täielikumalt ja mitmekülgsemalt kujutada oma rahva käekäiku ja seda oma teoste kaudu mõjutada on J. Smuuli edasise loomingulise edu tagatiseks.

---

[27] «Looming» nr. 11, 1951, lk. 1323.

HANS LEBERECHTI LOOMINGULINE TEE

P. Izmestjev

Hans Leberecht on sündinud 1. detsembril 1910. a. Peterburis. Lapsepõlves veetis Leberecht koos emaga suvekuud Eestis oma vanaema juures, kes elas Järvamaal Koordi külas. Õige varakult, kaheksa-aastasena, luges ta Koordi kooli raamatukogust saadud E. Vilde jutustusi, E. Bornhöhe «Tasujat», tutvus L. Koidula ja J. Tamme luuletustega. Lapsepõlve muljeid täiendasid hiljem omaste jutustused Eestist.

1928. aastal lõpetas Leberecht 2. astme kooli Leningradis ja isa eeskujul sai temast tööline. Kaheksa aastat töötas ta Leningradi suurimas masinaehitustehases «Elektrosila», esialgu autogeenkeevitajana ja hiljem elektrimontöörina. Tehase kirjandusring aitas kaasa temas kirjanikuande tärkamisele. Ringi juhatas kirjanik Nikolai Tšukovski, selle töökoosolekuist võtsid sageli osa kirjanikud Aleksei Tšapõgin, Mihhail Tšumandrin ja luuletaja Jevgeni Panfilov. Aastail 1933—1934 ilmusid Leningradi ajakirjas «Rezets» Leberechti esimesed jutustused «Kotossovi naine» ja «Tütar». Kui kirjandusringi aktiivsele liikmele sai Leberechtile osaks õnn viibida delegaadina esimesel üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil.

1935. aastal avaldati ajakirjas «Rezets» kaks uut Leberechti jutustust tööliste elust «Mustkunstnik» ja «Võõrad lapsed». Sama aasta sügisel suunasid tehase partei- ja ametiühinguorganisatsioon ta õppima A. M. Gorki nimelisse Kirjanduslikku Õhtuülikooli Nõukogude Kirjanike Liidu Leningradi osakonna juures. Ülikoolis õppimise ajal avaldas Leberecht jutustused «Krigisev puu», «Minu sõber Sergei» ja lühijutu «Igavene värv».

Nõukogude inimese vaimne kasvamine, tema vabanemine vanadest vaadetest ja harjumustest on Leberechti nende teoste peaidee. «Krigiseva puu» kangelasele, raudteevalvurile Jakov Petrovitšile näib, et kogu tema elu on täis ebaõnnestumisi ja vigu. Ta teeb oma tööd ausalt ja korralikult, kuid elab endasse-

sulgunult, teda rõhub alati kartus milleski eksida. Vana tööline Fedosseitš, kes on optimistlikult ellu suhtuv inimene, ütleb talle etteheitvalt: «Kulla inimene, vaatan sind ja näe, tundub, nagu oleks sul mingi kivi turjal, mis ei lase sul ennast sirgu ajada. On isegi solvav ... Miks sa kogu aeg tigetsed?»

H. Leberechti varasema loomingu küpsemaks teoseks on lühijutt «Igavene värv», mille eest autorile anti üleliidulisel kirjandusvõistlusel 1936. a. teine preemia. Novell paistab silma nõukogude inimese iseloomu, tema töössesuhtumise, tema seltsimehelike tunnete sihikindla avamisega. Teose peategelaseks on maaler Vassili Barabanov. Tegevus toimub haiglas, kuhu kangelane on sattunud oma kroonilise haigusega. Oli aeg, millal Barabanov tahtis rohkem teenida, lõbutseda, muretseda endale

uusi asju. Tema soovid läksid täide, kuid rahuldust see ei andnud.

Nagu Jakov Petrovitš jutustuses «Krigisev puu», nii kurtis ka Barabanov tihtilugu oma elu üle, kuigi teda ümbritsevad inimesed leidsid, et selleks pole põhjust. Tema jutuajamised raudteerevident Stepanõtševiga meenutavad lugejale Jakovi jutuajamisi Fedosseitšiga, kuid nõukogude inimese uue elutunnetuse jõu ja võidulepääsu avab kirjanik siin sügavamalt.

«Jah, sul on raske,» nõustub Stepanõtšev, «sul ei ole eluks indu. Ind aga annab jõudu. Sa ei taha ju mitte kui midagi.»

«Kuidas siis nii? Tahan seda, mis sinagi . . .»

«Valetad. Mina tahan head elu kõigile. Üksinda õnnelikuks ei saa.»

Need Stepanõtševi sõnad väljendavadki novelli põhiideed. Barabanov saab aru õnne tõelisest mõttest. Ta peab kalliks kollektiivi sõprust, armastab oma värve, ta tahaks inimeste majad ilusaks teha. Barabanov püüab muuta elu helgemaks ja rõõmsamaks, tema kuju kaudu kutsub autor lugejat armastama nõukogude elu.

Kirjandusliku Õhtuülikooli likvideerimise järel 1937. aastal astus Leberecht kujutavate kunstide kombinaadi portreemaali ateljeesse, kus töötas kunstnikuna Suure Isamaasõja alguseni.

Leningradi aastatel on oluline tähtsus Leberechti hilisemale kirjanduslikule loomingule. Töötades töölisena, tutvus kirjanik vahetult ühe suurema tehase tööliste töö ja elu-oluga, siin kujunes välja tema kui nõukogude inimese maailmavaade. Keskkoolis ja kirjanduslikus ülikoolis omandas Leberecht teadmisi vene klassikalise ja nõukogude ning väliskirjanduse alal. Emakeele kõrval sai talle niisama lähedaseks vene keel, milles ta kirjutab oma teosed. Leningradis algas tema kirjanduslik looming, mis hiljem viljakalt edasi arenes Nõukogude Eestis.

Juba Suure Isamaasõja esimestel päevadel kutsuti Leberecht Nõukogude Armee ridadesse ja saadeti rindele. 1942. aasta jaanuaris suunati ta Nõukogude Armee eesti väeosse. Reameheluurajana võttis ta osa lahinguist Velikije Luki, Nõukogude Eesti ja Kuramaa vabastamisel. Lahinguülesannete eduka täitmise eest autasustati Leberechti ordeniga «Punane Täht» ja medaliga «Lahinguliste teenete eest».

Sõja-aastail hakkas Leberecht kirjutama eesti rahva elust. Tema olukirjeldused ja artiklid, mis avaldati diviisi ajalehes «Punaväelane», kõnelevad eesti sõjameeste kangelaslikkusest lahinguis, partei- ja komsomolitööst, armee abistamisest elanikkonna poolt. Reas oma olukirjeldustes rõhutab ta vene ja eesti

sõjameeste lahingulist koostööd nende ühises võitluses Nõukogude kodumaa au ja sõltumatuse eest.

1945. aasta oktoobris võeti H. Leberecht vastu Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei liikmeks. Pärast demobiliseerimist Nõukogude Armee ridadest töötas ta viis aastat ajalehe «Sovetskaja Estonia» korrespondendina.

Ajalehes «Sovetskaja Estonia» ilmunud Leberechti olukirjeldused on oma temaatikalt väga mitmekesised. Vabariigis toimuvat sotsialistlikku ümberkujundamist valgustab autor konkreetsete näidete varal üksikute tööliste, talupoegade, brigaadide ja kolhooside tööst, kusjuures ta vastandab oma kangelaste elu kodanliku Eesti tingimustes ja nõukogude ajal. Niisugune vastandamine on eluline ja tõepärane. See toob eredamalt esile nõukogude inimese iseloomujooned ja nõukogude korra eelised kapitalistliku ajaga võrreldes. Mõistes hukka ekspluateerimisele ja rõhumisele rajatud kodanliku ühiskonna, ei alahinda olukirjelduste kangelased neid töökogemusi, mis on omandatud sugupõlvede jooksul — nad on uhked selle üle, et nad on põlised klaasipuhujad («Järvakandi»), põlised müürsepad ja krohvijad («Ehitajad»), põlised põllumehed ja kalurid (olukirjeldused kolhoosidest).

Autor pöörab erilist tähelepanu eestlaste ja venelaste ajaloolistele sidemetele, rõhutab Nõukogudemaal sotsialismi ülesehitamisel tehtud edusammude tähtsust eesti rahvale. Selline on olukirjeldus «Seebart sai kapteniks». Olukirjelduses «Gaas Kohtla-Järvelt» on gaasijuhtme ehitamise kirjelduses vene, eesti, ukraina ja teiste rahvuste esindajate töökangelaslikkuse näitamise najal ilmekalt esile toodud nõukogude rahvaste sõpruse idee.

1948. aastal kirjutas Leberecht jutustuse «Valgus Koordis». Tema varem ilmunud olukirjeldused ja sõnumid, olles täitnud ühe ühiskondliku funktsiooni, said kirjanikule ühtlasi omapäraseks päevikuks, kust ta ammutas materjale jutustuse jaoks, selle kunstiliste kujude loomiseks. Kuid tema varasemate olukirjelduste ükskõik missuguse konkreetse isiku elulugu ei saa samastada jutustuse kangelaste elulugudega. Nendest olukirjeldustest võetud elemendid on loovalt ümber töötatud, on allutatud jutustuse tegelaste karakterite ja autori idee lahtimõtestamise ülesandele. Leberecht rakendab täiel määral oma kunstilist kujundusvõimet, loovat fantaasiat, ühendades oma kujudes väga paljude varem tema olukirjeldustes esinenud isikute tüüpilisi jooni.

H. Leberechtil oli jutustuse kirjutamisele asudes rohkesti elulisi tähelepanekuid. Ta oli tuttav vene kolhooside eluga nende loomise momendist alates ja see aitas tal õigesti aru saada

põllumajanduse kollektiviseerimisest Eestis. Kirjanik nägi ise klassivõitlust Eesti külas ja võttis sellest osa. Ta nägi elus esinevaid kulakuid ja nende käsilasi, kelle vastu ta suunaski oma ajakirjanikusule. Ta vestles sadade sulaste, kehv- ja kesktalupoegadega, külaaktivistide ja kommunistidega, jälgis tähelepanelikult nende seisukohti, mõtteid ja lootusi. Jutustuse kirjutamisel toetus Leberecht oma varasematele kirjanduslikele kogemustele, õppis hoolikalt tundma vanemate nõukogude kirjanike paremaid teoseid kolhoositalurahvast, eriti kolhooside loomise ajajärgust.

Jutustus «Valgus Koordis» ilmus 1948. aastal Leningradi ajakirja «Zvezda» detsembrinumbris. 1949. aasta aprillis määras NSV Liidu Ministrite Nõukogu H. Leberechtile selle jutustuse eest Stalini kolmanda järgu preemia. Teose väljaandmisel eri raamatuna eesti ja vene keeles tegi autor mõningaid muudatusi ja parandusi ning lisas kaks uut peatükki: kaheksateistkümnenda ja kahekümne teise. Jutustuse viimistlemine ja täiendamine tuli tunduvalt kasuks iseloomude arendusele, sellega muutus kogu jutustuse ideeline sisu kaalukamaks ja paranes märksa teose kunstiline külg.

Eesti talurahva üleminek kolhoositeele toimus uutes ajaloolistes tingimustes võrreldes vanemate vennasvabariikide talurahvaga. Nõukogude Venemaal ja teistes vanemates vennasvabariikides kestis kolhoosieelne periood kauem kui Eestis, massilisele kolhooside organiseerimisele eelnes maa industrialiseerimine. Esialgu olid pikemat aega laialt levinud lihtsamad kooperatsioonivormid, mis näitlikult veensid talupoegi ühistöö paremustes. See talupoja psüühika ümberkujunemine on kajastamist leidnud ka reas ilukirjanduslikes teostes, nagu A. Karavajeva romaanis «Talu», F. Panfjorovi romaanis «Bruski» jt. Parimaks teoseks, milles peegelduvad kolhoosi ülesehitustöö varasema ajajärgu olulised jooned, on M. Solohhovi romaan «Ülesküntud uudismaa».

Hans Leberechti jutustus hõlmab suuri murrangulisi sündmusi Koordi külas: maa jagamist talupoegadele, kolhoosi organiseerimist ja ühistöö võitu. Üle poole teosest on pühendatud kolhoosi rajamise ettevalmistamisele. Jutustuses kujutatakse Nõukogude Eesti küla ajaloolises arenemises ja rõhutatakse seda tõsiasja, et Eesti, tuginedes kogu Nõukogudemaa võimsusele, suutis kolme-nelja sõjajärgse aasta jooksul läbi viia üldise kollektiviseerimise.

Saksa fašismi üle saavutatud võiduga tuli Koordisse tagasi nõukogude elu. Teravnes lepitamatu vastuolu töötavate talupoegade ja kulakute vahel. Nõukogude võim võttis, nagu 1940. aastalgi, kulakutelt ära osa maad, rakendades seejuures erilisi abi-

nõusid fašistide käsilaste majandite suhtes. Endistele sulastele Kaarel Maasalule, Kristjan Taaksalule, Martin Semidorile ja Paul Rungele andis nõukogude võim maad, loomi ja inventari. Maad said ka keskmikud Peeter Tatrik ja Jaan Meisterson. Samal ajal loodi vallas hobulaenutuspunkt ja Koordi külas masinaühistu. Nõukogude võimu ja kommunistliku partei poolt rakendatud abinõud ühendasid kehvikuid ja keskmikke, lõid kolhoosi organiseerimiseks vajalikud tingimused.

Loomulikult hakkasid kulakud Koor, Kurvest ja Känd uut elu igal võimalikul viisil vihaselt ründama: nad kasutasid talupoegade eraomaniku-instinkte, tegid õõnestustööd masinaühistus, saboteerisid varumist ja jõudsid banditismini.

Koordi küla talupoegade elus toimunud muutuste veelgi teravama rõhutamise eesmärgil meenutab autor lugejale talupoegade elu kodanlikus Eestis. Selleks kasutab ta niisuguseid vahendeid, nagu tegelaste mälestused, episoodid nende elust, Vao perekonnalugu ning Kurvesti ja Koori kulaklike majapidamiste iseloomustus.

Jutustuses on antud üksikasjaline pilt klassivõitlusest ja näidatud ajalooliselt õigesti küla sotsiaalsete jõudude paigutust Nõukogude Eestis niihästi põllumajanduse kollektiviseerimise läbiviimise eel kui ka selle ajal.

Teose põhikonfliktiks on klassivõitlus Koordi küla töötavate talupoegade ja kulakute vahel. See avaldub kirjeldatavates sündmustes, see määrab karakterite arenemise, toob esile jutustuse kangelaste mehisuse ning näitab kulakute alatust ja moraalset langust. Kõige eredamad ja dramaatilisemad sündmused jutustuses on Runge talu süütamine bandiitide poolt ja kohtumõistmine Koori üle. Jutustuse lõpp-pildiks on kolhoosnikute ja linnast tulnud šeffide üksmeelne töö Koordi talupoegade igipõlise vaenlase Ussisoo kuivendamisel. Leberecht on loonud küla töötajate individualiseeritud kujud, näidanud nende elulugude ja käitumise erinevusi ning selle najal üldistanud eesti talupoegade poliitilise teadlikkuse kasvu, nende asumist kolhooside ülesehitamise teele. Eesti talurahva vabanemine väikekodanlikust ideoloogiast ja sotsialistliku teadvuse kujunemine kolhoosi ülesehitustöö algperioodil ongi teose põhiideeks.

Jutustuse üheks keskseks kujuks on Paul Runge, kellega on seotud teose kogu süžee. Endise sulase elutee üksiktalupojast eesrindliku kolhoosnikuni on tüüpiline; samal ajal aga erineb Runge tublisti teistest tegelastest — taluteenija Roosi Ristist, kehvik Semidorist, keskmik Vaost. Ta saab kiiremini kui teised üle oma kiindumusest üksiktalusse ja mõistab, et uut elu on vaja ehitada kolhoosikorra alusel. Seda asjaolu motiveerib autor sellega, et Runge on osa võtnud Suurest Isamaasõjast,

Stseen filmist «Valgus Koordis»:
Paul Runge (Georg Ots) on saabunud tagasi koduküla

et ta Nõukogude Armees sai poliitilisi teadmisi, et temas seal arenes julgus ja tahtejõud, sügav usk nõukogude võimusse. Juba jutustuse alguses näeme, et Runge iseloomus pole sulaslikku argust ja mahasurutust, mis on omased Roosi Ristile. Ta ei tõmbu Semidori moodi tagasi, vaid võitleb nagu Maasalugi otsustavalt oma talupojaõiguste eest. Esialgu on kõik tema huvid seotud ainult oma taluga. Kuid Runge ei saa elada isoleeritult, ta ei suuda üksi ilma riigi ja oma naabrite abita rajada ka majapidamist. Teda kisub sõprade juurde Jaagu tallu, nagu teda kunagi kiskus oma võitluskaaslaste juurde. Kuuldes Maasalult, et nüüd on vaja astuda uus samm — luua ühismajapidamine, ei mõista ta veel nende sõnade tähtsust. Ta arvab naiivselt, et tema asi on maad künda ja mitte poliitikaga tegelda. Kuid Maasalu otsustavale teatele, et kolhoos rajatakse, ei vaidle Runge vastu: kolhoos ei ole talle mingiks salapäraseks asjaks, sest ta on kolhoosieluga tutvunud juba sõjapäevil.

Klassivõitluse käigus ning kommunistide Muuli ja Maasalu mõjul arenevad rindemees Runge iseloomu paremad jooned edasi. Algul võitleb ta julgelt selle eest, et masinaühistu oleks

nõukogulik ja mitte kulaklik. Ta teeb ettepaneku valida revisjonikomisjoni esimeheks Maasalu, mitte aga Vao, teades, et viimane joondub kulak Koori järgi. Tema ettepanek ei lähe läbi, kuid see paneb Runget elu üle tõsiselt järele mõtlema. Kui masinaühistu, mille eesotsas seisab kulak Känd, jätab Runge hätta künnitöödel, siis aitab partorg Muuli tal saada hobulaenutuspunktist hobuse, adra ja äkke. Elu ise sunnib Runget toimuvatesse sündmustesse aktiivselt vahele segama. Aidates Roosi Ristil vabaneda Koori kiskjakäppade vahelt, kaitseb ta ka omaenda huve. Koor ja Känd on tema klassivaenlased. Runge isiklikud huvid ühtuvad naabrite ja riigi huvidega, temast kujuneb riiklikult mõtlev inimene. Tema iseloomus ilmnevad uued jooned, eriti pärast külavolinikuks määramist. Runge on aru saanud, et maa kündmine on suure riikliku tähtsusega ülesanne ning et seda on vaja korraldada targalt, arukalt, talupoegade ja riigi huvides.

Runge poliitilise teadlikkuse kasv ilmneb ka tema vahekorras Vaoga. Runge ja Vao vaheline konflikt ei tekkinud ainult perekondlikul pinnal ning sellepärast ei saanud seda ka lahendada perekondlikes raames. Esimeseks tõukeks väimehe ja äia vahelise konflikti lahenemise poole oli bandiitide kallaletung Runge talule ning hiljem Koori kui nõukogude korra vaenlase paljastamine. Paul Runge ja tema seltsimehed ei võidelnud Vao vastu, vaid tema pärast. Kui Vao pärib Rungelt järele kolhoosi loomise üle, vastab viimane:

«Ükskõik, sinu tee jõuab välja meie õue, nii mõtlen mina ... Kuhu sul ikka keerata on? Elu võtab uue pöörde. Isaisade moodi, üksipäini, omaette, ei tule enam välja, — aeg on teine. Kes sind aitama hakkab? Roosi sinu juurde teenijaks ei tule, tal on endal maa ... Põld nõuab rammu, masinaid. Kuid seda kõike me ju saame, aga ainult sel tingimusel, kui kokku lööme, ühineme.»[1]

Runge mitte ainult ei jõua arusaamisele kolhoosi vajalikkusest, vaid ta võitleb ka aktiivselt selle loomise eest. Ja esimese kolhoosi organiseerimisse Saaremaal suhtub Runge koos Maasaluga kui partei üleskutsesse järgneda saarlastele. Saanud esimeseks brigadiriks kolhoosis, jääb Runge endiselt töötavaks põlluharijaks, olles ühtlasi töömees ja uue elu organiseerija maal. Runge kujus näitab autor seda tähtsat osa, mida etendasid Suure Isamaasõja rindevõitlejad Eesti küla sotsialistlikul ümberkujundamisel.

Kaarel Maasalu kehastab eesrindlikku, teadlikku talupoega.

---

[1] H. Leberecht, Valgus Koordis. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 204.

Talle on selge, et seni kuni on olemas üksikmajapidamised, ei saa lahti ka kulakutest. Ja sellepärast ei ole sugugi juhus see, et ta asub elama koos oma sõbra Taaksaluga, kutsub sinna ka Semidori ning on rõõmus rindemehe Runge üle, nähes temas oma mõttekaaslast. Niisugune on Maasalu jutustuse alguses. Teravneva klassivõitluse käigus ilmnevad tema tugev iseloom, kaine, praktiline talupojamõistus. Ta ei oota passiivselt abi nõukogude võimult. Kui valla täitevkomitee esimees Janson keeldub andmast superfosfaati, ütleb Maasalu veendunult: «Annad!» Tema kõne on lakooniline ja kaalukas, faktidele toetuv. «Mihkel Kooriie Karu talust andsid eile kolmsada kilo, ja täna annad meile sada kilo mehe peale.»[2] Kuidas Janson ka ei puikle, ta on jõuetu Maasalu ees, kelle poolel on õigus, Nõukogude seaduse jõud. Maasalu-taolised inimesed said eesti külas kolhooside organiseerijaiks. Maasalu avaldas esimesena talupoegade huigast kolhoosi loomise mõtte, ta veenas selles ka oma sõpru. Tema jõud põhineb sügaval veendumusel kommunistliku partei poliitika õigsuses. Raskel silmapilgul, mille Runge elas üle bandiitide kallaletungi ajal, pöördub Maasalu abi saamiseks partei maakonnakomitee poole.

Maasalu parteisse astumist tõstab autor esile uue sammuna tema poliitilises arenemises. Mõtted kolhoosist muutuvad praktiliseks tegutsemiseks, ta on omandanud tulevikuperspektiivi.

«Kui arukalt pihta hakata, ei tunne sa Koordit viie aasta pärast enam äragi,» ütles Maasalu hääl. «Kogu see paik muutub, — kivitarad minema pühkida, põllupeenrad üles künda, põllud tõmbame nii kaugele välja kuni silm ulatab, nagu Ukrainas. Seafarm kahesajale seale... Külviks ainult sordiseeme... Väetist niipalju kui põldudele tarvis läheb...»[3]

Jutustuse esimestest lehekülgedest kuni viimasteni kujutab autor Maasalut aktiivse võitlejana partei poliitika läbiviimise eest maal. Loomulikuks järelduseks on see, et kolhoosnikud valivad ta kolhoosi esimeheks.

Paul Runge ja Kaarel Maasalu kujud on tüüpilised ja tõepärased, kuid nad ei ammenda igakülgselt uue elu sündi Nõukogude Eestis, inimeste vanast elulaadist, igandeist ja eelarvamustest vabanemise protsessi. Selles mõttes on eriline osa Semidori, Roosi Risti ja eriti Johannes Vao kujul.

Martin Semidori kogu elu kodanliku korra ajal oli traagiline. Kõigis oma hädades ei olnud süüdi mitte niivõrd ta ise, vaid tingimused, mis ei sõltunud temast. Kõik tema püüded ja jõupingutused olid allutatud ühele südamesoovile — saada endale

---

[2] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 47.
[3] Sealsamas, lk. 228.

maad, kuid kõik tema plaanid varisesid alati kokku ja ta ei saanud kuidagi lahti hüüdnimest «Semidor-hädavares».

Semidor-hädavarese raskele elujärjele tegi lõpu nõukogude korra taaskehtestamine Eestis. Ent endine raske saatus oli temasse jätnud nagu mingid sünnimärgid. «Tema näost paistis alati nagu peeglist kaasvestleja meeleolu,» ütleb autor, «tema suu kiitis alati takka selle mõtteid, kes oli temast kangem.»[4] Pikkamööda muutub Semidori vaimne pale, järk-järgult hakkavad temas kaduma niisugused harjumused, nagu kiitlemine, lipitsemine vägevamate ees, arenevad väärikuse ja seltsimehelikkuse tunne, kindel veendumus oma seisukohtade õigsuses. Autor toob need uued momendid tema iseloomus esile sel teel, et näitab teda sündmuste käigus, neist aktiivse osavõtjana. Semidor aitab omakasupüüdmatult parandada Runge kaevu, töö ajal jutustab ta Rungele oma vintsutustest elus. Autor ei taotle selle jutustuse sissetoomisega mitte ainult eesmärki tutvustada lugejale Semidori elulugu, vaid tahab näidata ka viimase suhtumist minevikku ja olevikku. «Ah, mõtlesin, kas viga siis minus seisab...» — meenutab Semidor. Ja Runge küsimusele: «Nii et maad sa ei saanudki?» vastab Semidor: «Ei, selle võimu aegu ei saanud...»[5]

Semidor armastab endiselt veel kiidelda, näidata ennast erilise inimesena, kuid see paneb tema sõpru ainult heatahtlikult muigama. Nad näevad, et see ei ole Semidori loomuses peamine, et ta on tegelikult nende ustav sõber ja abiline.

Semidori hingeelu muutumise tähtsa tegurina tõstab autor õigesti esile reisi vennasvabariikide kolhoosidesse. See reis rikastas Semidori teadmisi, avas tema pilgule uue elu. Meie ees ei esine enam see Semidor, kellel ei ole oma tõekspidamisi või kes lipitseb vägevate ees. See ei ole enam see inimene, keda kujutati vastuvõtul valla täitevkomitee esimehe Jansoni juures. Nüüd on Semidoril, millest kõnelda, ta on veendunud oma seisukohtade õigsuses ning toob nende kinnituseks fakte oma vestlustes teiste külameestega. Kolhoosi organiseerimise järel ilmutab ta initsiatiivi vana veski tammi parandamisel, kolhoosi poolt läbiviidavates üritustes on osake ka tema loovast mõttest.

Taluteenijate elusaatuse kujunemist näitab kirjanik jutustuses Roosi Risti kuju kaudu. Kui Runge, Maasalu, Taaksalu ja Semidori sulasepõlv lõpeb nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis, siis jääb Roosi endiselt kulak Koori teenijaks. Kirjanik rõhutab sellega, et ka nõukogude korra tingimustes ei saa üksik-

[4] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 49.
[5] Sealsamas, lk. 111.

majapidamise süsteemi püsimisel veel lõplikult likvideerida ekspluateerimist. Roosi Ristil tuleb läbi käia peremeestega peetava otsustava võitluse viimane etapp.

Roosi iseloomus on algul ülekaalus kartus ja hirm peremehe ees. Vaikides ja nurisemata oleks ta ka edaspidi leppinud teenijatüdruku saatusega, kui tema huve poleks kaitsnud õiglane nõukogude kord. Roosi ei mõistnud oma uut olukorda kaugeltki mitte otsekohe. Ta ei esitanud valla täitevkomiteele sooviavaldustki maa saamiseks, vaid usaldas Koori, kes pakkus talle maad, lehma ja viljaseemet. Ta ei saa aru peremehe kavalatest plaanidest, kuigi taipab, et Koor on jõuetu nõukogude seaduse ees ega anna talle mitte midagi enda armust, vaid sellepärast, et ta on sunnitud seda tegema. Koordi uued inimesed aitavad Roosil mõista nurinata kannatamise kahjulikkust, astuvad tema kaitseks välja ja viivad ta endaga kaasa. Roosi esimene samm vabanemiseks orjameelsest alandlikkusest avaldub selles, et ta söandab minna Paul Runge juurde Koori tegudest kõnelema. See, et ta kohtus paljastab Koori sabotaaži viljanormide täitmisel, rõhutab tema teadlikkuse ja ühiskondliku aktiivsuse kasvu. Kolhoosi astumine ja loomakasvatusfarmis brigadirina tööle asumine tähistavad Roosi lõplikku lahkulöömist minevikust ning näitavad, et ta on leidnud tee õnne saavutamiseks ühiskondlikus ja isiklikus elus.

Üleminek vanalt elulaadilt kolhoosielule osutub kõige raskemaks ja keerulisemaks Johannes Vaole, kes on tüüpiline kesktalupoegade esindaja. Tema tegudes ja mõttemõlgutustes, tema suhtlemises naabrite ja oma perekonnaga ning autoripoolsetes iseloomustustes avanevad meie ees Vao kui töömehe ja eraomaniku iseloomu kaks külge. Oma tööga, kogu oma arvuka perekonna tööga on ta loonud oma majapidamise. Nõukogude võimu poolt läbiviidavad abinõud, mis on suunatud kehvikute ja keskmike majapidamiste edasiarendamisele, on talle meelt mööda. Ta on uhke selle üle, et on maakorralduskomisjoni liige, et ta on «mõningal määral riigijuhtimisega tegelev isik».

Kuid üksiktalupidaja elulaad on Vao hinges eriti tugevasti välja arendanud omaniku iseloomujooned, harjumuse hinnata inimest selle järgi, kui palju tal on maad, hobuseid ja lehmi, püüde olla jõukam kui teised. Ta tikkus küla vägevate hulka, sõlmis sugulussuhted kulak Kooriga. Tegutsedes nagu ehtne omanik, võtab Vao Anna Kurvestilt omavoliliselt vankri, viivitab meelega selle eest tasumisega ning omastab Anna surma järel vankri.

Kui külavolinik Runge tegevus paistab silma oma sihikindluse poolest, mis on allutatud riiklikele huvidele, siis maakor-

ralduskomisjoni liikme Vao tegevuses näeme suuri kõikumisi. Kulak Koori mõjul aitab ta kaasa sellele, et fašistide käsilase kulak Kurvesti talu antakse näilisele uusmaasaajale Kännule, mitte aga Rungele. Sealjuures avaldub temas selgesti eraomanikule omane kadedus ja enesearmastus: äkki jõuab Runge temast tõesti ette, kui ta saab oma kätte niisuguse hea talu. Vao kui keskmiku kõhklused on tõetruud ja nendele on teoses õigustatult pööratud palju tähelepanu. Kohe algusest peale kutsub autor lugejas esile küsimused: millisel viisil toimub Vao lähenemine Rungele ja tütrele Ainole, millega lõpeb tema vahekord Koori ja Kännuga, kas ta suudab järjekindlalt kolhoositeel edasi minna? Autor ei rutta vastuse andmisega, vaid püüab näidata seda keerulist teed, mis Vaol tuleb hoogsalt areneva klassivõitluse käigus vana elu alustugede purustamise protsessis ära käia kolhoosielule lähenemisel.

Esimesi kahtlusi oma tegude õigsuses on Vao juures märgata tütre Aino abiellumise puhul, ja pikkamööda muutub see raskeks hingeliseks draamaks. Ta ei piinle mitte niivõrd sellepärast, et tema tütrest on saanud kehvik Runge naine, kuivõrd sellepärast, et tema kui maakorralduskomisjoni liige on talitanud ettevaatamatult, ei ole hoolitsenud tütre huvide eest, vaid on aidanud ise kaasa sellele, et keegi võõras on saanud Kurvesti talu. Oma viga hindab ta esialgu ainult oma perekonna, mitte aga riigi huvide seisukohalt. Eelarvamused ja iseteadvus ei luba tal leppida Aino ja Rungega, ja tema kui eraomaniku olemus takistab teda aru saamast, et Koor on ka tema vaenlane. Suurt südamevalu valmistab talle see, et ta kaotab oma senise autoriteedi. Ta näeb, kuidas endised sulased Maasalu ja Runge muutuvad iga päevaga järjest mõjukamateks inimesteks külas, kuidas naabrid hakkavad nendest järjest rohkem lugu pidama. Vao kõhklused ja kahtlused tõusevad haripunktile selles dramaatilises stseenis, kus ta nimetab ennast vargaks, tuletab meelde, kuidas ta varastas palke riigi metsast, jättis Annale vankri eest tasumata; ta sõimab naist, neab Runget ja karjub vihaselt: «Milleks ma olen rühmanud kogu eluaja, nii et küür seljas? Et vanas eas kõik tuulde läheks, ah?»[6] See on talupoja-omaniku hädakisa, mille on esile kutsunud nõukogude korra võitlus vana elulaadiga. Ja sellepärast ei võinud vastuolud Vao iseloomus laheneda perekonna raamides ning tema leppimine väimehe Runge ja tütre Ainoga ei toimunud mitte perekondliku leppimise korras. Vao, kes oli eluliste sidemetega seotud külaga, pidi paratamatult osa võtma suure hooga arenevast klassivõitlusest. Kui bandiidid põletasid Runge vilja,

[6] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 135.

siis võttis Vao seda kui kallaletungi ka enda kui töötava talupoja viljale.

«Vili oli kallis nagu elu, ja kes tõstis käe vilja vastu — see oli mõrvar. Ja Johannes Vao oli valmis teda ära needma.»[7] Selline Vao suhtumine kulakuisse, kes tungisid kallale ausate inimeste elule ja tööle, väljendab keskmike huvide ühtsust Nõukogude riigi huvidega. Runge muutus Vaole lähedaseks mitte ainult kui väimees, vaid ka kui inimene, kes kaitses Vao töömehehuve. Selle tõttu kaovad klassivõitluse käigus vastuolud Vao ning Runge ja tütre Aino vahel üsna kergesti, kuid seda enam teravnevad lepitamatud vastuolud tema ja kulak Koori (hoolimata nende lähedastest sugulussidemetest) ning samuti tema ja oma õiget palet varjava kulak Kännu vahel.

Vao ja teised keskmikud mõistsid kulakuid hukka vilja põletamise eest, kuid see ei tähendanud veel, et nad ise on loobunud oma eraomandlikest vaadetest. Kui nõukogude organid andsid kulak Koori kohtu alla riiklike viljanormide täitmise saboteerimise eest, siis on keskmikud Meisterson ja Vao nõutud: «... ei ole ta [Koor] ju midagi varastanud ega kedagi paljaks röövinud — ainult oma isikliku vilja kaevas maa sisse. Kui niimoodi võtta, siis võib ka teda, Meistersoni, ja Vaod sellesse pinki panna: nemad ju kuuluvad selle kümmekonna keskmiku hulka Koordis, kes on püüdnud järele jõuda sellistele tuusadele nagu Kurvestid ja Koorid ...»[8] Kinni pidades ajaloolisest tõest, paljastab kirjanik lõplikult Vao ja tema naabrite taolistele üksiktalupoegadele omased eraomanduslikud tendentsid ning rõhutab ühtlasi, et kommunistlik partei ja nõukogude võim ei samasta keskmikku kulakuga, vaid viivad külas kolhooside-eelsel perioodil järjekindlalt läbi ainuõiget leninlikku poliitikat, mille nõuded on: tuginemine kehvikule, liit keskmikuga ja otsustav võitlus kulakluse vastu. Koori kui nõukogude võimu vaenlase paljastamine toimub ainult tänu kehvikute aktiivsusele ning see paljastamine on ühtlasi abinõuks tugevdada liitu keskmikkudega. Kohtumõistmine Koori üle aitab Vaol näha selle tõelist nägu, kelle jälgedes ta on käinud, temas ärkavad raev ja viha Koori vastu. Ta ei saa prokuröri süüdistusele vastuväiteid esitada ega seda ümber lükata, ta on sunnitud temaga nõustuma ja ta langetab ise Koorile kohtuotsuse, lausudes üheainsa sõna: «Hunt.» Kohus Koori üle paneb Vao mõtlema oma usalduse üle Kännu vastu, sunnib vaatama masinaühistu asjadele Nõukogude seaduste seisukohalt. Nüüd ta suhtub juba umbusaldusega Kännu kolhoosivastastesse juttudesse. Teda tõmbab

---

[7] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 150.
[8] Sealsamas, lk. 169—170.

Runge poole, ta kuulab huviga Semidori jutustusi kolhoosidest, pärib ettevaatlikult väimehe käest kolhoosi loomise võimaluste üle Koordis, kuigi ta süda kipitab, mõteldes sellele, et peab loobuma oma endisest elust. Kuid kõigist Vao kõikumistest, kahtlustest ja tõeotsingutest paistab nüüd eredalt läbi üks uus joon. Ta mõistab Koori hukka, nimetab teda hundiks. Ja see juba kergendab Vaol mõista seda, et on olemas kaks teed: Kooride tee ja kolhoositee, ja et ei ole olemas mingisugust kolmandat teed. Ta valib vabatahtlikult ja kindlalt kolhoositee. Kuid omanikuvaated püsivad temas veelgi, need avalduvad isegi tema sooviavalduses astuda kolhoosi. Kirjanik jutustab kerge huumorivarjundiga sellest, kuidas Vao lahkub oma üksikmajapidamisest. Kunagi näis Vaole, et kogu tema töö on maha visatud, kuid nüüd loendab ta avalduses suure väärikusega oma hobuseid, lehmi ja põllumajanduslikku inventari. Ta tahab, et Maasalu, Runge ja Semidor paneksid tähele tema varanduslikku üleolekut, tema heldust kolhoosi suhtes.

Vao kujus arendab kirjanik mõtet, et kollektiivi lugupidamine on saavutatav ainult ausa tööga ja omakasupüüdmatu suhtumisega inimestesse. Kõhklejast muutub Vao kolhoosi pooldajaks ja ta mõistab juba ise hukka inimeste harjumuse kramplikult kinni hoida ammu iganenust.

Uue inimese-kolhoosniku sünnis rõhutab autor kommunistliku partei poliitika tähtsust, kohalike kommunistide osa. Tüüpilise parteitöötajana külas kolhooside ettevalmistamise ja loomise perioodil kujutatakse jutustuses valla partorgi Ants Muulit. Ta on veendunud, et kolhooside tekkimine Eestis on paratamatu ning seaduspärane ja näeb oma ülesannet selles, et aidata talupoegadel seda mõista ja kolhoositeele asuda. Sellele Muuli tegevusele pöörab autor jutustuses eriti suurt tähelepanu. Muuli abistab kehvikuid, ta loob parteitute aktiivi, tugevdab valla parteiorganisatsiooni. Muuli on talupoegadele lähedane juba selle poolest, nagu märgib autor, et ta ise pärineb kehviku perekonnast, on kaua elanud maal, armastab maad ja peab vilja kasvatamist kõige toredamaks tööks. Teda armastatakse, sest et ta ei uhkelda oma parteilisusega, vaid on inimestega läbikäimises tähelepanelik ja lihtne. Tema lihtsuses ja tagasihoidlikkuses on tunda enesekriitikat ja sihikindlust. Kritiseerides parteikoosolekul valla täitevkomitee esimehe Jansoni vigu, räägib Muuli avameelselt ka oma vigadest, eriti sellest, et ta laskis masinaühistu esimeheks seada maskeerunud kulaku Kännu. Talle on tähtis kõigepealt see, et kommunistid mõistaksid klassivõitluse õige joone läbiviimise vajalikkust, tõstaksid poliitilist valvsust, mobiliseeriksid kehvikuid ja keskmikke põllumajanduslike tööde edukale teostamisele. Nii üksikutega juttu ajades

kui ka oma sõnavõttudes juhib ta alati tähelepanu kollektiivi jõule, ühistöö paremustele. Kuulnud Runge käest talgutest, ütleb ta: «Näed, ikka ühiselt... Selles on jõud. Nagu padrun pidemes: kui üks kuul ei lähe pihta, siis järgmine ikka läheb...»[9]

Tähelepanelik suhtumine inimeste vajadustesse ja oskus nendega kontakti leida annavad Muulile võimaluse kiiresti reageerida puudustele ja vigadele ning neid kõrvaldada. Eredaks näiteks selle kohta on Muuli väljaastumine Tilde-tädi eest, kelle poeg on andnud oma elu Nõukogude isamaa kaitsel.

Muuli karakteri iseloomulikuks jooneks on tema oskus näha kaugele ette. «Oli olemas üks tähtis asjaolu,» ütleb autor, «millest juhindus parteiorganisaator Muuli oma hinnanguis ja otsustes. Ta nägi Koordi inimesi tuleviku valguses, homses päevas. Ja selles tulevikus määras ta eilsele hädavaresele Semidorile hoopiski mitte väikese koha. Ka tagasihoidlikku, rõhutud Roosit nägi Muuli homses päevas teistsugusena, nagu teda keegi veel Koordis polnud näinud, — asjalikuna, täis energiat, suuri ülesandeid lahendamas.»[10]

Muuli kasvatab kannatlikult inimesi, suunab oskuslikult eesrindlike talupoegade — Maasalu, Runge ja teiste — tegevust ning võtab tarvitusele vajalikud abinõud kulakute vastu. Kirjanik ei kujuta teda otseselt kolhoosi organiseerijana, kuid ometi on just tema, Muuli, kolhoosi loomise innustaja. Tema töö ja tegevus on talupoegade tähelepanu keskpunktis. Jutustuse lõpul näeme, kuidas Muuli innustab ning juhib kolhoosnikuid ja linnast saabunud töölisi, kes kaevavad magistraalkraavi läbi Ussisoo. Paljude detailide kaudu näitab kirjanik kommunistide eesrindlikku osa kolhoosi ülesehitustöös. Kommunist sepp Peeter koos Semidoriga algatavad mõtte parandada vana veski tamm. Kommunist Maasalu juhib oskuslikult kolhoosi. On esile kerkinud uued aktivistid — Roosi ja Murumets. Kolhoosi loomine ja soo kuivendamine tähistavad uute inimeste ilmumist Koordisse ja lugeja näeb selles valla parteiorganisatsiooni, selle juhi Muuli poliitilise töö esimesi tulemusi.

Autor näitab kolhooside sündi ja eesti kolhoositalurahva kasvamist vihases võitluses kulakutega. Kurvesti, Koori ja Kännu kujus on kehastust leidnud ühised jooned, mis on omased kulakutele, kes on nõukogude võimu ja töötava talurahva vaenlased. Kogu Mart Kurvesti sugukonna arenemisteed iseloomustavad inimeste halastamatu ekspluateerimine ja rahavõim. Tal ei ole ei häbi- ega autunnet, ta teab ainult üht: et rahal on

[9] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 122.
[10] Sealsamas, lk. 217—218.

võimu inimeste ja nende tunnete üle. Mart Kurvestist ja tema poegadest saavad hitlerlaste käsilased. Noorem poeg Gustav saab teenitud kuuli rindel, vana Kurvest põgeneb talust ja kaob jäljetult. Vanem poeg Robert, kes on ellu jäänud, hakkab bandiidiks: tema kujus on antud nõukogude võimu vastu relva tõstnud ekspluateerijate kiskjapalge üldistus.

Niisama ohtlikud kiskjad nagu Kurvestid on ka Koor. Ta ei läinud küll relvaga käes nõukogude võimu vastu, kuid abistab salaja bandiite, püüab nurja ajada nõukogude võimu üritusi. Kui Koori paljastasid kehvikud ja rahvakohus karistas teda riigivastase tegevuse eest, siis oskab kulak Känd end veel mõnda aega kohtumõistmise eest kõrvale hoida. Sellise lahendusega kutsub kirjanik üles valvsusele, ta ütleb meile, et on küll likvideeritud Kurvestid ja Koorid, kuid lojaalsuse maski taga võivad peituda Kännud, kes tahavad salaja kahjustada meie sotsialistlikku ülesehitustööd.

Jutustus «Valgus Koordis» ilmus Eesti küla hoogsalt areneva üldise kollektiviseerimise ajal ja oli laiade lugejate hulkade jaoks väga aktuaalne. Ta andis löögi kodanlik-natsionalistlike elementide väljamõeldistele eesti talupoja erilisest individualistlikust loomusest, kellele olevat võõras kollektivismi tunne. Leberechti jutustus kummutas selle kodanliku müüdi ja näitas tõepäraselt uue elu ja uute inimeste kujunemist meie külas.

Jutustus «Valgus Koordis» kujutab kunstiliselt õnnestunud vormis eesti rahva elu sellisel murrangulisel perioodil, nagu seda oli eesti talurahva siirdumine üksikmajapidamiselt kolhoositeele. Ja sellepärast köidab jutustus nii nõukogude lugejate kui ka rahvademokraatiamaade ja teiste maade lugejate tähelepanu. Seda loevad oma emakeeles kõigi liiduvabariikide rahvad, see on ilmunud ka bulgaaria, hiina, hispaania, hollandi, inglise, poola, prantsuse, rumeenia, saksa, slovaki, tšehhi ja ungari keeles; reas maades on ilmunud juba mitu väljaannet.

1950. aastal avaldas Leberecht jutustuse «Teel», mis on justkui jutustuse «Valgus Koordis» järjeks ja tutvustab lugejat juba kolhoosnikute eluga. Uue jutustuse kangelased viivad ellu Koordi küla elanike unistused masinaist, oma koduküla palge muutmisest.

Jutustuse «Teel» pealkiri väljendab seda, et talurahvas on teel, liikudes järkjärguliselt kommunismi poole. Kolhooside arenemise tee ei sarnane sileda, ühetasase asfaltteega. Tõsi küll, kolhoosielu on vaba lepitamatuist klassivastuoludest ja tootmisvahendite eraomandusest, mis iseloomustas küla üksikmajapidamiste ajal. Kuid kolhoosielu on täis uue ja vana vahel toimuva võitluse teravaid konflikte. Leberecht näitab oma jutustuses konflikti eesrindlike ja mahajäänud kolhoosnikute vahel. Ka sel-

les teoses on kirjanikul põhiideeks talupoegade sotsialistliku teadvuse kujunemine, kuid ta näitab seda kujunemist kolhoosielu tingimustes.

Jutustuse üheks keskseks kujuks on tubli naiskommunist Marta Niilus. Vaevatud ja ärahirmutatud taluteenijast on arenenud tark, avara poliitilise silmaringiga inimene, kes juhib kolhoosi «Tulevik». Ta ei püüa minna väiksema vastupanu teed, vaid mobiliseerib kollektiivi põllumajanduse ja ühisloomakasvatuse arendamisel esilekerkivate ülesannete lahendamisele.

Marta Niilus näeb, et tehnika rakendamisel ei saa piirduda ühe kolhoosi väikese territooriumiga. Ta võitleb kahe kolhoosi ühinemise eest, mis võimaldaks otstarbekamalt suunata inimjõudu ja tootlikumalt kasutada loodust rahva materiaalse heaolu tõstmiseks.

Marta Niiluse taotlustele, mis on elu enda poolt esile kutsutud, seisab vastu naaberkolhoosi «Koit» esimees Aadam Tuisk. Autor kriipsutab just nagu meelega juba tema nimegi kaudu alla selle juhtiva töötaja tühisust ja tuisupäisust. Tuisk kaldub kõrvale põllumajandusliku artelli põhikirjas määratud teest, ta on hooletusse jätnud põllunduse ja loomakasvatuse, loodab kolhoosi ja kolhoosnikute jõukust tõsta hõberebaste kasvatamisega. Esimehe poliitilise küündimatuse ja auahnuse kasutab osavalt ära brigadiri kohale pugenud fašistlik bandiit Hugo Markus. Maskeerunud vaenlane toetab ja õhutab igati mahajäänud kolhoosnikute väikeomaniku-instinkte. «Koidu» kolhoosis haritakse maad vanaviisi. Kogu töö on jaotatud lülide vahel, need viimased aga on moodustatud perekondade kaupa ning igale perekonnale on kinnistatud tema endised põllud, loomad ja inventar. Talusüsteemi igandid püsivad siin veel kindlalt.

Kõik, kellele on kallid kolhoosi huvid, tunnevad poolehoidu Niiluse vastu ja mõistavad hukka Aadam Tuisu. Kommunistlik noor Salme iseloomustab neid väga tabavalt: «Marta ... alustab kõige raskemast: maaparandusest: — parandab oma põllud, luhad, karjamaad ... Ja näe, maa annab talle tagasi. Tuisk killustab, kuid Marta suurendab, koondab. Nad on erinevad inimesed: Marta hoolitseb homse eest, Tuisk aga, ehkki ta on ettevõtlik inimene, on ühepäeva-peremees: elab peost suhu».[11] Kahe kolhoosi, nende esimeeste tegevuse kõrvutamine Leberechti poolt on eluline ja kunstilise kujutamise seisukohalt õigustatud ja vajalik võte.

Jutustuses «Teel» on mõningaid puudujääke, autoril ei ole reas kujudes õnnestunud realiseerida oma kunstilist ideed. Par-

[11] H. Leberecht, Teel. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1954, lk. 87.

tei maakonnakomitee sekretäri Rammu kuju on märksa kahvatum partorg Muuli kujust jutustuses «Valgus Koordis». Samuti ei ole autor suutnud luua ilmekat ja meeldejäävat kuju vene mehaanikust Andrei Melnikovist.

Viimastel aastatel on Leberechtil ilmunud rida lühijutte ja artikleid, ta on kirjutanud filmistsenaariumi «Andruse õnn» ning koos F. Einbaumiga näidendi «Meie elu hommik» (1953). Näidendit kritiseeriti õigustatult vabariiklikus ajakirjanduses.

1954. aastal ilmus Leberechti romaan «Kaptenid», mis on pühendatud eesti põlevkivibasseini töötajaile. Romaanis kirjeldatava Suur-Sonda uue linna all mõeldakse ilmselt Kohtla-Järve linna tema põlevkivigaasitehasega, mis varustab gaasiga Leningradi ja Tallinna.

Romaani keskseks kujuks on noor Andrus Laane, meremehe poeg. Tema isa on hukkunud fašistlike piraatide käe läbi 1941. aastal. Kõik Andruse püüded on suunatud ühele eesmärgile — saada meremeheks. Tema katse minna õppima Tallinna Merekooli lõpeb aga ebaõnnestumisega: noormees kukub võistluseksameil läbi. Sattunud tööle Suur-Sondasse, valmistub ta hoolega ette eksameiks järgmisel aastal. Aasta jooksul toimuvad tema eluvaadetes tõsised muutused. Kobestajana gaasiahju juures andub ta noorusliku innuga oma tööle, esitab peagi ratsionaliseerimisettepanekuid; Andrus sõbruneb töölistega ja hakkab armastama tütarlast Lindat. Romaani lõpul jõuab Andrus järeldusele, et inimene võib kapten olla mitte ainult laeval, vaid ka tootmisalases tegevuses — ning ta jääb Suur-Sondasse.

Paralleelselt teemaga noore inimese õige elutee otsimisest käsitletakse romaanis tootmise pideva täiustamise probleemi. Peainsener Julius Metslangi projekti alusel ehitatakse uus gaasitehas. Selle projekti väljatöötamiseks on ta andnud 25 aastat oma elust. Ja peaaegu üheaegselt tehase käikulaskmisega teeb peatehnoloog Priit Koppel ettepaneku ehitada katseseadeldis uue projekti alusel, mis oma põhiprintsiipidelt erineb Metslangi projektist. Metslangi ja Kopli kokkupõrge ei ole mitte omavahel vaenujalal olevate inimeste kokkupõrge. Metslang kiidab Kopli projekti heaks, kuid ei tee midagi selle elluviimiseks, veel enam, ta tahab selle realiseerimisega võimalikult venitada. Kriitika on sügavalt riivanud Metslangi enesearmastust, kutsudes temas esile hingelise draama. Autor kirjutab: «Jah, temal, Metslangil, on raske ja valus, kui ta veendub, — täiesti veendub, et tema töö on oma aja ära elanud ja vajab asendamist. Ja olgugi nii, kuid maailm on ometi imekaunis, hoolimata temale tekitatud valust, hoolimata lähenevast vanadusest . . .»[12]

---

[12] H. Leberecht, Kaptenid. «Znamja» nr. 12, 1954, lk. 96.

Romaan «Kaptenid» väärib kahtlemata tähelepanu kui esimene ulatuslikum teos Nõukogude Eesti põlevkivitööstuse töölistest ja inseneridest. Kuid ühtlasi tuleb selles märkida üht tõsist lünka, eksimust elulise tõepärasuse vastu. Romaanis ei ole kuigivõrd kajastamist leidnud põlevkivitööstuse töötajate paljurahvuselise kollektiivi — eestlaste, venelaste ja teiste rahvuste esindajate vennalik koostöö; tehase direktori asetäitja majandusalal Veršilo ja ametiühingu-organisaator Nikolai Ušakovi episoodilised kujud ei ole mingil määral seotud süžee arenguga. Niisugune ühekülgsus vähendab tunduvalt selle huvitava romaani ühiskondlik-kunstilist väärtust.

*

H. Leberechtile on omane tihe, kokkusurutud jutustamisviis. Mahult tagasihoidlikes teostes on kirjanik jäädvustanud rohkesti sõjajärgse aja sündmusi ja on näidanud paljude erinevate iseloomude arenemist, eriti jutustuses «Valgus Koordis».

Üheks peamiseks vahendiks, mis võimaldab Leberechtil kokkusurutud vormis jutustada, on omapärased iseloomustamisvõtted ja ekskursid. Paljudest oma kangelastest ja nende tegudest räägib autor nii otseselt kui ka teiste tegelaste kaudu. Nõnda iseloomustab ta sageli Runget ja Muuliit, Semidori ja Vaod. Nii näiteks Vao hingelisest seisundist, tema kavatsusest kiirustamata järele mõelda oma asjade üle jutustab autor oma sõnadega, näidates selle kaudu ühtlasi ka Liina suhtumist oma mehesse: «Selle järgi, kuidas Johannes pikatoimeliselt ja mingi erilise järjekindlusega asetas enda ette plekist karbi omakasvatatud tubakaga ning välgumihkli ja pani suhu tublisti söele põlenud, vaskse rõngakese abil ühendatud suulisega piibu, mõistis Liina, et Johannes ei kavatse end niipea oma kohalt liigutada.»[13]

H. Leberechti antud dialoogid on napisõnalised. Vist kõige pikem Paul Runge ja Semidori jutuajamine, kus Semidor jõuab üksikasjaliselt Rungele ära jutustada oma sündmusterohke eluloo, mahub ära paarile leheküljele. Romaanis «Kaptenid» on rohkesti dialooge, kuid need on väga lühikesed; Andrus Laane, Metslangi ja teiste mõtisklused annab autor edasi oma sõnadega.

Looduse, ümbruse ja olustiku kirjeldused on tihedalt põimitud tegevuse arendamisega, kangelaste mõtete esitamisega. Näiteks ei kirjelda autor kuskil eraldi Koordi jõge, kuid samal ajal antakse

[13] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 5—6.

tema kohta üsna palju andmeid. Kui Paul Runge läheb Koordi jõele kalale, ei tee autor jõe kirjeldamiseks eri ekskurssi, vaid räägib sellest otsekui oma kangelase mõtiskluste kaudu:

«Kitsas on Koordi jõgi, kuid täis elu ja liikumist nagu iga suurgi jõgi. Teda tuleb osata ainult kasutada... Kunagi oli Mihkel Koori vanaisa ehitanud Koordi jõele vesiveski, — ta kogus oma rikkuse väikese, kiire jõe voolust. Kas praegu ei saaks vana mahajäetud veskit taastada? Veski hakkab jahu jahvatama, linaropsija võiks sisse seada. Kui aga dünamo üles panna, siis saavad valgust kõik talud Koordis.»[14]

Sama laadi on autori looduskirjeldused ka romaanis «Kaptenid». Esimese lumesaju kirjeldust Suur-Sondas kasutab kirjanik selleks, et tutvustada lugejat põlevkivigaasitehase iseärasustega. «Novembri algpäevil sadas Suur-Sondas esimest lund, mis valge vaibana kattis tänavad, katused, puud. Lume sätendavvalgel taustal näisid põlevkivitahmaga määrdunud varblased mustadena kui kuldnokad, ent juba mõne päeva pärast omandas kogu ümbrus tavalise tuhakarva tooni. Peen põlevkivitahm, mida vahetpidamata paiskus välja gaasitehase kõrgetest korstnatest, võõpas tuhmiks kirkalt valge lume, tehasekatuseilt ja gaasitorustikult aga sulas lumi kiiresti, sest ka talvepäevil, käreda pakasega hõõgasid need kuumust...»[15]

Kujundusvahendid, mida autor kasutab oma maaelu jutustustes, on võetud peamiselt taluinimeste kõnekeelest. Nii näiteks märgib kirjanik Koori kulaku-majapidamise olemust iseloomustades: «Seesama Otto armastas vanas eas purjus päi kiidelda, et ta on oma talu jahutolmu peale ehitanud.»[16] Ütlus «jahutolmu peale ehitanud» rõhutab siin mõtet, et Koorid rikastusid vesiveski abil, nöörisid selle abil ümberkaudseid talupoegi.

H. Leberecht kasutab sageli tabavaid detaile üldistuste tegemiseks. Nii näiteks joonistab kirjanik pildi sellest, kuidas kolhoosnikud eesotsas Rungega asuvad rünnakule Ussisoole. «Oma seljataga kuulis ta [Runge] paljude inimeste tugevat hingamist, nende raskeid samme ja valju juttu. Vahetevahel lõi Paulile ninna kibe, hingemattev omakasvatatud tubaka suits, — nii kõva tubakat võis suitsetada Koordis ainult Johannes Vao. See oligi tema, kes astus siin esimestes ridades oma presentvihmakuues ja kummisäärikuis. Aeg-ajalt Paul kuulis Taaksalu karedavõitu naeru ja Priidu Murumetsa peenikest tenorihäält.»[17] Kõigi nende detailide kaudu on rõhutatud seda, et Runge tun-

[14] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 125.
[15] H. Leberecht, Kaptenid (Peatükke romaanist). «Looming» nr. 2, 1955, lk. 139.
[16] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 152.
[17] Sealsamas, lk. 256.

neb hästi oma inimesi, et nad on talle lähedased. Kohe selle järel kirjutab autor: «Koordi rahvas sammus Pauli järel tiheda salgana koos, kõik needsamad, kes kord olid päästnud tema talu tule käest, ja nendega oli liitunud palju uusi.»[18] Selle ainsa lausega on justkui tehtud kokkuvõte Paul Runge ja tema sõprade Maasalu, Taaksalu ja Semidori tegevusest. Nad alustasid neljakesi kolhoosi organiseerimist, ja nüüd oli juba tekkinud kolhoosi kollektiiv, kuhu kuulusid ka endised kõhklejad.

Tehase ja laeva, gaasiahjude kobestajate ja auriku ahjukütjate, tehase tootmiskomandöride ja kaptenite kõrvutamine läbib romaani «Kaptenid» ning on noore Andrus Laane mõtete, meeleolude ja elamuste avamise vahendiks. Pärast ebaõnnestumist eksamil areneb Andruse ja vana meremehe vahel järgmine kõnelus:

«Kasvõi müürist murran läbi, kuid siia saan ma ikkagi! Võtsid siia viiemehi, memmepoegi, aga on neil kordki tulnud paadist merevett kühveldada?»

«No sina, tuleb välja, oled ju meremees,» muigas vanamees. — «Ei sina upu, küllap jõuad oma laevale!»

«Näe, ei lastud ju . . .» — torises Andrus.

«Pole viga . . . leidub laev sinugi jaoks, muudkui otsi hästi.»[19]

Kogu romaan on üles ehitatud sellele, kuidas Andrus otsib «oma laeva elus». Ka muljeid tehasest kõrvutab ta laevaga.

«Teekäänul avanes tehase panoraam, mis säras tuhandetes tuledes. Kõrgel taevas hõõgusid rubiinpunased signaaltuled, mis tähistasid hiiglaslike korstnate asukohta.

««Nagu laevade tuled Tallinna reidil,» ütles Andrus vaimustusega.»[20] Tehases töötamine tekitab Andruses uusi mõtteid. Unistades endiselt meremeheks saamisest, suhtub ta lugupidavalt kobestaja elukutsesse: «Nähtavasti on kobestaja gaasiahju juures niisama vajalik isik nagu kütja ookeaniaurikul,»[21] ütleb autor Andruse mõtete kohta.

Kangekaelsel ja enesekindlal, kuid siiral ja ausal Andrusel ei ole enam kerge tehasest lahkuda, see on talle muutunud lähedaseks ja koduseks nagu meremehe elukutse, mida ta püüdis saavutada kogu oma noorusliku innuga. Noormehel on raske analüüsida kõiki teda haaranud kahtlusi ja mõtteid. Suur-Sondast lahkumises näeb ta väljapääsu Metslangiga tekkinud arusaamatustest, armastatud neiu Linda ning vana meistri kommunist Vaga ja tema vahelisest keerulisest vahekorrast. Andrus palub

---

[18] H. Leberecht, Valgus Koordis, lk. 256.
[19] H. Leberecht, Kaptenid. «Znamja» nr. 11, 1954, lk. 5.
[20] Sealsamas, lk. 29.
[21] H. Leberecht, Kaptenid (Peatükke romaanist). «Looming» nr. 2, 1955, lk. 134.

andestust Vagalt ja justkui õigustades kõneleb oma peatsest ärasõidust.

«Olen kuulnud,» — ütles Vaga kuivalt ja surus huuled kokku. «Õnne otsima, tähendab. Nii, nii, sõida pealegi. Ainult üht pea meeles: üksinda, ilma inimesteta ei leia õnne kusagil. Kapteniks, poiss, võib ka Suur-Sondas saada, pole tarvis kaugele sõita. Ainult et õnn, sõbrake, tuleb ära teenida, ise ta ei tule. Aga oled sa midagi teinud, et teda ära teenida?»[22]

Vaga sõnadega väljendab autor romaani juhtmotiivi: igasugusel töökohal ole oma töö kapteniks, kuid ära unusta, et üksinda, ilma inimesteta ei leia sa õnne kuskil.

Suhtudes endiselt suure armastusega kodumeresse ja meremeestesse, leiab romaani kangelane oma õnne ühises töös tehases, talle kalliks saanud tütarlapse vastuarmastuses, nii noorte kui ka vanade sõprade poolehoius.

H. Leberecht on kirjanik, kelle looming kajastab uusi nähtusi rahva elus, mis on seotud sotsialistliku ülesehitustöö käiguga meie vabariigis. Ilukirjandusliku tegevuse kõrval võtab H. Leberecht osa ka ühiskondlik-poliitilisest tööst. Teisel üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil valiti H. Leberecht NSV Liidu Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse liikmeks.

---

[22] H. Leberecht, Kaptenid. «Znamja» nr. 12, 1954, lk. 74.

DEBORA VAARANDI LUULE

E. Nirk

1

Ajakirja «Viisnurk» esimeses numbris 1940. a. sügissuvel ilmus muu hulgas kaks luuletust — «Hardunult» ja «Parlamendi rõdul». Kirjanduslik algaja, kes esines tagasihoidlikult Sanni Nootama pseudonüümiga, püüdis nendes värssides edasi anda äsjatoimunud murranguliste sündmuste vahetuid elamusi ja väljendada oma teadlikku astumist aktiivse osavõtjana nõukoguliku vaba Eesti uue elu ehitajate hulka. Mõndagi on siin veel ebamäärast, kuid õige ja selge on peamine — imetlus ja austus rahvahulkade õnne eest võitlejate vastu ning kokkukuuluvustunne nendega, helge rõõm ja rahva kauni tuleviku tunnetus. Selleni jõudmiseks oli nende luuletuste autor juba läbi käinud küllaltki olulise arengutee.

Debora Vaarandi on sündinud 1916. a. Võrus, kus ta isa töötas postiametnikuna; hiljem asusid aga vanemad Saaremaale Laimjalasse ja hakkasid tegelema põllutööga. Saaremaal, kus klassivastuolud ilmnesid eriti teravalt ja töötaval rahval oli selgelt meeles 1919. a. kodanlusevastane ülestõus ning selle verine mahasurumine, hakkasid alles elluastuvale noorelegi selgemini silma valge härrasvabariigi tõelised palgejooned. Kehvast kodust algas suurte raskustega seotud haridustee, mis korduvalt ähvardas hoopis katkeda. Kõigest hoolimata läks D. Vaarandil siiski korda pääseda Kuressaare (Kingissepa) gümnaasiumi ja see 1935. a. lõpetada, kuid mingisugust teenistuskohta ta pärast küpsustunnistuse saamist ei leidnud.

Asunud elama Tartusse, astus D. Vaarandi ülikooli õppima keeli ja kirjandust. Siin kujunes tal kolmekümnendate aastate lõpul juba tihedam kokkupuude eesrindlike inimestega haritlaskonna hulgast, kes olid seotud töölisliikumisega. D. Vaarandi võttis aktiivselt osa vastavatest kultuurilistest üritustest ja õppis

1939./40. a. partei ajaloo salajases õpiringis. Nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis ei tekkinud siis enam mingeid kõhklusi selles, millist teed minna — juba nendel 1940. a. murrangulistel päevadel võeti Debora Vaarandi vastu kommunistliku partei

liikmeks. Ja esimestes värssides otsiski väljendumisvõimalust see ülev ning võimas üldrahvalik vabanemistunne.

Elavat huvi kirjanduse vastu oli D. Vaarandi tundnud juba koolipõlvest alates. Ka ülikoolis õppimise ajal tegeles ta tõlketööga, avaldas retsensioone jne. Kuid alles nõukogude kord andis võimaluse Vaarandi luuletajatalendi väljaarenemiseks. Töötades 1940./41. a. vabariiklike ajalehtede toimetustes, hakkas ta osa võtma kirjanduslikust elust.

D. Vaarandi pidevam loominguline tegevus sai alguse Suure Isamaasõja karmidel aastatel. Otsustavaks hiigelpingutuseks kõik oma jõud liitnud ääretu Nõukogudemaa, mille avarusi tagalasse evakueerununa D. Vaarandi nägi kuni Uraali ja Kesk-Aasiani, mille paljudest rahvustest kodanike kindlat ühtekuuluvustunnet, võiduveendumust ja hingejõudu ta nende keskel elades ja nendega koos töötades tundma õppis — kõik see oli temale nagu teistelegi tagalas ja armees suurest võitlusest osa võtnud eesti kirjanikele tõeliseks kooliks. Need päevad vormisid ja karastasid hingi, kiirendasid teadlikkuse kujunemist ja juhtisid õiges suunas ka loomingulised püüdlused. Lähem tutvumine nõukogude kirjanduse väljapaistvate saavutustega andis elavat eeskuju sotsialistliku realismi meetodi omandamiseks.

Töötanud mõnda aega Eesti Riiklike Kunstiansamblite juures Jaroslavlis, asus D. Vaarandi 1943. a. algusest tööle «Rahva Hääle» toimetusse, mis oli algul Moskvas, hiljem Leningradis. «Rahva Hääles» ja almanahhis «Sõjasarv» hakkasid ilmuma ka tema luuletused. D. Vaarandi sõjaaegsed värsid võitsid algusest peale sooja tunnustuse. Vabastatud Eestis avaldas luuletaja need oma esimese koguna «Põleva laotuse all» (1945). See luule väljendab rahulikust loovast tööst, kodust ja omakseist sõja läbi lahkukistud inimese valu ja igatsust ning sellest väljakasvavat viha rööveliiku vaenlase vastu. D. Vaarandi värssides on suur tunnete ja elamuste tulv, piinav mure ajutiseks fašistliku ikke alla langenud sünnimaa ja rahva pärast («Tallinna langemise päeval», «Mõtted kodumaast» jt.). Suure heitluse tulede vastuhelk annab nendele luuletustele põhivärvi, võitluselekutseks on kauge ajaloolise mineviku vabadusvõitluste meenutamine, südamlik kõnelus Koidulaga, tähelepanekud ning elamused kauges Kasahstanis ja lähedases Leningradis, kodu künnisel. Siin väljendub tagala kangelaslik töö võidu nimel (näiteks luuletuses «Kasahstani noorus»), kodumaa ja nõukogude rahva üleva heroismi ning kustumatu au tunnetamine blokaadist vabastatud kangelaslinna Leningradi saabumisel («Tulek»). Reas luuletustes («Kõrbejaamas», «Kodulinn» jt.) on elamuslikult edasi antud patriotismitunde sisulist avardumist, vabanemist esialgsest võõrsilolu ja üksinduse tundest, tugevnevat sisemist kokkukuuluvust kogu paljurahvuselise võitleva nõukogude rahvaga. Meie inimeste sügav armastus kodumaa vastu ja vaenlast hävitav viha väljendub luuletuses «Viha päevad», mis on kirjutatud Eesti vabastamislahingute ajal; luuletaja tunneb, nagu põleks temas endas «iga linn ja talu», ja tema valust tõuseb sõjamehelik võitlusiha:

Nüüd viha päevad on. Las meid see viha toidab!
Ja tasuihast kasvagu me jõud!

Neist vihakobaraist kord haljaks saab me õu
ja võidupäev me kodumaale koidab.[1]

Esikkogu «Põleva laotuse all» oli paljulubavaks alguseks, mis näitas D. Vaarandit sõjapäevil esiletõusnud noorte luuletajate hulgas väljapaistva ande ja elamusjõuga autorina. Juba tema varases luules on palju värskust ja eredust, selles haarab lugejat lüüriline vahenditus ja tunderikkus. Kuid teatavate puudusteta luuletaja tolleaegne looming ometi veel ei ole. Püüe uudselt ja omalaadselt ütelda, üldsõnalist lamedust ja siledust vältida viis Vaarandi varasemais värssides sageli ka otsitud, kunstlikule väljendusele. Ta luule on vaieldamatult värvikas ja ere, kuid tihti ka kujunditega ülekülastatud, kusjuures need kujundid on küll julged ja tunduvad originaalseina, aga ei ole mitte iga kord samavõrra täpsed ja tabavad, kõige õigemad, tungivalt vajalikud. See väljenduse kunstlikkus kahandab märksa näiteks niisuguse sügava sisuga luuletuse mõju nagu «Tallinna langemise päeval» — südamepõhjast üleskeenud tunne kuidagi takerdub selles iseäratsevas sõnastuses, omandab isegi otsekui oma valuga ilutsemise toone, kiskudes kunstilisse valesse. Sellise luulemaneeri juured ulatuvad kahtlemata tagasi kodanlikku poeesiasse. Luuletaja kunstiline kasvamine ei suuda nagu esialgu tema värsside ideelise sisuga sammu pidada. Tunneme pingelisi otsinguid oma tooni leidmiseks, kuid mitte alati ei lähe ta õiget teed ja veel palju on siin mõtlemise ning ütlemise ebaküpsust. Hiljem oma valikkogu välja andes on D. Vaarandi mõningaid neist luuletustest tunduvalt ümber teinud ja sõnastusliku illuminatsiooni kõrvaldamisega on mõte saanud selgema, õigema ning mõjukama väljenduse.

D. Vaarandi ei tulnud niisiis sõjateedelt tagasi veel täiesti väljakujunenud luuletajana, — ja seda mitte ainuüksi kunstimeisterlikkuse omandamise mõttes. Ei saa ütelda, et tema iga Isamaasõja-aegne värss oleks kantud isikliku ja üldise lahutamatuse tundest; paiguti on veel vaatleva, passiivse hoiaku jooni, kuidagi üksiku, nagu kõrvalseisva inimese valulemisi ja mõtisklusi (eriti kogu lõpposas). Siin näeme esile kerkivat neid vana ja võõra psühholoogia igandeid, mis eriti ilmseks said mõnedes vahetult sõjajärgsetes luuletustes («Lahkumine», «Üksindus»). Nendes värssides väljendub ähmaste vihjete kaudu luuletajat tabanud sügav hingeline vapustus, sisemine katastroof. (Osalt oli see ilmsesti tingitud raskest tervislikust seisukorrast, mistõttu D. Vaarandil 1946. a. märtsis tuli loobuda ka tööst ajalehe «Sirp ja Vasar» juures, mille toimetajaks

[1] D. Vaarandi, Luuletused. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 17.

ta oli Eesti vabastamisest alates.) Eitada ei saa seda, et luuletaja püüdis oma värssides anda väljendust traagilistele isiklikele elamustele, kuid väär on sulgumine ainult oma kitsalt subjektiivsete kannatuste ringi, mis kutsub esile pessimistliku väljapääsmatuse-tunde.

Sellest teda tabanud kriisist sai D. Vaarandi kui nõukogude luuletaja siiski peatselt üle ja leidis uuesti õige loomingulise tee. Ei ole kahtlust, et ühe kõige olulisema tegurina teda selles abistasid partei Keskkomitee otsus ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad» ja teised 1946. a. ajaloolised ideoloogiaalased otsused, milles paljastati nõukogude kirjanduses ning kunstis esilekerkinud võõraste tendentside olemus ja rõhutati sotsialistliku realismi kirjanduse suuri ning austusväärseid ülesandeid. Kuigi luuletajal arusaadavalt ei õnnestunud korrapealt vabaneda kõigist esinenud puudustest, mille vastu tal on tulnud pidada visa võitlust ka hiljem, näeme siitpeale kindlat edasiliikumist õiges, rahvalikus suunas. Teinud otsusest sügavad järeldused, alustas D. Vaarandi pingelist loomingulist tööd, mille tulemusena juba sama 1946. a. lõpul ja 1947. a. ilmus rida väljapaistvaid lühipoeeme («Talgud Lööne soos», «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja», «Viru kaevurid»), samuti arvukalt lühemaid ja pikemaid luuletusi. Nendes on luuletaja andnud sügavalt poeetilisi, haaravaid kujutusi nõukogude inimeste sõjajärgsest ülesehitustööst, sotsialismi ehitamise algusest Eestis. 1948. a. avaldas D. Vaarandi need luuleteosed oma teise koguna «Kohav rand», mis on tõendiks luuletaja tähelepandavast ideelis-kunstilisest kasvamisest. See on rikas ja sisukas värsiraamat, temaatikalt laiahaardeline, täis vaba tööelu helget õnnetunnet ja nooruslikku hoogu.

Tsüklis «Õitsvad õhtud» kõneleb luuletaja sõjapäevade Moskvast. Need luuletused («Stalingradi aegu», «Lenini raamatukogus», «Moskva mai 1943» jt.) näitavad olulist edasiminekut võrreldes eelmise kogu viimaste luuletustega. Jõuliselt väljendub siin võidu poole sammuva maa ja rahva enesekindlus, uhkus kodumaa võimsuse üle, armastuse- ja tänutunne Moskva vastu. Mitte võõrsil närbuva maapagulasena ei tundnud luuletaja end Moskvas viibides, vaid seltsimeeste, töö- ja võitluskaaslaste keskel, kus ta iga päev õppis ja kasvas.

Ei üksnes koduks — Moskva, olid kooliks.
Su tunnid olid karedad ja head.[2]

Suure kiindumusega kõneleb luuletaja oma sünnimaast pikemas luuletuses «Põhjarannik», joonistades haaravа elamus-

[2] D. Vaarandi, Kohav rand. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1948, lk. 31.

likkusega koduse looduse pilte. Tema patriootilise lüürika üheks parimaks näiteks on luuletus «Ma olen uhke sulle», milles väljendub nõukogude inimese tuline armastus sotsialistliku kodumaa vastu. Mitte ainult valgekaseline sünnimaa Läänemere rannal, vaid kogu ääretu Nõukogudemaa oma taigade, steppide ja lumitanud mägedega on omane ja kallis. Luuletaja kõneleb uhkustundega maast, mis on teednäitavaks tuletorniks kõigile maailma rõhutud rahvastele, teda täidab sügav õnnetunne kaasaelamisest kodumaa võitlustele ja võitudele.

«Kohava ranna» kõige väljapaistvamaks osaks on eespool-nimetatud lühipoeemid ja luuletused, mis käsitlevad sõjajärgses Eestis alanud sotsialistlikku ülesehitustööd, rahva elus ja inimeste teadvuses toimuvaid muutusi. Poeemis «Talgud Lööne soos» on D. Vaarandi kujutanud üht sookuivendamise ühistöö-pühapäevakut. Selle kaudu on luuletajal õnnestunud eluliselt ja kaasakiskuvalt edasi anda meie inimeste peremehelikku kindlust ning usku oma töösaavutustesse. Vabanemine minevikus valitsenud ebaõiglusest, veendumus uue elu ehitamise tulemusrikkuses annab ühistööle rõõmsa elevuse, otse pidupäevase meeleolu. Elustava huumori ja kauni lüürikaga kujutatakse poeemi lõpposas rahvapidu Saaremaa suviõisel heinamaal.

Luuletuses «Sumisevad metsad» on minevikku ja tänapäeva vastandades samuti konkreetselt näidatud, kuidas töö nõukogude ühiskonna tingimustes omandab uue sisu ja mõtte. Ränk ja raske oli metsatöö siis, kui seda tuli teha palgalisena peremeeste teenistuses ja rikaste äri jaoks. Kuid nüüd on ka siin kõik muutunud ja mets sumiseb viise uuest, paremast elust — tööst kogu rahva ja kodumaa rikkuseks, loodavatest väärtustest, mille ainsaks peremeheks on töötav rahvas ise.

Omapärane ja huvitav teos on poeem «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja», mis on pühendatud Tallinna taastamise ja väljaehitamise suurele tööle. Oskuslikult on luuletaja kasutanud ja edasi arendanud vana rahvajutu motiivi Ülemiste vanakesest, kellele tema nääriõisel linnaskäigul noor ehitaja kõneleb Tallinna kui sotsialismimaa linna tulevasest palgest. Oma õnnestunud, leidliku ideelise kavatsuse on D. Vaarandi teostanud suure kaasaelamise ja poeetilise eredusega, teoses on saanud kaasakiskuva väljenduse meie inimeste püüdlused ja unistused, mille nad tingimata ka teoks teevad. 1952. a. poeemi noorsooraamatuna avaldades tuli ka luuletajal oma teost tunduvalt ümber töötada just arvesse võttes vahepealseid saavutusi vabariigi pealinna ehitamisel — viie aasta jooksul oli Tallinn paljuski tundmatuseni muutunud. Ulatuslikult on uues redaktsioonis näidatud vennasrahvaste abi ja rõhutatud nõukogude rahvaste sõpruse ideed.

Poeemi «Viru kaevurid» tuleb pidada sõjajärgse eesti luule esimeseks tõsiseks saavutuseks töölisklassi elu ja võitluse kujutamisel. Raske ja troostitu oli kaevurite saatus kodanlikus Eestis, kus võimutses välismaine kapital: eesti kaevurid pidid orjama «isandaid võõral maal / ja omamaa vangivahte», taluma puudust, viletsust ja peremeeste omavoli.

> Oli elavaid haudu täis Virumaa pind,
> et nendele tulu vaid tooks ta.
> Aga kaevuri palk oli kähisev rind,
> tühi tasku ja liigese-jooksva.[3]

Paljastades terava satiiriga «vabariigi» rahvavaenulikku olemust, näitab luuletaja, et kaevurid pööravad oma pilgud lootusega Nõukogudemaa poole. Ja kui Eestis taaskehtestatakse nõukogude võim, saavad ka viru kaevurid ise oma saatuse määrajateks. Auga käivad nad läbi Suure Isamaasõja rasked võitlusteed, taastavad hitlerlaste poolt purustatud ning uputatud kaevandused ja jätkavad rahupäevade loovat, pingelist tööelu. Luuletaja on püüdnud edasi anda meie põlevkivibasseini, Eesti Donbassi, ehitustööde hoogu ja ulatust esimestel sõjajärgsetel aastatel, võitlust toodangu suurendamise eest, kangelaslinna Leningradi varustamise eest gaasiga. Me ei näe poeemis üksikasjaliselt väljajoonistatud kujusid ega omaette arendatud sündmustikku, vaid luuletaja kõneleb viru kaevuritest, nende tööst ja võitlusest üldistavas plaanis. Teosele annab tema poeetilise jõu ja sisukuse eeskätt lüüriline paatos, luuletaja tuline kaasaelamine nõukogude töölistega, kes «uhkelt mõtlevad, karmilt murravad tööd / nagu tõelised peremehed.»[4]

Poeemide kõrval on «Kohavas rannas» rida õnnestunud lüürilisi luuletusi, milles väljendub uus suhtumine töösse ja tööinimestesse nõukogude ühiskonnas, kus töö on au ja kuulsuse asjaks («Emale», «Kuulus kangur», «Töökangelased», «Lõikuselaul»). Eriti võib välja tõsta luuletust «Emale», milles üheaegselt sügava ja tänuliku lapsearmastuse elamusega kõlab ka see nõukogude inimeste ühtekuuluvustunne, töö- ja võitluskaaslus, mis nagu kaotaks ema ja lapse vahel sugupõlvi eraldava piiri. Ema elupäike on juba õhtusse kaldunud — kuid luuletaja kõneleb just tema hingelisest noorusest, sellest, kuidas ta kogu suurt maailma seob oma lihtsa eluga. Neid värsse lugedes tunneme liigutust ja heldimust, kuid oleme kaugel nukrusest ja haledusest, mida kutsuvad esile mineviku luuletajate samasisulised värsid, mis enamasti ikka on seotud elu karmuse ja ebaõigluse

---

[3] D. Vaarandi, Kohav rand, lk. 83.
[4] Sealsamas, lk. 91.

motiividega. See väike, lihtne luuletus võib olla näiteks, kuidas sotsialistlik tegelikkus, uus nõukogulik elutunnetus annab klassikalistele, luules loendamatuid kordi kasutatud teemadele uue kõla.

Tunduv edasiliikumine ja ideeline kasvamine, mis avaldub «Kohavas rannas», kogu elutunnetuse õige suuna kindlustumine ja teadlik rahvalähedus pidi väljenduma ka luuletaja vormiotsinguis, tema värsside keeles ja stiilis. Kunstlikkus väljenduses taandub üha enam, pingutuse asemele tulevad siirad ja loomulikud intonatsioonid, värsid hakkavad voolama ikka vabamalt, otsekui iseenesest. Teadlikult hakkab D. Vaarandi oma luulesse tooma rahvapäraseid kujundeid ja kõnevorme, võtab kasutusele rahvalaulu elemente.

Mõistagi ei ole ka «Kohavas rannas» kogutud luule kõik ühesuguse väärtusega. Paiguti näib tekkivat passiivse rahuloolu noote, luuletaja satub ilutsevasse meelisklusse kas või mahajäänud külaelu «idüllist». Vahel kaldub ta lihtsust ja üldmõistetavust taotledes ka väljendusliikku vaesusse ja ilmetusse. Kuid need on arusaadavad kasvuraskused luuletaja loomingus, mille juures tuleb arvestada eesti luule tolleaegset üldist arengutaset. Tegelikult oli D. Vaarandi tõusnud kindlalt luuletajate esirinda, tema «Kohav rand» sai J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaadi» kõrval üldise suure edasiliikumise tähiseks. Siin esines põhiliselt väljakujunenud autor, kellelt võis oodata uusi tõsiseid saavutusi.

Oma järgnenud loominguga näitas D. Vaarandi, et need ootused olid õigustatud. Ta ei jäänud rahule saavutatuga ega hakanud paigal tammuma, vaid liikus edasi pidevalt — kuigi mitte alati ühesuguse hooga. Selle tõendiks on 1950. a. ilmunud tugev värsikogu «Selgel hommikul», mida võib pidada üheks kõige väljapaistvamaks eesti nõukogude luules. Sellest kõneleb ka suurem enamik D. Vaarandi hilisemast loomingust, millest osa ilmus esmakordselt kogutuna tema valimikus «Luuletused» (1953). Luuletaja on leidnud oma isikupärase tooni ja hääle, tunneb oma võimeid ja mõistab, milliseid elukülgi tema anne suudab valitseda.

2

Oma loomingulise tegevuse eesmärki ja sisu on D. Vaarandi kõige selgemini väljendanud luuletuse «Oktoobris» lõppvärssides:

Ma unistan — ja näen uut inimpalet.
Kuis tahaksin ma olla tema keel!
Kuis tahaksin ma sõnu leida, kus

on öeldud kõik, mis võrsub tema hinges
ja tegudesse puhkeb hiigelpinges —
rõõm, jõud ja ilu, sügav armastus.[5]

Tõepoolest, tema luules seisab esiplaanil inimene, siin ei ole tehnika ega loosungid inimese sisemaailma ära varjanud ega selle lihtsustamisele viinud. Selles on D. Vaarandi värsside kõige tugevam külg, nende emotsionaalse mõju «saladus».

D. Vaarandi luulele on omane tugev sotsiaalne kõlavus, mida aga ei taotleta puhtväliste, plakatlike vahenditega. Siin väljendub luuletaja aktiivne kaasaelamine kogu nõukogude rahva tundeid ja mõtteid haaranud taotluste ja suurte ülesannetega. Igasugusest rõhumisest ja vägivallast vabanenud inimese töö- ja loomingurõõm, tema argipäev ja pidumeeleolud, tema kasvamine ja tulevikuunistused — see on D. Vaarandi luule sisuks. Poeet oskab näha meie nõukogulikus tänapäevas peamist, suurt ja kaunist, oskab sageli ka pealtnäha väikeses üksiknähtuses esile tõsta olulist, tüüpilist, oskab lihtsalt ja elamuslikult väljendada elu enese luulet. Lisaks «Kohava ranna» paremikule on D. Vaarandi loonud arvukalt väljapaistvaid Nõukogude Eesti tänapäeva käsitlevaid lühemaid ja pikemaid luuletusi — «Lähme lauldes nurmedele», «Traktorist», «Uus paat», «Kolhooside võistulaul», «Sõit laulupeole», «Soolaul», «Laul kombainerist» jt., mis kuuluvad meie luule vaieldamatute saavutuste hulka. Nendele võime lisada D. Vaarandi Turkmeenia-luuletused («Sõprade seas», «Ratsamehed», «Isa külvab» jt.), kus haaravalt väljendub rahvaste sõpruse tunne.

D. Vaarandi üheks suuremaks loominguliseks saavutuseks ja esileulatuvaks teoseks meie sõjajärgses luules on poeem «Tagamõisa randadel» (1948), milles luuletaja on elamuslikult edasi andnud kollektiviseerimisliikumisega eesti külas toimunud suure murrangu ja algava uue elu tunnetust. Teosel ei ole laiahaardelist sündmustikku, siingi domineerib D. Vaarandi andele omane lüüriline põhitoon, kuid antud piltides on elulist veenvust ja haaravust, poeemi lugedes tajume väga olulisi muutusi, uut meie rahva elus. Siin on tegelikkuse tõeliselt poeetiline kujutus, poeetiline kogu oma olemuselt, mitte ainult värsivormi kasutamise poolest; see teost läbiv poeetiline elutunnetus valgustab inimesi, loodust ja olustikulist konkreetsust, kõike seda on näinud ja edasi andnud teraselt, sügava pilguga elu jälgiv ja neid inimesi armastav kunstnik, kes kogu hingega elab kaasa uue elu kujunemisele. Poeemis ei ole hakatud elu ilustama, siin kõneldakse ka noore kalurikolhoosi ees seisvatest raskustest ja muredest — paatide vähesusest, vanadest noota-

[5] D. Vaarandi, Selgel hommikul. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1950, lk. 43.

dest, viletsast maast, iganditest mõnede kalurite mõtteviisis, kulaku urgitsustest. Kuid üle kõige kõlab jõuliselt nõukogude inimeste usk homsesse, oma töökate kätega ehitatavasse paremasse tulevikku.

Eelmiste lühipoeemidega võrreldes on luuletaja siin näidanud olulist edasiminekut inimese kujutamisel: nappide, kuid väga tabavate joontega toob ta meie ette rea elavaid ja meeldejäävaid kujusid. Siin on energiline ja visa, kindlalt tulevikuperspektiivi silmas pidav kolhoosi esimees; siin on endine sõjamees Vanja, kes neil randadel on leidnud uue kodu; siin on Tagamõisa töökad ja sitked kalurid, kes moodustavad Kalinini-nimelise kolhoosi üksmeelse ja tugeva kollektiivi.

> Veel mujal on lahus paadid ja mõrrad,
> veel mitmel pool kõiguti, kõheldi.
> Kuid tihedalt seisavad üksteise kõrval
> Tagamõisa kolhoosnikud-kalurid.[6]

Just nendes varem alatises puuduses kiratsenud rannakülades näeme erilise selgusega kollektiivse töö jõudu, mis toob põhjalikud muutused inimeste ellu.

Poeemi keskseks kujuks on vana kaluritaat Nuka Mihkel, kelle hiiinenud kolhoosiastumisest teoses kõneldakse. Väheste värsiridadega on luuletaja suutnud anda ununematu ja tüüpilise pildi nii Mihkli elujärjest («Ühteainsasse hoonesse mahub pere, / lehm, hobune, põrsas või lambapaar») kui ka tema väliskujust ja sisemaailmast, tema kahtlustest ja muredest, ausast ning lihtsast südamest. Mihkel läheneb juba seitsmekümnele ja hoidub esialgu artelli astumisest, pidades end liiga vanaks. Küllap on selles oma osa ka eidel, kes muret tunneb oma «kolmenisaga lehmaniru» pärast; võib-olla hoidsid Mihklit tagasi ka mõtted pojast, kes okupatsiooniajal fašistide «mobilisatsiooni» eest Rootsi põgenes ja ikkagi veel ei ole leidnud võõrsilt teed koju. Ent elupõiise kaluri ja tubli töömehe süda ei luba kõrvale jääda ühisest asjast, ta mõistab selgesti, et «hulgal on teadagi suurem jõud». Mihkel tunneb nõukogude võimu hoolitsust kalurite eest, ühistu abiga on ka tema nüüd saanud oma paadile mootori, millest nad pojaga nii palju aastaid asjata unistasid. Kohusetundlikult on ta täitnud oma püügiplaanid ja ka tema kolhoosiastumine on läbikaalutud ning seaduspärane samm. Leidnud endale paarimehe Vanjas, mõtleb Mihkel: «On süda õige, ei sega siis keelgi. / Ja eks ta siis ole ka poja eest...»[7] Suure soojuse ja kaasaelamisega loodud Nuka Mihkli kuju on Vaarandi luule hinnatav saavutus.

---

[6] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 80.
[7] Sealsamas, lk. 88.

«Tagamõisa randadel» näitab luuletaja oskust luua konkreetseid, meeleolukaid ning otse meeltega tajutavaid pilte, elulisi üksikepisoode (näiteks Mihkli minek kolhoosikeskusse, jaanituli Vaigu rannamäel jne.), milles eredalt väljendub kohalik koloriit. Meisterlikult kujutab D. Vaarandi loodust, millel on lahutamatu seos kõige toimuva põhimeeleoluga. Poeemi läbiv elujulge optimism ja kohatine leebe huumorivarjund nakatavad lugejat, annavad teosele värskuse ja paeluvuse.

Poeemi üheks iseärasuseks on kodanlike luuletajate värsside poleemilis-parodeeriv varieerimine; sellega on alla kriipsutatud mõtet, et nendelsamadel randadel, kus nukrutsev poeet-individualist nägi kunagi ainult üksinduse luulet, elavad inimesed, töötab ja loob rahvas, kellega on lahutamatult seotud nõukogude luuletaja looming. Siin on vastamisi seatud kaks ellusuhtumist, on poeetilise kujundlikkusega väljendatud luuletaja hingestatud kaasaelamine.

Peavad heldemaks muutuma lahtede süled,
ja heldemaks kivised kaldapaed.
Need rannad nukrusest, vaesusest üles
pea tõstab vabade töömeeste aeg!

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
ning valjusti tervitavad neid.
Ma tahaksin, et nii kuumalt mu luule,
nii kirglikult, tormiselt tervitaks neid![8]

Suured muutused meie rahva elus ja luuletaja mõtisklused selle üle on teda korduvalt suunanud partei ning töötava rahva suurte juhtide Lenini ja Stalini kujude juurde. Tundes oma lahutamatut ühtsust rahvaga, on luuletaja leidnud ka siin mõtetele ja elamustele isikupärase väljenduse, käsitleb neid suuri teemasid südamliku lihtsuse ja selgusega (luuletused «Põlvest põlve», «Stalin» ja «Kõik, mis on südamele kallis»).

Sageli on uue elu jaatamine, õnnetunne uutest perspektiividest Vaarandi luules seotud mineviku, vana ühiskonna meenutamisega, töötavate inimeste kannatuste, alanduste ja võitluse kujutamisega, nagu nägime juba mitmes eespool vaadeldud teoses («Viru kaevurid», «Sumisevad metsad» jt.). Nendesamade teemadega, rõõmutu lapsepõlve ja noorusaastate motiividega kohtume luuletustes «Rannatüdruk», «Traktorist» jt.

Kõrged on künnised rikka talus,
kõrgid ta katuseharjadki.
Karjalapsele kulaku palus
on kibedad maasikamarjadki.[9]

[8] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 92.
[9] Sealsamas, lk. 54.

Suure üldistusena kõlab mineviku ebaõiglase ühiskonna ja töörahva raske saatuse kujutamine luuletuses «Oktoobris». See sagedane pöördumine mineviku teemade juurde ei tähenda mitte luuletaja nõrka sidet kaasajaga, vaid vana maailma paljastusest tõuseb seda suurem rõõm ja uhkus nõukoguliku tegelikkuse, meie tööka ja kauni elu, kõigi meie kättevõidetud saavutuste ja meie inimeste üle. Luuletaja kõneleb rahva saatusest ja läbikäidud teedest suure sisendusjõuga, sest siin on väljendatud tema enda kõige sügavamad ja tähtsamad elamused.

D. Vaarandi luules loodud minevikupiltides ei ole kõigist raskustest, valust ja kibedusest hoolimata väljapääsmatuse tunnet; minevikku kujutades ei näita luuletaja ainult õiglusetust ja kannatusi, vaid ühtlasi ka rahva lootust paremale tulevikule ja võitlust selle eest. Väljapaistvamaid teoseid meie luules on eesti töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloo üht episoodi käsitlev poeem «Alla Mari» (1949). Teose õnnestumine on suures osas tingitud sellest, et luuletaja ei hakanud kirjutama Saaremaa ülestõusu riimkroonikat, vaid püüdis seda kangelaslikku võitlust näidata ühe eriti kaasakiskuva ja südamelähedase inimese, tütarlapse Mari üleva kuju kaudu, kes kasvab poeemis otsekui töörahva vabadusiha ja võitlusvaimu sümboliks. Ning just sel teel on D. Vaarandi jõudnud sündmuste elulisele tuumale hoopis lähemale, too aeg hakkab lugeja kujutluses elama palju selgemini kui mingi üldise ümberjutustuse järgi, me tunneme nende võitlejate südamete hõõgumist Alla Maris kui poeetilises üldistuses.

Poeem algab saare naise raske mineviku kujutusega — aeglasetooniliselt, mõtlikult ja raskerütmiliselt kõlavad värsid tema töörohkest ja rõõmutust elust.

Väsimatu, visa, kõike talub,
suudab raskemadki meestetööd.
Aga vokilauda, kätkijalust
tallab oma üksildased ööd.

Saare naine — nii ta meie ette
astub sajandite hallilt teelt.
Nagu rahvas, kandes orjakette,
aga rinnas murdumata meelt.[10]

Sellel tagapõhjal joonistab luuletaja välja Alla Mari kuju temale omase noorusliku ägeduse ja tulise vabadusejanuga. Mehiste ja karmide revolutsionääride Ellamite perekonnas kasvanud Mari kogu elu alates lapsepõlvemälestustega 1905. a. mõisate põlemisest on lahutamatult seotud töörahva võitlusega rõhujate vastu.

[10] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 27.

Ta mäletab, kuis mehi viidi.
Nad läksid raudus, püsti päi.
Kuid karedad ning võimsad viisid
neist küladesse maha jäid.

Ja nagu nende uhked sõnad,
karm, trotslik, lootusrikas toon,
sestsaadik Mari hinges kõlab
see sõna — revolutsioon.[11]

Luuletaja iseloomustab Marit karmi, uhke ja kindlaloomulise tütarlapsena, kes on äge ja õigust nõudes «annab kas või hinge seest». Temas on saare naisele omast jõudu ja visadust, kuid ühtlasi ka revolutsioonilist hoogu ja rahulolematust. Venna julged kõned ja revolutsioonilised raamatud on õpetanud Mariie valmisolekut võitluseks vabaduse, rahvavõimu eest. Saaremaa töörahval lasuv mitmekordne ike, ümbritseva elu vaesus, hallus ja õiglusetus tekitab temas tahte kõik siin hoopis uueks teha.

Lai väli, kuhu hõikad, kutsud?
Tee — kuhu, Mari, viib ta sind?
Ju Mari teab. Nii julgelt tuksub,
nii võitlusvalmilt tuksub rind.

Ja valjult lendab suveõhus
laul üle välja lageda:
«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!»[12]

Eestis võimu enda kätte haaranud kodanlus alustas klassisõda Nõukogude riigi vastu. Aastaid kestnud imperialistliku sõja raskustes vintsutatud rahvast kistakse uude verisesse taplusse — tahetakse saata Punaväe vastu kaitsma härraste vabariiki. Järsutoonilistes, karmides värssides väljendub rahva rahulolematus ja viha, kõlab tagasihoitud ärevus ja võitlusvalmidus:

Troonisid purustav maru
üle maailma käis.
Aga härrad ja parun
meie kukile jäid.

Sini-must-valge plagu
ustavalt teenib neid.
Võim on härraste jagu.
Võim ei arvesta meid.

Riigi nad toppisid tasku.
Aga meid sundida
sõtta tööliste vastu
— seda ei saa![13]

[11] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 30.
[12] Sealsamas, lk. 31.
[13] Sealsamas, lk. 32—33.

Saarte töörahvas teab, et punase tähe all on nendegi tõed ja tulevikulootused, ikka kindlamaks saab otsus vastu astuda uutele võimumeestele, pöörata relvad sundijate vastu otsustavaks lahinguks.

Puhkeb Saaremaa ülestõus — «vihane, äge ja murdev kui loodusejõud».

> Astusid sulased, kehvikud, kaluritaadid,
> astusid mehed, veel sõdurisineleis,
> oma armeesse. Ja juhidki endi seast saadi.
> Külades töörahva võim. Vaata, kui palju on meid![14]

Nad on relvastatud roostetanud vintpüssidega — või ka tammenuiadega, nagu kord Mahtra sõja osavõtjad. «Sama on viha. Kuid käistel on punased lindid, / ühte mis liidavad maailma rõhutuid»[15].

Alla Mari nooruslik energia, tema vaprus ja võitlusvaim leiab nüüd rakenduse; ülestõusust aktiivse osavõtjana täidab ta olulisi ülesandeid, tunneb end töörahva võimu esindajana.

> Mari neil päevil otsekui kasvas ja sirgus,
> ühiseks võitluseks jäägitult andis ta end.
> Suutis ja oskas. Kõik varjatud jõud temas virgus,
> selgeks kõik muutus, mis ähmaselt igatsend.[16]

Kuid see uue ja vana maailma vahelise võitluse suurest rindest isoleeritud ülestõus on paratamatult määratud traagilisele lõpule. Jõuliselt on poeemis edasi antud rahva needus valgete karistussalgale, viha nende rõhujate veriste palgasulaste vastu, mida väljendaks nagu saarte looduski. Lõikava irooniaga kujutab luuletaja karistusväe ülemtimukat, kes inglise sigarit suhu vajutades küüniliselt mõtleb oma kodusaare «sõgedast» rahvast, kellele ka «lihtsamat tõde» on vaja «kätega seletada». Tääkide ja kuulipildujate keeles seletataksegi töötavale rahvale seda osa, mis temale on määratud kodanluse «vabariigis»:

> «Saarlane, imetle saksu,
> mustasajalist uut!
> Tunne, kuis turjal plaksub
> omade härraste nuut!
>
> Kullimäel kruusa-augus
> kõike, mis ihkasid, saad.
> Annavad kogupaugud
> rahu, leiba ja maad . . .»[17]

---

[14] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 33.
[15] Sealsamas, lk. 34.
[16] Sealsamas.
[17] Sealsamas, lk. 36.

Saaremaa ülestõus suruti maha elajaliku julmusega, hukkus ka vaenlaste kätte langenud Alla Mari. Kuid oma verega kirjutasid need vaprad võitlejad eesti töörahva vabadusvõitluse ajalukku kustumatud leheküljed, mis said teetähiseks ja üleskutseks jätkata võitlust. Luuletaja lõpetab poeemi värssidega Alla Mari kodukohas loodud kolhoosist, sidudes minevikusündmusi meie kättevõidetud nõukogude tänapäevaga. Võitlus on olnud raske ja nõudnud töörahvalt suuri ohvreid — kuid need ohvrid ei ole olnud asjatud. Ja sellepärast jääb teosest, hoolimata sündmuste traagikast, kõlama kirgas ja optimistlik põhiheli, usk ellu ja uhkus vabadusvõitlejate inimliku suuruse ning heroismi üle.

Poeem on üles ehitatud üksikuid episoode, sündmuste erinevaid järke kujutavatest osadest, kusjuures vastavalt nende osade sisulise iseloomu ja meeleolu erinevusele erinevad ka poeetiline struktuur ja vorm. Jälgime näiteks seda, millises rahutus, seesmiselt tunglevas rütmis iseloomustatakse Mari kuju; jõuliselt ja raskelt astuvate värssidega annab luuletaja edasi ülestõusu algust — selles kujutuses on monumentaalsust otsekui graniiti raiutud reljeefis. Oskuslikult on luuletaja poeemis kasutanud «Internatsionaali» värsse ja revolutsiooniliste laulude intonatsioone. Vastavalt kujutatavatele olukordadele ja sündmustele vahelduvad romantiliselt hoogsad ja lennukad stroofid lihtsate ja karmilt mehiste värssidega. Teoses on väldi-tud kõike üleliigset, iga värss on siin oluline, idee ja sündmustiku arenduses sisuliselt vajalik. Selle kunstilise tihedusega on saavutatud oluliste joonte selge esiletoomine, sündmuste dünaamika ja dramaatilise pinge võimas kogumulje. Peamine tähelepanu langeb kangelase kujule, kelles luuletaja on suutnud üldistada vabadusvõitleja iseloomulikke jooni. Alla Mari on haaravamaid kujusid eesti nõukogude luules, tema elu ja kangelassurm panevad sügavalt kaasa elama. D. Vaarandi poeem on väärikas poeetiline mälestusmärk eesti töörahva revolutsioonilise võitluse kangelastele.

Kui oma kodumaa patrioot ja aktiivne osavõtja ühiskondlikust elust ei saa luuletaja oma loomingus vaikides mööda minna suurtest rahvusvahelise tähtsusega poliitilistest küsimustest: need on temale ja ta kangelastele nagu kõigile eesrindlikele inimestele samaaegselt sügavalt isiklikud küsimused, millega on seotud kogu vaimne elu. Poliitiline sihikindlus ja publitsistlik löövus liitub D. Vaarandi luules lüürilise elamuslikkusega, andes tema loomingule uusi ning oluliisi omadusi, nagu näitavad tema väljapaistvad rahuteemalised luuletused.

«Noored kogu maailmas . . .», «Päev Krimmis», «Löö puruks neetud sõja käed!» nagu poeedi teisedki paremad luuletused on

tugevad selle poolest, et siin ei ole tegemist paljasõnalise deklaratsiooniga, vaid suur ja valdav idee kasvab justkui iseenesest väija meie igapäevase elu konkreetsest sündmusest, faktist, olukorrast. — Tütarlaps-pioneer laulab demokraatliku noorsoo hümni, ta silmis on aga nagu veel mälestus läbielatud sõjakoledustest. Et see enam iial ei korduks! Ees ootab komsomol, kes kasvatab uut võitlejate sugupõlve, ees on elu kogu avarus ja rikkus.

Mõttes on tuhanded kavad,
põnevad, paeluvad.
Rõõm on sirguda! Avar
on elu me Kodumaal. -
Ta on lennukas, pinev,
erutav, nõudlik ja hea.

Elu ja õnne nimel,
selle toreda nimel
rahu eest võitlema peab! [18]

Luuletuse sisemine areng, mõtte ja tunde liikumine on lihtne ja loomulik, aga ühtlasi jõuline; midagi ei ole siin tühja, üleliigset.

Luuletuses «Lõö puruks!...» antakse laiajooneline, helge pilt meie rahuliku ja loova elu töökast päevast.

Kuid selles päevas, laulust kumisevas,
nii sõbralikul, maasikasel mäel
üks süütekapsel varitsedes lebas.
Ta varitses. Ja lõhkes laste käes.[19]

See masendav üksikjuhtum äratab mälus ja kujutluses ellu sõja õudused, saab aluseks raevukalt paljastavatele ja kirglikult süüdistavatele värssidele, mis luuletaja otsekui hukkunud laste ema ja kõigi ausate inimeste nimel heidab näkku uute massimõrvade plaane hauduvatele sõjaõhutajatele. Nendes värssides kõlaks nagu tõepoolest õnnetu ema valukarjatus, ja neetud sõja küüsjad roimarikäed oma koletus verise kulla ihas, oma kuritegudega inimkonna vastu ei saa jätta kedagi ükskõikseks kõrvaltvaatajaks.

Sageli väljendab D. Vaarandi oma luules meie inimeste helgeid tulevikuunistusi, mis oma «mõtte julge haardega» heidavad valgust meie teele.

— Tuult tiivule annab just vaimustus!
Peab julgelt unistama! [20]

---

[18] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 12—13.
[19] Sealsamas, lk. 19.
[20] D. Vaarandi, Kohav rand, lk. 133.

See hingepõhjas elavaks tundeks saanud perspektiivi avarus on Vaarandi luule üks tugevamaid külgi. Luuletaja parimaks ja hinnatavamaks sellelaadseks saavutuseks on lühipoeem «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja». Kuid ka paljudes luuletustes liigub tema mõttekäik homsesse päeva, kusjuures siingi on kõige õnnestunumad need luuletused, kus lähtutakse millestki konkreetselt tajutavast. Näiteks Turkmeenia-ainelises luuletuses «Isa külvab» on luuletaja võtnud huvitava fakti elust (metsa külvamine kõrbesse lennukilt), millest ta kaasakiskuva rõõmu ja elevusega välja arendab kauni tulevikupildi: selleks ajaks, kui väike Batõr sirgub noormeheks, on isa külvatud metsa varjus tunane kõrb muudetud õitsvaks aiaks. Selles tunneme tõepoolest unistuste lennukust ja hoogu, mis sütitab kujutlust ja paneb kaasa elama looduse ümberkujundamise suurtele töödele.

3

D. Vaarandi on oma põhiolemuselt lüürilise andega luuletaja. Ei saa ütelda, et üldine kirjanduslik atmosfäär oleks kõnesoleval ajal olnud lüürikale eriti soodne, pigem vastupidi: esines lüürika piiramise ja alavääristamise tendentse, mis avaldas mitmegi luuletaja loomingule ühekülgset mõju. See on kahtlemata jätnud jälgi ka D. Vaarandi luulele, raskendades tema ande väljakujunemist. Lüürika alahindamine ometi ei võõrutanud luuletajat sellest, sest ande olemus murrab ikkagi läbi — on ju tema parimad poeemidki «Alla Mari» ja «Tagamõisa randadel» (varasematest lühipoeemidest kõnelemata) palju võlgu lüürilisele elemendile. Luuletaja mitte üksi ei kujuta inimesi, sündmusi ja olukordi, vaid väljendab samal ajal ka vahetult oma mõtteid ja tundeid, oma kaasaelamist: nimelt see on D. Vaarandi poeemides eriti tugev, kuna süžee, jutustav osa enamasti jääb suhteliselt nagu vähem oluliseks.

Kujutades lüürilistes värssides inimest tema tunnete ja mõtetega, mille on esile kutsunud ümbritsev tegelikkus oma nähtuste mitmekesisuses, on luuletaja suutnud elavalt kajastada meie sotsialistliku ühiskonna elu; tema lüürilise kangelase mõtted ja tunded omandavad seetõttu suure üldistava tähenduse. Nii näiteks on luuletuses «Uus paat» lüüriliseks kangelaseks noor kalur, kes koos oma kaaslastega mootori mürisedes sõidab püügile. Värsside naljatlevast, kelmikast toonist on näha, et see kalur on tore ja elurõõmus inimene, kes tunneb rahuldust oma tööst meie vabas ühiskonnas. Luuletuse sisu on väga lihtne, kuid seda läbivas meeleolus kõlab nõukogude inimeste enesekindlus ja veendumus meie ühiskonna elu õigetes alustes.

Seesama tunne läbib luuletuse «Laul kombainerist» mõtlikult-tõsiseid ja südamlikke värsse; nähes tütarlast-kombainerit töötamas põllul, kus kunagi «... orjas popsipere, / vaarus vabatmehe naine, / küürus sirbil kõveral», väljendab luuletaja suurt rõõmu selle üle, et meie päevil noore inimese saatus on hoopis teine, tema tee avar ja päikeseküllane. See teadmine õnnestab ka luuletajat, paneb teda kogu hingega kaasa elama:

Sõida, tütrekene, sõida!
Kuule, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas elutee!
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel![21]

D. Vaarandi luule paremikku iseloomustab kunstiline lihtsus ja loomulikkus, mis on saavutatud pingelise ja keeruka loomingulise töö tulemusena. Luuletaja eesmärgiks on väljendada meie inimeste tunnete, mõtete ja elamuste rikkust vahetult ning üldmõistetavalt, teadlikult vältides kõike juhuslikku ja ebasiirast. Visa ja sihikindla tööga on ta saanud täielikuks peremeheks sõna üle; keelelist materjali hoolikalt valides püüab ta anda oma tajule ja tundele kõige vahetumat, täpsemat ja kujukamat väljendust. Ta ei mõtle lugejat paeluda efektsete metafooride ja väljaehitud kõne säraga, vaid kasutab lihtsaid ja näiliselt täiesti igapäevaseid sõnu, mis aga värsis, valgustatuna poeetilise mõtte haaravast lürismist, omandavad uudse sisukuse ja väljendusrikkuse.

Poeedi tugev individuaalsus annab tema loomingule selgelt omapärase kujundlikkuse, tabavuse ja ereduse. Nagu elu ja inimesi, nii näeb ja kujutab ta ka loodust värskelt ning isikupäraselt. D. Vaarandi värsse sünnimaa looduse kargest põhjamaisest ilust võime kõrvutada eesti klassikalise realistliku luule parimate saavutustega selles valdkonnas. Enamasti on loodus tema luules vahetult seotud inimeste elamuste ja toimuvate sündmustega, aidates süvendada teose põhimeeleolu. Üldiselt on D. Vaarandi loodusekujutustele omane kogumuljet mõne iseloomuliku joonega edasiandev üldistav laad, mõnel juhul kasvab aga looduspilt otse sümboliks, teatava mõttekäigu väljenduseks (näiteks «Laul männile», mis sisuliselt on hümniks rahva sitkusele ja visadusele). Suurejoonelise maalingu kodumaa suvisest loodusest annab jõulisest patriootilisest elamusest kantud luuletus «Põhjarannik»; samalaadne päikesepaisteliselt helge ja avar, eredalt värviküllane pilt on loodud luuletuses «Sõit laulupeole». Tabavate, kujutlust paeluvate sõnadega joonistab luu-

[21] D. Vaarandi, Luuletused, lk. 120.

letaja oma teostes looduspilte, mis rikastavad lugejat ja õpetavad selgemini nägema kodumaa ilu. Sünktõsiselt kohisevad kauged lumised laaned, näeme valgekaselisi heinamaid karge kevadeöö lummas, tajume rannamaastikku tema avaruse ja üleva põhimeeleoluga:

Üle karide murduva valge vahu
veelindude huiked kõlavad.
Ja männid toetuvad uhkes rahus
vastu merd oma nurkliku õlaga.[22]

Suurepäraselt on luuletaja poeemis «Tagamõisa randadel» kujutanud ka põhjamaise suveöö ainulaadset kaunidust:

Tuhmsinisel ududest auraval lahel
on tumepunane ehavööt.
Ja hõljudes kõrgete kuuskede vahel,
tuleb suitsuna hämar suveöö.

Ta värvid on erksad, ta lõhnad on valjud —
on saabunud randade õitsemisaeg.
Üle rihva ja liiva käib tormine haljus,
metsnelkidest punavad kaldapaed.[23]

D. Vaarandi luulemeisterlikkuse avalduseks on tema luule paremikus saavutatud sisu ja vormi vastavus. See ei ilmne ainult poeetiliste vahendite — kujundite, värsimõõdu, rütmi jne. kooskõlas värsside sisuga, vaid samuti selles, et D. Vaarandi luule puhul võime täie õigusega kõnelda sotsialistliku sisu ja rahvusliku vormi harmooniast. Sisu määrab tema värssides kunstiliste vahendite valiku. D. Vaarandi sotsialistlikust ideelisusest kantud loomingule on omane tugev rahvuslik laad, selles ilmnevad need rahvusliku psüühika erijooned, mis annavad kunstiloomingule erilise mõjukuse. Loomulikult, nagu iseenesest tulenevad need jooned luuletaja taotlusest anda ideelisele kavatsusele oma isikupärane ja kõige vastavam väljendusvorm, kujutada inimesi ja sündmusi eluliselt ning tõetruult. Süvenemine rahvaluulesse on võimaldanud luuletajal oma poeetiliste kujundite süsteemis tabada seda spetsiifiliselt eestipärast mõtlemis- ja ütlemisviisi, mis näitab teda rahvusliku luule parimate traditsioonide jätkajana. Siin ei ole tegemist mitte mingi välise rahvusliku «ornamentika» külgeriputamisega nõukogulikku elu kujutavatele luuletustele. Iseloomulik on just D. Vaarandi loov, edasiarendav lähenemine folkloorile, rahvalaulu vormielementide kasutamisele. Ta ei hakka lihtsalt imiteerima vana regivärsilist rahvalaulu, ei suru uut sisu mehaaniliselt vanasse vormi, vaid

[22] D. Vaarandi, Selgel hommikul, lk. 79.
[23] Sealsamas, lk. 89.

kasutab ainult neid elemente, mis aitavad kaasa antud teema lahendamisele. Luuletaja ei too oma värssidesse üle rahvalaulude arhailisi keelendeid, mis oleks täiesti põhjendamatu, kuid kasutab sageli rahvalaulule omaseid kujundeid ja võrdpilte, samuti alliteratsiooni ja parallelismi sugemeid, kui sisu seda tingib. Nii võib näiteks tähele panna, kuidas «Laulus kombainerist» mineviku raske töö meenutamine kutsub esile ka vanade laulude intonatsioone — siin on olemas teatav psühholoogiline seos; teema edasises arenduses need aga taanduvad ja kaovad. Toreda huumoriga on folkloristlikke algeid kasutatud luuletuses «Uus paat», meeleolukalt antakse «Kolhooside võistulaulus» edasi võistlusägeduses lõbusalt liialdavat sõnastust, rahvalaulule nii iseloomulikku hüperboliseerimist. Rahvalaulu elemente on luuletaja tabavalt kasutanud ka kriitiliseks ainekäsitluseks, näiteks luuletuses «Laisad poisid», kus joodikute ja vanapoiste pihta sihitud traditsiooniliste pilkesalmide võtted aitavad välja naerda loodreid meie kaasaegses tegelikkuses. Head eeskuju on D. Vaarandi näidanud rahvaluule motiivide originaalsel ümberloomisel, nendele uue mõtestuse ja emotsionaalse sisu andmisel (poeem «Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja»). Täiesti ilmne on ka D. Vaarandi luule lüürilise põhikoe elav seos eesti rahvalaulule omase lürismiga.

Palju omapära annab D. Vaarandi luulele oskus leidlikult kasutada rahvalaulu-laadilist mõistuütlemist lüürilise kangelase mõtete, tunnete ja elamuste edasiandmisel (üks tema luuletus kannabki pealkirja «Mõistu»). Luuletaja ei püüa alati kõike otseselt sõnades välja öelda ja «ära seletada», vaid jätab mõndagi lugeja enda taibata ja oma mõttes edasi arendada; luuletuse sisu muutub selle tõttu hoopis avaramaks kui nii-öelda sõnasõnalisel lähenemisel. Ometi ei muutu tema värsid seejuures kergelt kenitlevateks, vaid humoorikalgi lähenemisel jääb enamasti püsima sügavam tõsiseit-tagasihoidlik alatoon.

Rangus kunstiliste väljendusvahendite kasutamisel kõneleb nõudlikkusest enese vastu, vastutustundest oma loomingu eest. Luuletaja elav kunstiline mõõdutunne püüab vältida tühja sõnadetegemist, talle on võõras ülespuhutud kõne kõmpidel kõndimine, ta on ennem enesessetõmbunud kui ilukõnelusega paradeeriv. Lürism afektatsioonita, hingestatus sentimentaalsuseta, paatos üldsõnalise retoorikata, huumor jämedajoonelise komismita — see on iseloomustav D. Vaarandi luulele. Ta on selles palju õppinud eesti rahvalauludest ja luuleklassikast, aga samuti kaasaegse nõukogude luule ühelt suurimalt meistrilt Issakovskilt. See saavutatud meisterlikkusest kõnelev luule peenus, mis on omane D. Vaarandi loomingu paremikule, on leidnud üldist tunnustust ja rahvas ise on andnud kõige autoriteetsema hin-

nangu: tema värsse on rohkesti läinud masside hulka ning rida luuletusi on saanud viisistatuna üldlauldavaiks lauludeks.

Eespool öeldust ei järeldu, nagu oleks luuletaja küpse perioodi looming igasuguste puudusteta. Mõnelgi puhul on D. Vaarandi värssides tunda ilutsevat tendentsi, möödaminemist teravatest probleemidest. Selles tuleb kahtlemata näha «konfliktituse» kaudset mõju, kuna tolle kahjuliku teooria pooldajad tegid takistusi kriitilise sisuga värsside avaldamisele. Viimastel aastatel on luuletaja loominguline aktiivsus langenud, temalt ilmub uusi värsse vähe; ilmselt kõneleb see eluliste tähelepanekute rikastamise, meie tänapäevale lähenemise vajadusest.

Luule kõrval on D. Vaarandi vähesel määral tegelnud ka proosaga. Tema esimene lühijutt «Vend» ilmus juba sõjapäevil (ka vene keeles), hiljem on ta avaldanud rea olukirjeldusi. Viimastest väärib esiletõstmist olukirjeldus Turkmeenia-reisilt (1951), mis selle kauge vennasvabariigi inimesi, loodust ja olustikku kujutades annab mõndagi huvitavat ja meeldejäävat. Arvukalt on D. Vaarandilt ilmunud ka publitsistlikke artikleid ja sõnavõtte.

Tegeldes rea aastaid (1952—1954) luuleala konsultandina EN Kirjanike Liidu juures, on D. Vaarandi teinud hinnatavat tööd noorte luuletajate kasvatamisel. Peaasjalikult selle tööga seoses on ta avaldanud ka artikleid, milles analüüsib noorte luulet ja loomingulise kasvu probleeme. Sisukaid kirjutusi on Vaarandilt ilmunud seoses kirjanduslike tähtpäevadega (näiteks Nekrassovi, Puškini, Koidula ja Anna Haava tähtpäevade puhul).

Märkida tuleb ka D. Vaarandi saavutusi nõukogude luule tõlkimisel; tema heas tõlkes on jõudnud eesti lugejate ette arvukalt Issakovski ja Džambuli, samuti Silva Kaputikjani, Salomeja Nerise jt. vennasrahvaste väljapaistvate poeetide luuletusi. D. Vaarandi tõlkes on ilmunud ka Issakovski raamat «Luulemeisterlikkusest».

Pöördudes ühes oma kirjutuses nõukogude noorte poole, ütleb D. Vaarandi: «On õnn kujutada nõukogude inimest, ehitajat-loojat, inimest, kes on asunud loodust ümber kujundama mitte sajandite pikkuse visa, sipelgaliku tööga, vaid otse muinashiiu tohutu haardega, «hoo süllaste hiiglasesammudega», nagu ütleb Majakovski.

Nõukogude kirjanduse ülesanne on leida «säärase jõuga sõnad», mis kujutaksid kommunismi ehitava inimese kogu sisemist kaunidust, tema elu rikkust, kõike uut tema suhtumises töösse, kaasinimestesse, ühiskonda.»[24]

---

[24] «Noorte Hääl» 8. XII 1950.

D. Vaarandi luule näitab, et tal on tõepoolest paljus korda läinud realiseerida neid oma loomingulisi taotlusi. Paljastades vanas, ekspluataatorlikus ühiskonnas valitsenud õigiusetust, andes haaravaid kujutusi töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloost, on luuletaja oma peamise tähelepanu keskendanud meie sotsialistliku tänapäeva näitamisele selle mitmekülgsuses, nõukogude inimeste mõtete ja tunnete poeetilisele väljendamisele. Meie elu sügav ja õige tunnetamine, patriootiline teadlikkus, ühiskondliku ja isikliku lahutamatu seostamine, väsimatud kunstilised otsingud on olnud Vaarandi luule kasvu ja rikastumise aluseks.

D. Vaarandile kuulub üks keskseid kohti kaasaegses eesti nõukogude luules, tema loomingu paremik on vene ja teiste vennasrahvaste keeltesse tõlgituna leidnud tähelepanu kogu Nõukogudemaal. Väljakujunenud ja tugeva loomingulise isikupäraga luuletajalt tuleb ka edaspidi oodata uusi haaravaid teoseid, milles leiab sügavat poeetilist väljendust meie suur ja helge kaasaeg.

SISUKORD

SISSEJUHATUS *(E. Sõgel)*		3
E. Prink.	EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS 1940.—1941. A. JA SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL	11
E. Säärits.	KIRJANIK-REVOLUTSIONÄÄR JUHAN MADARIK	56
O. Kruus.	JUHAN SÜTISTE ELU JA LOOMING	78
E. Nirk.	EESTI NÕUKOGUDE LUULE SÕJAJÄRGSEL PERIOODIL	112
P. Izmestjev.	EESTI DRAAMAKIRJANDUS SÕJAJÄRGSEL AJAL	158
R. Alekõrs.	SÕJAJÄRGSE EESTI PROOSAKIRJANDUSE ARENGUJOONI	190
R. Alekõrs.	AUGUST JAKOBSON	229
A. Sokolov.	AADU HINDI LOOMING	261
E. Nirk.	JUHAN SMUUL	285
P. Izmestjev.	HANS LEBERECHTI LOOMINGULINE TEE	310
E. Nirk.	DEBORA VAARANDI LUULE	332

15 ЛЕТ ЭСТОНСКОЙ СОВЕТСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ
Сборник критических статей
На эстонском языке
Оформление А. Коэметс
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja M. Mälk
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid A. Ravel ja F. Lõpp

Ladumisele antud 28. IX 1955. Trükkimisele antud 13. XII 1955. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 22,25. Arvutuspoognaid 23,28. Trükiarv 2000. MB-19067. Tellimise nr. 4982. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 11.35

7—6

N XV
A-190
"